BHOJA'S

SAMARĀṄGAṆA-SŪTRADHĀRA

Vol. I

भोजदेवकृत

समराङ्गण-सूत्रधारः

वास्तुशास्त्रम्

प्रथमो भागः

॥ श्रीः ॥

श्रीगणेशाय नमः ।

महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचितं

समराङ्गणसूत्रधारापरनामधेयं

वास्तुशास्त्रम् ।

महासमागमनो नाम प्रथमोऽध्यायः ।

देवः स पातु भुवनत्रयसूत्रधार-
स्त्वां बालचन्द्रकलिकाङ्कितजूटकोटिः ।
एतत् समग्रमपि कारणमन्तरेण
कात्स्न्यादसूत्रितमसूत्र्यत येन विश्वम् ॥ १

सुखं धनानि वृद्धिश्च सन्ततिः सर्वदा नृणाम् ।
प्रियाण्येषां तु संसिद्ध्यै सर्वं स्याच्छुभलक्षणम् ॥ २ ॥

यच्च निन्दितलक्ष्मा(च ? क)त्यहेतेषां विघातकृत् ।
अतः सर्वमुपादेयं (यद्) भवेच्छुभलक्षणम् ॥ ३ ॥

देशः पुरं निवासश्च सभा वेश्मासनानि च ।
यद्यदीदृशमन्यच्च तत्तच्छ्रेयस्करं मतम् ॥ ४ ॥

वास्तुशास्त्रादृते तस्य न स्याल्लक्षणनिश्चयः ।
तस्माल्लोकस्य कृपया शास्त्रमेतदुदीर्यते ॥ ५ ॥

अथैकदा जगज्जन्महेतुमम्भोरुहासनम् ।
पृथ्वी पृथुभयाक्रान्ता भक्तिनम्री समाययौ ॥ ६ ॥

प्रणम्य प्रणतिप्रह्वनिखिलत्रिदशेश्वरम् ।
सप्तद्वीपवतीत्येति मूलधात्री पितामहम् ॥ ७ ॥

भगवत्कार्मुकेणैव पृथुना पृथुतेजसा ।
उप(द्रु ? द्रु)ता धरा शरणं प्राप्ता तापस्य सर्वं मम ॥ ८

वधिष्यामीति मेदिन्यामाविरासीद्यदा पृथुः ।
संरम्भमुक्तहृदयो ब्रह्माणं प्रणनाम च ॥ ९ ॥

उवाचैनमथ स्निग्धध्वनिगम्भीरया गिरा ।
कुर्वंस्तत्रानहंसानां पयोदध्वनिशङ्कितम् ॥ १० ॥

त्वयास्मिन् जगतां नाथ   जगतोऽधिपतिः कृतः ।
स्थापितानि च भूतानि सर्वाण्यपि वशे मम ॥ ११ ॥

तेनेयं मम निर्भेद्या   क्ष्मापि मद्वशवर्तिनी ।
समीकरोमि पाषाणजालमस्याः शिलाकुला ॥ १२ ॥

व्यसनानि धनुषा तावद् गीर्भूत्स्थैर्यं प्रकाशिना ।
योऽप्युक्तासोऽहमप्येनां चिरमन्वगमं महीम् ॥ १३ ॥

यत्रक्वापि प्रयात्येषा तत्र मामेव पश्यति ।
अपश्यन्त्यन्यतस्त्राणमद्भुतमा त्वामुपस्थिता ॥ १४ ॥

अस्यां वर्णाश्रमस्थानविभागाश्च विधास्यते ।
इयं च दुर्गमानेकक्षोणीधरकुलाकुला ॥ १५ ॥

विधास्येऽस्यां कथं स्थानमिति मे चाकुलं मनः ।
पृथुनेत्थं विज्ञप्तो   भगवानब्जसम्भवः ॥ १६ ॥

उवाच चोपयत्नेन कृत्वा भूमिं च निर्मलाम् ।
इयं मही महीपाल   स्थितिमत् पालिता सती ॥ १७ ॥

सस्यैरुत्पाद्य नित्यं स्वेनैव भोग्या भविष्यति ।
यत्र ते स्थापयिष्यामि स्थानादिविनिवेशनम् ॥ १८ ॥

तथैव विश्वकर्माद्यैः सर्वसिद्धिप्रवर्तकैः ।
पुनः प्रभासक्षेत्रे विष्णोः स्वर्गीयस्य बृहस्पतेः ॥ १९ ॥

विश्वामित्रादिभिः सर्वं विश्वकर्मा करिष्यति ।
राजधानीं महेन्द्रस्य दिव्याममरावतीम् ॥ २० ॥

अन्यच्च अन्यसुता रम्याः पुर्यो लोकसुतां कृताः ।
त्वया लोकीकृता भूमिं रहस्या शास्त्रिणामसौ ॥ २१ ॥

सन्निवेशात् पुरद्वारमन्तरालं विभावयति ।
तद् गच्छ वत्स लोकानामभिमतं ईप्सिताम्यथा ॥ २२ ॥

अपोऽस्मिन्ना स्वमन्मूर्ति पृथ्वीः प्रियकृत् भव ।
कृतो स्वजनः स्वजनः पुत्रो राज्ञः प्रियचिकीर्षया ॥ २३ ॥

त्वमप्यभिलषितेनाद्य विश्वकर्म(न्) करिष्यसि ।
इत्युक्त्वा गमनमुपेयुषि प्रजेशे स्वं स्थाने क्षितिपतिमपि चाश्रिते सुयोध्यायाम् ।
प्राप्यैव भविष्यन्महाजनाय कौतुकमिव क्षीणपरिणतमप्यु विश्वकर्मा ॥२४॥

इति भुवनदेवाचार्योक्ते अपराजितपृच्छायां वास्तुशास्त्रे
महद्रत्नाख्यानो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥

अथ विश्वकर्मणः पुत्रसंवादो नाम द्वितीयोऽध्यायः ।

अथ एते हिमगिरेः प्रभावनुपशिरोविभिः ।
शिखरप्रवरपृष्ठकलशमध्यद्युतिपदे ॥ १ ॥
विशालीकृतस्थलासीनं सर्वज्ञमथ संस्थितम् ।
जयपुत्रैर्विश्वकर्माणं चत्वारो मानसाः सुताः ॥ २ ॥
जयो विजयसिद्धार्थौ चतुर्थश्चापराजितः ।
तद्रूपमादाय शिरसा नेमुः प्राञ्जलयो मुनिम् ॥ ३ ॥

तानुवाच सुतान्वीक्ष्य विदितं वो यथा पुरा ।
वास्तुब्रह्म मया विश्वं व्याप्नोति सकलं जगत् ॥ ४ ॥

यच्चं कर्म तदा सृष्ट्याप्यै लोकायमानि च ।
व्यवस्थाश्च चकारैव लोकपालस्य कल्पनाम् ॥ ५ ॥

अहमप्यमुना विश्वभावेनाम्बुजजन्मना ।
लोकानां सन्निवेशार्थमादिष्टोऽस्मि स्वयम्भुवा ॥ ६ ॥

रम्याणि नगरोद्यानसभाप्रासादपंक्तयो यथा ।
सुरासुरोरगादीनां निर्मितान्यात्मबुद्धितः ॥ ७ ॥

तस्योर्व्यां वैन्यभूपतेर्वत्साः   प्रियपथिकीर्त्या ।
नगरग्रामखेटादीन् करिष्यामि पृथक् पृथक् ॥ ८ ॥

कार्ये त्वमुष्मिन् सकले मम विश्वसृजार्पिते ।
सम्यक्साहाय्यकैर्मध्ये भवद्भिरिति मः क्रियताम् ॥ ९ ॥

यतस्त्रिभुवनालोकमोप्यनस्याप्तिमीपतेः ।
सहायतां तमश्छेदे कल्पयन्ति मरीचयः ॥ १० ॥

स्वयं करिष्येऽहमथो निवासाय पृथोः पुरीम् ।
विचित्रनगरग्रामखेटामतिमनोहराम् ॥ ११ ॥

भवन्तः पुनरागत्य चत्वारोऽपि चतुर्दिशाम् ।
गोष्ठान् निवेशान् कुर्वन्तु पृथग्जनकृताश्रयान् ॥ १२ ॥

अन्तरेष्वद्रिपाथोधिविपिनानां सरितां तथा ।
विधातव्यानि दुर्गाणि नृपाणां भयशान्तये ॥ १३ ॥

वर्णप्रकृतिभेद्यानि संस्थानानि च लक्ष्मभिः ।
विधेयानि प्रतिग्रामं प्रतिपूः प्रतिपत्तनम् ॥ १४ ॥

नाभिस्थमात्ममनमयाकमिभाय सम्यक्
सारार्थसूत्रमपरिस्फुटमोक्षितं च ।
स्थानार्पितोऽमरसिंहनिभसद्युति-
स्तूर्णी प्रभासनजयो मयविश्वगाम ॥ १५ ॥

इति श्रीमहाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
विश्वकर्मणः पुत्रसंवादो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

अथ प्रश्नो नाम तृतीयोऽध्यायः ।

अथ तेषु जयो नाम वाक्यं तद् विश्वकर्मणः ।
श्रुत्वा कृताञ्जलिः प्राह स्निग्धगम्भीरया गिरा ॥ १ ॥

ज्ञातैकनिधिरप्यस्मात् यत् सद्यायतया किल ।
शृणोषि तेन न वयमात्मार्थं बहु मन्महे ॥ २ ॥

त्वमिदानीं हितार्थं नः प्रश्नानामपि च प्रभो ।
यथामेयप्रमाणस्थं सर्वमाख्यातुमर्हसि ॥ ३ ॥

पूर्वमेकार्णवे जाते जगति प्रलयं गते ।
महाभूतान्यभूवन्स्युर्येभ्योऽनिशं कथमुद्भवः ॥ ४ ॥

किमाकारा किमाधारा किंप्रमाणा च मेदिनी ।
किंमूर्तिः परिच्छिन्नास्या बाहुल्यमपि कीदृशम् ॥ ५ ॥

उत्क्रमयन्त्यास्तीर्थैः कैः केऽस्याः कुलभूभृतः ।
कति स्थानानि वर्णानि द्वीपा यथोऽस्मयस्तथा ॥ ६ ॥

कः सूर्येन्दुग्रहर्क्षाणि विमानयन्ति पृथक् पृथक् ।
तत्केऽपरि किं चैषामन्योन्यं प्रोक्तमन्तरम् ॥ ७ ॥

किमाधारं दिवि ज्योतिश्चक्रं भ्रमयते च कः ।
लोके कथं महाभूतान्यूर्ध्वाधो विदधाति स्थितिम् ॥ ८ ॥

पुरवर्णाश्रमस्थानैः कल्पनायां लोकवृत्तयः ।
कथमाविर्भवन्तो राज्ञां प्रजानां वर्णिनां कथम् ॥ ९ ॥

कति देशाः कति भुवः पृथक्त्वेन निरूपिताः ।
कार्यः क च कथं सन्निवेशो जनपदाश्रयः ॥ १० ॥

व्यक्तचिह्नाः स्वरस्पर्शगन्धवर्णरसादिभिः ।
काः शस्ता निन्दिताः काश्च पुराणामपि भूमयः ॥ ११ ॥

कार्यं केन विधानेन भूमौ पुरनिवेशनम् ।
किं फलं सुनिविष्टेऽस्मिन् दुर्निविष्टे च किं पुनः ॥ १२ ॥

कतिप्रकारं दुर्गं च दुर्गकर्मक्रमश्च कः ।
किमग्रपुरसंस्थानमनिन्द्यं किं च निन्दितम् ॥ १३ ॥

कथं वास्तुक्रमविधिः प्रमाणैरुपपादितः ।
प्राकारगोपुराट्टालपरिखायन्त्रकर्म च ॥ १४ ॥

तलभूमिर्विभक्तव्या कथं प्राकारवेदिभिः ।
कीदृशः प्रविभागश्च रथ्याचत्वरवर्त्मभिः ॥ १५ ॥

भूमिप्रमाणसंस्थानं सीमा च क्षेत्रविकल्पनैः ।
नगरग्रामखेटानां निवेशाः स्युः पृथक् पृथक् ॥ १६ ॥

पुरस्याभ्यन्तरे पूर्वं दैवतायतनकल्पनैः ।
कस्मिन् स्थाने कथं कार्यं राजवेश्मनिवेशनम् ॥ १७ ॥

प्रतिसंवत्सरं तस्य निवृत्तस्य कथं पुनः ।
हिताय नृपलोकानां विधातव्यो महोत्सवः ॥ १८ ॥

येषु येषु च देशेषु कालेषु ककुप्सु च ।
भागैर्भागान्तरैः कैः कैः कार्याः काः कस्य देवताः ॥ १९ ॥

कैः कैर्योगप्रयोगैश्च वर्णरूपविभूषणैः ।
कार्याः कैः कैः पुरा यज्ञपथोपेतप्रयुक्तिभिः ॥ २० ॥

समाजभित्तिसंस्थानसङ्ख्यालोकप्रपञ्चभिः ।
प्रासादाः कस्य के वा स्युः सुरराजद्विजातिषु ॥ २१ ॥

प्राकारपरिखायुक्तं पुरे स्याद् गोपुरं क्व च ।
पुरमध्यान्तुवेश्मानि क्व च स्युः क्व चत्वरम् ॥ २२ ॥

कोष्ठागारायुधस्थानभाण्डागारनिवेशनैः ।
व्यायामशालासलिलस्नानधारागृहादिभिः ॥ २३ ॥

काम्यावासगृहैर्भाण्डैर्भूमावर्णोदधैः पृथक् ।
क्रीडाशैलाश्रयारिक्तस्थानैः पुरवेश्मभिः ॥ २४ ॥

चित्रकर्मभिरुद्भूतकमालेपनमादिभिः ।
अशोकवनिकाभिश्च लतामण्डपवेश्मभिः ॥ २५ ॥

वापीभिर्दीर्घिकाभिर्विविधजालाभिः पुष्पवीथिभिः ।
एतैर्विशेषैरन्यैश्च विचित्रैर्विविधात्मकैः ॥ २६ ॥

मार्गोन्मानक्रियायामप्रयाकृतिविभिन्नितैः ।
निकेतननिवेशाः स्यात् राज्ञां भागाश्रिताः कथम् ॥ २७ ॥

पुरोधःसैन्यमुख्येषु दैवचिन्तकमन्त्रिणाम् ।
कं कं च भागं प्राप्य स्युर्निवेशा नृपवेश्मनः ॥ २८ ॥

पुरे स्युर्दिक्षु भागेषु यद्भागेषु केषु च ।
विप्रराजन्यविट्शूद्राः सकैरन्तरकैः समम् ॥ २९ ॥

तथा कृषितुलाशिल्पकलापण्योपजीविनः ।
हिंसाभिताश्च गुप्ता निवेश्याः स्युः कथं क्व च ॥ ३० ॥

निवेशाः कीदृशाश्चैषां कियन्तो वा भवन्ति ते ।
चातुर्वर्ण्ये लोकेन वा तेषां कैः प्रवेशावलक्षणैः ॥ ३१ ॥

विषमासमके कतिविधं प्रभ्याख्यायानि क्वानि वा ।
हेतुरेषां च सर्वेषां स्याच्च किंलक्षणः ॥ ३२ ॥

भजन्ते योगमन्योन्यं कानि द्रव्याणि कैः सह ।
कानि योगं न गच्छन्ति कैर्वा कः क्व वसेत् पुमान् ॥ ३३

इष्टकाकर्म किं चेष्टं कीर्तिता कतिधा च मृत् ।
परिकर्मक्रमस्तासां बहुधम्युपचेष्ट कः ॥ ३४ ॥

गुरुपर्णिककोर्मिलकूर्चप्रतिमा पुरात् ।
कृताः के के प्रयालस्ताः स्युर्गृहार्थे के च गर्हिताः ॥ ३५ ॥

तच्छेदकाष्ठसंभूतं सम्यग्दिक्पातलक्षणम् ।
विज्ञायते कथं कर्तृकारकादिशुभाशुभम् ॥ ३६ ॥

प्रमाणं लक्षणच्छेदैः योधिकानां कथं भवेत् ।
काष्ठस्य स्थापनं पूर्वं दारूणां स्थानके क्व च ॥ ३७ ॥

सामान्यतोऽखिलानां कः क्रमश्च जातेर्विशेषतः ।
प्रयत्नैर्लक्षमभियुक्ता भूमयः परिकीर्तिताः ॥ ३८ ॥

शल्योद्धारविधिः कीदृक् कीदृशं भूमिकर्म च ।
किंमङ्गः सूत्रणं वास्तुवासनं च कथं भवेत् ॥ ३९ ॥

प्रमाणं मूलपादस्य शिलान्यासे च को विधिः ।
विभज्यते कथं वेश्म शालालिन्दविभागजैः ॥ ४० ॥

मानानि कानि भित्तीनां पीठानामुच्छ्रयाश्च के ।
कथं तानि विकल्प्यानि वर्णानां मेखलादिभिः ॥ ४१ ॥

समस्तकानां स्तम्भानां द्वारस्तम्भासनैः सह ।
नागपीठ्युपधानानां समं कण्ठविनिर्गमैः ॥ ४२ ॥

कपोतीसहपट्टलकार्पिणां वास्तुनोऽपि च ।
कीदृशं फलकानां च प्रमाणं परिकीर्तितम् ॥ ४३ ॥

समासात् सर्ववर्णानां तलोच्छ्रायास्तु कीदृशाः ।
का गवाक्षकपोतालिवेदिकाजालकक्रियाः ॥ ४४ ॥

स्थूणा भित्तिशिखोत्सेधा कुमा(न्यो ? न्धु)पतुलासना ।
शालाः प्राग्विशिरोवंशाः किंप्रमाणाः प्रकीर्तिताः ॥ ४५ ॥

कपोतपाः कियन्तः स्युर्वृत्तकाङ्क्षात्मकश्च कः ।
स्वभावानां स्वपक्षकुलानां कूपानां च क्रियाः कथम् ॥ ४६ ॥

ग्रीवालिन्दशिरस्तासां कीदृशी चावलम्बना ।
कतिप्रकाराः प्रासादशिरसां च विकल्पनाः ॥ ४७ ॥

यथान्यवेश्मादि स्यात् प्रासादमण्डपादिषु ।
मूषकादिकलाशाखि प्रमाणं तस्य कीदृशम् ॥ ४८ ॥

शालालिन्दप्रमाणानि चतुःशालेषु वास्तुषु ।
स्थायोमध्यपर्यायेषु भूषाभिः कायकल्पना ॥ ४९ ॥

एकद्वित्रिचतुःशालान्येषां संयोगतोऽपि च ।
कथं कति च वेश्मानि कल्प्यन्ते प्रविभागशः ॥ ५० ॥

कथं च योजयाश्चतुःपञ्चकालीनपः पालयम् ।
संविभागाः पदानां स्युः कथमष्टामरस्थितिः ॥ ५१ ॥

वास्तौ नवपदे वास्तुरन्ध्रः सात्त्विकः कथम् ।
अष्टाविंशतिभागेषु येषु येषु क तत्क्षणः ॥ ५२ ॥

कथमेते सुराः सर्वे वास्तोरस्य व्यवस्थिताः ।
पदाङ्गसंधिवंशाङ्गुः कुलिशन्यूर्धमर्मसु ॥ ५३ ॥

अस्थेन पीडा स्पृश्येषु छत्रिवित्रेषु कस्य का ।
वास्त्वारम्भप्रवेशेषु पीडायां स्थापनेषु च ॥ ५४ ॥

शुल्काभिनिमित्ताद्यैः कथं ज्ञेयं शुभाशुभम् ।
वास्तुक्रियासु विज्ञेषु तथा वेश्मनिपातेषु च ॥ ५५ ॥

दोषाय किं किमदोषाय च किं भूपतवादिषु ।
इत्यस्य लक्षणं वास्तुसंज्ञा वै ज्ञायते कथम् ॥ ५६ ॥

किं ह्रस्वैरधिकैश्च स्यात् किं च निर्दुष्टलक्षणम् ।
मनुष्यसीमा वर्णानां बलिकर्म च कीदृशम् ॥ ४७ ॥
निवेशं विविधा केन भवने च प्रवेशनम् ।
पतिते स्फुटिते जीर्णे प्रवृत्ते वज्राभिहते ॥ ४८ ॥
निमित्तमशनिर्भिन्नप्रासादेषु च वास्तुषु ।
मधुवल्मीकसंभूतौ प्रविष्टे च वाजिनि ॥ ४९ ॥
जायते किं फलं ब्रूहि प्रत्यस्तेन को विधिः ।
इत्येवमादिकमशेषमिदं विधानं वेदस्मरोक्तं च भुवनत्रयसंयुतं च ।
अस्मात्स्वमल्पकल्पवासीनिखिलमुक्तिरूपार्थपातुमर्हसि समस्तमनु-
क्रमेण ॥ ५० ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारनाम्नि वास्तुशास्त्रे
प्रश्नाध्यायस्तृतीयः ॥

अथ महदादिसर्गश्चतुर्थोऽध्यायः ।

जयस्वेति समाकर्ण्य विश्वकर्मा च तद् वचः ।
जगाद गर्भगम्भीरमभिनन्द्येदृशा गिरा ॥ १ ॥
साधु वत्स त्वया सम्यक् महत्यस्मिन्निरूपिता ।
प्रश्नोऽयमीदृशो वास्तुविद्यान्वयनभास्करः ॥ २ ॥
स त्वं विधाय प्रजानां समुपायमपि स्फुटम् ।
वदतो मेऽवधानेन शृणु यद् ब्रह्मणोदितम् ॥ ३ ॥
इदमासीत् पुरानन्तमव्यक्तं सर्वलोकविधिः ।
समुन्नद्धाब्धिरम्भांसि विश्वमेकार्णवीकृतम् ॥ ४ ॥
तमोभूते ततस्तस्मिन् भोगिपर्यङ्कशायिनः ।
हरिः सुष्वाप सलिले कृत्स्नोदरगतं जगत् ॥ ५ ॥
अथास्य नाभावम्भोजमभूत् तस्मिन्नकल्पगे ।
सर्वज्ञानमयः श्रीमांश्चतुर्वक्त्रः सुरेश्वरः ॥ ६ ॥
स कदाचिद् दयोपेतः प्रजासृष्टिं प्रति प्रभुः ।
महान्तमसृजत् तत्र पूर्वं विश्वस्य हेतवे ॥ ७ ॥

त्रिधाहङ्कारमेतस्मादभूत् सात्त्विकराजसः ।
राजसादपि चाक्षाणि तन्मात्राणि च तामसात् ॥ ८ ॥

तेभ्यः पञ्च महाभूतान्याविरासन्ननुक्रमात् ।
व्योमादीनि पराण्यानि स्वैः स्वैर्युक्तानि निर्गुणैः ॥ ९ ॥

अधरोत्तरभावश्च सम्बन्धो नाम चोच्यते ।
क्षोणी पृथ्वी मनोऽव्यक्तात्मापस्नार्थां च पावकः ॥ १० ॥

तस्याप्यपसनात् पवमानः समन्वकारकम् ।
भूतादिस्त्वं विधत् सोऽपि महता परिवारितः ॥ ११ ॥

महांश्च त्रिधापि व्यक्तं व्यक्तमव्यक्तकं पुनः ।
माधमाहकभावेन व्यक्तो भूतसमुद्भवः ॥ १२ ॥

आधाराधेयभावश्च यथार्थौ च स्थितिन्थ्यपी ।
महाभूतानि सद्गुणान्यैर्व सृष्टा ततः प्रभुः ॥ १३ ॥

ततः पुनरसौ सर्गं भौतिके सम्प्रगाद्यपी ।
सुरासुरान् सगन्धर्वान् यक्षरक्षांसि पन्नगान् ॥ १४ ॥

नागान् मुनीनप्सरसो मनसा समचीजनत् ।
गर्भेन्द्र पक्षु (पी ? पो) आनी नगचक्रमणाक्षमी ॥ १५ ॥

गात्रेभ्योऽपि च [illegible] ।
इन्द्रियेभ्यश्च पञ्चभ्योऽभूत् नारायणात्मकम् ॥ १६ ॥

महत्त्वं पुनरेतानीन्द्रियाणि बहूनात् विभुः ।
सुरेन्द्रणाधविष्टानां विद्युद्भासयाज्ञिकाम् ॥ १७ ॥

भीमाद्गाविमृतां चासीत् केशेभ्योऽस्रुता भवः ।
विश्वनाथरूपकृत् कुम्भमाविरासीत् तदिच्छया ॥ १८ ॥

त्रिलोकीपावनसिद्धिर्गामी चञ्चलः समीरणः ।
ततश्चाग्निस्तोऽभूत्सुपर्णकौस्तुभरत्नकम् ॥ १९ ॥

वायुभिः पाथोधमालीनं प्रगाय धरणीं पयः ।
तत्पोषरिक्षादब्धोधेरयः कुम्भकिलं वसुः ॥ २० ॥

विष्णोः सव्या(? सव्या)ब्धसम्येत्य घटोऽब्धेर्लोऽभिसर्पी सूयम् ।
न तर्हं येषु येव्यक्तः प्रदेशोऽव्यर्कराशिमधिः ॥ २१ ॥

शीतं च जलिलैः सोऽयं तत्र तत्राव्धयोऽभवन् ।
महाम्भोधीन्विसृजन्ता विशिखाव्यक्तमाख्लैः ॥ २२ ॥

यत्र यत्रासुरिन्धं ते तत्र तत्राश्रयोऽभवन् ।
विश्वलाभार्थमभिव्यर्थवत् विलताय तैः ॥ २३ ॥

शैलैः कीलैरिव स्थाणेष्वापिता तेषु तेष्वियम् ।
वृद्धिं गताद्रिभिःस्थलीर्मेखलां प्रतिमागता ॥ २४ ॥

विजगाम्बुत् तलोऽम्भोधेः कान्ता निजानुसारिणी ।
मेदिन्यन्तेषु जलविपर्यन्तेषु विनिर्ययुः ॥ २५ ॥

भूतभीति पत्र पत्रासीतो द्वीपाधिमाप्यिवः ।
सलिलनाम्बुधिद्वीपा विश्वक्तालिलभूधरा ॥ २६ ॥

स्थपता वसून कुलशैलं भूमिर्मूलानि विस्तृती ।
स चक्रे रैत्यादीनां निर्वाणायमवः क्षितेः ॥ २७ ॥

स्वकर्मफलजन्तूनर्थं स्वार्थं सुभूतकर्मजाम् ।
जरायुजाण्डजोद्भिज्जस्वेदजी सह स प्रभुः ॥ २८ ॥

चतुर्धमाद्यजशोके भूतग्रामे चराचरम् ।
हेया जरायुजाश्च मनुष्याः पश्चादयः ॥ २९ ॥

पाक्याः सतासमक्तेषु सतातेऽण्डजाण्डजाः ।
कुमारा गौरसुरभ्यकाशी मेघो वेगसरः खराः ॥ ३० ॥

सोमयाजिकमितलाः सर्वे परिषेधिलिताः ।
सिंहद्विपोष्ट्रमहिषाः महम्भो मधवः क्रमिः ॥ ३१ ॥

अरण्यगोचरा जीवाः कथितो वत्स निर्मिताः ।
धर्माधर्मविवेकेऽस्मिन्नारण्येषु ग्राम्येषु पशवः ॥ १२ ॥

अरण्यचारिषु श्रेष्ठः सिंहः शौर्यबलादिभिः ।
सुपर्णा भुजगाः कीटा येऽपि च स्युः पिपीलिकाः ॥ १३ ॥

चतुर्विधप्रजन्मानो अभिमानी प्रकीर्तिताः ।
क्लेद (क्लेश ? क्लेदः)समुद्भूताः कृमियूकादिजन्तवः ॥ १४ ॥

सर्वेऽपि लोकजन्मानस्ते प्रजापतिना कृताः ।
कथिताः पञ्चधा भूत्वा निर्मिताः स्थावरास्तु ते ॥ १५ ॥

वृक्षा वल्लयश्च गुल्माश्च वंशाः स्तम्बजातयः ।
कन्दान्यःकरणान्ये च सस्यान्यन्यान्यनीलानि च ॥ १६ ॥

त्रिकप्ररोहिता येषां वैशेषिकगुणान्वयम् ।
गायत्री भूतसंधे(सं ? ना) चतुर्विंशतिवर्णिका ॥ १७ ॥

ज्ञात्वैनां पुरुषः पूर्णां भवति सर्वभाजनम् ।
भुवनभूतसम्बद्धिजातिप्रपञ्चसूत्र एव मयास्तात्र कीर्तितः ।
वसुमतीपरिमाणविनिश्चयं कथयतः शृणु सम्प्रति वत्स मे ॥१८॥

इति महाराजाधिराजश्रीलोकेशविरचिते ज्ञानरत्नकोशे भुवनकोशे

भूतसर्गा(र्गा ? र्गो)ध्यायश्चतुर्थः ॥

अथ भुवनकोशः पञ्चमोऽध्यायः ।

अतो यथाक्रमं भूमेः कुलाचलाः कथयामि ते ।
विष्कम्भपरिधी वत्स बाहुल्यमपि च स्फुटम् ॥ १ ॥

विष्कम्भोऽस्याः समुद्दिष्टः पञ्चाशद्योजनकोटयः ।
लक्षाण्यपि च मेदिन्यास्तद्वेधोऽभिहितानि ।
विष्कम्भत्रिगुणो यावद् विष्कम्भांशश्च पञ्चमः ॥ २ ॥

रोहिण्यतः परिविस्तारयोजनैः परिकीर्तितः ।
द्वात्रिंशत्कोट्यः षष्टिर्लक्षाणि परिधिः क्षितेः ॥ ३ ॥

अशीतिश्च सहस्राणि योजनानां प्रकीर्तितः ।
योजनानां सहस्राणि विंशतिर्लक्षयोर्द्वयम् ॥ ४ ॥

इति बाहुल्यमेतस्याः क्षितेर्यस्य तथोदितम् ।
चतुर्णां सलिलादीनां भूतादेर्महतोऽपि च ॥ ५ ॥

उत्तरोत्तरमूर्वीतो मानं शतगुणं विदुः ।
तोयादिषु स्थितेयं भूः कमलवद् वृत्तशालिनी ॥ ६ ॥

पातालस्वर्गपातालनीहारीण्यन्यान्यपि क्रमात् ।
प्रमाणमियमेतेषां क्षित्यादीनां तथोदितम् ॥ ७ ॥

द्वीपादीनां तु पाथोधिनिवेशः पुनरुच्यते ।
द्वीपानामम्बुधीनां च समानामपि मध्यगः ॥ ८ ॥

जम्बुद्वीपो भवेद् वृत्तः सहस्रशतविस्तृतः ।
हिमाद्रिर्हेमकूटाख्यो निषधो नीलसंज्ञितः ॥ ९ ॥

श्वेतः शृङ्गी च षडमी भवन्त्यस्मिन् कुलाचलाः ।
दक्षिणोत्तरेष्वाद्रेस्तुषाराद्रिमेखलात् ॥ १० ॥

पूर्वापरायताः सर्वेऽप्यमी यावदम्बुधि ।
अन्तरा नीलनिषधौ जम्बूद्वीपस्य मध्यगः ॥ ११ ॥

वृत्तः पुष्पजनाकीर्णः श्रीमान् मेरुर्महाचलः ।
उदक्पश्चायतो मेरोः प्राग्भागे माल्यवान् गिरिः ॥ १२ ॥

सेवितः सिद्धनारीभिरानीलनिषधायतः ।
सुमेरोः पश्चिमेनाद्रिर्गन्धमादकुलाचलः ॥ १३ ॥

माल्यवत्सदृशायामो महीधृद् गन्धमादनः ।
पर्वताद्भुतशालास्थौ हिमवान् शृङ्गवांस्तथा ॥ १४ ॥

योजनानां सहस्रे द्वे सार्धं स्यादुच्छ्रयस्तयोः ।
श्वेतश्च हेमकूटश्चान्त्ययोः पृथिवीधरौ ॥ १५ ॥

योजनानां सहस्रार्धमेकैकस्योच्छ्रयस्तयोः ।
निषधाचलनीलाद्रिमाल्यवद्गन्धमादनाः ॥ १६ ॥

सहस्रयोजनोच्छ्रायाश्चत्वारोऽमी पृथक् पृथक् ।
एतेऽष्टावपि शैलेन्द्राः सहस्रद्वयविस्तृताः ॥ १७ ॥

उच्छ्रायार्धमधश्चापि निमग्नाः सह मेरुणा ।
मेरोः समुच्छ्रयोऽशीतिः सहस्राणि चतुर्युताः ॥ १८ ॥

षोडशाधः सहस्राणि द्वात्रिंशन्मूर्ध्नि विस्तृतिः ।
जम्बूलदलेहाम् मध्ये सुमेरोर्निषधस्य च ॥ १९ ॥

द्वीपस्यास्य यतोऽगाधजम्बूद्वीप इति श्रुतिः ।
शृङ्गैर्हेमशिलाशृङ्गैः सर्वतो हिमवानयम् ॥ २० ॥

महान्तो निषधस्तत्र विभाग्या यक्षराक्षसाः ।
कूटैर्हेममयैर्नैकै रत्ननीलैश्वरः ॥ २१ ॥

यं सर्वतो निषेवन्ते सदा चारणगुह्यकाः ।
गन्धर्वास्मरनागाल्यमिमो निषधाचलः ॥ २२ ॥

निवसन्ति सुरा यत्र दैत्यासुरनिशाचराः ।
हेमकूटकर्णिकाकारः सुमेरोर्दक्षिणम्बरः ॥ २३ ॥

अप्सरोभिः सान्तरसखपर्विकाग्रे वसन्ति ते ।
वैदूर्यरत्नैः शिखरैर्नीलो नीलमहीधरः ॥ २४ ॥

कल्पयन्ति तपोनिष्ठा यत्र ब्रह्मर्षयः स्थितिम् ।
श्वेतः स काञ्चनैः शृङ्गैर्गगनोल्लेखिभिर्युतः ॥ २५ ॥

दोर्दण्डशालिनो यत्र निवासस्त्रिदशद्विषाम् ।
महानीलमयो बर्हिपिच्छकलापो महीधरः ॥ २६ ॥

पितृणामालयः शृङ्गीकविभिः शृङ्गवान् गिरिः ।
हिमाचलस्य याम्येन भारतादिक्रममन्यतः ॥ २७ ॥

वर्षं स्यात् भारतं नाम प्रथमं कार्मुकाकृति ।
तुषारगिरिलवणाम्भोनिधिहिमाचलस्य च ॥ २८ ॥

मध्ये किंपुरुषं नाम द्वितीयं वर्षमीरितम् ।
अन्तरे हेमकूटस्य निषधस्य च भूभृतः ॥ २९ ॥

हरिवर्षमिति प्रोक्तं तृतीयं वर्षमुत्तमम् ।
निषधाचलनीलाद्रिमाल्यवद्गन्धभूभृताम् ॥ ३० ॥

चतुर्थं मध्यमं वर्षं सुवर्णमस्मिन्निलावृतम् ।
उत्तरे नीलशैलस्य याम्ये च श्वेतभूभृतः ॥ ३१ ॥

पञ्चमं वर्षमत्यर्थरम्यं रम्यकसंज्ञितम् ।
श्वेतशृङ्गवतोः शैलराजयोरनयोरिह ॥ ३२ ॥

मध्ये षष्ठं हिरण्याङ्कुरम्यं हैरण्यकाह्वयम् ।
अस्योत्तरे शृङ्गवतो याम्ये च क्षारवारिधेः ॥ ३३ ॥

कुरुवर्षाभिधं वर्षमुत्तरेण प्रचक्षते ।
अन्तरा नीलनिषधौ प्राग्भागे माल्यवद्गिरेः ॥ ३४ ॥

भद्राश्वसप्तमं वर्षं प्राक्समुद्रान्तमीरितम् ।
गन्धमादनशैलस्य प्रत्यक् प्राक् चापराम्बुधेः ॥ ३५ ॥

नवमं वर्षमाचार्याः केतुमालं प्रचक्षते ।
इति प्रोक्तानि वर्षाणि यथाभूमि यथा नव ॥ ३६ ॥

साम्प्रतं पुनरेतेषां प्रमाणमथ चाख्यते ।
प्रमाणेन सहस्राणि चतुस्त्रिंशच्चतुर्दिशाम् ॥ ३७ ॥

योजनानामिहैकस्मिन् चतुरस्रमिलावृतम् ।
प्राक्पश्चादायते वर्षे तस्योदग्याम्यतः समे ॥ ३८ ॥

एकत्रिंशत्सहस्राणि किञ्चित् प्राक्पश्चिमायते ।
यान्युक्तानि च वर्षाणि वर्षाण्येभ्योऽपराणि ते ॥ ३९ ॥
तेषां नवसहस्राणि प्रत्येकं विस्तृतिर्मता ।
वर्षे किम्पुरुषे नार्यो नराश्च प्लक्षभोजनाः ॥ ४० ॥
जीवन्त्ययुतमब्दानां कालकाम्बूनदत्विषः ।
हरिवर्षे नरा नार्यो रजताभेक्षुरसाशिनः ॥ ४१ ॥
सायुतं च सहस्रं ते जीवन्ति रजतत्विषः ।
इलावृते नराः पद्मरागाभासोत्पलालया ॥ ४२ ॥
जम्बूफलरसाहाराः सपादायुतजीविनः ।
नास्मिन् मेदस्तरम्यत्वे नालकार्केन्दुरश्मयः ॥ ४३ ॥
आश्रयमाभिः किन्नरत्र कलोपेता वसन्त्यमी ।
कैरवोदरसच्छाया अष्टाग्ने साकुला नराः ॥ ४४ ॥
नीलाब्जकफलाहाराः पञ्चस्थनायुतायुषः ।
वल्कनकुलजपाभाः केतुमाले वनौकसः ॥ ४५ ॥
वारदामयुतं तेषामायुः पनसभोजिनाम् ।
श्वेताभो रम्यके रम्ये न्यग्रोधफलभुग् जनः ॥ ४६ ॥
हलीवर्द्ध इव पोतश्वेतस्मिन् मानमायुषः ।
श्यामत्विषः स्त्रियो वर्षे पुंसाश्च हिरण्मये ॥ ४७ ॥
जीवन्त्ययुतमब्दानां सर्वेऽपि लकुचाशिनः ।
कृष्णनीलाश्वैर्दीर्घायुषो जीवन्ति जरिता नराः ॥ ४८ ॥
सपादमयुतं देवकार्येषां गौरवाम्लयः ।
पुण्यकर्मा वसन्त्येषु वर्षेषु त्रिदिवो जनः ॥ ४९ ॥
शोकव्याधिजरालक्ष्याद्योन्मुक्ताः सदा सुखी ।
यैः कीर्तितानि सर्वाणि कृतयुगसमानसः ॥ ५० ॥
उद्भिज्जाद्भिर्नदीभिश्च शैलैर्वृतैरिव पादपैः ।
उपभुद्विशिमालाभिः साम्येनात्मिता वहिः ॥ ५१ ॥

परिक्षिप्तोऽप्यम्बुनलो जम्बूद्वीपो व्यवस्थितः ।
द्वादशाम्बुनिधावत्र पृथक् भूमिभृतः स्थिताः ॥ ५२ ॥
अयस्कान्तो हिमि विधि स्मरोर्मिमालिनोच्छ्रिताः ।
मैनाकश्च बलाहश्च चक्रनामा च दक्षिणे ॥ ५३ ॥
नारदाख्यो वराहाख्यः सौमकाख्यश्च पश्चिमे ।
उदग्भागेऽपि च द्रोणकङ्कचन्द्रा इति त्रयः ॥ ५४ ॥
ऋषभो दुन्दुभिश्चैव सार्ङ्गकोऽपि पूर्वतः ।
सहस्रं योजनानां ते दीर्घविस्तारमुच्छ्रिताः ॥ ५५ ॥
मत्स्याः सदर्पमकरौघौ विद्युताश्च चराचराः ।
युक्ताः सर्वे सुरैः स्वर्णीकिरीटविहायसः ॥ ५६ ॥
ध्वजिनीचयपः क्रान्तविविधकुसुमोत्कटः ।
द्वीपाः शाककुशक्रौञ्चशाल्मलप्लक्ष इति च क्रमात् ॥ ५७ ॥
गोमेदः पुष्कराख्यश्च षडमी वारुणाः स्थिताः ।
क्षीराज्यदधिमध्वेक्षुरसस्वादुकम्बुसोऽर्णवाः ॥ ५८ ॥
द्वीपान् शाकादिकानेते परिवार्य स्थिताः क्रमात् ।
स्वद्वीपतुल्याः सर्वे ते प्रमाणेन यथाक्रमम् ॥ ५९ ॥
अमी शाकादयो द्वीपा जम्बूद्वीपसमाकृताः ।
यथाक्रमं स्युर्द्विगुणास्तथाम्भोनिधयोऽपि च ॥ ६० ॥
शाके सप्ताद्रयस्तेषूदयो जलधरस्तथा ।
नारदो रैवतः श्यामो राजतोऽथाम्बिकेयकः ॥ ६१ ॥
चतुःसाहस्रिकस्तेषां विष्कम्भोऽर्धं समुच्छ्रयः ।
तद्वर्षं सुमहेशाख्यं सेविताश्च सुरर्षिभिः ॥ ६२ ॥
कृतानां द्वीपवत् तेषां नामतोऽप्यनुक्रमात् ।
वर्षाणि सरितः सिद्धानि सप्त नामानि ब्रवीमि ते ॥ ६३ ॥
जलधाख्यं कुमारं च सुकुमारं मणीचकम् ।
कुसुमोत्तरमोदाकीमहाद्रुमवनानि च ॥ ६४ ॥

कुशे विद्रुमहेमाद्री द्युतिमानथ पुष्पवान् ।
कुशेशयो हरिश्चाद्रिर्मन्दरश्च कुलाचलाः ॥ २५ ॥
विष्कम्भोऽष्टसहस्राणि तेषां प्रत्येकमीरितः ।
तदर्धं कुम्भकूपस्तु कुम्भकूपार्धयोजनः ॥ २६ ॥
उद्भिदं वेणुमत्संज्ञं स्वैरथमथ लम्बनम् ।
वर्षं धीमत् प्रभाकरं कपिलं पञ्चमामिषम् ॥ २७ ॥
क्रौञ्चे क्रौञ्चोऽन्धकारश्च देवो गोविन्दवामनौ ।
द्विविदः पुण्डरीकोऽथापि सप्त कुलाद्रयः ॥ २८ ॥
विष्कम्भोऽयुतमेतेषां विष्कम्भार्धं समुच्छ्रयः ।
अयोगनिश्चयं च वर्षाण्येषां तु नामतः ॥ २९ ॥
कुशलामन्दगोष्णवर्णाख्ये परावनमनोनुगे ।
मुनिवर्षान्धकाराख्ये सप्तमं दुन्दुभीति च ॥ ३० ॥
गिरयः शाल्मलिद्वीपे रक्तः पीतः सितस्तथा ।
वैपुल्यमेषां द्वात्रिंशत्सहस्राणि प्रचक्षते ॥ ३१ ॥
वैपुल्यार्धं समुच्छ्रायस्तद्वर्षमखनी गतिः ।
वर्षं शान्तमयं पीतमयं चेत्यत्र संस्थिते ॥ ३२ ॥
गोमेदे तु सुरश्रेति कुमुदश्रेति भूधरौ ।
योजनानां चतुष्षष्टिस्तौ सहस्राणि विस्तृतौ ॥ ३३ ॥
उच्छ्रायो विस्तरस्यार्धं तद्वर्षं चान्द्रयोगतिः ।
चारुकीलचक्रनामास्य मध्ये वर्षद्वयीरितम् ॥ ३४ ॥
मस्तद्रिः पुष्करद्वीपे मानसोत्तरसंज्ञितः ।
धातको वर्षमित्यस्य महावीतमिति स्मृतम् ॥ ३५ ॥
विस्तृतोऽष्टौ सहस्राणि पीतोऽर्धं द्वे तथायुते ।
सहस्रवालमप्यस्य सुरसिद्धर्षिसेवितः ॥ ३६ ॥
व्यासार्धेनोच्छ्रयस्तस्य तद्वर्षैकान्त्ययोजना ।
सुरेशानां समर्पोऽस्मिन् मया वत्स निवेदितः ॥ ३७ ॥

ऐन्द्री वस्वोकसारा प्राग् याम्या संयमनी ततः ।
प्राचेतसी सुखा पश्चात् तथा सौम्युत्तरे विभा ॥ ७८ ॥
धर्मरक्षार्थमेतासु चत्वारस्तनुभृत्स्वपि ।
तथा लोकत्रयस्यार्थे पृथक् लोकभृतः स्थिताः ॥ ७९ ॥
लोकालोकाचलः स्वादुसलिलाद् द्विगुणो बहिः ।
स्वादूदाब्धिप्रमाणात् स विस्ताराद् द्विगुणोऽपि च ॥ ८०
समुच्छ्रितोऽसौ नियुतं नियुतार्धमधो गतः ।
पञ्च कोट्यः सविस्तीर्णो नियुतानि तथा नव ॥ ८१ ॥
तद्वच्च नियुतस्यार्धं मेरुमध्यात् तदन्तरम् ।
समुद्रासितदेशार्धैस्तिर्यग्लोकाः क्षितेरयम् ॥ ८२ ॥
तत्समेन च भूपृष्ठेनाद्भुतः पवनः पुनः ।
शीतान्यावरणान्युच्चैर्यस्यैतानि स्थितान्यधः ॥ ८३ ॥
पातालोऽपि च भूम्यूर्ध्वं नियुतानि तथा नव ।
इति भास्त   तत्र लोकः सन्निवेशोऽखिलः क्षितेः ॥ ८४ ॥
स्थितिं गतिं च कथयाम्यर्कादीनामतःपरम् ।
सूर्येन्दुधिष्ण्यज्ञसितभौमार्किविधवार्षिताः ॥ ८५ ॥
सप्तर्षयो ध्रुवश्चेति भूमेरूर्ध्वं क्रमात् स्थिताः ।
चत्वारि द्वे तथा भूमेरूर्ध्वमा सूर्यमन्तरात् ॥ ८६ ॥
षडेवमन्तराणि स्युः सहस्राणां शतं ततः ।
शतान्तराणि चान्यान्यान्यनियतान्यनुक्रमात् ॥ ८७ ॥
तानि चत्वार्यपि द्वे द्वे लक्षे योजनमानतः ।
धरित्रीध्रुवयोर्मध्ये योजनानां चतुर्दश ॥ ८८ ॥
नियुतानि समुत्सेधस्त्रैलोक्यस्य प्रकीर्तितः ।
एकार्धं द्वे चतस्रोऽष्टावन्तरं कोटयः क्रमात् ॥ ८९ ॥
महोजनस्तपःसत्यलोकानामुपरि ध्रुवात् ।
ये स्थिताः सप्तलोकोर्ध्वमचलादण्डकर्परात् ॥ ९० ॥

एका कोटिर्भवेत् तेषां पञ्चाशाक्षितुताम्बिला ।
अथाम्बरजयोगोऽस्य विष्किनः (स ? प)प्रजन्मता ॥ ९१ ॥
यथैवाधस्तथा तिर्यक् तथैवोर्ध्वमपि क्रमात् ।
कक्षेऽस्याः प्रथमे सूर्यः स्थितः शीतांशुपञ्चके ॥ ९२ ॥
लोकहस्वानि गहनाकपानहस्वाः सुरर्षहाः ।
सागर्पयः परितो भुवनान्यपि परानहे ॥ ९३ ॥
प्रदक्षिणगमी सप्त मरुतो भ्रमयन्त्यमून् ।
मेढीभूतः स्थितो मध्ये सुमेरुस्मानुरुति ध्रुवः ॥ ९४ ॥
समस्तमपि तद्वृन्दं ज्योतिषामर्क भ्रमत्यदः ।
समागमैकचक्रेण रथेन रविणां वरः ॥ ९५ ॥
तेजोमयेन सततं प्राकृणति ज्योतिषां पतिः ।
केतुधाके (रथन्त्यर्थ ? मजहूर्ध्व) करोत्यर्थं कुरुतश्चापि ॥ ९६ ॥
मध्यन्दिनं च मध्याह्ने(राह ? हस्तं ग)त्वरन् भाति रविः ।
रसाक्षिपञ्चसङ्ख्यानि योजनानि निमेषतः ॥ ९७ ॥
सप्तविंशतिका भाति भागात् सर्वत्रचर्षणिः ।
योजनान्य(पिबन्त्यर्तु ? पिबन्त्यर्तु) गुणसङ्ख्यानि कालया ॥ ९८ ॥
नन्दांशकचतुष्के च कालमप्यर्कमर्धतिथिभिः ।
कल्पमिक्षुसेनश्चमासङ्ख्यातान्यक्षिमीचतिः ॥ ९९ ॥
योजनस्य त्रिभागं च प्रयाति कलयैकया ।
नियात्मकयोमचुनाम्बियुणपाचकासपृकयया ॥ १०० ॥
योजनान्युष्णकिरणो मुहूर्तेन प्रसर्पति ।
राम्यहेण सहस्राणि पञ्चाशत्पञ्चकोटया ॥ १०१ ॥
लक्षाणि सप्तभिस्त्रिंशतिः स्यात् तिग्मरोचिषः ।
मध्येन पुष्करद्वीपस्यार्धे गच्छामपा प्रजन् ॥ १०२ ॥
नभस्तलेन पुनरप्युत्तरायुक्तं अयेत् ।
इत्थं गतिरियं सम्यक् तिग्मभानोर्निरूपिता ॥ १०३ ॥

गतिं चन्द्रमसश्चापि भोगं चार्काद् विभावयेत् ।
प्रोक्तं तदेवाहोरात्रप्रमाणमनुमानत ।
पक्षमासर्तुवर्षादीन् व्यवहाराय कल्पयेत् ॥ १०४ ॥
इति निगदित एष द्वीपशैलाम्बुधीना-
मवनिवलयवर्ती कालरूपेण सन्निवेशः ।
गतिरपि दिनभर्तुः कीर्तिता विश्वमाने
पुनरिह युगधर्मं कीर्त्यमानं निबोध ॥ १०५ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
भुवनकोशाध्यायः पञ्चमः ॥

अथ सहदेवाधिकारः षष्ठोऽध्यायः ।

अथ प्राक्कथितादस्मात् भूतसर्गादनन्तरम् ।
प्रजासीदमरैः सार्धमियं पूर्णजनाकुला ॥ १ ॥
शोकव्याधिजरातङ्कविनिर्मुक्ताक्लिष्टका इव ।
पुराभवन् कृतयुगे पुमांसः स्थिरयौवनाः ॥ २ ॥
ते निकुञ्जेषु शैलानां नदीषु च सरस्सु च ।
वनेषु च विचित्रेषु चिक्रीडुर्दयितैः सह ॥ ३ ॥
हेलया ते समुत्पन्न कदाचिदमरैः सह ।
निर्वृताः समासाद्य सार्चिताः सुरा इव ॥ ४ ॥
चित्राम्बरावृताः सर्वे नानाभरणशालिनः ।
चित्रमाल्यानुलेपाश्चासन् कल्पद्रुमा द्रुमाः ॥ ५ ॥
मनोज्ञाभिः सह स्त्रीभिर्विविधाकार(काङ्क्षि ? गामि)णः ।
कल्पद्रुमेभ्यकार्थुस्ते पानं क्रीडां च सेव्यच ॥ ६ ॥
कुहूकुहूकोकिलाः सर्वे मधुरस्वनानुगः ।
रत्नाचलतटेष्वास्ते कदाचिद् भूरसाशिनः ॥ ७ ॥
रतिप्रायास्तदासंस्ते स्वेच्छाहारविहारिणः ।
स्वीकारविग्रहद्वेषविवादोज्झितचेतसः ॥ ८ ॥

नास्मिन्वर्षे सहस्तुषं न वाति प्रबलोऽनिलः ।
नीहारश्चोष्णसुस्पर्शौ निसर्गाः पूर्णेन्दुसूचकाः ॥ ९ ॥
स्निग्धस्निग्धानुमहत्त्वाभाः सन्ति किन्त्वल्पमिश्रकाः ।
अभवन्नत्र मध्यमासन् कल्पवृक्षफलाशिनो जनाः ॥ १० ॥
सौम्यरूपिकपद्माख्याः कल्पवृक्षकरानुगाः ।
आसन् सर्वाऽनुपमकलाशीला येषां वनालयाः ॥ ११ ॥
एकोऽभवज्जन्म यत्रास्मिन् वेदोऽपूर्वक एव च ।
चतुर्विंशत्न पंक्तिः कुसुमायुषजाश्चयः ॥ १२ ॥
रूपश्रुतासुतैश्वर्यमायासौ मिलिता अपि ।
समत्वाकारमभवन् तेषां सुखार्थसमसंपदा ॥ १३ ॥
न क्लेशमगमद्राजा पुरतोऽभवत्वाधिकम् ।
न दैवतं नयाकन्यादृष्टे वा न प्रहार्षि च ॥ १४ ॥
कल्पद्रुमान् सर्वोषामां न येषां प्रसादस्त्यभूत् ।
पुरास्मिन् भारते वर्षे तेषां निवसतामिति ॥ १५ ॥
अथात्र सुषमाः कालः पूर्णे सार्धं सुर(खि ? खि)यात् ।
नराणामत्र भावानां सहस्रैकांशसंभवा ॥ १६ ॥
अवैथात्मना कद्रू देवाक्षया निर्यातात् प्रति ।
अपूर्णमासास्ते पुरुषाः सर्वेऽप्यविकलेन्द्रियाः ॥ १७ ॥
आदाय तान्कल्पवृक्षं निषेदुर्वा द्विपीडिताः ।
द्विषंतामनसात्विक द्विषो भावाश्च तद्गुणाः ॥ १८ ॥
ततः परमौ भूमौ भूरसाद्य न्यवर्तत ।
स्वल्पा कल्पद्रुमांस्तोकलाद् भीकालानाथ पूरी सह ॥ १९ ॥
न्यलपन् मधुपाश्च सर्वमनर्थनूतनचेतसः ।
ततो विलपतां भूरि क्षीरमाहुरसेवनौ ॥ २० ॥
प्राणमात्मार्थमेतेषामभूत् पर्वतको भुवि ।
भूरसेनैव तेनैते कुर्वाणाः प्राणरक्षणम् ॥ २१ ॥

विना कल्पद्रुमैर्वाञ्छितमन्यद्रुमेषु चक्रिरे ।
कर्षितां यद्युपायेन कदाचिद् भाग्यसंक्षयात् ॥ २२ ॥
विपर्ययाच्च कालस्य भूमेः पर्यङ्कतोऽन्यगात् ।
ततः पर्यङ्कके मध्ये तुच्छतुच्छकणोत्थिताः ॥ २३ ॥
अकृष्टपच्या निम्बिन्यामभवन् शालितन्दुलाः ।
शाल्योदनेन तेनाथ तुष्टाः पुष्पफलेन ते ॥ २४ ॥
परमां तृप्तिमासेदुः परितोषात्तथैनसः ।
तथाप्यल्पाङ्गुणा शालितन्दुलानां तु मेखलाः ॥ २५ ॥
ते कल्पद्रुमैर्हीनो राजोऽसौ तेषामपि च चक्रिरे ।
अजायत ततो लोभो मात्सर्यैर्व्याप्तुमत्सरः ॥ २६ ॥
तत्र तत्र यमीशके यदन्यास्ते च मन्मथः ।
हुन्हुमाप्य ततस्तेषां निःशङ्कापुत्रकां गतिम् ॥ २७ ॥
पैर्दण्डं प्रशाश्यनूप् कीर्त्तिं पूर्वं रागानुबन्धमः ।
यत्स्वैर्मिश्रितानि भूपाः स्वैर्यामनन्तरम् ॥ २८ ॥
पाषोकैकन्दुलानि हुन्हुाम्भाचाख्यं प्रपञ्चम् ।
ततः कच्छमहाकच्छौ वैश्वीवृक्षौ शिलास्थलम् ॥ २९ ॥
अचिन्तीतेऽष्ट भाग्येषु स कालिन्दुपतामगात् ।
प्रभूतरेखकौ तेषां सा पुण्यसौरभ्या गता ॥ ३० ॥
फलप्रवृत्तिरभवत् तुच्छाल्पोपसेवया ।
तुच्छान्वे ततो मध्ये परित्यक्ते च सम्प्रये ॥ ३१ ॥
वीरवल्कलवन्नानां कन्दमूलफलादिनाम् ।
कालतः कालपर्यासान् पद् पतन्नाद्यपोऽवगमत् ॥ ३२ ॥
ततस्तेषामपि तु दोषरोगाणेकाकुलं वपुः ।
ममत्व कामक्रोधेर्ष्यादिन्यास्तुल्यादिभूषितम् ॥ ३३ ॥
आधिदैविकदुर्व्याख्याधीनादिजनितं महत् ।
आधिभौतिकमप्यासीद् दुःखं व्याघ्रभुजङ्गादिजम् ॥ ३४ ॥

इत्थं दुःखमपारान्ते च्यवनाच्याविदुःखये ।
हिमशीतातपाद्यैरनुष्णात्तपिपासादिभिरपि च ॥ १५ ॥
अजातलिप्सो क्षुद्भिः कुट्टिमानि वहन्ति (ते ? च) ।
अपुष्टिमव्याहतमविश्रामान्याम् दुःखान्वितास्ततः ॥ १६ ॥
स्कन्धा क्लेशदुर्गमाक्रान्तरूपाणि वहन्ति ते ।
एकद्वित्रिचतुःसमवन्याकालानि चक्रिरे ॥ १७ ॥
क(च्छा ? प)प्राकारपरिक्षेप्याश्वक्लेशेषु तृणादिभिः ।
कृतालेप्यमपत्रं कालमानेषु गृहमेधिनः ॥ १८ ॥
इत्यर्थेषु गतिष्वेते वर्तेषु ते पौनरुक्त्यमजस्रमापच्यादिषु ।
दुर्गसंचलितमानसाश्चिरं संविरसंविपदोऽभवन् सुखम् ॥ १९ ॥

इति महाकाव्ये चतुर्वर्गसमन्विते स्फुटशब्दार्थसन्दर्भे वाङ्मये

सहदेवाधिकारो नाम षष्ठोऽध्यायः ॥

अथ वर्णाश्रमप्रविभागः सप्तमोऽध्यायः ।

अथामरगणैः सार्धमाजगाम पितामहः ।
दुःखच्छेदाय मर्त्यानामागाय अवनिं प्रभुम् ॥ १ ॥
स नाभेयं प्रभुर्बोधी संजगाविव वासवः ।
प्रणताली च कुर्वाणो प्रभावे लोकपालकम् ॥ २ ॥
प्रणम्यमानभिनाराशिर्लिङ्गः सिंहपराक्रमः ।
पुण्यमहत्याविषयेऽस्मदर्थिविचक्षो यथा प्रभुः ॥ ३ ॥
रत्नाकुलं सर्वतिरोहितकान्तिपूर्णेता तुल्यलेसाम् ।
कृतिनो नीतिहर्तां च भविष्यत्येव वो प्रभुः ॥ ४ ॥
नवकिरीटन्यायवती मैथिलकल्पं यथाक्रमम् ।
करिष्यत्येव वो नीत्या चातुर्वर्ण्याश्रमस्थितीः ॥ ५ ॥

उत्पत्त्येति प्रजापतिं गते मात्स्यन्यायस्य तेऽत्र तत्र ।
अवोचन् दुःखिता दुःखादस्मात् त्रायस्व मा प्रभो । ॥ ६ ॥
कल्पद्रुमापहरणात् क्षुत्तृष्णाक्रान्तचेतसः ।
अधर्मार्णवनिर्मग्नान् पाहि नः पृथिवीपते । ॥ ७ ॥
अथो ऋषभदेवेनाद् मा भैष्ट सुखमास्यताम् ।
दुःखान्यपहरिष्यामि करिष्ये च सुखानि वः ॥ ८ ॥
ततः स चतुरो वर्णान्निजकर्माणि व्यभाजयत् ।
तेषु ये वेदनिरताः स्वाचाराः संयतेन्द्रियाः ॥ ९ ॥
तपस्स्वाध्यायनिरता ब्राह्मणास्तेऽभवंस्तदा ।
यजनाध्ययने दानं याजनाध्यापनार्जिताः ॥ १० ॥
धर्मास्तेषां त्रिषु ख्यातास्त्रयोऽमीस्तुल्याः क्षत्रवैश्ययोः ।
ये तु तत्र महोत्साहाः शरण्या रक्षणक्षमाः ॥ ११ ॥
शस्त्रधारणदेहाश्च क्षत्रियास्त इहाभवन् ।
विक्रमो लोकसंरक्षाविभागो व्यवसायिता ॥ १२ ॥
एतेषामयमभ्युक्तो धर्मः शुभकरोदयः ।
निसर्गनैपुणं येषां राशिर्वित्तार्जने प्रति ॥ १३ ॥
असहायाऽप्यपायज्ञो वैश्यास्तेऽजनकोपजी ।
चिकित्सा कृषिवाणिज्ये स्थापत्यं पशुपोषणम् ॥ १४ ॥
वैश्यस्य कथितो धर्मस्तद्वत् कर्म च नैगमम् ।
जातिमात्रगुणो नास्ति शुद्धपयः शिष्टजाश्च ये ॥ १५ ॥
ते शूद्रजातयो जाता जातिधर्मरताश्च ये ।
कुलालकर्मोपजीवित्वं शिल्पित्वं पशुपोषणम् ॥ १६ ॥
वर्णत्रितयशुश्रूषा धर्मस्तेषामनुत्तमः ।
ब्रह्मचारी गृहस्थो वा वानप्रस्थस्तथा यतिः ॥ १७ ॥
इत्याश्रमाः पृथक् तेन चत्वारः प्रविभाजिताः ।
राज्यप्रभूपर्णं चैवं नरधर्मादिकर्म च ॥ १८ ॥

स्वाध्यायश्चाग्निकार्यं च धर्मोऽयं ब्रह्मचारिणः ।
एवमन्यन्निविष्टानां स्वधर्म्या जीवने यमः ॥ १९ ॥
असमानर्षिगोत्रेषु विवाहः ऋतुगामिना ।
परस्य स्त्रीषु वैमुख्यं परानुग्रहशीलता ॥ २० ॥
विविक्तचिरकार्येभ्यो धर्मोऽयं गृहिणां स्मृतः ।
देवताग्निथिसत्कारो ब्रह्मचर्यं वने स्थितिः ॥ २१ ॥
वल्कलाजिनजटाधीरधारणं शयनं भुवि ।
उपोषणैर्व्रतैर्वृत्तिर्वाने नियमैस्तथा ॥ २२ ॥
आहारोऽकृष्टपच्यैश्च धर्मोऽयं वनवासिषु ।
वैराग्यमिन्द्रियजयश्चिन्तात्यागः प्रधानता ॥ २३ ॥
आकिञ्चन्यमनारम्भो यतिधर्मः सदा स्मृतः ।
क्षमत्वं गुर्वधीनत्वं शौचं स्वाध्यायनिष्ठता ॥ २४ ॥
भिक्षुभिर्ब्रह्मचारेषु शिष्यधर्मोऽयमीरितः ।
शुचित्वं वाङ्मनःकायैः पतिशुश्रूषणं क्षमा ॥ २५ ॥
सूक्ष्मं पतिपुत्राणां स्त्रीधर्मः शौचमेव च ।
एवं वर्णाश्रमान् सम्यक् कृत्वा वर्णाननुक्रमात् ॥ २६ ॥
विभज्य तेषां वैश्येन ते ते धर्माः प्रकीर्तिताः ।
वृत्तिं कर्माणि चैतेषां पृथगुद्दिश्य सोऽभ्यधात् ॥ २७ ॥
स्वधर्माचरितानां यो भाति लोकद्वये सुखम् ।
य एतां स्थितिमुल्लङ्घ्य मोहादन्यद् विचारयन्ति ॥ २८ ॥
तस्याहं यमवत् पुत्रः करिष्याम्यनुशासनम् ।
पुत्राणां कर्मसु स्वेषु कृत्यर्थं भवतामहम् ॥ २९ ॥
वेदशास्त्रवेदाङ्गानि विद्यास्थानि पुराणि च ।
इत्युक्त्वा तानथो कोशान् कार्तुंकल्प प्रभुर्नृपः ॥ ३० ॥
विभज्य साम्यमास्य पृथिवीं प्रभुर्विक्रमः ।
तत्स्वदुःखेषैव गौर्भूत्वा महायत्नी तेन मेदिनी ॥ ३१ ॥

विप्रैर्नियोगात् कुरुते साधु मन्त्राणि भूतये ।
कल्पितास्तेन शैलानां सरितामन्तरेषु च ॥ १२ ॥

ग्रामेषु खेटकाद्येषु पुराणां विभजन्नयः ।
तेन सीरप्रकृष्टेयं धान्यैरौषधिभिर्यथाविधि ॥ १३ ॥

ससस्या क्रियते क्षोणी सर्गादस्मिन्युगागमे ।

इत्युक्तो नियतिः प्रथमो नृपस्य
धर्मेण सार्धमपि चाश्रमवर्णभेदाः ।
प्रोक्ताः क्षितिप्रविकरोऽपि च दर्शितास्ते
कार्त्स्न्येन वत्स शृणु देशविभागमुक्तिम् ॥ १४

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
वर्णाश्रमप्रविभागो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥

अथ भूमिपरीक्षा नामाष्टमोऽध्यायः ।

देशानां देशभूम्याश्च समासात् तत्र लक्षणम् ।
वास्तुकृता गर्हितानां च दोषवन्तोऽभिहिताः शृणु ॥ १

देशः स्याज्जाङ्गलानूपसाधारणतया त्रिधा ।
त्रिविधस्यास्य देशस्य यथावल्लक्ष्म कथ्यते ॥ २ ॥

दूराम्बुर्दीर्घजलायो सूक्ष्मकण्टकिपादपः ।
रूक्षोऽल्पपत्रपवनः कृष्णगोल् तेषु जाङ्गलः ॥ ३ ॥

निम्नो भूरिजलः स्निग्धो बहुमत्स्यादिमो द्विजा ।
स्यादनूपः सरिन्मार्गः स्निग्धोऽम्बुजलबहुगुणः ॥ ४ ॥

यः पुनर्मध्यशीतोष्णः स्याद् देशाद्वयलक्षणः ।
स साधारण इत्युक्तो देशो देशविचक्षणैः ॥ ५ ॥

जाङ्गलादिषु देशेषु त्रि(गुण्ये ? गम्ये)षु स्वलक्षणैः
गुप्ताः षोडशा विज्ञेया भूमयः प्रविभागतः ॥ ६ ॥

पालिशस्वामिनी भोग्या सीता गोचररक्षिणी ।
संपत्संपत्ती चैत्यत्र खनिसंस्थानधारिणी ॥ ७ ॥
वनिकप्रसाविता द्रुमसम्पत्तामिश्रभाविनी ।
नाभेयीपुष्पा नाथधरासम्पन्ना देवमातृका ॥ ८ ॥
यस्या हरितपर्णोपेता सुरम्या चेति योजना ।
सुभः संज्ञामितरेषु लक्ष्मासामय कथ्यते ॥ ९ ॥
मृदुला पालिशेनापि वाप्यते या प्रयासितुम् ।
या च सहजना सा स्यात् पालिशस्वामिनी क्षितिः ॥ १० ॥
चिरस्थायिकं यस्यां भाग भोगादिकाम् कराम् ।
सदा भूरिश्रियः सत्र भोग्येति क्षितिरुच्यते ॥ ११ ॥
यस्यां नदाश्च नद्यश्च गिरिर्वन्योऽथवा बहिः ।
विभक्तक्षेत्रसीमा सा सीता गोचररक्षिणी ॥ १२ ॥
सरित्प्रस्रवणाद्येषु आसात् यस्यां विशेषतः ।
अनायासमपोषणात्सम्पत्तिसम्पत्तीति सा ॥ १३ ॥
वनोपवनवल्लीसरित्कूपमनोहरा ।
देहिनो रमयन्त्युर्वी या सा काम्येति कीर्तिता ॥ १४ ॥
यस्यां सर्वत्र जायन्ते कलधौतादिधातवः ।
रत्नानि च सुवर्णानि प्राहुः खनिमतीति ताम् ॥ १५ ॥
पावनीं मानुषत्वेन पण्यकोशासमान्वितैः ।
स्वीयलोकात्मना या च सा स्यात् भूतस्वधारिणी ॥ १६ ॥
प्रसिद्धमन्यत्कृत् यत्र पण्योपकरणविक्रयाः ।
वनिकप्रसाविनेत्युक्ता सा भूर्विनिगद्यते ॥ १७ ॥
सारकाश्वकर्णकादिरश्मीपर्णीसपत्नजातकैः ।
वैणुवेत्रशाकैश्च पुष्पा द्रुमवतीति भूः ॥ १८ ॥
यस्यां जनपदाः साधु निम्नतास्थलविक्रमाः ।
योग्यं धामनि च क्षिप्राणि स्यात् भूः साधिष्ठानिनी ॥ १९ ॥

न क्षुद्रा वणिजो यस्यां दुर्गपत्तनसंश्रयाः ।
भूः सार्वभौमबुद्ध्येति भिन्नैराभिना क्षमी ॥ २० ॥
यत्रोत्साहादिविमुक्तं यस्यां सामन्तभूभुजः ।
यतन्ते सा स्थला राजपसामन्ता भूः समन्ततः ॥ २१ ॥
जीवन्ति जैत्रिणो यस्यां न(द्री ? द)नद्यादिवारिभिः ।
तां देवमातृकेत्याहुरनपेक्षितवारिदाम् ॥ २२ ॥
निष्पद्यन्तेऽखिलं यस्यां बीजान्युप्तान्यपश्रमाः ।
कृष्यानुपकृताहेला यान्या सा धान्यशालिनी ॥ २३ ॥
यत्रोत्तमाद्रयो यस्यां या च हस्तिवनाश्रिता ।
सा हस्तिवनवत्युर्वी भूभुजः सैन्यवर्धिनी ॥ २४ ॥
दुष्प्रधृष्येव या नित्यं विषमत्वादरातिभिः ।
विषमाद्रिसरित्पूरा सा सुरक्षेति भूः स्मृता ॥ २५ ॥
योधयोत्पुष्टिता भूम्यः प्रतिभागाद् यथाक्रमम् ।
अन्या जनपदादीनां भूमः सम्भिन्नलक्षणाः ॥ २६ ॥
धातुरत्नयोद्भवत्कुञ्जगुल्मद्रुमलताद्भुतैः ।
रत्नाढ्याः दृढ्युषिभिः समन्तात् वनीभरैः ॥ २७ ॥
तीर्थाभिसारवत्प्रस्तावैः स्वादुतोयाभिरुद्धताः ।
नदीभिः पुलिनप्रान्तैर्विविधद्रुमशालिभिः ॥ २८ ॥
कोकिलालापसुभगैर्मधुमत्तालिमालिभिः ।
विचित्रफलपुष्पाढ्यैः काननैरुपशोभिताः ॥ २९ ॥
सत्कुञ्जकपवेनीपवनमधुपहारिभिः ।
सरसीदेवतालयैर्भूषिताः प्राज्यवारिभिः ॥ ३० ॥
सर्वैः सुपाश्रितभ्रिः स्वादुपानैः कान्तैरनभ्रुरैः ।
सेवैरक्षलसीमान्तैः सस्यनिष्पादिभिर्युताः ॥ ३१ ॥
निष्कण्टकाद्रुमवत्यीकैः प्रभूतपशुसेव्यनैः ।
निमग्नसेतुसीमान्तैर्गोचरैरुपशोभिताः ॥ ३२ ॥

स्थले नृपाणामुग्राणामन्तरेषु वसुन्धराः ।
प्रशास्यन्तो समासन्नमाहुर्हीनलक्षणाः ॥ ३३ ॥

दुरारम्भनाकवृष्या पालयानैकाश्रयाश्रिताः ।
संरम्भप्रासनिर्मुक्तं भवेत्र रमयन्ति याः ॥ ३४ ॥

नास्त्येवंगुणयुक्तासु महीषु विनिवेशयेत् ।
यथास्थानं जनपदान् खेटग्रामपुराणि च ॥ ३५ ॥

पुनः महीप्रमूला(स्व ? स्थु)प्राकारैस्तु पृथक्पृथक् ।
चत्वारः कीर्तिता भव्या भूमयो दुर्गहेतवः ॥ ३६ ॥

दुरारोहतया दुर्गो दृष्टिक्षेत्र इवाम्बरः ।
समन्ततोऽम्बुपुरुषाद्री गिरिदुर्गाविनिर्देशेत् ॥ ३७ ॥

कण्टकिद्रुमनीरन्ध्रमध्ये शाकम्भरि कानने ।
गहनप्रवेशमार्गे वृक्षदुर्गेति कीर्तिता ॥ ३८ ॥

द्वीपेषु स्यादनूपेषु महागाधजला नदिः ।
रम्याम्भकाकःदेशा स्याज्जलदुर्गा च मेदिनी ॥ ३९ ॥

स्निग्धाः क्षारशून्याः शुद्धाः प्रदक्षिणजलाश्रयाः ।
बहूदकास्तृणच्छन्ना निम्निका माङ्गल्यपुष्पकाः ॥ ४० ॥

दूर्वास(स्थी ? स्पी)पर्णीमुञ्जकुशकाशकुशवल्कलैः ।
पतिनः परिणद्धाश्च स्वादुस्वच्छशिलोदकाः ॥ ४१ ॥

वास्तुपद्मामरस्थानाथारामोद्यानसंकुलाः ।
तडागवापीव्याप्ताश्च याः समन्तादलङ्कृताः ॥ ४२ ॥

या चाह्लानां सुभगा निम्नगानां दक्षिणगाः ।
पुरार्थं ताः प्रशस्यन्ते भूमयो जनितश्रियः ॥ ४३ ॥

कुङ्कुमागुरुकर्पूरस्यैलाचन्दनादिभिः ।
सुगन्धा विविधैरेभिः पृथक्स्पर्शा वसुन्धरा ॥ ४४ ॥

कल्हारपाटलाम्भोजमालतीचम्पकोत्पलैः ।
एलालवङ्गकर्पूरैः सुगन्धा कुसुमैस्तथा ॥ ४५ ॥
गोमूत्रगोमयक्षीरदधिमद्याज्यगन्धमासृक् ।
समानगन्धा मदिरामाध्वीकयवमासवैः ॥ ४६ ॥
शालिपिष्टकगन्धैश्च धान्यगन्धैश्च या तथा ।
मद्याहतासितवर्णाभाबीजगन्धा वसुन्धरा ॥ ४७ ॥
सिता रक्ता च पीता च कृष्णा चैव क्रमान्मही ।
विप्रादीनां हि वर्णानां सर्वेषामथवा हिता ॥ ४८ ॥
स्वादुः कषाया तिक्ता च कटुका चेत्यनुक्रमात् ।
वर्णानां स्वादतः शस्ता सर्वेषां मधुराथवा ॥ ४९ ॥
घर्मागमे हिमस्पर्शा या स्यादुष्णा हिमागमे ।
प्रावृष्युष्णहिमस्पर्शा सा प्रशस्ता वसुन्धरा ॥ ५० ॥
मृदङ्गवल्लकीवेणुदुन्दुभीनां समा ध्वनौ ।
द्विपाश्वादिसमस्थाना चेति स्युर्भूमयः शुभाः ॥ ५१ ॥
इदानीमप्रशस्तानां भुवां लक्ष्माभिदध्महे ।
पुरादिसन्निवेशार्थं परित्याज्या भवन्ति याः ॥ ५२ ॥
अस्थ्यङ्गारकपालास्थितुषकेशविषाश्मभिः ।
श्वभ्रकोटरवल्मीकशर्कराभिश्च निर्भरा ॥ ५३ ॥
रूक्षा प्ररोहिणी भिन्ना भङ्गुरा सुषिरोदरा ।
वामावर्तजलाविष्वसला विषमोन्नता ॥ ५४ ॥
कटुकण्टकिनिःसारशुष्कक्लिन्नफलपादपा ।
क्रव्यात्पक्षिसमाकीर्णा कृमिकीटवती च या ॥ ५५ ॥
सुस्वादून्यपि भोज्यानि भक्ष्यपानानि तत्क्षणात् ।
यस्यां विनाशमायान्ति सह तूर्यादिनिस्वनैः ॥ ५६ ॥
सरित् पूर्ववहा यस्यां पुरार्थं तामपि त्यजेत् ।
बहुनापि धनस्तत्र कालेनायाति सा पुनः ॥ ५७ ॥

पलाशकुशकाशैश्च पिण्डतगरकको(च ? क)पनविराजम् ।
समगन्धां सतोद्भुर्वीं निम्नस्य च वापस्य च ॥ ५८ ॥
सैव शुभ्रवर्णा या सितवर्णाथवा मही ।
मिश्रवर्णा रक्तवर्णा वा सा न स्यादिष्टदायिनी ॥ ५९ ॥
तिक्ताम्लत्वलवणा चापि भूमिर्या ज्ञायते भवेत् ।
तां लोकविद्विष्टकरीं त्यजेत् सुरनिकेतने ॥ ६० ॥
या रूक्षतरसंस्पर्शा सदौष्ण्या हिमाश्रया ।
अतिरूक्षखरसंस्पर्शा या स्यात् तामपि सन्त्यजेत् ॥ ६१ ॥
गोमूत्रगन्धवरस्थाना या च निर्झरमिश्रिता ।
शिलाश्मपाषाणसमन्दूरम्यमितापि च नेष्यते ॥ ६२ ॥
इति गन्धादिभिर्भूमिः कथितेयं शुभाशुभा ।
एकेन कृष्यमाणायां भूमौ काले समुत्सुके ॥ ६३ ॥
मिथाद् मध्ये बहिः प्रथमिच्छकार्यं भवनागमम् ।
पाषाणेषु तु कल्याणं कुलमर्थसमन्वितु ॥ ६४ ॥
लोष्ठेष्वेषु सर्वेषु स्तेनेभ्यो भयमादिशेत् ।
अस्थ्यूपरा बहुतृणा वास्ता तिरयोत्तरसुखा ॥ ६५ ॥
प्रागीशानसुखा सर्वसुखा वा वर्षणोदरा ।
शुभेऽह्नि शुभोचितः कालः शुचिः शुक्लाम्बरः ॥ ६६ ॥
स्वस्ति विप्रान् वाचयित्वा वास्तुदेवान् समर्च्य च ।
कराग्रमणीं कुर्वीत खातं नृभिसप्पणम् ॥ ६७ ॥
ततस्तत्पांसुमाहृत्य तत् तथैवानुपूरयेत् ।
तालाधिकपांसुका स्युः श्रेष्ठा मध्या च तत्समा ॥ ६८ ॥
मह्युत्सितात्तलात् हीनां हीनां ज्ञात्वा न सा शुभाम् ।
सन्ध्याकाले यथा खाते तम्पूर्णोऽन्तर्विलोक्यते ॥ ६९ ॥
मणिवालुकमयाद्यादि तथास्थिलेपस्ती क्षितिः ।
सापि प्रशस्यते भूमिर्यस्यां स्युः स्वल्पपांसवः ॥ ७० ॥

गुल्मैर्वल्मीकपाषाणकण्टकास्थिशल्यवर्जिताः ।
स्वल्पाद्रिः कालवात्यूर्णे नाभिवत् पवनान्तर्गतीत् ॥ ७१ ॥
नात्युच्चा नातिनिम्ना च स्यात् तदा स्युः सार्वकामिकी ।
मध्यमा तावन्मात्रोने स्यात् ततो हीनतरेऽधमा ॥ ७२ ॥
स्थाने सितादिमाल्यानि यस्यां निहितपुष्पितानि च ।
यद्वर्णानि न शुष्यन्ति सा तद्वर्णेष्टदा मही ॥ ७३ ॥
कालस्योपक्रमसूतिषु त्रिषु सन्ध्याकालयोर्वा ।
दीपान् यस्यां चिरं तिष्ठेत् तद्वर्णेष्टप्रदा हि सा ॥ ७४ ॥
इत्येवं कीर्तिताः कान्त्यादिलक्षणैः पुरःसराः ।
सर्वदेशासु वेदानामेता एव स्मृता हिताः ॥ ७५ ॥
वर्णितां वर्णभाजां च शिल्पिनां च सर्वदा ।
प्रासादपत्तनावासानामेता परीक्ष्या बुधैः ॥ ७६ ॥
इत्येवमादिविविधाः शुभलक्षणयुक्ता
भूम्यः शुभा निगदिता नगरादिहेतोः ।
ज्ञात्वा परेण बहुधा परिकल्प्यमाने
भूमिक्रिया स्थिरपदोऽपि करस्य मानम् ॥ ७७ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
भूमिपरीक्षा नामाष्टमोऽध्यायः ॥

अथ हस्तलक्षणं नाम नवमोऽध्यायः ।

हेतुः समस्तवास्तूनामाधारः सर्वकर्मणाम् ।
मानोन्मानादिमानानां विनिर्णयनिबन्धनम् ॥ १ ॥
परिच्छेद्यविभागादेर्यं प्राणी स्मरन्ती जनाः ।
ज्येष्ठमध्यमाधमा भेदा यं च ज्ञात्वा न मुह्यति ॥ २ ॥
इदानीं तस्य हस्तस्य सम्यक् विभागसंयुतम् ।
कथ्यते त्रिविधस्यापि लक्षणं शास्त्रवर्णितम् ॥ ३ ॥

रेणवष्टकेन वालाग्रं लिक्षा स्यादष्टभिस्तु तैः ।
भवेद् यूकाष्टभिस्ताभिर्यवमध्यं तदष्टकात् ॥ ४ ॥
अष्टाभिः सप्तभिः षड्भिरङ्गुलानि यवोदरैः ।
ज्येष्ठमध्यकनिष्ठानि तत्तुषैर्यापितैः क्रमात् ॥ ५ ॥
सोऽङ्गुलिभिः पर्वभिर्युक्तः करः कार्यो विजानता ।
करस्यार्धं चतुःपर्वं दीर्घं स्याद् अष्टमाङ्गुलैः ॥ ६ ॥
तत्राद्ये पर्वरेखाः स्युस्तिस्रः सुप्रकटभूषिताः ।
शेषास्वङ्गुलरेखास्तु युग्मानि विदधीत न ॥ ७ ॥
अन्यार्धे मध्यमः कार्यो द्वेधा पञ्चसमङ्गुलम् ।
मध्यं त्रिधाष्टमं कार्यं चतुर्था द्वादशी ततः ॥ ८ ॥
हस्तः स्यादङ्गुलस्थानेन विभेदाङ्गुल(मि १ ह्र)स्यते ।
तत् सार्धं द्विगुणं चापि चतुरश्रं तु तद्वर्तः ॥ ९ ॥
कथितः करभेदोऽयमङ्गुलानां विभेदतः ।
तस्य निर्माणकाष्ठानि देवतानि प्रचक्ष्महे ॥ १० ॥
खदिराञ्जनवंशादि वृक्षजं हीरं मनोरमम् ।
सारवच्च सर्वोद्दिष्टं प्राह हस्तप्रकल्पने ॥ ११ ॥
वर्जिते लघु निर्दग्धं जीर्णं विस्फुटितं तथा ।
अशर्वं कोटराक्रान्तं काष्ठं हस्ताय नेष्यते ॥ १२ ॥
त्रिविधस्यान्यधैकस्य पर्वरेखासु देवताः ।
मध्यादारभ्य विज्ञेयाः क्रमेण नव पश्चिमगाः ॥ १३ ॥
ब्रह्मा वह्निर्यमो विश्वकर्मा नागश्च पावकात् ।
वायुर्धनाधिपो रुद्रो विष्णुश्चान्ते क्रमात्स्थितिः ॥ १४ ॥

वास्तुद्रव्यविभागेषु यागेषु च विशेषतः ।
मारवेण यतो मार्गं कल्पयेद् देवतालसतः ॥ १५ ॥
सिद्धैश्च ब्रह्मरन्ध्रैश्च देवताभिश्च वीक्षिते ।
सर्वेषां विन्यासकाले यथोक्तं फलमादिशेत् ॥ १६ ॥
शिरोऽतिरक्तशोको मरणं स्थपतेर्भयः ।
अतिसारो मलद्वाराभिवर्धनयोगे भयं नृपात् ॥ १७ ॥
कुलपीडा च महती कर्तृकारकयोरिति ।
यथाक्रममसौ बोध्या ब्रह्मादीनां निपीडनात् ॥ १८ ॥
ब्रह्मामलकयोर्मध्ये यदा हस्तं तु धारयेत् ।
कर्मकृत्पितलस्तेषां शुभकालो भविष्यति ॥ १९ ॥
कर्मणः सुकुनिष्पत्ति(सिद्धस्तेजोग ? स्थपतेर्भोग्य)महाभयम् ।
ब्रह्मा यमलयोर्मध्ये यदा हस्तं तु धारयेत् ॥ २० ॥
कर्ता सवितृपिपासीव(श्र ? न)श्वरेण विनश्यति ।
मित्रामलकयोर्मध्ये हस्तहृतं यदा स्पृशेत् ॥ २१ ॥
कु(सु)कर्माणि नश्यन्ति शिल्पिनो गुरुद्रोहिणा ।
यमजलयोर्मध्ये मध्यमं च विनिर्दिशेत् ॥ २२ ॥
चरणौ विश्वकर्मा योगयोर्मध्ये च धारयेत् ।
यदा तु नरं कर्माणि शुभं तत्सर्वकामदम् ॥ २३ ॥
नैरमथयोर्मध्ये मध्यमं च विनिर्दिशेत् ।
एवं तथैव यदा पादपूर्णं तदा यथा शुभम् ॥ २४ ॥
जनाद्भुतिर्भये लोके देवभक्तो न संशयः ।
कार्यपयोर्मध्ये दक्षिणहस्तं तु धारयेत् ॥ २५ ॥
तत्र लक्ष्मीनिवासस्य कार्यसिद्धिर्न संशयः ।
विष्णुपवनयोर्मध्ये यदा पाणिद्वयापतः ॥ २६ ॥

विविधवास्तव्ययोगाय प्रमाणमेते भवन्ति हि ।
ज्येष्ठादीनामथैतेषां संक्षेपभेदो विधीयते ॥ ७ ॥

एक येन भवेद् मूर्ध्नं मेयं तस्मिन् कीर्त्यते ।
यवाष्टकाङ्गुलैः कल्पितः प्रकोष्ठायतः किल ॥ ८ ॥

ज्येष्ठो हस्तः स विज्ञेयः प्रोक्तः प्राजापत्यसंज्ञितः ।
यः पुनः कल्पितः सप्तपञ्चकसप्ततिभिरङ्गुलैः ॥ ९ ॥

तदर्धैः स मध्यमो हस्तः साधारण इति स्मृतः ।
वाथैकवर्णं यतः प्रोक्तं हस्तश्च चाप उच्यते ॥ १० ॥

तेन मानाश्रयः स स्याद्धस्तो यः षडष्टाङ्गुलः ।
विमानप्रासादविस्तारः सैन्यावासपुरादिषु ॥ ११ ॥

प्रासादवेश्मपरिकल्पसंस्थानशालादिषु ।
मार्गांश्च निर्गमा(ये ? थे)णां सीमक्षेत्रान्तराणि च ॥ १२ ॥

वनोपवनमानानां देशान्तरविकल्पयः ।
योजनक्रोशगव्यूतिप्रमाणमपि चाध्वनः ॥ १३ ॥

प्राजापत्येन प्रमातव्याः सामन्तकपरावाधः ।
ततोऽम्बुकूपात् मूलपादात् जलोद्देशात्मयः क्षितेः ॥ १४ ॥

तथा दोलाम्बुपात्रादि पानपात्रविनिर्णयम् ।
पीठस्थलनिकेतानि सुवर्णमानमाल्यकम् ॥ १५ ॥

साधारणेन यत्राश्मानं च परिकल्पयेत् ।
आयुधानि धनुर्दण्डान् चार्म चामरमातपम् ॥ १६ ॥

प्रमाणं कृपाणीनां गदानां शक्तीनां क्षणम् ।
शयनेऽप्युपधानानि युग्मपद्मासनानि च ॥ १७ ॥

शिल्पपुस्तकपीठजपमालोपानि यानि च ।
कूर्मीपर्योपकरणपत्रवाहादिकं च यत् ॥ १८ ॥

जालान्तरगतांस्तस्या भासावसतवहस्तीन मापयेत् ।
मेरुकप्रास्थितमपि प्रोक्तं वृत्तस्य लक्षणम् ॥ ३९ ॥
संख्याभेदोऽथ सामान्यमानानां प्रतिपाद्यते ।
स्यादेकमङ्गुलं मात्रा कला प्रोक्ताङ्गुलद्वयम् ॥ ४० ॥
पर्वं त्रीण्यङ्गुलान्याहुर्मुष्टिः स्याच्चतुरङ्गुला ।
तलं स्यात् पञ्चभिः षड्भिः करपादाङ्गुलैर्भवेत् ॥ ४१ ॥
सप्तभि(र्वे ? र्वि)तिरष्टाभिरङ्गुलैस्तु निदिश्यते ।
प्रादेशो नवभिस्तैः स्याच्छयतालो दशाङ्गुलः ॥ ४२ ॥
गोकर्णमेकादशभिर्वितस्तिर्द्वादशाङ्गुला ।
चतुर्दशभिरुदितः पादो नाम तथाङ्गुलैः ॥ ४३ ॥
रत्निः स्यादेकविंशत्या स्यादरत्निः करोऽन्वितः ।
द्विचत्वारिंशता किष्कुरङ्गुलैः परिकीर्तितः ॥ ४४ ॥
चतुरुत्तराशीत्या व्यामः स्यात् पुरुषस्तथा ।
षण्णवत्याङ्गुलैश्चापं यष्टिर्नाडीयुगं तथा ॥ ४५ ॥
धानं चतुष्करं दण्डो मत्स्यार्धैर्दशरज्जुर्मितः ।
क्रोशो धनुःसहस्रं तु गव्यूतं तद्द्वयं विदुः ॥ ४६ ॥
चतुर्गव्यूतमित्युक्तं योजनं मानवेदिनः ।
एकं दश शतमथात् सहस्रमथ चायुतम् ॥ ४७ ॥
नियुतं प्रयुतं तथार्बुदन्यर्बुदे अपि ।
वृन्दखर्वनिखर्वाणि शङ्खपद्माम्बुराशयः ॥ ४८ ॥
ततः स्यान्मध्यमन्त्यं च परं चापरमप्यतः ।
परार्धं चेति विज्ञेयं दशवृद्ध्योत्तरोत्तरम् ॥ ४९ ॥
सङ्ख्यास्थानानि कथितान्येवमेतानि विंशतिः ।
इदानीं कालसङ्ख्यायाः प्रमाणमभिधीयते ॥ ५० ॥
दृङ्निमेषो निमेषः स्यात् तैः पञ्चदशभिः स्मृता ।
काष्ठा ताभिः कला ताभिर्मुहूर्तस्तैरहर्निशम् ॥ ५१ ॥

त्रिंशतैतत् त्रिकं विद्यात् कलादित्युत्तरोत्तरम् ।
अहोरात्रैः पुनः पञ्चदशभिः पक्ष उच्यते ॥ ५३ ॥
पक्षद्वयेन मासः स्याद् मर्त्यैर्मासद्वयादृतुः ।
ऋतुत्रयं स्यादयनं वत्सरस्त्वयनद्वयम् ॥ ५४ ॥
एवमायमिति प्रोक्तः कालः कालविदां वरैः ।
इत्युक्तमेतदखिलं करमानमत्र सम्यक्कथा निमिषितादि च कालसंख्या ।
अन्तःपुरं जनपदाश्रयधाममर्त्यैराचक्षते नगरमेतदपि प्रमाणम् ॥ ५५ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
हस्तलक्षणं नाम नवमोऽध्यायः ॥

अथ पुरनिवेशो दशमोऽध्यायः ।

पुरस्य त्रिविधस्यापि प्रमाणमथ कथ्यते ।
प्राकारपरिखाट्टालद्वाररथ्यापथैः सह ॥ १ ॥
ज्येष्ठं तत्र चतुश्चापसहस्रं पुरमिष्यते ।
मध्यं द्वाभ्यां सहस्राभ्यामेकेन ज्यायसोऽधमम् ॥ २ ॥
साष्टमांशं सपादं वा सार्धं वा व्यासमायतम् ।
कुर्यादिष्टप्रमाणं वा चतुरस्रीकृतं शुभम् ॥ ३ ॥
चतुःषष्टिपदान्येन पुरं सर्वं प्रकल्पयेत् ।
हिरण्यरेतसं तत्र कुर्यात् पदद्वये मध्यतस्ततम् ॥ ४ ॥
चतुरस्रीकृते क्षेत्रे प्रागुदक्प्रवणायताः ।
चतुर्दशान्तरा वंशाः कार्यास्तत्र यथाक्रमाः ॥ ५ ॥
वंशाद्वंशविभागेऽस्मिन् षट्कोष्ठकसमन्विते ।
राजमार्गः शुभः कार्यो मध्यमं वंशमाश्रितः ॥ ६ ॥
कार्यो व्यासेन (च) व्यासोऽसौ चतुर्विंशतिभिः करैः ।
विंशत्या मध्यमो मध्योऽधमे षोडशकोऽधमः ॥ ७ ॥

बलस्य चतुरङ्गस्य पौराणां पार्थिवस्य च ।
जलस्थानकलस्थानि कार्योऽयं काश्यपदर्शिभिः ॥ ८

जयारम्यार्धं कार्यं नृपस्थानस्यैवाग्रयोः ।
नमु हाटस्य पश्चाद्धि स्यात् करान् ज्येष्ठादिके स्थिषु ॥ ९ ॥

पथमध्यमाने कार्यं ग्राममार्गचतुष्टयम् ।
ज्येष्ठादिषु पुरेष्वेषु तत्त्वयं च चतुष्करम् ॥ १० ॥

उपरथ्या महामार्गस्यार्धं वा द्विगुणाधिकम् ।
ज्ञेया रथ्याप्रसर्पेण विभागस्तस्याः प्रमाणतः ॥ ११ ॥

ग्राममार्गचतुष्कस्य कार्या पार्श्वेऽङ्गुलाधिनी ।
पद्याङ्कपद्मास्तस्थौ द्वौ द्वौ चतुरापथावपि ॥ १२ ॥

पुरे ज्येष्ठे शिवहस्तौ तौ मध्यमेऽर्धावरेऽधिकौ ।
मध्यमार्धेनहस्तेन हीनौ स्यातां कनीयसि ॥ १३ ॥

पुरस्याग्रगौ कार्यौ पश्चाद्गतौ तथापरौ ।
राजमार्गेऽनुगौ नेत्रौ प्रमाणेन च तद्विधौ ॥ १४ ॥

जलकल्पनायाणां सावधा कार्या इतीरिताः ।
पार्श्वयोस्तरापनालानुदक्षे एषु संस्थमापनतः ॥ १५ ॥

चक्रमार्गप्रमाणेन पश्चामार्गस्य कल्पना ।
तदन्तरो वामकुर्द स्थापयेत् तद्विधानवित् ॥ १६ ॥

महारथ्याप्रमाणेन तत्पूर्वार्धानसन्नतः ।
रथ्याष्टकालान्तरैः सार्धं विधेयं परिखात्रयम् ॥ १७ ॥

जालोद्वारोच्छिते कार्यं सम्यग्मार्गतोऽपि वा ।
रथ्यातनः स्यादयोऽपि वृक्षकलाबृहेक नत् ॥ १८ ॥

कुर्यात् वर्ष स्वभूमतो परिखोत्खातवृत्ता ।
लोहत्वेऽ गजाद्ये वा गोपुरप्रकाशितम् ॥ १९ ॥

कालोदूर्ध्वस्था वसतिर्वाविक्रया तता ।
मूलवेषाद् पुरः निवासायाहर्यं कल्पतां कथेत् ॥ २० ॥
एवं संवरोऽस्य परिवारविधानं परिमोऽक्षमिता ।
विशेषविन्यासविर्यां सम्यगन्यदुन्नतं स्थिरम् ॥ २१ ॥
सिरायामिनिरामूल्यं पूर्वं वामतामिमाकमला ।
विविधाह्वयमनोहारि कलोपाद्दामृतिर्निर्मयम् ॥ २२ ॥
सर्वधर्मायुपेतस्य पान्थान्मनाह्वाह्वान् ।
सुमनोभिस्फारामान् कुर्याद् वासान् सद्वात्सवाम ॥ २३ ॥
चाताभागं पुरतरस्य विदध्यात् सर्वतोऽद्रिकाम् ।
पुनर्मूर्धजनारोहिः कल्पयेदपि संवृतम् ॥ २४ ॥
धमोर्धभागर्ग मध्ये स्तूलोपकपोतालिकम् ।
कुर्याद् प्राकारमुद्दामं पाद्रा वप्रवेष्टकसंभवम् ॥ २५ ॥
व्यायाद् वीरापविद्याभिर्वाभिर्वीप्यमः स्थितः ।
कनीयानन्यभिर्हस्तैर्विस्तारः स्याद् विशेषतो ॥ २६ ॥
ज्येष्ठरूपः सप्तदशाभिः वीरणीयाम् प्रवास्यते ।
मध्यमः पञ्चदशभिरुत्सेधोदयसमिरन्निमा ॥ २७ ॥
कर्त्व्य न सप्तसमञ्च यथोदयक्षीयमः ।
प्राकारोच्छ्रयविष्कम्भा नापि पुरमध्योऽमितम् ॥ २८ ॥
हस्ते हस्तेऽङ्गुलद्वन्द्वप्रापकाः सम्यक्षुण्णयात् ।
यस्य वा द्वादशकरा मूले भवति विस्तृतिः ॥ २९ ॥
चतुः(दशो ? हस्तो)विस्तृतिस्तस्य शिरः स्याद् यथाविस्तृतम् ।
दशोऽर्धं कपिशीर्षं स्याद् द्विहस्ता कल्पवारिणी ॥ ३० ॥
वाप्यः कपीशिनीद्वारिकाणिमिरकीर्ण संवृताः ।
प्राकारेऽग्रहस्थालनिधा दिक्षु दिक्षु चतुर्निकाम् ॥ ३१ ॥

द्विभौमाश्चरिकोर्ध्वं च प्राकारोच्छ्रायविस्तृतम् ।
तदर्धं निर्गमात् कुर्यात् ससालाकाशकल्पनम् ॥ ३२ ॥
हस्तं हस्तं स्यादुत्सानां भित्त्याकाशान्तरम् ।
इन्द्रे पुरमध्ये स्यात् पञ्चशरब्दमितायाम् ॥ ३३ ॥
चरिकां संचरद्वारां सुप्राकारां सवेदिकाम् ।
ससोपानां सनिर्यूहां कुर्यात् सकपिशीर्षकाम् ॥ ३४ ॥
राजमार्गमहारथ्यासंमितानि चतुर्दिशम् ।
त्रीणि त्रीणि विधेयानि पुरे द्वाराणि तद्विदा ॥ ३५ ॥
राजमार्गमहाद्वारचतुष्कं विस्तरात्मक ।
षष्ठी सप्त करा मोच्या द्विगुणं विस्तरेऽपि तम् ॥ ३६ ॥
महारथ्याश्रयं द्वारं तत् षड्ढस्तचतुष्करम् ।
उच्छ्रयात् सार्धसार्धैकहस्तोनं विस्तरेण तत् ॥ ३७ ॥
कुर्यात् प्रतोलीः सर्वेषु महाद्वारेष्वथो दृढाः ।
द्वार्गलाक्षेन्द्रकीलाः कपाटपरिघान्विताः ॥ ३८ ॥
राजमार्गसमा शाला स्यात् प्रतोलीविनिर्गता ।
तदर्धं कोष्ठकान्तः स्याद् व्यासोऽस्यार्धं तयोः स्थलः ॥ ३९ ॥
चतुरश्रायिता त्र्यथवा प्रतोली दण्डनायकम् ।
व्यासतद्वर्धताभिन्यस्तमानां स्तूपाद्युपाश्रितम् ॥ ४० ॥
अन्तर्भित्ती चतुर्द्वारं महाद्वारेण सम्मितम् ।
विकल्पकोष्ठकालेषु दारुभिस्तत् विभूषयेत् ॥ ४१ ॥
द्वारे गोपनकस्थाने द्वे द्वे द्वारे च स्तूपयोः ।
ते कार्ये सम्मुखे व्यासाद् द्विकरे द्विगुणोच्छ्रिते ॥ ४२ ॥
(च ? त)स्तस्तूपयोः पञ्चमध्ये पञ्चकरोच्छ्रितम् ।
महत् कार्या द्वितीया चतुर्दशोपयोच्छ्रिता ॥ ४३ ॥

बहिर्द्वारविनिर्मुक्तां पूर्ववत् तां प्रकल्पयेत् ।
पुरस्यान्तरोपमार्गैर्मार्गैरन्तरे पुनाम् ॥ ४४ ॥

तत्र मध्ये महाद्वारस्योर्ध्वे चतुष्का सुलीपकम् ।
तोरणद्वारगुह्यस्थैःसंयुक्तं सपरिच्छदम् ॥ ४५ ॥

सप्तदशकलाकर्पूर्वे तस्योपकल्पयेत् ।
[illegible]द्वारैर्विनिर्मितम् ॥ ४६ ॥

द्वित्रयोर्भागनिवृत्तार्थं पुरस्य प्रविकल्पयेत् ।
क्षुद्रद्वाराणि परितः [illegible]भिः ॥ ४७ ॥

पश्चिमस्या दक्षिणात् भागात् [illegible] वामतो नतः ।
यावद् द्वितीयं [illegible] कार्यो बहिः स्थितः ॥ ४८ ॥

द्वितीयो वामभागात् तु निर्गमस्यैव [illegible] ।
कार्यः [illegible] मनुष्याणाम् [illegible] ॥ ४९ ॥

एतयोरन्तराले च राजमार्गेण सम्मितम् ।
कर्तव्यं स्याद्द्वितीयं तु चक्रद्वारकमुत्तमम् ॥ ५० ॥

तत्र तत्रोपभोगार्थान् सरित्सुप्रजलाशयान् ।
पक्षद्वाराणि कुर्वीत [illegible] तत्र तत्र च ॥ ५१ ॥

अलाभयान् पुरे कुर्यात् [illegible] ।
द्विहस्तान् [illegible] वा [illegible] प्रदक्षिणात् ॥ ५२ ॥

छिन्नकर्णं विकर्णं च वक्रं सूचीमुखं तथा ।
वर्तुलं व्यजनाकारं चापाकृतिपरं च यत् ॥ ५३ ॥

[illegible] एवं [illegible] ।
[illegible] सर्पवक्रं च नाम पुरं विनिन्दितं भवेत् ॥ ५४ ॥

छिन्नकर्णे [illegible] पुरे [illegible] भयम् ।
व्याधिभ्यो [illegible] वा प्राप्नोतीति विनिर्दिशेत् ॥ ५५ ॥

त्रिद्विस्थानमिता सर्वलोकप्रहीनयन्त्रणा ।
जायते स्वल्पमायुष्यं विवर्णपुरवासिनाम् ॥ ५६ ॥
क्षीयते विषरोगाद्यैर्नैर्ऋतैश्च विविधैस्तथा ।
जनो धनक्षयमाप्नोति मल्लाकृतिधरे पुरे ॥ ५७ ॥
भवन्ति प्राणिनो नार्यः क्षुत्तृष्णादिपरिपीडिताः ।
निवसन्तः सदा दुःखी तुलाकारधरे पुरे ॥ ५८ ॥
स्वामिना सह हीयन्ते सर्वतः समयोज्झिताः ।
स्वल्पायुषश्च जायन्ते जना मृदङ्गपुरसंश्रयाः ॥ ५९ ॥
असत्यवादिनः स्वल्पायुषः पवनपीडिताः ।
जनाः स्युर्वातपित्ताढ्या नगरे व्यजनाकृतौ ॥ ६० ॥
दुर्भिक्षाकुलसंयुक्तास्तथा बहुनपुंसकाः ।
चापाकारे पुरे लोको निवसन् भवति दुःखम् ॥ ६१ ॥
रोगशोकानलक्लेशभयं तत्र प्रजायते ।
वज्रसूचिसमाकारं पुरं यत्र निविश्यते ॥ ६२ ॥
आरम्भासिद्धिर्विघ्नभयं जायतेऽद्भुतम् ।
पौराणां स्वामिनश्च स्यात् गजवाजिक्षयावहम् ॥ ६३ ॥
पौराक्षयं कुर्वीत तत् पुरं कलहादिभिः ।
द्विगुणायतसंस्थाने यत् किञ्चित् निविश्यते ॥ ६४ ॥
जनक्षयोऽतिदाहश्च क्लीबत्वानि भयानि च ।
पुरे भवन्ति विस्तीर्णे न च निर्वाणमेति तत् ॥ ६५ ॥
सञ्चालितपिशाचादिभूतयक्षभयार्दिताः ।
रुक्पीडिताश्च भवन्ति सुवक्रकुटिले जनाः ॥ ६६ ॥
पुरस्याप्रशस्तानि संस्थानानीदृशानि यत् ।
एकस्मिन्नपि तेष्वेषां न पुरं विनिवेशयेत् ॥ ६७ ॥
संस्थानमेकमप्येषां प्रमादात् क्रियते यदि ।
तदा राष्ट्रं विनश्येत क्षुद्व्याधिक्लेशमृत्युभिः ॥ ६८ ॥

शाखाग्रहः स्थपतिस्तस्मात् प्रयत्नपरया धिया ।
यथावत् कथितं चात्र नगरं विनिवेशयेत् ॥ ६९ ॥

वेदीनिवेशयत्नाभ्यां देवागाररचिवास्ययोः ।
महीकर्माणि मेधे च शान्तिं कुर्यात्क्रमेषु च ॥ ७० ॥

षष्ठे पुरनिवेशे च स्थापने प्रथमः सुधीः ।
कुर्यात् तथाम्बुपर्षिकं पञ्चाम्यसपि विधान ॥ ७१ ॥

पुरे श्रीतिकरं शस्यमथायुष्यमपीडितम् ।
कुलक्रमपतेः कर्म स्थपतेश्च आपते ॥ ७२ ॥

विहीनं पञ्चशाखाद्यैरेव निर्लक्षणैः कृतम् ।
कुलक्रमपतैरेव तदशस्तं फलोऽविहन्नम् ॥ ७३ ॥

शाखाग्रहः स्थपतिर्ज्योतिर्विदा सह पुरोधसा ।
अधिष्ठितः पुरे कर्म विदध्याच्छान्तिकेषु च ॥ ७४ ॥

पुरोहितोऽग्निं जुहुयात् यथाम्नीकृतिकः स्थिरम् ।
स्थपतिश्च बलिं दद्यात् योजयेदिति शान्तिकम् ॥ ७५ ॥

तदा तस्मिन् पुरे शान्तिरेव सर्वत्रिकाः सुराः ।
पूजयन्ते सततं पौरैस्तस्मात्सर्वास्तथा ॥ ७६ ॥

चतुःप्रकारं स्थापत्यमथवा च विविक्तितम् ।
चतुर्वेदस्य सत्ताङ्गो ज्योतिषं कुम्भलक्षणात् ॥ ७७ ॥

सामान्यलक्षणोदयनिमित्तानि च सर्वतः ।
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च यज्ञ्यसीति प तत् पुरम् ॥ ७८ ॥

नगरस्य विभागोऽयं यथावत् सम्प्रकीर्तितः ।
खेटं तदर्धविष्कम्भमायामार्धे तदर्धतः ॥ ७९ ॥

योजनेन पुरात् खेटं खेटाद् ग्रामं प्रचक्षते ।
गव्यूतिपरिमाणेन ग्रामाद् ग्रामं प्रचक्षते ॥ ८० ॥

द्विक्रोशाद् विषये सीमा तदर्धेन पुरस्य सा ।
खेटके पुरसीमार्धं ग्रामे खेटार्धतः स्मृता ॥ ८१ ॥

विस्ताराद् द्विगुणो विष्कम्भः पुरे द्विगुणसंमितः स्मृतः ।
विंशतिः खेटके मार्गा ग्रामे दश च वर्णिताः ॥ ८२ ॥

अथ ग्रामसहस्राणि नवति(ता ? ता) प्रचक्षते ।
चतुःषष्टिमपि ग्रामान् ज्यायो राष्ट्रं विदुर्बुधाः ॥ ८३ ॥

तदर्धं च सहस्राणि ग्रामाणां त्रिशती तथा ।
ग्रामाश्चतुरशीतिश्च मध्यमं राष्ट्रमीरितम् ॥ ८४ ॥

सहस्रमेकं ग्रामाणां तद्वच्च शतपञ्चकम् ।
युता च ग्रामपञ्चाशत् कनीयो राष्ट्रमुच्यते ॥ ८५ ॥

अप्यर्धसङ्ख्यमेतेषां ज्येष्ठमध्यकनीयसाम् ।
विधाय मर्यादैकैकं विन्यसेद् विधिवत् सुधीः ॥ ८६ ॥

राष्ट्रेष्वेवं विभक्तेषु यथामार्गं विभागवित् ।
निवेशयेत् पुराण्येषु तत्र तत्र यथागमम् ॥ ८७ ॥

विभागश्च प्रमाणं च लक्षणं चाधिपस्य यत् ।
आनिवर्णविभागश्च यथावत् तदिहोच्यते ॥ ८८ ॥

सुवर्णकारान्वैश्यांश्च तथा बहूपजीविनः ।
निवेशयेत् कर्मकरानन्यानपि विभागवित् ॥ ८९ ॥

वैद्यानामक्षधूर्तानां वणिक्कराणां च दक्षिणे ।
महतां नर्तकानां च गृहाणि विनिवेशयेत् ॥ ९० ॥

निवेशयेत् सौनिकांश्च मे(यी ? मी)नकारान् मृगजीविनः ।
कैवर्तान् नैर्णेजकांश्च चर्मकारविकृन्तांस्तथा ॥ ९१ ॥

रथ्येषु कौशाके वेश्यां वेश्यां स्थापयानुगेषु च ।
वायव्यां दिशि तान् सर्वान् पुरस्य विनिवेशयेत् ॥ ९२ ॥

कर्मकारविकुला ये च ये चान्ये पादकर्मिणः ।
शौण्डिका ये च तान् सर्वान् वायोर्दिशि निवेशयेत् ॥ ९३ ॥

पानीयागारकपालान् शाकमत्स्यार्थं च तथा सभाम् ।
प्रपाश्च पुण्यशालाश्च कुर्याद् दिशि धनेशितुः ॥ ९४ ॥

मूलविक्रयिणो ये च फलविक्रयिणश्च ये ।
निवेशिताः प्रशस्यन्ते पुरस्यैशानदिग्गताः ॥ ९५ ॥

पूर्वभागे बलाध्यक्षान् राज्ञो मुख्यांस्तथा पथे ।
निवेशयेत् तथाग्नेय्यां बलं नानाविधं सुधीः ॥ ९६ ॥

श्रेष्ठिनो दक्षिणाशायां तथा वैश्यान्महत्तरान् ।
याम्यैकद्वारान् कुर्वीत तथा ककुभि निर्ऋतेः ॥ ९७ ॥

कोशपालमहामात्यवैधिकान् कारुकानपि ।
निर्यामकांश्च कुर्वीत सलिलाधिपतेर्दिशि ॥ ९८ ॥

वायोः ककुभि कुर्वीत पण्यशालान् समीपकान् ।
पुरोहितज्योतिषिकानुत्तरस्यां निवेशयेत् ॥ ९९ ॥

विप्राः सौम्ये दिशो भागे क्षत्रियाः शक्रदिग्गताः ।
वैश्यशूद्रास्तु कर्तव्या दक्षिणापरयोः क्रमात् ॥ १०० ॥

निवेश्या वणिजो वैश्या मुख्याश्चापि चतुर्दिशम् ।
चतुर्दिशं विशेषेण स्थापयीत बलानि च ॥ १०१ ॥

नगरस्य बहिः प्राच्यां भिक्षुकान् विनिवेशयेत् ।
श्मशानानि तथा तत्स्थान् याम्यायां स्थपतिः सुधीः ॥ १०२ ॥

सर्वतोदिक्समुद्दिष्टो विन्यासो नगरे यथा ।
तथा ग्रामेषु खेटेषु सेनायाश्च निवेशने ॥ १०३ ॥

नगराभिमुखी कार्या सम्पूर्णाङ्गमहोदयी ।
द्वारे द्वारे सौम्यमुखी लक्ष्मीर्विभवणी शुभा ॥ १०४ ॥

राज्ञं कोष्ठमथ प्राक्च पश्चिमोत्तरं भवेत् ।
तथारोग्यार्थशालिन्यौ पश्चादिजयपश्चिमोत्तरे ॥ १०५ ॥
हेमाम्बरधरैर्लीकाः स्युर्विप्राः सुवर्णिकाः ।
प्रार्थं सौरं पुरं राज्ञः पश्चिमे नैव पाइकाः ॥ १०६ ॥
स्थाप्यन्ते ये यथा देवा नगरे सर्वतोदिशम् ।
वाक्षान्तराश्च सूत्रीषु सूत्रे नागतःपरम् ॥ १०७ ॥
चतुर्दिशं समारभ्य प्राकारपरिखान्तताः ।
बहिः शाले चले सार्धे चतुर्थं द्विसतोऽपि च ॥ १०८ ॥
चतुःशालाभिनीः सूत्रैरभिन्द्यैर्वरणोनिलैः ।
जलमार्गाग्रपुष्पाणि जलानुलग्नपदैः सह ॥ १०९ ॥
निवेशनानि कुर्वीत शिल्पशालां यथाक्रमम् ।
गणराशिमुखं शिल्पजनमाद्रि शुभानि च ॥ ११० ॥
याम्योत्तरायतं वंशं विकल्पपुरमध्यगाम् ।
बहिरन्ताश्च कुर्वीत देवानां विनिवेशनम् ॥ १११ ॥
प्राच्यां प्रत्यङ्मुखान् कुर्यात् प्राङ्मुखांश्चाप्युदग्दिशि ।
याम्योदक्पार्श्वयोस्तत्र मध्यशिल्पेन वेश्मनाम् ॥ ११२ ॥
दक्षिणस्यां न कुर्वीत शिवकाम्यप्युदङ्मुखान् ।
पैत्र्यानिलसमापसमानुमयमप्राभिगताः ॥ ११३ ॥
इत्यमी कथिताः सम्यग् ये यथादिक्स्थिताः सुराः ।
भिन्नं भिन्नं पदैर्ये स्युस्तानिदानीं प्रचक्ष्महे ॥ ११४ ॥
विष्णोर्विनायकस्य सहस्रनयनस्य च ।
धर्मस्य च विधातव्यं दिशि प्राच्यां निवेशनम् ॥ ११५ ॥
सनत्कुमारसावित्र्योर्भर्तुर्माधवस्य च ।
पूर्वदक्षिणदिग्भागे विदधीत निवेशनम् ॥ ११६ ॥

सभीकामासु मूलानां चाम्ये वेणुपतेर्भुवम् ।
अन्नकाल्याः पितृणां स्याद् वेश्म चैत्यं च नैर्ऋते ॥ ११७ ॥
सागरस्य नदीनां च क्षितिपभर्तुः प्रजापतेः ।
निलयं पश्चिमस्यायां पितृव्यानां वरुणस्य च ॥ ११८ ॥
ऋषीणां भवनं कार्यमपरोत्तरदिङ्मतम् ।
समीरणस्य चाप्येवं कात्यायन्याश्च मन्दिरम् ॥ ११९ ॥
विद्याधरमहालोकानां तथा यक्षाधिपस्य च ।
ईशान्यान्तु विधातव्याः मातरः सौम्यदिग्गताः ॥ १२० ॥
जगद्गुरोर्महेशस्य शिवो वाऽथ च मन्दिरम् ।
पूर्वोत्तरस्यां कुर्वीत प्रविशेषे मनोरमम् ॥ १२१ ॥
महीनाथमुनीनां च सप्तर्षीणामनलस्य च ।
कान्तारेष्वपि तु स्थानं सर्वविघ्नप्रशान्तये ॥ १२२ ॥
निवेशयन्ति नाभिक्षयोश्चैव पश्चिमे पुरोत्तमाः ।
सम्यक्सदृढिमालाद्य गिरौ नगरस्य तत्पुरम् ॥ १२३ ॥
नगरस्य विदूरेऽपि कुर्यात् निशिविशालमपि ।
चाण्डालोऽपि विमुक्ता देवाः शास्यन्ते न पराङ्मुखाः ॥ १२४ ॥
स्थिताः पश्चिमे पूर्वमुखे वैषाय न पराङ्मुखाः ।
विविधैस्तु तथा सर्वैरिष्टकैः प्राकारेण च ॥ १२५ ॥
नद्यैवमर्णवपूताकच्छाद्यैरन्वितं पुरम् ।
नदीवेशी सततमवचरं जगतामिष्टसुखं विनिर्दिशेत् ॥ १२६ ॥
वैडूर्यमणिमालाभिः क्षीरवृक्षादिभिर्युतैः ।
उपवनान्यन्यमार्गेषु स्थाप्य देवोऽन्यतरस्थितैः ॥ १२७ ॥
अनीतितोऽप्यपे प्रोक्तो विविधद्विजवर्णितम् ।
वर्णिता सर्वतोभद्रादावादिकमाणः पुराः ॥ १२८ ॥
विधानं यद् यत्र प्रोक्तं पुरणानां पुराद् बहिः ।
तत् तथान्यत्रान्तरेऽपि स्यात् कार्यं जनकीर्तिगामकम् ॥ १२९ ॥

चन्द्रे गुरुतस्य वर्णाधिपे शुभकुलोज्ज्वलनन्वया ।
निषेधनं नवेन्दुस्य लघैव इक्षिकुष्यनयोः ॥ १३० ॥

मातृपक्षमध्यायीयात् त्रिपक्षात् मूलसमुद्भवात् ।
विनापि वेदमितिः कुर्यात् शुभे चान्द्रमासौगतात् ॥ १३१ ॥

राज्ञा धर्माधिकारिकानपथ्यहितोपयोगीदिना ।
लयिकपत्रवतः कार्यान्यासते देवालयेऽप्यथवा नियमम् ॥ १३२ ॥

मासान्ते सति सन्तोष्याधारिलग्नो यथावरम् ।
मासान्तं कारयेत् पूर्वं न तथा पीडयेत् सुधीः ॥ १३३ ॥

प्रतिष्ठेयं प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठेयफलं तथा ।
कुर्यात् प्रतिपुरं चापि न प्राक्तानानुजातिभिः ॥ १३४ ॥

पूर्वमासागतो यस्तु सौम्योऽपि वर्णोऽथवा ।
मासान्ते निहितेऽप्यचिरम् भवेत् पीडाभयमत्यन्तम् ॥ १३५ ॥

शुभे चान्द्रमसेऽप्यचिरम् बहुर्वाधिपतेऽपि ।
पुरोधसां भयं विद्यात् शुभे ज्योतिर्विदां तथा ॥ १३६ ॥

धर्माधिकारमध्यायीयमानो यजनस्य वा ।
अभिषेके निहिते चापि भयं विद्यान्महीपतेः ॥ १३७ ॥

सेनापत्याभिषेकेऽप्यचिरं निहिते नवमे वेश्मनि ।
सेनापतेर्भयसन्तं च पीडा सञ्जायते ध्रुवम् ॥ १३८ ॥

प्रजापतेरभिषेके इदं रौद्रं शुभे प्रहम् ।
चतुर्थः कालस्थितिश्च स्यात् कन्यायां च मिनलग्ने ॥ १३९ ॥

गणेशादावनिकायाभिषेकोऽन्यः कृतो यदि ।
प्रासादः स्यात् तदा निश्चयं देवाद्भुतं महद्भयम् ॥ १४० ॥

श्रीनाम्न्यो देवतास्तासां पीडयन्ते यदि वेश्मनि ।
शुभ्यानां पुरवासिनां तथा कुर्यान्नुपाद्रवम् ॥ १४१ ॥

पूर्वास्वेषु सर्वेषु पीडितेष्वमरालये ।
कन्याद्वाहिनां पीडा वैश्यानां वैश्वपीडितैः ॥ १४२ ॥

हीनाधिकप्रमाणेषु पुरनिवेशेषु वास्तुषु ।
कर्तुः कारयितुः पीडा स्वामिनः पूजा नाशश्च च ॥ १५३ ॥

नैवाग्निसंस्थं कुर्यात् स्वल्पमल्पामरालयम् ।
पुरं चानाश्रितं कुर्यात् देवनागाश्रितं न च ॥ १५४ ॥

ज्येष्ठमध्यकनिष्ठानि भवनभूमिपथान्तरे ।
सुरवेश्मानि कुर्वीत शोभायायथवा पुनः ॥ १५५ ॥

कथितोऽयं विधिः सैः सैत्रिकप्राकारं निवेशने ।
बहिर्निवेशनात् स्थेयं विप्रपादमरालयम् ॥ १५६ ॥

नगरेषु सपमेषु ग्रामेषु निखिलेषु च ।
खेटकेषु च सर्वेषु सामान्योऽयं विधिः स्मृतः ॥ १५७ ॥

इत्युक्त एष नगरोपगमः सुराणां
सम्यगभग्नविहितः पथसन्निवेशः ।
भूमौ विभाजनपुरा गृहदेवतानां
सम्यक् शुभाशुभफलमपि विभागयुक्तम् ॥ १५८ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
पुरनिवेशो दशमोऽध्यायः ॥

अथ वास्तुत्रयविभागो नामैकादशोऽध्यायः ।

चतुरश्रीकृते क्षेत्रे विभक्ते नवधा ततः ।
मध्ये महापुरीत्वेन विधेयो नवभिः पदैः ॥ १ ॥

तस्मादनन्तरं प्राच्यां चतुष्पदः कीर्तितोऽर्यमा ।
आग्नेयकोणे सवितृसावित्रौ पदिकावुभौ ॥ २ ॥

ब्रह्मणोऽनन्तरं याम्ये विवस्वान् चतुष्पदाश्रितः ।
नैर्ऋते पदिकौ कोणे जयेन्द्रौ कल्पितावुभौ ॥ ३ ॥

चतुष्पदः स्याद् ब्रह्मा शिवः कपालार्थी सन्तुरकमलः ।
कर्णेऽपरोत्तरे यस्य काक्ष चक्षिकाकुण्डली ॥ ४ ॥

चतुर्भिः पदैरर्यमा सौम्ये मित्रकः पृथ्वीधरः ।
आपस्तथापवत्सश्च चक्रिणश्चैवाधिपन्नतौ ॥ ५ ॥

पुरुषाद्यासंख्यया देवाः प्रोक्ता भूमौ बहिःस्थिताः ।
क्षेत्रं प्रदक्षिणं तेषां स्थानं पूर्वोत्तरादितः ॥ ६ ॥

अदितिश्चत्तु पर्जन्यो जयन्तश्चेन्द्र एव च ।
रविः सत्यो भृशश्चेति नभस्तस्मात् ततोऽग्निका ॥ ७ ॥

पूषाख्यो वितथाख्यश्च गृहक्षतयमावथ ।
गन्धर्वो भृङ्गराजश्च मृगः पितृगणस्ततः ॥ ८ ॥

दौवारिकोऽथ सुग्रीवः पुष्पदन्तो जलेश्वरः ।
असुरः शोषनामा च पापयक्ष्मा ततः परम् ॥ ९ ॥

रोगो नागश्च मुख्यश्च भल्लाटः सोम एव च ।
चरकोऽप्यदितिर्दैत्यमालेति पददेवताः ॥ १० ॥

वह्नेर्वायोः पितॄणां च स्थानेष्वीश क्रमात् बहिः ।
चरकी च विदारी च पूतना पापराक्षसी ॥ ११ ॥

मर्मयोगोऽस्ति नैतासां स्थानमेव हि केवलम् ।
पदयोगमथ भूमौ बहिःस्थानां नमःस्थितम् ॥ १२ ॥

तथाष्टौ दिक्पालोऽथ अथ स्कन्द एव च ।
पिलपो जम्भसुग्रीवगोपत्रमुख्याद्यादिभिः ॥ १३ ॥

एभ्यः शेषा बहिर्ये तु ते स्युः पदबहिः सुराः ।
एकाशीतिपदे प्रोक्तो देवानां पदक्रमः ॥ १४ ॥

चतुरस्त्रीकृते क्षेत्रे यथाभागं प्रतिष्ठिते ।
नवैकाशपदो वास्तुर्भूमोऽस्याप्यमरस्थितिः ॥ १५ ॥

द्विरष्टभूमिकं मध्ये पदमेकं पितामहः ।
षड्‌द्वे कलापदे वास्तौ चतुर्भूमिसमर्पिता ॥ १६ ॥

विश्वकर्मोऽथ विश्वस्य मध्ये पृथिवीधरः ।
भोगंनिष्क्रमन्ति ये तेषामर्पयन्न इव सूरयः ॥ १७ ॥

सविन्द्राद्याश्च सम्प्रोक्ता ये च भोक्तारः सुरोत्तमाः ।
पञ्चकर्णीर्तिके मध्ये तेषां भोगः यथाक्रमम् ॥ १८ ॥

आर्यमनादिभवनका सुराश्च विवस्वतोऽपि च ।
रोगोऽदितिनिलयाद्यर्धपदभाजो बहिः स्थिताः ॥ १९ ॥

चतुर्विंशतिसंख्य ये पर्जन्याद्याः सुरोत्तमाः ।
कर्णिकान्ता द्विपदिकास्ते शेषं बाह्य प्रसादिनम् ॥ २० ॥

चतुरश्रीकृते क्षेत्रे पूर्ववत् प्राविभोऽवधिः ।
चतुःषष्टिपदो वास्तुश्चतुःषष्ट्या पदैर्भवेत् ॥ २१ ॥

कर्णिकाद् पदानि चत्वारि भुञ्जन्त्यन्तः पितामहः ।
अर्यमाद्याः सुरास्तत्र द्वे द्वे भजन्ताः पदे ॥ २२ ॥

मध्येऽष्टौ चाष्टकोणेऽष्टौ ये स्थिताः कर्णेषु वास्तुषु ।
ये देवाः सर्वे प्रपाज ते यथार्धपदाः स्मृताः ॥ २३ ॥

पर्जन्योऽथ भृशः पूषा सुग्रीवादितिकौ तथा ।
रोगमारुतादितिश्चान्त्याः सुरास्त्वर्धपदाः स्मृताः ॥ २४ ॥

अथ मन्दादिषु वास्तुषु वास्तुबन्धेषु कीर्तिता ।
प्रत्येकं भोक्तारमथ सुरेषु द्विपदस्थितिः ॥ २५ ॥

शिरो वह्निपदात्पूर्वं भवेत् पितृपदान्ततः ।
वायव्याग्निगतौ चैव रोगाग्न्याख्यमवाप्नुयात् ॥ २६ ॥

शिवाख्यः प्राप्नुयात् पादौ भुजौ भूतल सुग्रीवमाप्नुयात् ।
ततोऽग्निर्नि तां नयेत् द्विजाभावे प्रवेशयेत् ॥ २७ ॥

क्षीरात् पायसं पर्व नीत्वा पायसं प्रापयेत् ततः ।
नयेत् पर्व तत्र। सौम्यं तत्र वारिदिक्सामयेत् ॥ २८ ॥
भूधरादानीय विन्यस्य सोमादर्यं विन्यसेच्च ।
शोषान्मुख्यं समानीय नयेत् नगात् पुनर्मृगम् ॥ २९ ॥
ये विन्यस्ताः समुदिता यथाक्रमेण तैरिह ।
पञ्चाशत्पदकं वास्तु समस्तं विभजेत् सुधीः ॥ ३० ॥
देवैः सर्वैरप्यमीभिर्विभक्तः
पौरस्त्यार्धादिन्द्रमाद्योपपन्नोऽसौ ।
पूज्यमानैर्योऽप्यथ यज्ञपात्रैः
यच्छत्येनान् स्थापितैर्मेखलेन ॥ ३१ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
वास्तुत्रयविभागो नाम एकादशोऽध्यायः ॥

अथ नाड्यादिसिराविविकल्पो नाम द्वादशोऽध्यायः ।

नाड्यादिवीथ्यौ प्राहुः पञ्चीयान् योजनान्तरः ।
पदैः योजनानि स स्यात् नाड दैवान् प्रचक्षते ॥ १ ॥
सर्वेषु मध्ये स्थितो ब्रह्मा पदमेकं सुरोत्तमः ।
तस्मात् पदचतुर्भागीमार्यमाद्याश्चतुरासनाः ॥ २ ॥
पदार्धभागभोक्तारस्तथाष्टावन्ये सुरोत्तमाः ।
सार्धैका च विस्ताराश्च विंशत्यन्तर्धरोऽपि च ॥ ३ ॥
एकैकभागभोक्तारस्ताश्चान्या देवताः कोणेषु दैवताः ।
चतुर्भागस्थिताश्चान्ये सुखिनस्तास्तपस्विनः ॥ ४ ॥
चतु(र्थी ? र्थी)सार्धकोणेषु ये स्थिताः कलशाः सुराः ।
तावन्मात्रस्थितोऽसौ त्रिभिर्देविभिः शनैश्चिनिः ॥ ५ ॥
ये चत्वारस्तिर्यक्स्थाः पर्यन्तस्थाः सुरोत्तमाः ।
तेऽपि चतुर्भागस्थानो निःसृताश्चिरकीर्तिताः ॥ ६ ॥

चरकान्ता अयान्ताख्या ये बाह्यस्थितयोऽम्बराः ।
भोगोऽर्धपदिकास्तेषां षोडशानामपि स्मृतः ॥ ७ ॥

चतुरस्रीकृते क्षेत्रे चतुःषष्टिपदाङ्किते ।
बाह्यपङ्क्तिद्विपदं सार्धं चरकाद्यर्धमुत्सृजेत् ॥ ८ ॥

अन्तरे वीथिकामर्धपदिकामुत्सृजेत् ततः ।
मध्ये तु सप्तविंशत्या भोगैर्वास्तु विभाजयेत् ॥ ९ ॥

एकोनत्रिंशता पूर्णं यथाक्रमं चालसलक्ष्म् ।
षड् भवेत् तत्र गर्भं स्याद्ब्रह्मणीतिपदः क्रमात् ॥ १० ॥

अध्यर्धपादभागाद्यै चापमधून्यः पृथक् ।
अर्धभागं चतुःपञ्चभागात्मकं स्यात्क्रमात् ॥ ११ ॥

ईशानपर्जन्यादित्यन्ता बाह्या भवपदाः सुराः ।
ऐशानां सन्निवेशोऽसौ साङ्गो वास्तुरुच्यते ॥ १२ ॥

अथोच्यते पृथग्वास्तुर्द्वात्रिंशत्पदोन्नये ।
षट्सप्तत्युपद्विपञ्चाशा वाचनोऽपरः ॥ १३ ॥

अथवा भाविते वृत्तविष्कम्भे मानिकान्तरात् ।
चतुरः पत्तीन् कुर्यात्समन्वयवृत्तं द्विभागिकम् ॥ १४ ॥

स्याद् बहिर्द्वात्रिंशत्पदद्वात्रिंशतिभागिकम् ।
नवपञ्चत्रिंशत्पदमाद्योत्तरोऽभिन्नं क्रमात् ॥ १५ ॥

एवं कृते भवेन्मध्ये ब्रह्मस्थानं चतुष्पदम् ।
इत्थं चतुःषष्टिपदो वृत्तवास्तुरुदाहृतः ॥ १६ ॥

यथावा भाविते वृत्तविष्कम्भे मानिकान्तराः ।
कार्याः परिधयः पञ्च मध्ये वृत्तं द्विभागिकम् ॥ १७ ॥

बहिर्दिश्यं कल्प्यं तस्य भवेत् षड्विंशता तता ।
शेषं चतुःषष्टिपदस्थिता स्यात्क्रमवास्तुनि ॥ १८ ॥

दैवतान्यथ सप्तानां स्वराणां क्रमशोऽनुक्रमात् ।
एवं कार्यवशात् कार्या भाषणोऽन्येऽपि वीक्षणाः ॥ १९ ॥
ष्यामे पञ्चमे चाद्यमे धैवताख्ये च कृतवान् ।
कृताख्येऽरूपेकान्ते च वाद्यन्ते यथाविभागतम् ॥ २० ॥
एक एव गुणलेषु बहुधा परिकल्पितः ।
सर्वेष्विताशि संस्थाने विभज्य तदर्थेषु तानः ॥ २१ ॥
शारीरं चाद्यगुणोऽस्य गुणदोषा भवन्ति यत् ।
गुणं स्पूर्णं ततः श्रोते रक्तस्योत्तरपाः क्रमात् ॥ २२ ॥
व्याप्तः कम्पः स्थली नामिर्निर्गुणस्थानयो गुणम् ।
नादं प्रयान्तु वाणी स्निग्धवक्त्रं यथागुणम् ॥ २३ ॥
कम्पन्ते देवतेन तु वर्जेत् गुणवानुतिः ।
शिरोगतनामापुर्वकोऽत्र तत्स्वराः तत्कृतस्वराः ॥ २४ ॥
वर्णान्यथ महाशब्दा वक्त्रा वाक्सुधास्तेयमाः ।
शिरः कम्पिताना वा । स्फुटता कण्ठः परिकीर्तिता ॥ २५ ॥
ललस्य धैवतो नामलक्षणानां प्रकीर्तितम् ।
महार्षवी प्राणकाशिनी चानयोश्चिनी च मध्यमी ॥ २६ ॥
प्रथमे पञ्चमे भागः षड्जस्योत्तरं तयोः ।
वैशालोऽन्तिमात् तत्त्वविध देवा याः स्फुर्णेषाम्ना ॥ २७ ॥
चातिस्वरेषागता देवतास्तेषुभेदाः प्रकीर्तिता ।
सन्ताना ये स्फुटस्वैर्यो सर्वं तत् सम्पदाप्यते ॥ २८ ॥
०५००सर्वाणि तान्यादुः षड्जमध्यानि यानि हि ।
मान्योऽप्यमोऽस्य षड्जो गुणदाः धैवतोऽपि च ॥ २९ ॥
वशानो मानसिद्धं स्यात् वैवादीनामनुक्रमात् ।
वैवादनस्य यः सन्धिः स स्वन्धिरिति कीर्तितः ॥ ३० ॥
ये गुणः स्फुटयतुणां धैवतान्ते चानुसन्धयः ।
वाक्यपंक्तुल्यं सन्धीनां प्रमाणं परिचक्षते ॥ ३१ ॥

तदर्धमङ्गुलमन्येषां प्रमाणं त्वङ्गुलीमितम् ।
यथोक्तैतानि सम्यक्च वास्तुविद्याविशारदः ॥ १२ ॥
सूत्राणि प्रयतो नित्यं स्थपतिर्विनिवेशयेत् ।
महावंशस्य मार्गाणि कुर्यात् सूत्रेण वेदवित् ॥ १३ ॥
स्तम्भेषु कुड्यकेन्द्रं मध्यमांशेषु सन्त्यजेत् ।
महावंशसमायामो भवेत् स्वामिवधो ध्रुवम् ॥ १४ ॥
वर्षेण नयनात् नीतिं वंशानां पीडनात् पितुः ।
उपमर्माणि रोगाय मर्माणि कुलहानये ॥ १५ ॥
अङ्गोपाङ्गविनाशाय शिराश्च स्युः प्रकीर्तिताः ।
कलिः स्यात् सन्धिवेधेषु वैकल्यमनुवंशिषु ॥ १६ ॥
नवाक्षेत्राणि सर्वाणि वैविध्यान्नुपकल्पयेत् ।
ज्ञात्वा शिराः सानुशिराश्च मर्मान्वंशानुवंशानपि वास्तुदेहे ।
यत्नेन मर्माणि पदानि चैषां वेधं त्यजेत् वास्तुपतेश्च नाशात् ॥ १७ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
नाडीवंशानुवंशानां शिरानुशिरामर्मानुमर्मवेधविकल्पो नाम द्वादशोऽध्यायः ॥

अथ मर्मवेधस्त्रयोदशोऽध्यायः ।

एकाशीतिपदो यः स्यात् तथा शतपदश्च यः ।
चतुःषष्टिपदो यश्च वास्तुरेष त्रिधोदितः ॥ १ ॥
यद् येन विन्यसेत् तेषु नाड्यादीनि प्रचक्षते ।
तानि मर्माणि चैतेषां कथ्यन्त इह तान्यपि ॥ २ ॥
वर्जितां शतपदादीनि विधेया राजवेश्मनाम् ।
एकाशीतिपदेनेन्द्रस्थानं च विन्यसेत् सुधीः ॥ ३ ॥
नाडिका विधिवत्सम्यक् विधिविन्न्यासाश्च मर्मवत्ताः ।
तस्य मार्गमेवमानव प्रविभागेन बुद्धिमान् ॥ ४ ॥

यः पुनः स्नायुधमनीशिरसस्तेन विभावयेत् ।
यत्रेन्द्रियाणि सर्वाणि सन्ध्यस्थीनि नगराणि च ॥ ५ ॥
जन्मकालयोगस्य सुरा ह्यर्णवात् आसनस्य वै ।
तेषां स्थानानि मर्माणि शिरा यैश्चापि तेषु तु ॥ ६ ॥
मूले हृदि च नाभौ च मूर्ध्नि च स्तनयोस्तथा ।
मर्माणि यान्युक्तानि सर्वप्राणानि प्रचक्षते ॥ ७ ॥
शंखावुत्क्षेपकस्थपनानि पञ्चदश्यानि यानि च ।
दैवतस्थानानि नाम्नापि यद्योजनमभिषिच्यते ॥ ८ ॥
दैवतस्थानानि सम्पातस्त्वप्यधिकारे पुनः ।
तथैकादशीतिपङ्क्तिके यथान्तरानिर्देशेऽपि च ॥ ९ ॥
चतुर्णामपि विज्ञानेषु शिरा याः स्नायुसुर्विधाम् ।
मर्माणि तानि योऽवगन्ति हृदयस्थानि यानि च ॥ १० ॥
विविधास्थिसन्धिस्थानेन यद्वा सन्धेन यावता ।
सर्वं यत् पीड्यते येन यत्रे नश्योच्यते फलम् ॥ ११ ॥
दूरेषां विविधिस्थानि मर्मणां परिपीडनात् ।
दौर्बल्ये सुहितः प्राहुः कुलकानिष्ठानि वा ॥ १२ ॥
भवेत् कायिकायः स्तम्भस्तुल्याभिः प्रतिपत्तिकायः ।
स्नायवो धमन्योऽस्थिसन्धयश्च सन्धयः ॥ १३ ॥
मर्मस्थानगतैः कार्यैर्वैद्यैः कार्यो विधीयते ।
सम्बद्धिसेवनिबन्धनानि सन्धिपातेऽत्र नाडिषु ॥ १४ ॥
मांसपार्श्वेनोच्छेदो कालवलीः सुखकारयः ।
कविधातेन मर्मस्थे प्रत्याख्याय प्रत्याख्यायेत् ॥ १५ ॥
वङ्क्षणकक्षप्रभृतिस्तनबाहुलोमानि च ।
मर्मप्रयोगगाम्भीर्यात्प्रत्याख्येयानि यत्नतः ॥ १६ ॥
हृदयस्थ्यङ्गुलस्तनकण्ठगण्डनाभिकैः ।
हृदयस्थानिनि रोगकृत्पीडाकम्पया(? द्)॥ १७ ॥

वंशवर्णक्षयं पत्युः पीडनं च प्रजायते ।
द्वारमध्येषु चद्वारमध्येष्वपि च सूरयः ॥ १८ ॥
कर्णाद्यम्भादिभिर्विद्धेष्वेतदेव फलं विदुः ।
सभ्यानुवंशाभिहिता वृद्धिर्या कुलमालिनी ॥ १९ ॥
अथावह्ना नागदन्ता भर्तुः सभ्याविनाशगाः ।
वातायनैरथ स्तम्भैर्वे विद्धा नागदन्तकाः ॥ २० ॥
ते कायमीलिता भर्तुर्वेद्धा वीरमयप्रदाः ।
द्रव्यधान्यविनाशाय शोकाय कलहाय च ॥ २१ ॥
पद्मसम्पातगं द्वारं भवेत् स्त्रीदूषणाय च ।
मध्येनान्यतरेणापि महासर्वं सिरीविलम् ॥ २२ ॥
भवेत् सर्वजनत्राय पृष्ठिनो मरणाय च ।
अंशुकास्थो पर्पत्याश सुभिक्षाः सेनुकोलक्षणाः ॥ २३ ॥
पुरमासानयोद्वारा वेधेऽप्येते न दोषदाः ॥
इत्थं सुरशिल्पिकर्मसूत्राभिजितोऽयं
भेदाः पदेष्वभिहितमर्मगतो व्यधश्च ।
उक्ताः पुराणपथमानुगमेव फलं च सम्यग्
भूयोऽथ वास्तुपुरुषाङ्गविभागमत्र ॥ २४ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
मर्मवेधो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥

अथ पुरुषाङ्गदेवतानिघण्ट्वादिविनिर्णयश्चतुर्दशोऽध्यायः ।

देवतानां यथोद्दिष्टं संविभक्तैः पृथग्विधैः ।
स्थपतिः प्रयतः कुर्याद् वास्तुमिमं पुमाकृतिम् ॥ १ ॥

गीरसत्वाभिवदिते दक्षिणेऽस्य मुखाश्रिणी ।
अयनस्थानादिभिस्तस्य कर्णौ वायुर्मुखे स्थितः ॥ २ ॥

अर्धः स्यात् दक्षिणे वामे शुक्रे सोमः प्रतिष्ठितः ।
महेन्द्रकरशे सावधानस्योरसि स्थिती ॥ ३ ॥

स्तनोऽस्यैषा दक्षिणे स्यात् वामे च वृश्चिकोदरः ।
पद्मश्च रोमाञ्च कासस्य शुक्रयो मञ्जूषा इत्यसौ ॥ ४ ॥

दक्षिणेतरयोस्तस्य पादे देवाः समाश्रिताः ।
सत्यो भृङ्गो नभो वायुः पूषा चैत्रास्य दक्षिणम् ॥ ५ ॥

पश्चादि वायुमेतस्य संस्थिताग्निर्विभीषणः ।
साधिकलभितारी च महूकामितवस्तथा ॥ ६ ॥

चत्वारोऽस्मी क(वामि ? कोणि)स्थाः वरुणोऽर्हंपि च स्वयम् ।
शिलपीठः करी पार्श्वे दक्षिणेऽस्य व्यवस्थिती ॥ ७ ॥

वामे ध्रुवः स्थितस्तस्य देवी योगानुरागिणी ।
मित्राश्रितो मित्रस्थाने हृद्भ्यसुरमालिनी ॥ ८ ॥

मेरुमध्यस्थितास्तस्य सुरामिन्द्रसहायिनी ।
यमश्च चक्रमग्रोऽर्थौ क्रमात् दक्षिणवामयो ॥ ९ ॥

गन्धर्वश्चैव सम्पाती जङ्घौ राज्यामयेतरात् ।
हृत्स्था गुर्विन्दुपाकस्थाः संस्थिताः पितरोऽङ्घ्रिणाः ॥ १० ॥

एकाशीतिपदस्यैवादितिः मानायितं शिरः ।
माहेन्द्रीसंस्थितं विद्याद्धुरवक्षिणवस्य तु ॥ ११ ॥

एकाशीतिपदन्यासो वस्तुः सत्यपदाश्रितः ।
यः चोत्तरपदः स स्याद्विमुखविमुखोऽङ्घ्रयः ॥ १२ ॥

मध्ये च एव देवानां स्थितो ब्रह्मा महात्मनः ।
स सद्धानमोऽभिन्नाभिमतो यज्ञानां प्रभुः ॥ १३ ॥

योऽयं वह्निरितीरितः स सर्वज्ञानदो हरः ।
पर्जन्यनामा यस्यार्थं वृष्टिमानम्बुधाधिपः ॥ १४ ॥

अयमानस्तु द्विजमाख्यः कश्यपो भगवानृषिः ।
महेन्द्रस्तु सुराधीशो दनुजानां विमर्दनः ॥ १५ ॥

आदित्यं पुनरिच्छन्ति विवस्वन्तमहस्करम् ।
सत्यो भूतहितो धर्मो वृषः कामोऽथ मन्मथः ॥ १६ ॥

योऽन्तरिक्षः स्मृतो देवतात्मकः समुदाहृतम् ।
मारुतो वायुरादिष्टः एष मातृगणः स्मृतः ॥ १७ ॥

अथर्वो पितराख्यः स्यात् कौबेरमणिमः सुतः ।
षडाननः पुनर्योनिः स चन्द्रतनयो बुधः ॥ १८ ॥

सेनापतिर्भवः श्रीमान् यमो दैवतकश्च सः ।
गन्धर्वो भगवान् देवो नारदः परिकीर्तितः ॥ १९ ॥

भूतराजमिहेच्छन्ति राक्षसं निर्ऋतेः सुतम् ।
यो मूलोऽखिलजगन्ता स स्वयंभूर्यम इत्यपि ॥ २० ॥

आर्षिः प्रजापतिः ब्रह्मा मनुः सुधीश ईरितः ।
पुष्पदन्तस्तु विमलात्मकः स्याम्ब्रह्मावचः ॥ २१ ॥

वरुणः पाशभृन्नाम्ना लोकपालः स कीर्तितः ।
अङ्गुरो राहुरर्केन्दुमर्दनः सिंहिकात्मजः ॥ २२ ॥

कोणस्तु भगवानेव सूर्यसुतः शनैश्चरः ।
पापयक्ष्मा क्षयः प्रोक्तो रोगास्तु कथितो ज्वरः ॥ २३ ॥

भुजङ्गमानामधिपः श्रीमान् नागस्तु वासुकिः ।
त्वष्टा स्यान्मुख्यसंज्ञोऽसौ विश्वकर्माभिधश्च सः ॥ २४ ॥

धनदो यक्षराज इत्युक्तः कुबेरः सोमसेविता ।
वरुणो व्यवसायाख्यः श्रीरित्यादिनिर्दिष्टिका ॥ २५ ॥

त्रिविधोऽप्युच्यते पार्श्वः सूक्ष्मस्तु पृथगव्ययः ।
हिमवानाय हस्तस्तु आपवत्सः उमा स्मृता ॥ २६ ॥
आदित्यस्तस्य पर्वता देवमाला सावित्रा उच्यते ।
देवी गन्धार्थ विज्ञेया सवित्रेति प्रकीर्तिता ॥ २७ ॥
जानुः पार्श्वस्तानसौ विवस्वानिति स स्मृतः ।
जघनाग्निस्तु पक्षीति स्यादिन्द्रो बलवान् हरिः ॥ २८ ॥
मित्रो हस्तपादो माली चक्षुष्को महेश्वरः ।
राजयक्ष्मा गुह्यः प्रोक्ता त्रिशिरोऽप्यन्य उच्यते ॥ २९ ॥
चरकी च विदारी च पूतना पापराक्षसी ।
रक्षोयोनिजाः प्रोक्ता देवानामुपरि स्थिताः ॥ ३० ॥
इत्येष वास्तुदेवानां निघण्टुः परिकीर्तितः ।
यो मूर्ध्नि यो द्वयोर्मध्ये यो भाले चिबुके तु यः ॥ ३१ ॥
यः कण्ठे हृदये यः स्यात्तत्कालो नाभिदेशगः ।
ऐन्द्रो बली पक्षस्तु मेढ्रे यः (गुल्फ ? मुष्क) योर्मुनी ॥ ३२ ॥
मकार कर्णयो वायु मकारः त्रिचित्कालितः ।
(म ? क) कारो गुल्फयोरन्ते पकारोऽङ्गुलिकयोः स्मृतः ॥ ३३ ॥
उक्तानि वास्तुपुरुषस्य यथावदित्थमङ्गानि वास्तुपददैवतनामभेदाः ।
वर्णाश्च वास्तुपदयोरिह योजनीया सूत्रोऽस्य देवपदयोन पुरे निवेशात् ॥ ३४ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
पुरुषाङ्गदेवतानिघण्टुसङ्ग्रहनिर्णयो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ।

अथ राजनिवेशो नाम पञ्चदशोऽध्यायः ।

पुरे पुरनिवेशोऽयं चातुर्वर्ण्यसमाश्रये ।
त्रिपुरुषपरीवारसालगोपुराट्टालकेऽपि च ॥ १ ॥

विमलकरध्ये परितः प्रतिवाक्षिलमन्तरे ।
कमाद्भ्रमर्शैङ्गिः कङ्कसेचनगायनमस्थिती ॥ २ ॥
नागुदकमकमे देवे भ्रामद्वारामुखोऽथवा ।
यद्वा:श्रीविवापामाषि मैत्रं पदमधिष्ठितम् ॥ ३ ॥
पञ्चाशकैकमावालं चतुरश्रं सर्म मृदम् ।
पुरमध्यादवरतोऽपिवस्थं कुर्यान्नृपालयम् ॥ ४ ॥
दुर्गेषु नृपवासान् कार्यं यद्वा विन्नपरेष्वपि ।
निवसन् नृपरार्पेक्षा कार्यमन्यलमे पदे ॥ ५ ॥
निवत्वारिंशता पुरेऽत्र ज्येष्ठं स्यात् द्वे चतुष्पदे ।
मध्यं चार्थं तु द्वात्रिंशः चार्णं साङ्कमन्निलमम् ॥ ६ ॥
ज्येष्ठे पुरे विधातव्यं ज्येष्ठं राजनिवेशनम् ।
मध्यमे मध्यमं कार्यं कनिष्ठे च कनीयसि ॥ ७ ॥
प्राकारपरिखायुक्तं चापकानि समन्ततः ।
नगरद्वारनिर्युक्तस्तुरहालककाभिधानम् ॥ ८ ॥
एकाशीत्या पदैर्मध्ये विचेयं नृपमन्दिरम् ।
राजमार्गं समाश्रित्य वास्तुद्वारमनवृत्तकम् ॥ ९ ॥
पुष्पवानथैव कर्तव्यमन्यादिक्कोणमपेऽपि च ।
भल्लाटपदपर्यन्तं गोपुरद्वारमिष्यते ॥ १० ॥
तत्पुरद्वारविस्तारोच्छ्रायसम्मितमपिच्छवम् ।
महेन्द्रं द्वारमिच्छन्ति निषिद्धस्य महीपते ॥ ११ ॥
दैवस्ते पुष्पदन्तमर्पयेत्सिन च गृहक्षतम् ।
कल्पयेच्चैवामथवनः पश्चिमपदेष्वथ ॥ १२ ॥
अन्यान्यपि स्यात् दिक्षु द्वाराण्येवं प्रकल्पयेत् ।
शालिमुख्ये च सर्वेषां वाचन्तो गोपुराणि च ॥ १३ ॥
नदीपवनरद्वाराद् विंशत्पंक्तोऽत्तिनाति वा ।
पक्षद्वाराणि सुषीने कल्पन्ते सुख्यनावि च ॥ १४ ॥

जिनवेश्म समासाद्य विदधीत प्रदक्षिणाम् ।
वारुणी विनयके कुर्यात् बहुलेऽम्बरमध्यमैः ॥ १५ ॥
तत्र मैत्रपदस्थाने विधेयावासनीपतिः ।
प्रासादः प्राङ्मुखः कार्यो यथावत् पृथिवीभुजा ॥ १६ ॥
श्रीगृहं सर्वतोभद्रं कुम्भकर्णे ममचापरम् ।
पश्चिमोन्मुखपतिः कुर्यान्प्रासादं शुभलक्षणम् ॥ १७ ॥
शालापरिक्रमोपेतमहर्मादिरपि वाञ्छितम् ।
तत्र प्राच्यां भवेद् गेहमादित्यपदसंस्थितम् ॥ १८ ॥
धर्माधिकरणं सभ्ये व्यवहारेक्षणाय च ।
सूर्ये च कोष्ठागारं स्यादन्तरे धनपक्षिणाम् ॥ १९ ॥
अग्नेः ककुभमाश्रित्य कार्यं पाकोर्विशालकम् ।
समाजमालयं पूर्णं विदध्याद् भोजनालयम् ॥ २० ॥
याम्ये चापशाला स्यात् सचिवस्त्वाश्रय पश्चिमः ।
चर्मापि शिल्पे कुर्यात् तथोऽस्याम्पाशुशालि च ॥ २१ ॥
सर्वकल्याणधर्मालयम् विदधीत प्रकृष्टते ।
याम्ये पश्चिमतो भूमिं कोष्ठागारं च कल्पयेत् ॥ २२ ॥
प्रेक्षागारनिकायानि स्युर्गन्धर्वं वासवेश्म च ।
कार्या चैत्यमतेः शाला स्थाना यन्त्रिणां तथा ॥ २३ ॥
पश्चिमोत्तरभागस्थां वापीमपि च कल्पयेत् ।
वा(पी ? पु)ष्करिणीपयसोर्गन्धर्वस्य च यत्नतः ॥ २४ ॥
कुर्यांश्चलसुरस्थानं सप्तप्रत्येकपालनम् ।
कुर्यात् तत्रोऽसुरालयसुप्तमालयं सम्पालिये ॥ २५ ॥
कार्यः स्वपनिका चैव वासावासपराङ्मुखः ।
क्रीडादोलादयाद् भूमौ कुमारीभवनं तथा ॥ २६ ॥
दन्तारभ्यसुरभिवाणि क्रमो विन्ध्ये स्थापयेत्सितम् ।
लक्ष्मीपादपदयानमदस्विन्नपदे विदुः ॥ २७ ॥

सुग्रीवपत्रसंसक्तमरिष्टारम्भितद्यम् ।
ह्रस्वसुग्रीवचि(च्छे ? च्छं)दापत्राङ्गुलो मनोहरः ॥ २८ ॥

चिबेषाशोककलिका जातिचारोगृहाणि च ।
लतामयपत्रसंयुक्ताः स्युरेव लतागृहाः ॥ २९ ॥

दारुशीलाश्च चान्यत्र पुष्पवीथ्यः सुकल्पिताः ।
पुष्पगृहे भवेद् य(त ? त्र)कामिन्यः पुष्पवेश्म च ॥ ३० ॥

मध्यमस्य पदे कुर्यात् वापीपानगृहाणि च ।
स्यात् कोष्ठागारमत्युरे कोष्ठे स्यात्पुष्पमन्दिरम् ॥ ३१ ॥

आपणागारं तु रैशान्ये निवध्यात् स्थपतिः स्थिये ।
प्रसूतलशिलायन्त्रमयर्कं चापपत्रकाणि ॥ ३२ ॥

नागकर्मान्तमप्याहुः भेयसी राजवल्लभि ।
स्यादौषधेरविज्ञानं रोगे दिशि मञ्जलनः ॥ ३३ ॥

मामाग्नी काय्यते स्थानं पदे नागस्य सूरिभिः ।
भवन्ति शुक्ले व्यायामस्नानविधगृहाणि च ॥ ३४ ॥

गर्भो स्थानं तथा कीर्त्याद्य भल्लाटनामनि ।
उपक्रमशेषो सौम्यस्य पुरोधःस्थानमिष्यते ॥ ३५ ॥

राज्ञोऽभिषेचनं चात्र धामाध्ययनशालाय। ।
चामरच्छत्रपात्र स्यात्मन्त्रवेश्म च भूधरे ॥ ३६ ॥

कार्दिग्नां चात्र कार्याणि स्थितः चतुर्वेदरक्षिप। ।
मिलेषा मन्दुराश्वाशाङ्कुत्वं चार्गलामितल ॥ ३७ ॥

महीधरस्थश्चैव चमाचतु रक्षिणाङ्गुली ।
कार्यां सर्वस्व चरमाणां चारसी राज्ञो यथायुधम् ॥ ३८ ॥

विहारो पश्चिमेन स्यात् वामेन च विधाभिलम् ।
वेश्मानि राजपुत्राणां निवध्यादरकाभिये ॥ ३९ ॥

तत्रैव विघ्नविगमकालामीनां निवेशयेत् ।
नृपस्य मातुरदितिस्थाने कुर्यान्निवेशनम् ॥ ४० ॥

पूषण्येव शिबिकायाप्यासनगृहं विदुः ।
नृपद्विपानां शाला स्याद्वायौ सदनकल्पना ॥ ४१ ॥

अभिषेचनकं स्थानमिष्टैव स्याद् विवाणिजाम् ।
आपवत्सपदे हंसक्रौञ्चसारसनादिताः ॥ ४२ ॥

स्युः फुल्लाब्जवनाः स्वच्छसलिलाः सलिलाशयाः ।
पितृव्यमातुलादीनां कार्यं वितथे गृहम् ॥ ४३ ॥

अन्येषामपि चात्रैव सामन्तानां महीपतेः ।
गेहान्यार्यमणस्थाने कोष्ठिकूलस्कन्धवेदिकम् ॥ ४४ ॥

कार्यं देवकुलं चात्र सुश्लिष्टमणिकुट्टिमम् ।
पर्जन्यस्य पदे होराज्योतिर्विद्गृहमिष्यते ॥ ४५ ॥

जये सेनापतेर्वेश्म विधेयं विजयप्रदम् ।
द्वारं प्राकारमाश्रित्य पदेऽर्यम्णः प्रशस्यते ॥ ४६ ॥

प्राग्दक्षिणाश्रितं पाककर्मान्तं पाकशाला च ।
विमृशेत् ब्रह्मणः स्थानमिन्द्रध्वजपुरं नृपाणाम् ॥ ४७ ॥

नवाङ्कुशानि वेश्मानि निवेश्यान्यसुराश्रयाः ।
गजाश्वशकटक्रौञ्चिभ्यो विधेयान्यानुपूर्व्यतः ॥ ४८ ॥

सभा यथादिक्स्थमथा नृपवेश्माभिमुख्यये ।
सर्वत्र नृपतेः सौधात् नृपसौधस्य सम्मुखाः ॥ ४९ ॥

यथाङ्गशोभिता यद्वा शाला कार्या विचारशिनाम् ।
इत्यास्पद सुरपद्मास्यपद्मल्पमार्ग-
मेतद् यथावदनुतिष्ठति यः सदैव ।
स क्ष्माभिमां भुजबलार्जितामरिपक्षः
ससागराम्बुराशिवसनां नृपतिः प्रशास्ति ॥ ५० ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे राजनिवेशो नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥

अथ वनप्रवेशो नाम षोडशोऽध्यायः ।

प्रशस्तेऽहन्यपि गेहार्थं द्रव्यं विधिवदाहरेत् ।
गन्तव्यमेव विन्ध्येषु ऋतुष्वितरेषु च ॥ १ ॥

उपवास्यं च तेनैव पक्षेऽन्तं सेव्यं च वल्कलैः ।
प्रवेशार्थे स्थिरैः कार्यमारम्भः शास्त्रगैः परैः ॥ २ ॥

गत्वा शुभे शुचौ देशे निवेशं कारयेत् ततः ।
सन्निवेश्य कर्मान्तमन्नपानेन तर्पयेत् ॥ ३ ॥

शुक्लशुक्लपरीधानः क्षपायां समुपोषितः ।
शङ्कुयोरर्थं परीक्षेत स्वप्नलाभशुभाशुभम् ॥ ४ ॥

सुरश्मशानमार्गाम्बुकूपचैत्याश्रमोद्भवान् ।
देवौकश्चत्वरसीमान्तविषमस्थलनिम्नजान् ॥ ५ ॥

कटुकाम्लतिक्तलवणकषायेषु नखोद्गतान् ।
भग्नाद्भुतान् शिरोर्ध्वेषु सकण्टकांश्च त्यजेद् द्रुमान् ॥ ६ ॥

तस्मात् संलक्ष्य वृक्षाणां वर्णोक्तं लक्षणादिकम् ।
विकल्पीयाद् वयस्तेषां पत्राग्राद् वृक्षांश्च सन्त्यजेत् ॥ ७ ॥

शतानि त्रीणि वर्षाणां सारद्रुमवयः स्मृतम् ।
गृह्णीयात् षोडशादूर्ध्वं सार्धवर्षशतावधेः ॥ ८ ॥

वयसः परिणामेन निर्वीर्यत्वं यथा नृणाम् ।
प्रोक्तं तद्वद् द्रुमाणां च स्यात् तथा छिद्रपक्वता ॥ ९ ॥

भङ्गुराः सुषिरास्ते स्युः सकोटराः सरन्ध्रकाः ।
तस्माद्विर्मांसलत्वेषु शुष्कत्वचो वयोऽर्ध्वशोषिताः ॥ १० ॥

बालान् श्मशानचत्वरस्थान् दुःस्थितानपि च द्रुमान् ।
वर्जयेद् भग्नशाखांश्च शीर्णशाखाग्निनाशितान् ॥ ११ ॥

क्रव्यैरधिष्ठितान् पितृवनवालसंस्थितान् ।
वल्लिभिर्दुष्टबद्धांश्च वज्राहिकुलाश्रयान् ॥ १२ ॥

संशुष्कानेकशो भग्नान् मधुभिर्मक्षिभिर्वृतान् ।
मांसाशैर्व्याप्तानैलाद्रुन् भूमिजानपि पक्षिभिः ॥ १३ ॥

कुणालनन्द्यागुलान् बन्धसन्धोच्छ्रितान् गजक्षतान् ।
दुमनोऽपि वृक्षस्कन्धांश्छिन्नशूलांस्त्याज्यमानः ॥ १४ ॥

अकाले पुष्पफलिनो रोगैरपि च पीडितान् ।
बालभूतान् ह्रस्वकानां स्कन्धवन्ध्यानपीडितान् ॥ १५ ॥

खदिरो बीजकः सालो मधूकः शाकशिंशपा (पी? पे) ।
सर्जार्जुनाञ्जनाशोकाः कदरो रोहिणीतिलकः ॥ १६ ॥

बिल्वतुन्नो देवदारुः श्रीपर्णीपादपस्तथा ।
कुटुम्बिनामसी प्रोक्ताः पुष्टिदा जीवदास्तथा ॥ १७ ॥

वृक्षाणां लक्ष्यते येषां भारवारिसहिष्णुता ।
ते यथायोग्यमन्येऽपि चाल्यन्ते गृहकर्मणि ॥ १८ ॥

कर्णिकारवटप्लक्षकपित्थविभीतकद्रुमाः ।
शिरीषोदुम्बराम्रातश्लेष्मान्तकमोचचम्पकाः ॥ १९ ॥

निम्बाम्रकोविदाराश्च व्याधिघातश्च गर्हिताः ।
गृहकर्मणि येऽन्ये ते यत्नतोऽनिष्टदायिनः ॥ २० ॥

ये च कण्टकिनः कटुफलाः क्षीरद्रुमाश्च ये ।
सुगन्धयश्च ये तद्वत् शुभं तेषु पराङ्मुखः ॥ २१ ॥

स्वप्रमाणप्रकोपा तु नियतं दृश्यते यदा ।
द्रुमच्छाया तदा ग्राह्या नत्ययात्वात्तु स द्रुमः ॥ २२ ॥

मध्याह्ने लक्षयेत् वृक्षे सर्वस्यां दिशि तत्त्वतः ।
स्यात्तु यस्याधिकतरं पश्य तत्र कालं समादिशेत् ॥ २३ ॥

शोभनं न स्यादितो वृक्षं ज्ञात्वा लक्षणमेव च ।
अथाग्निकोटरं छिन्द्यात्तु सारसमन्वितम् ॥ २४ ॥
पीतरक्तं हरितवर्णं वृक्षं श्यामवर्णं पावकम् ।
द्विजान् सन्तर्प्य च स्वस्ति वाच्यं च स्थपतिस्ततः ॥ २५ ॥
पक्वापक्वामिषैर्मद्यैः मूलकैः सुरासवैः ।
गन्धैश्च धूपमाल्यैश्च बलिं दद्याद्विकालके ॥ २६ ॥
अपक्रामन्तु भूतानि यानि वृक्षाश्रितानि हि ।
कल्पनं वर्तयिष्यामि क्रियतां वासपर्ययः ॥ २७ ॥
मन्त्रः शिवः पुष्टिकरः प्रजावृद्धिकरो भव ।
स्वस्ति (ते ? च)न्द्राग्नियमाः सूर्येन्द्रानलास्तथा ॥ २८ ॥
दिशो मध्यस्तथा पीताः पान्तु त्वामृषिभिः सह ।
अल्पेद् यो मानुषगिरा कल्पते चाभिमन्त्रितः ॥ २९ ॥
स साध्यः स्यात् तथा स्थानप्रवालकुसुमश्च यः ।
ततो भास्करमालोक्य वृक्षं कृत्वा प्रदक्षिणम् ॥ ३० ॥
सलिलाक्तेन विप्राग्रो छेत्ता स्थित्वोत्तरामुखः ।
प्राङ्मुखो वा ततं छिन्द्याच्छस्त्रैः तीक्ष्णैर्वितानकैः ॥ ३१ ॥
शाखिनश्छिद्यमानस्य जायते पयसश्च्युतिः ।
कम्पनं वा चलितोऽपि मृत्युः स्याद् गृहिणस्तथा ॥ ३२ ॥
यद्वा दधिमधुक्षीरघृतानि स्रवति द्रुमः ।
छिद्यमानस्तथा विद्याद् धन्यस्याभिमत् कुटुम्बिनः ॥ ३३ ॥
छलीव यस्य स्रवति श्यामः सोऽशान्तिको रसः ।
सुगन्धिः स्वल्पमधुरः कषायः स प्रशस्यते ॥ ३४ ॥
प्राच्यां शुभकरोः याम्यां उदीच्यां कार्यसाधकः ।
पात्यप्रकम्पनिपाते तु वारिणि कृत्वा शुभं व्रजेत् ॥ ३५ ॥
शान्तिः स्यात् तथा भीतिर्येऽध्यायं वर्षयेत् पतन् ।
वृद्धं स्रवति यो वृ(लं ? के) छिन्नो वा धरणीरुहः ॥ ३६ ॥

सूक्ष्मस्तीव बाहुश्च स्थूलः सोऽत्र शुभप्रदः ।
कपोलयोः शृगालानां दर्शने भुजगस्य वा ॥ ४७ ॥
छेदे स्यात् कर्मविघ्नाय निगडैर्बन्धनाय वा ।
एलकाकवलाहकाद्यश्वकच्छपमादिदर्शनम् ॥ ४८ ॥
श्रीवृक्षवर्धमानादिदर्शनं वा शुभप्रदम् ।
उत्क्षिप्यते यदि श्वोरात् लवर्द्धिः स्यात् कुटुम्बिनः ॥ ४९ ॥
स्पर्शनः पादहानिः स्यात्विष्कम्भमाक्षिप्यते यदि ।
एकहस्ते पयोविकलशस्तोत्क्षेपदर्शने ॥ ५० ॥
दोषान् दोषविनिर्मुक्तान् पादपस्तु पलायते ।
वीरस्तं कल्पयेत् सम्यगनुलोमार्जवं नरम् ॥ ५१ ॥
छिन्द्याच्च शुभमर्थं शतभागाधिकं खनम् ।
तुष्टीसायकमध्यस्थ सम्यग्भौ चरणीकृतः ॥ ५२ ॥
शेषाणि मण्डलाभ्यस्य त(स्वर्णोच्छ्रे ? स्वर्णे ते)स्तनेऽपि च ।
मक्षिकाभे पितुर्मेदं कपिलाभे च मूषकम् ॥ ५३ ॥
पीतमासि तथा गोधां सर्पं दीर्घसितान्वये ।
शुक्लच्छाये मधु भवेत् कृष्णकालसमप्रभे ॥ ५४ ॥
गृहगोधा कपोताभे गैरेयो धूम्रवर्णभे ।
रक्तार्कनाभे पाण्डुरे कमलोत्पलभासि च ॥ ५५ ॥
वीणासिपक्षिवर्णे च मण्डके जलमादिशेत् ।
आकारो यस्य सर्पस्य वर्णो वा संप्रदृश्यते ॥ ५६ ॥
तं सर्पगर्भितं दूरमादिशेदविचारयन् ।
तस्करेभ्यो भयं कीटे सलिले सलिलाद् भयम् ॥ ५७ ॥
विद्यात् तर्ये विषाद् भीतिं पाषाणे भयमासितः ।
कलापिनोभद्रिपुच्छकृकलासभादिविषीनिलम् ॥ ५८ ॥
गोधावीचरमण्डूककुलसेया गर्भिते ।
सूचके पुनरिच्छन्ति मरणं वास्तुवेदिनः ॥ ५९ ॥

अमुनैव पथाऽन्यस्मै गृह्णीयाद्यमीप्सितः ।
क्षेमेण यद्यभिमतः स्यात्तस्मिन्नागमो यदि ॥ ५० ॥

पथान्तरे यथा क्षेमं सुभिक्षं च समादिशेत्
अर्घ्यदानविधिना विधानविद् पुष्पमालनिवहार्चयेद् गृही ।
मत्स्यपैतृककृसरायुपवर्जं पुष्पमुष्कलफलानि वर्णितैः ॥ ५१ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीमदनपालविरचिते ... गमनवेधो नाम षोडशोऽध्यायः ।

अथ इन्द्रध्वजनिरूपणं नाम सप्तदशोऽध्यायः ।

सुराणामर्थसिद्ध्यर्थं वधाय च सुरद्विषाम् ।
यथा शक्रध्वजोत्थानं प्रवृत्तं तथोच्यते ॥ १ ॥

भगवन्तमथाम्भोजसम्भवं चक्रसंपतिः ।
प्रोवाच कथमिन्द्रेण जेतव्या विबुधाहिताः ॥ २ ॥

सोऽब्रवीत् सर्वदेवानां ध्वजं कुरुत सत्वराः ।
तं चाभिवार्य दैत्यैर्न्यैः क्षुद्रकृत्योऽभिमतिनिनाशम् ॥ ३ ॥

स्थितं चोपरि यन्त्रस्य सम्यक् पश्चिमलान्वितम् ।
जयन्तो देवसैन्यस्य भयन्तो दैत्यस्य द्विषः ॥ ४ ॥

सहस्रधारमत्युग्रमन्यं रिपुकुलान्तकम् ।
विष्णुरूपमयं साक्षाद् ध्वजमिन्द्राय दुर्धरम् ॥ ५ ॥

वीर्यं प्रवर्धते चेदिरैलवर्षं विधीयते ।
कर्णगानेन निर्देशात् यान्तः पाशूल् अपोहिति ॥ ६ ॥

चरैधी नमश्च क्षिप्रमक्षकचेनसा ध्वजम् ।
यन्त्रस्थितं स देवानामपोद्धृतवान् हरिः ॥ ७ ॥

जातिङ्गा बस्यो वहा विनोदैवात्यामिनी ।
जलजकुसुमालोक्य सहजश्च विभूषणैः ॥ ८ ॥

तेजो वीर्यं वपुश्चोक्तं बलमप्येव पक्ष्मणाम् ।
आहरच्चाकुलिश्यानां तेजस्वी नरतां ध्वजः ॥ ९ ॥
तमभ्यर्च्य सुराधीशः शत्रून् बलवतोऽप्यसौ ।
निःशेषानाशयद् युद्धे कुलिशेन बलाद् बली ॥ १० ॥
ततः श्रीमत्समृद्धेऽस्मिन् दैत्याघे हृतको रिपौ ।
त्रैलोक्यराज्यं प्राप्याप्यबिभ्रद् बलनिषूदनः ॥ ११ ॥
स सर्वलोकमभ्यर्च्य सर्वलोकाभिपूजितः ।
ध्वजमभ्यर्च्य तुष्टाव वाक्यैश्चाभिपूजयन् ॥ १२ ॥
ततस्तमभितो वीक्ष्य ध्वजं प्रोवाच वासवः ।
इमं त्वदाज्ञया लोकाः करिष्यन्ति तवार्चनम् ॥ १३ ॥
पीड्यमाना निमित्तानि भूमिपालाश्च पार्थिवाः ।
ततः प्रभुरसौ लोके सर्वलक्षणसंयुतः ॥ १४ ॥
परचक्राभिभूतस्य नृपैः राज्यध्वजोऽर्प्यते ।
दुर्गमायतनं वह्निचरणं वेदिकाः कृताः ॥ १५ ॥
विविधाः स्थालिकापाका भक्ष्यपानानि यानि च ।
एतान्यापन्नतास्ताड् सुवर्णपात्राणि प्रकल्पयेत् ॥ १६ ॥
विजेतुं यदि वाञ्छन्ति दुर्जयान् द्वेषिणो रणे ।
तेजो बलं यथाशास्त्रं नरेन्द्रः कारयेद् ध्वजम् ॥ १७ ॥
सेनायां वा पुरे वापि प्रतिष्ठाप्य पुरन्दरम् ।
विजयार्थं महीपालैरभिषेकमवाप्य च ॥ १८ ॥
यथा वा कल्पयोगेनाभिधानं जगतीभुजः ।
करिष्यन्ति तथा सम्यक् कार्त्स्न्येन प्रतिपाद्यते ॥ १९ ॥
वनादुपाहृतं वृक्षमथ प्राग्विधिना सुधीः ।
पाद्यार्घ्यादिभिरभ्यर्च्य गन्धैर्माल्यैरलङ्कृतम् ॥ २० ॥
द्विजान् संपूज्य च शुचौ देशे सम्यक्समाहितः ।
पूर्वामुत्तरतो वा यष्टिमप्याधिकारयेत् ॥ २१ ॥

षाड्गुण्यं वा चतुर्वाथ सप्तभिः कर्णिकादपि ।
कारयेत् सर्वरम्याणि ध्वजपूर्वाणि शिल्पिभिः ॥ २२ ॥

वेधं द्वात्रिंशता हस्तैर्वितस्त्या कुलपाश्रिता ।
दार्वं स्याच्चतुरस्रं तच्च चतुरस्रायतायतम् ॥ २३ ॥

मूलविस्तृतिरायामाद्द्वात्रिंशं करे करे ।
विष्कम्भोऽग्रे च मूलार्धात् तदर्धेनाथ चतुर्थेऽप्यपि ॥ २४ ॥

ध्वजमूलादधःपीठं विस्तारात् कुम्भमिष्यते ।
विस्तारार्धेन च स्थूले स्थूलत्वात्रिगुणायतम् ॥ २५ ॥

ध्वजविस्तारबहुलं साष्टभिर्वाङ्गुलविस्तृतम् ।
कमपीठं विधातव्यं सार्धांशार्धं शुभावहम् ॥ २६ ॥

दण्डिनो ध्वजकुम्भेन वेधः स्यात् कमपीठगः ।
कुम्भकोणविनाहूतात्पदी कोटिक्षुपावनी ॥ २७ ॥

कार्याविस्तृती चमसभूती चापविस्तृतिविस्तृती ।
नपुंसिवेषे नाचेत(चि ? दि)स्तलोर्ध्वगुणोच्छ्रिती ॥ २८ ॥

ध्वजायतिचतुर्भागात् पीठमत्र प्रकल्पयेत् ।
सशुभप्रतिष्ठितं मध्ये प्राक्तयोः स्तम्भधारितम् ॥ २९ ॥

तत्पीठस्तम्भयोरन्यां द्वाराभ्यामभितः दृढम् ।
पार्श्वोत्तरपतिकोणं प्राक्सूत्रं सुद्वारार्गलम् ॥ ३० ॥

केतुव्यासार्धविस्तारं तद्दैर्घ्यार्धार्धकोणविस्तृतम् ।
विस्तारसप्तभागायामं मध्ये स्यात् पक्षिणो दृढम् ॥ ३१ ॥

सङ्कुल पीठिकास्थूली च बाहू स्तम्भविनिर्गती ।
पाककाला कुम्भार्धेन ध्वजविस्तृतिविस्तृताः ॥ ३२ ॥

शिखरभागात्र सर्वेषां स्वविस्तृतिचतुर्गुणाः ।
कार्या वा पञ्चगुणिताः सप्त (का ? वा) मूलच्छेदा(दे ? नः) ॥ ३३ ॥

कन्यानामुत्तमः प्रोक्तो यः च(यो ?)ङ्गाङ्गिलसंयुतः ।
एकहमाना तु सर्वाभ्यः स्यात् तदर्धांशालोऽधिकम् ॥ ३४ ॥

वेधः सविस्तरैः क्षत्रमाने स्यात् कन्यकोत्तमात् ।
निर्वेधमातुरश्मः स्यात्सूर्केदस्य समाश्रितः ॥ ३५ ॥

निर्वेधावस्य चोर्ध्वाधः ससीमाम्बरवर्तिनी ।
कार्यौ सूचीद्वयधावन्यौ सूचीमानप्रमाणतः ॥ ३६ ॥

कन्धराभ्यासविभागेन सूची विस्तारतो भवेत् ।
पादोनाङ्गुला चाङ्गुलका दृढसंहिता ॥ ३७ ॥

कुमारीव्याससंयुक्ता द्विगुणा तत्सदायतिः ।
स्तनपृष्ठान्तरं ज्ञात्वा मध्ये संयोजयेत् ततः ॥ ३८ ॥

तयोरधस्तदर्धेन सुगतल्पौ सुचिविस्तृतौ ।
सेनस्य वेधितं कार्यं सव्यमध्ये सूचिकान्ययोः ॥ ३९ ॥

सार्धाङ्गुलेनतमूलार्धं लक्कटे विस्तृतायती ।
आधारण्यां योजयेत् सम्यक् द्वे बाहुकवेधयोः ॥ ४० ॥

पञ्चाङ्गामपि तुल्यैव कन्यानां स्यात् प्रकल्पना ।
कृत्स्नानुपूर्व्या यन्त्राणि स्थापयेदखिलान्यपि ॥ ४१ ॥

आश्विने मासि पक्षे च धवले प्रतिपत्तिथौ ।
स्थिरोदयैर्ग्रहैः सौम्यैर्वीक्षिते स्याच्छुभेऽपि च ॥ ४२ ॥

पौरजानपदैः सर्वैश्चापि द्विजभ्यर्चितेन च ।
यन्त्राण्युत्क्षिप्य वर्णि च कर्मस्थापकवेदिकम् ॥ ४३ ॥

चित्रधविलस्राकीर्णां यष्टिं तत्रावलम्बिताम् ।
चूर्णैः सर्वौषधीमिश्रैः स्थपतिः स्नापयेत् स्वयम् ॥ ४४ ॥

जलाशयात् समुद्धार्य पूर्णां कलशसम्पदैः ।
प्रगल्भां स्थापयेत् चारुहस्तिभ्यां प्राप्तसद्गुणाम् ॥ ४५ ॥

अङ्कोलपिप्पलपालाशैर्विल्वाश्वत्थकषायकैः त्रिभिः ।
विभिद्य च वर्तिं विद्धु द्विजातीन् स्वस्ति वाचयेत् ॥ ४६ ॥
विन्यस्य सुचिरं तत्र सर्वमङ्गलनिस्वनैः ।
पञ्चाङ्गं वासयेद् वर्तिं शुभां वायवरैर्निशि ॥ ४७ ॥
नक्षिकेयाद्रि पत्राणि सर्वाण्यपि च पंक्तिवत् ।
[illegible] प्रवेशयेत् ॥ ४८ ॥
सुस्निग्धेऽस्य ध्वजस्थाने पञ्चरत्नादिभिर्जलैः ।
नवार्घविस्तृते दिव्यगर्भे समे प्रागायते शुभे ॥ ४९ ॥
विमलेऽत्र विभागान्नेकाशीत्या ततः क्रमात् ।
विन्यस्यासनं सर्वासु देवतासु यथाक्रमम् ॥ ५० ॥
प्राक्षि मध्ये पैतृपदे गन्धपुष्पाक्षतो विधिः ।
मध्ये विष्कम्भमानेन पाषाणौ विनिवेशयेत् ॥ ५१ ॥
सूक्ष्मसुवर्णपद्मकुल्माषतपोक्त्रांशुकोनयोः ।
न्यस्येत् स्वकर्मैः तयोः पीठं मध्ये च विनिवेशयेत् ॥ ५२ ॥
पीठिका निर्गता बाहुयुग्मात् तन्मध्ययोगतः ।
स्तम्भिकन्यौ रोपयेद् मार्गं पक्षचतुर्गं स्थिते ॥ ५३ ॥
पतितोऽभ्यभिदु द्वौ द्वौ बाहुद्विगुणमात्रितौ ।
बाहुभ्यः मानपञ्चोर्मैकयोर्विनिवेशयेत् ॥ ५४ ॥
मध्यतो मङ्गलायतौ ज्ञात्वा चक्रस्योर्ध्वं कर्णे क्रमात् ।
योजयेद् यमलयोर्यानी युग्मपादाग्रयष्टिरी ॥ ५५ ॥
मङ्गलात् पश्चिमदिग्भागे चक्रस्याभिमतं पदम् ।
भद्रां निवेशयेत्तिसमानमा लक्ष्मानवम् ॥ ५६ ॥
स्युः पर्वस्थानानि शस्तानि (हस्ता ? हस्त)र्ध पञ्चाशिनाः ।
कण्ठान्तरोपमन्याकिपवपाकिपविकल्पाभिधाः ॥ ५७ ॥

चिन्त्यमानास्वथ सर्वासु कुमारीषु विचक्षणः ।
सुपक्वायः प्रतिष्ठोऽसा योज्या शास्त्रीय चाक्षतः ॥ ५८ ॥
निखिलपक्वतिलं कृत्स्नं भावयेत् पञ्चवेदनः ।
प्राप्नोति नचिराकन्यां नवु कृत्स्ने कृतां च तद्गताम् ॥ ५९ ॥
पीठीहस्तसमं कन्याचार्यांश्चपोकनयोरपि ।
कुर्याद्वृत्तसमुन्नं कीलकैर्वृत्तमायतैः ॥ ६० ॥
संमितामुच्छ्रितामुन्नां पीठीं चोपरि सम्भृताम् ।
कारीयात् कीलकैर्दीर्घैर्न्यस्तभित्तिपतलाङ्कले ॥ ६१ ॥
यन्त्रकर्मणि निर्वृत्ते इति शास्त्रविधानतः ।
प्रवेशयीत स्वस्थाने चित्रशालाविधिक्रमे ॥ ६२ ॥
स्नानस्य विधिवत् पञ्चगव्यप्रलेपितस्य च ।
श्रीखण्डाद्यैः सुरभिभिः कुसुमैरर्चितस्य च ॥ ६३ ॥
रोहिण्यादिषु ऋक्षेषु क्षिप्रमैत्रेऽथ वक्षितः ।
प्रवेशनमभिनन्दन्ति करणेष्वर्चितेषु च ॥ ६४ ॥
स्वपतिर्वा पुरोधा वा शुचिः स्नातः समाहितः ।
गन्धमाल्यार्चिताद् विप्रास्तर्पयेद् दक्षिणादिभिः ॥ ६५ ॥
ततो मङ्गलघोषेण वादित्रनिनदेन च ।
पुण्याहजयशब्दैश्च स्तुतिप्रेषैः समाहिताः ॥ ६६ ॥
अलङ्कारधुनः पौराः प्रहृष्टमनसोऽभितः ।
नीयन्तो पक्षिणः पात्काः मङ्गलविमनाश्च ये ॥ ६७ ॥
स्तुवीरन् पुण्यमनसः स्तुतिभिः सूतमागधाः ।
नन्देरन् बन्दिनश्चैव सेवेरन् गणिका अपि ॥ ६८ ॥
प्रविशत्स्वं निजं स्थानमनुगम्योत्सवादिभिः ।
सुराधिपं बलाभावर्षां रक्तायमयामान्वितः ॥ ६९ ॥

सोऽन्त्यजलकलशहस्ताराचसुरवराः शुक्वा यदि ।
उत्क्षिपेयुः प्रहृष्टा वा कौतुकी सुरभिगन्धम् ॥ ७० ॥

तथा भवति भूपालो जयी नन्दन्ति च प्रजाः ।
राष्ट्रे सुखं पुरे हर्षो सर्वसस्यवती मेदिनी ॥ ७१ ॥

ध्वजस्तूत्थापितः कृच्छ्राद् यदि चाप्यार्द्रः स गौरवात् ।
तथा नृपतिरस्थैर्ये महतीं विमनस्कताम् ॥ ७२ ॥

स्खलन्तो दुःखिता दीना निःश्वसन्तः पदे पदे ।
वैक्लव्यभाजो गच्छेयुर्यैर्वाहृतमलिनया ध्रुवम् ॥ ७३ ॥

भूमौ यदैकदेशेन कुलिनः पतन्ति ध्वजाः ।
न सुभिक्षं न च क्षेमो न राज्ञो विजयस्तथा ॥ ७४ ॥

शीर्णे भग्नेऽथ पतिते कृत्स्ने चापि समुद्धृते ।
स्यान्नृपस्यावनिक्षेपः सुतभ्रंशोऽथवा मृतिः ॥ ७५ ॥

यष्ट्यालङ्कृतिमाल्यानां हरणात् पतनादपि ।
नाडिकाद्यपरिभ्रंशैः पौराणां भवति ध्रुवम् ॥ ७६ ॥

पुरं भवति निःशब्दं निध्यानं वा प्रवेशने ।
समुच्छ्रये वा जनस्य तदा नरपतिर्भ्रंशमेति ॥ ७७ ॥

पार्श्वे नवस्थानमनालीनं शीर्षे कुलमविरक्षतः ।
प्राग्वत् प्रदक्षिणं स्थापयेत् प्राग्वत् सायके विशे ॥ ७८ ॥

कुर्यात् तत्रैव सम्भो हस्तपात्रस्थानमरेणिषुः ।
ग्रामे कुम्भे च संयोगं यथा भागविकल्पितम् ॥ ७९ ॥

कुम्भे संयोज्यमाने च ध्वजो निपतति क्षितौ ।
तदा नरपतेः स्थानभ्रंशो भवति निश्चितः ॥ ८० ॥

कुम्भयोगे यदा यान्तो मानवाः पतिष्यन्ति ।
तदा स्यात् स्थपतेर्मृत्युर्भवेद् भङ्गश्च पक्षिणे ॥ ८१ ॥

अथैवं प्रतिपत्त्येन न्यासविधिं कुण्डगः ।
प्रमादात्तिलकाया रात्रौ जायते व्यसनं महत् ॥ ८२ ॥
शिखाकुण्डे योजितः चामुण्डो विफले यदि ।
विधिकर्माणि तथा सन्धिः सामन्तैः सह भूपतेः ॥ ८३ ॥
स्फुटेत् मध्येन वा कुण्डे योज्यमानोऽथ सर्वतः ।
तथा मध्ये स्वपक्षादिः स्फुटनात्कुलनाशनः ॥ ८४ ॥
अविदीर्णमपर्यन्तमव्यक्तमविलक्षितम् ।
यथावन्न्यासमाप्नोति योगं येषु वासवध्वजः ॥ ८५ ॥
धनपुत्राङ्गनापत्यैः सामन्तैश्चान्वितोऽनुगैः ।
निरातङ्को बलाढ्यश्च वृद्धिमेति तथा नृपः ॥ ८६ ॥
आत्मनो रक्षणार्थस्य शान्त्यास्त्वर्थं च वज्रिणः ।
तत्राङ्गान्यखिलान्येव कुण्डान्यापीति योजयेत् ॥ ८७ ॥
ऐन्द्रं बलाकं यमौर्वं सर्वमायं त्रिमाक्रमम् ।
मयूरं चेन्द्रजीवं च चित्रकाञ्चनकाभिधः ॥ ८८ ॥
क्रमयमाणेन कर्तव्यं रूपसरूपसमन्वितम् ।
तदाकर्षाकारान्तरेष्वेषां सन्धयो वज्रनिर्मिताः ॥ ८९ ॥
मूलादग्रमध्यपर्याप्तैः सर्वाभिर्विकलैर्वृतैः ।
गुणैश्च वेष्टयेदेनं पीतैः सितपीतैर्ध्वजम् ॥ ९० ॥
साङ्कुमिका व्यजनाद्येन सर्वतोभद्र विस्तृतिः ।
विधेया वाकचित्रकृत्येष्वप्यस्तु तदर्धतः ॥ ९१ ॥
अष्टिमात्री दिशः कृत्वा वेदाङ्गुलयहिते ततः ।
न्यसेत् त्रिगीर्वाश्चतुरस्रस्योपरि यथाविधम् ॥ ९२ ॥
पञ्चांशेयागते कुर्यात् वज्रिणः पिठके कृते ।
शेषाणम्यजमायोन्मथितम् न्यसेद् यथाक्रमम् ॥ ९३ ॥

बलाकशरीति चित्रलुता चकोराणि चोत्पिञ्जी ।
कर्कोटकानि वृन्ताकि रामठीकलकानि च ॥ ९४ ॥

मधुपालचित्रपर्णा (स्रोतस)सिद्धयः पिचकोद्भवाः ।
पीताशिषूलकंसज्जनंगंमैकैकालय मसारुणिताः ॥ ९५ ॥

सुखान्तानामारण्यचिन्तानां चलस्य चतलोऽपि च ।
बहुमत्स्याश्च मार्गाः च चपले राहु(मोष)स्य च ॥ ९६ ॥

केतुश्च श्मशानविस्तारा रक्तोऽश्वी सुवर्लिनाः ।
विशेषाः स्वर्णकाञ्चनास्मविद्युत्कान्तयो रत्नाः ॥ ९७ ॥

छाविलं च(चित्रि)भिः सूर्ये कुस्तीसहितं शुभम् ।
चकोरालकविन्यसे चित्रपाकसदंषम् ॥ ९८ ॥

शर्केन्दुमधुनारात्रे वेणुपुत्रेन्द्रवीर्यकम् ।
साष्टकष्टगुणं वण्डसूत्रावर्तीम्बितं शुभम् ॥ ९९ ॥

सहस्रपत्रलङ्कपार्थं शुभचक्रमलङ्कृतम् ।
हेममिश्रितमहाभिः सन्नतानि मिश्र रज्जुभिः ॥ १०० ॥

व्यवपदं विचरपाय चित्रे सुरचितं तथा ।
निमित्तार्थं च लोकानां चोमाहेनोर्ध्वजस्य च ॥ १०१ ॥

सचलमपुरागमगर्भचित्रताशुरम् ।
मिश्रितं जगत्ताकेन्द्रमसिकाद्रिमाकुलम् ॥ १०२ ॥

चक्रवाले रविर्निर्मदं (साधु)बिम्बलं च चलके ।
बिम्बकेतु नमस्मस्तृकमयोमालासमाविनम् ॥ १०३ ॥

मधोच्चगीतवादित्रमङ्गलैश्च संयुतः ।
नद्ये जागरः कार्यः समसलोय तां चित्रताम् ॥ १०४ ॥

पुरोहितस्ततो भास्करपूजिते प्रयतेऽद्विजः ।
अग्नेः परिसरे कुर्यान्मूलस्य प्रशुद्धविधिः ॥ १०५ ॥

कुम्भोपवेशनं तस्मिन्पुरोक्तान्युपलक्षणम् ।
संस्कृत्यास्तीर्य दर्भांश्च ध्यात्वैवं तत्र पावकम् ॥ १०६ ॥
समाज्यपात्रमाज्यार्थं च गन्धांश्च कुसुमानि च ।
धूपमाला चामरीयाणि समिधश्च यथाक्रमात् ॥ १०७ ॥
सौवर्णीं कुण्डकुण्डाग्निं सदर्भं च ततोऽपि च ।
इत्येतत्सर्वमाहृत्य जुहुयात् पावके ततः ॥ १०८ ॥
शुभस्नानयतस्यसैन्ययुक्तस्य भूपतेः ।
विजयायाभिषेकार्थं शान्तिविधायिभिः ॥ १०९ ॥
सुस्नातः सुमहार्घेश्च विभवैर्युक्तोऽपि च स्वयम् ।
शान्तिमाल्य सुरभिर्निर्मलं होमार्थं स्थास्यतेऽनलः ॥ ११० ॥
नानाभूषणसंयुक्तो लाक्षारसः किंशुकच्छविः ।
सुवर्णविद्रुमाशोकसुरगोपसमद्युतिः ॥ १११ ॥
छत्रध्वजकुम्भपद्मचक्रस्वस्तिकाकारतोरणैः ।
सहस्रार्चिः प्रशान्तोऽर्चिर्माल्यैरपरैस्तथा ॥ ११२ ॥
स्निग्धः प्रदक्षिणशिखो विधूमो विपुलोऽनलः ।
कुम्भितस्तोयदः मोक्षो दीप्यमानमिदं तथा ॥ ११३ ॥
रूक्षो विवर्णः पवनः पीतो वा नीलकोऽथवा ।
चिटचिटाको भैरवरावो वामावर्तशिखोऽल्पकः ॥ ११४ ॥
गन्धार्चिर्दुर्गन्धिकुष्ठोऽसुखदुःखाश्च स्फुलिङ्गवान् ।
धूमाकुलः सफेनश्च कुलिङ्गं न जयावहः ॥ ११५ ॥
कर्मणां संभवं वह्निर्दीप्यमानापराणि वा ।
धूपमानो वहति वेदनाविसर्जनैर्विनिर्दिशेत् ॥ ११६ ॥
होमे योऽस्मर्पयेत् पीठे धूपमाणो यथाविधि ।
शुभोऽभीष्टफलदः स्यात्कृतः स्यादुपकर्षणात् ॥ ११७ ॥
सर्वतो वाञ्छितायो यः स वर्धयति पार्थिवान् ।
यो विधिं शान्तिं च व्याकालस्यो विजयमादिशेत् ॥ ११८ ॥

दुर्वर्णान्यपि दुर्गन्धि मलिनमशुचिकश्मलम् ।
काष्ठं शल्यप्रकारं प्राङ्मुखे यत्र भवन्ति ॥ ११९ ॥
हीनाधिकप्रमाणानि विकृतानि कुशमलिनाः ।
कालकर्कशुमोल्पानि समिधोऽर्धकृतानि ॥ १२० ॥
स्वर्णाणि सशुष्काणि विभिन्नानि समस्तुनानिकृताः ।
कुर्वन्त्युपद्रवं सर्वा दुष्यकृष्णाश्च ये तथा ॥ १२१ ॥
दुष्टानि पांसुकीर्णानि कीटजग्धनिलानि च ।
शीर्णानि शीर्णनाशाय स्फुटस्फुटानि यानि च ॥ १२२ ॥
माल्यं किमपि म्लाने न जीर्णं न छिन्नं च यत् ।
कीटैः कपिलपीतैश्च न जपाय न पूजये ॥ १२३ ॥
शिलाशीर्ण्युत्सुनास्युपयुक्तपितास्फुटितानि च ।
दुर्भिक्षरोगकारीणि प्राहुः पात्राणि सर्पिषः ॥ १२४ ॥
मधुघी पलितो च स्वाम्यक्षिकाकीटदूषिते ।
घली च खलमेके च कुम्भारः पैषाधास्तित च ॥ १२५ ॥
यथोक्तान्यरूपाणि सर्पिरादीन्यनुक्रमात् ।
भवन्ति राष्ट्रस्योपैधाय निखिलान्यपि ॥ १२६ ॥
विलीर्य गन्धमाल्यादीन् देवतास्यो यथाविधम् ।
पुरोधा शयनीयांश पीतवित्ता क्षिपेद् वहिम् ॥ १२७ ॥
पञ्चभिर्वेकलभिन्नमा द्विजः कुम्भानुपदिशान् ।
पीतमुत्तपुराणम् भूरिगन्धमाल्यैः कलशकुम्भाम् ॥ १२८ ॥
द्रुतान् वस्त्रकर्मिरतान् सुहृदो वेदपारगान् ।
सदाःप्रियान् पूर्णकामान् समर्पान् सर्वतः शुचीन् ॥ १२९ ॥
छत्रादित्यान् धर्मशीलान् शीलवृत्तान् ब्रह्मनिष्ठान् ।
अनुग्रहकृदृत्विजश्चाहूय (१) दीक्षितान् व्याधिनाकृतान् ॥ १३० ॥
यथोक्तं दक्षिणाभिस्तान् संपोष्य पञ्चकालेन वा ।
सहस्रैर्वा प्रीतमनसः कुर्वन्तु स्वस्ति वाच्येत् ॥ १३१ ॥

साकं गीतैर्वाद्यैश्च नृत्यैः सुवीणादिविभूतिभिः ।
स्वर्णिभैरपिविधैर्मुकुटे चाभूषणसम्पदैः ॥ १३२ ॥

स्तुतिभिर्जयशब्दैश्च स्तुतिभिश्च द्विजोत्तमैः ।
शान्त्यम्भोऽप्युपयोगैरालभ्य च महीपतिः ॥ १३३ ॥

कुर्वीत सर्वसत्त्वानां मोक्षं हिंसां समुत्सृजेत् ।
घोषणां जनपदस्यापि यथार्हं दिवसेन वै ॥ १३४ ॥

शुभारम्भे भूमिपतिः स्नातः सदाचारप्रयत्नवान् ।
स्वयोग्यकार्यं शुचिर्नृपः सबलः प्रतिपालयेत् ॥ १३५ ॥

सोपवासः शुचिः स्नातः प्रयतो विशिष्टैर्नृपः ।
कृताञ्जलिपुटश्चैनं मन्त्रं स्मरन्निरूपयेत् ॥ १३६ ॥

ओं नमो भगवति वाग्देवि सर्वसिद्धिप्रदायिनि स्वाहा ।
सुरासुराणां सद्भावे प्रसूते हर्षं पयोनिधिः ।
तथा नृपस्य देवेन्द्र अप्यायोजित ऋषिभिः ॥ १३७ ॥

स्तुत्वेति स्नपनीयस्य कृत्वा चाद्युपचितम् ।
कारयेत् देवराजस्य स्नानपञ्चकसत्कुम्भकम् ॥ १३८ ॥

स्थलपूर्णैः सितसच्चन्दनपानकपूरविलेपनैः ।
चीरैर्जातिपत्रैस्ताम्बूलं क्रमशः परिचारकैः ॥ १३९ ॥

सालिकुसुमदीपधूपगन्धादिविविधमनोज्ञकैः ।
पुष्टैरन्यैश्च वादित्रैर्जयमङ्गलस्वनैः ॥ १४० ॥

नायकैश्च नर्तकैश्च गायनैर्वैतालिकैः ।
कुब्जोत्कुब्जोत्तमस्थानैर्विविधजनवादिभिः ॥ १४१ ॥

नैश्च वादित्रनिनदैश्चैव पुष्पाञ्जलिस्वनैः ।
एवमब्धिभिराहूते सम्यक् स्नानकुम्भकैस्तु ॥ १४२ ॥

पञ्चामृतस्नानमानस्य तत्तोयपूजयामास्य च ।
नृपशिबाहनादीनां निमित्तान्यवलोकयेत् ॥ १४३ ॥

कुट्टनीमिश्रितामोदं चलाकार्पणोज्ज्वलम् ।
चित्रपटकृताटोपमखण्डकुसुमभूषणम् ॥ १४४ ॥
नववस्त्रमाल्यालङ्कारसंकीर्णध्वजपताककम् ।
मकरध्वजसंकीर्णाङ्कमधिष्ठितं सुरेश्वरम् ॥ १४५ ॥
समभूम्यां समाविष्टपवनचलनसङ्कुलम् ।
अविलम्बितनिर्घातनिम्नकुमार्गसङ्कुलम् ॥ १४६ ॥
इत्थं शक्रध्वजोत्थानं कुर्वन् राज्ञो जयावहम् ।
पौरजानपदानां च क्षेमारोग्यसुभिक्षकृत् ॥ १४७ ॥
यदा शक्रध्वजः प्राचीमुच्छ्रितः प्रतिपद्यते ।
तदाग्निगणनक्षत्रपथप्राप्त्यासिसुभिक्षदः ॥ १४८ ॥
आग्नेयीं ककुभं याते वर्धन्ते वह्निजीविनः ।
प्रारब्धकार्यनिष्पत्तिरयत्नादुपजायते ॥ १४९ ॥
दक्षिणां दिशमायाते केतौ मनुजविद्विषः ।
तदा स्युर्वैश्यलोकस्य पुत्रायाभ्युदयर्द्धयः ॥ १५० ॥
सर्वाशासंश्रयः क्षेमा जायन्ते नैर्ऋताश्रिते ।
न स्याद् गर्भो वृथा तद्वद् भयबन्धनभयं न च ॥ १५१ ॥
श्रिते प्राचेतसीमाशामभितम् शत्रुजयो भवेत् ।
क्षुत्तृष्णादिभयं न स्याद् वृष्टिरिष्टा च जायते ॥ १५२ ॥
कुसुमसस्यफलर्द्धिः स्यात् केतौ वायोः श्रिते दिशम् ।
चतुष्पदविवृद्धिश्च रोगोच्छित्तिश्च जायते ॥ १५३ ॥
चतुर्णामपि वर्णानां सम्पत् स्यात् सौम्यदिग्गते ।
विशेषात् सा द्विजेन्द्राणां तथा सिध्यन्ति चाध्वराः ॥ १५४ ॥
ऐशीमाशां श्रिते धर्मपरो भवति पार्थिवः ।
वृद्धिर्धर्मपथस्य स्यात् तथा यायजिनामपि ॥ १५५ ॥
यदि किञ्चिद् भजेत् पूर्वं स्वकाष्ठातः पतद्ध्वजः ।
विजिगीषोर्नरेन्द्रस्य तदा यात्रा प्रसिध्यति ॥ १५६ ॥

मणिकर्णं लभते भूमौ श्लथं विनश्य यदि ध्वजः ।
सशैलकाननामुर्वीं तदा जयति पार्थिवः ॥ १८७ ॥

द्विजस्वर्णेषु फलं पौरजानपदस्य वणिजः ।
विपरीतं तदेवोक्तं ध्वजस्य निहितं पुनः ॥ १८८ ॥

यदि स्वस्थलच्युतः पूर्वं प्रोत्थाप्यमानः शतक्रतुः ।
उत्क्षिप्तो रज्जुयन्त्रेण स्तोकमर्धे स्थितोऽपि वा ॥ १८९ ॥

शय्यायां यदि वा भूमावुत्सङ्गे वा पतत्यसौ ।
तदा सर्वं राजदारान् कुमारं वा विनाशयेत् ॥ १९० ॥

उत्थितोऽर्धोत्थितो वापि यदि कुम्भानि कम्पते ।
स्थानान्तरं व्रजेद् वापि सञ्चरेद् वा कथंचन ॥ १९१ ॥

वियद्भागे तदा भूपो व्रजति स्थानतोऽपि वा ।
कथाज्ञानयो वास्य चलत्येव न संशयः ॥ १९२ ॥

अकस्माद्वा यथाकालं छिद्यन्ते वापि रज्जवः ।
अमात्यमरणं तत् स्यादेकैकार्धेन निश्चितम् ॥ १९३ ॥

मूलमध्याग्रभागे वा प्रोच्छूनो यदि भज्यते ।
पौरसेनापतिनृपान् क्रमशो हन्त्यसौ तथा ॥ १९४ ॥

छत्रार्धचन्द्रगुल्मेन्द्रवर्णिकण्ठपुष्पा यदि ।
यातस्मिन् भुजाविष्टो वा तदा हन्ति महीपतिम् ॥ १९५ ॥

वृषो धनमवाप्नोति निर्मितैः पतितैर्भुवि ।
अश्वैर्विभिन्नैरेतैः क्षयं व्रजति साधनम् ॥ १९६ ॥

क्रमशो हन्युराचार्यमित्रपत्नीस्तुतात्मजाः ।
पतनस्थो हन्त्यमुनाथपुरोधःशीर्षहीपतेः ॥ १९७ ॥

तालैर्विभूषणैर्वर्णैः हाहाकारककारावैः ।
यस्मिन् वेणुध्वनिरेते राज्यस्यान्येव संक्षयम् ॥ १९८ ॥

चीर्यन्ते वाकनिरक्षं कुड्येभ्यः काकवेश्म वा ।
यस्यां ककुभि तन्नाशुर्वाणि पूर्वं विपश्चितः ॥ १६९ ॥

गेहे मृगशीलकटाक्षसर्गैतामनुक्रमात् ।
पीडा सञ्जायते वैश्याद्यपतीनेदिरक्षिणाम् ॥ १७० ॥

भवा प्रमादाद्यपदैर्वा मञ्जुमातृकुमारिकाः ।
राज्ञ इन्दुर्भवैर्नृत्य पिपासामातृश्लानात् क्रमात् ॥ १७१ ॥

निपतीतोऽग्निजितन्त्रिका वा ध्वजे यदि पतेत् तथा ।
अनावृष्टिभयं राज्ञः पराजयमथादिशेत् ॥ १७२ ॥

कुर्वन्ति मक्षिकाः शाके मधुच्छत्रं समुच्छ्रिते ।
यस्मिंस्तत्र द्विपक्षोर्ध्वं षण्मासाद्यादिशेत् पुरे ॥ १७३ ॥

मक्षिका वा लता वा चेद् जनेषुः पार्श्वतो हरेः ।
मध्यक्षिणा यदि स्थानमासाद्याहुस्तथा स्मृतिम् ॥ १७४ ॥

गृध्रश्येनकपोताद्येर्लीयन्ते काकवृन्दानि ।
तदा कुर्वन्ति दुर्भिक्षविषवह्निरिपुक्षयान् ॥ १७५ ॥

यदि केतौ निलीयन्ते कुररोलूकवायसाः ।
राज्ञः क्रमात् तदा इन्दुर्भक्ष्मिद्रुमपुरोपसः ॥ १७६ ॥

मयूरो यदि वा हंसः समायमपरी वासवम् ।
समन्तलक्षणोपेतस्तदा स्यान्नृपतेः सुखः ॥ १७७ ॥

वाकी बलाका हंसी वा यदि केतौ निलीयते ।
तदा मरणनिर्माणमथाप्नोत्यभिमुखवर्धीम् ॥ १७८ ॥

शुभैः सुवृष्टिर्बलभैः सुभिक्षं स्यात् फलाशिभिः ।
पिशाचाशिभिश्च दुर्भिक्षं भीतिः स्यात् पिपीलिकाशिभिः ॥ १७९ ॥

यदि चित्रपटस्पृष्टाः सूरवक्तोरगोत्तमाः ।
विचित्राकृतिनिर्मुक्ता भाइवायुषसम्भवाः ॥ १८० ॥

काकी च ककुभो भूर्णाः मद्गुलावाम्बरोगणाः ।
समग्रहंसनादाढ्या मेघाः स्त्रीणां नवालवाक्यवः ॥ १८१ ॥

वाप्यः पद्मोत्पलच्छन्ना हंसवन्ति सरांसि च ।
फलपुष्पाढ्यवनसानि वनान्युपवनानि च ॥ १८२ ॥

देवतायतना(न्यायान्यद्द)गोपुराणि पुराणि च ।
भवनान्यतिशुभ्राणि वायमासनवन्ति च ॥ १८३ ॥

मद्गुकाः पार्थिवा भूत्या चलवाहनशालिनः ।
धीरा जानपदा लोकाः कीडाभाजः कुमारकाः ॥ १८४ ॥

चत्वारो मुदिता वर्णा नटनर्तकशिल्पिनः ।
सगोमहिषजन्यादुस्मद्गुलौचविभूतो मगाः ॥ १८५ ॥

धान्यफलिशाखाः शाला महालम्भविलासिनि च ।
विचित्रापानसुधाः फलमक्षाद्य पक्षिणः ॥ १८६ ॥

यथानियेषां घोरमन्ते तथा दैवो पुरेऽपि च ।
हेमपारोपवनमितानि वर्षं राज्ञश्च निर्दिशेत् ॥ १८७ ॥

एतेषां कुशले चाले केऽप्य नाशेऽन्यथा धुवी ।
क्षेमे चाप्यस्तुर्त्वं चार्थं यथापोति यथादिशम् ॥ १८८ ॥

स्थिते वा पतिते वापि विभ्रमे सुखसाने ।
कम्पद्रो नरेन्द्रस्य चकेअनपदस्य च ॥ १८९ ॥

राजने पथखङ्गराः सपक्षौ पायुसल्लवम् ।
जनतोऽपिच्छुलबोर्णी तथा कुब्जा कर्पेन्द्रयः ॥ १९० ॥

नटनर्तकलोकेषु मद्गुवाल्गु पतन्तु च ।
स्तुषे क्षुतं समालेपथिकारविकशोभनम् ॥ १९१ ॥

ये वर्णाः सम्प्रदृश्यन्ति मनुष्या गजवाजिनः ।
तुषेचचेखलब्धरसः क्षुमं तेभ्याद्विवोऽग्नुभम् ॥ १९२ ॥

जयकृत्तैर्विशो ये स्युर्विद्युता दीप्तकेतवः ।
युक्ता योऽभिनो चापि निर्दिशेत् तेषु वैशसम् ॥ १९३ ॥
प्रभिन्नकुहरा भाभा कृकलासोपमा इव ।
अष्टौमाश्च स्थलत्स्थाश्च भूपतेर्विजयावहाः ॥ १९४ ॥
आलिङ्गनाः भूरि: क्रोष्टी यष्टिभिर्दृश्यतेऽन्तरा ।
ईप्समाणा इयामापि धावन्ति नृपतेर्भयम् ॥ १९५ ॥
सप्तविंशतिर्नैताक्षभोया दृष्टिर्भेद्यायते तदा ।
महीपतेर्भयं विद्यात् सुभिक्षं क्षेममेव च ॥ १९६ ॥
आषाढंराजे सत्याने रोहिण्यां च कालेऽपि ।
वाक्यस्य पतनमिच्छन्ति मुनयः प्रतिवत्सरम् ॥ १९७ ॥
ततः समाजे निर्वृत्ते शक्रकेतौ प्रतिष्ठिते ।
गन्धमाल्यैश्च धूपैश्च विचित्रैस्तामनुसेवयम् ॥ १९८ ॥
अनेकैर्वर्णकर्माणैर्वा नानावेशादिभिर्वृतैः ।
यथा क्रीडन्ति मनुजा दुर्भिक्षं जायते तदा ॥ १९९ ॥
विषाः पादवर्णं विल(म्भोऽत्र)पुः फलतो वासवव्यजम् ।
सुभिक्षं क्षेममारोग्यमन्यथा स्यात् विपर्ययः ॥ २०० ॥
जलाच्छोत्थो ध्वजाद्धो यो निष्टोप सोऽत्र कथ्यते ।
पुरे प्रवमपुरात् प्राच्यामिन्द्रध्वजं निधीयते ॥ २०१ ॥
साक्षाद्धयेन हस्तेन प्रमाणं तस्य कीर्तितम् ।
चतुःषष्टिसमायामं चतुरस्रं समन्ततः ॥ २०२ ॥
पञ्चाशीतिपदैर्नैव भजेत् क्षेत्रं विचक्षणः ।
क्षेत्रस्यार्धेन कुर्वीत ध्वजायामं प्रयत्नतः ॥ २०३ ॥
ततो वृद्धिर्विधातव्या हस्ते हस्तेऽङ्गुलं बुधैः
अर्धाङ्गुलं वा वृद्धिः स्यात् ध्वजस्यैतस्य कुञ्चितम् ॥ २०४ ॥

तावद् वृद्धिर्विधातव्या यावत् षोडशसमोऽङ्गुलैः ।
ततः समाप्तमार्गं यत् तत् सुधीर्विनियोजयेत् ॥ २०५ ॥
समाप्यमङ्गुलैः केतोः स्यादष्टचत्वारिंशता मितम् ।
नित्यं संवत्सरे वृद्धिः कर्तव्या द्व्यङ्गुलैर्बुधैः ॥ २०६ ॥
प्रथमस्थाने च कुर्वीत प्रथमावर्तं विचक्षणः ।
प्रथमोऽनन्तरं प्राप्तो भवेद् दैवतमर्पणा ॥ २०७ ॥
तत्र यन्त्रस्य प्राची स्यात् सप्तकूर्मायेण वद्द्व(मोदी) ।
तस्यैव पश्चिमे भागे मित्रो भवति देवता ॥ २०८ ॥
ततः प्रभृति यन्त्रस्य(भाग ?) वेधो मतो भवेत् ।
पूर्वापरं च मित्रं स्यादेव यन्त्रविधिः स्थूलः ॥ २०९ ॥
यन्त्रस्य पश्चिमे भागे वरुणो दैवतं भवेत् ।
वरुणस्य प्रान्ते च वंशस्ये द्वे कुमारिके ॥ २१० ॥
स्वामिके चतुरो हस्तान् दशाङ्गुलोच्छ्रिते च ते ।
रुद्रस्थाने च कर्तव्या कुमारी सुप्रतिष्ठिता ॥ २११ ॥
सोमयोगे चतुर्थी स्यात् प्राप्तभागे च पञ्चमी ।
षष्ठी च सवितुर्भागे यमभागे च सप्तमी ॥ २१२ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
इन्द्रध्वजनिरूपणं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥

अथ नगरादिसंज्ञा नामाष्टादशोऽध्यायः ।

नगरं मन्दिरं दुर्गं पुष्करं साकपराचिकम् ।
निवासा नावर्मं सप्त ख्याताः शिविरपत्तना ॥ १ ॥

नगरादिसंज्ञा नामाष्टादशोऽध्यायः ।

यत्रास्ते नगरे राजा राजधानी तु सा स्मृता ।
शाखानगरसंज्ञानि ततोऽन्यानि प्रचक्षते ॥ २ ॥

शाखानगरमेवाहुः कर्वटं नगरोपमम् ।
खर्वं कर्वटमेवेह गुणैर्निम्नम् उच्यते ॥ ३ ॥

ग्रामः स्यात्किन्नगरतो ग्रामकल्पो गृहस्थली ।
गोकुलावासमिच्छन्ति गोष्ठमल्पं तु गोष्ठकम् ॥ ४ ॥

उपस्थाने भवेद् राज्ञां यत्र तत् पत्तनं विदुः ।
चतुष्कोणसमायुक्तं लघुकं पुटभेदनम् ॥ ५ ॥

निर्माय कुटिका यत्र पत्रशालातृणोपलैः ।
मुनीन्द्राः कुर्वते वासं पल्ली स्वल्पा तु पल्लिका ॥ ६ ॥

नगरं वर्जयित्वान्यत् सर्वं जनपदः स्मृतः ।
नगरैश्च समं कृत्स्नं राष्ट्रं देशोऽथ मण्डलम् ॥ ७ ॥

आवासः सदनं सद्म निकेतो मन्दिरं भवनम् ।
संस्थानं निलयं धिष्ण्यं भवनं वसतिः क्षयः ॥ ८ ॥

अगारं सौधपो धीर्णं गेहं शरणमालयः ।
निलयो लयनं वेश्म गृहमोकः प्रतिश्रयः ॥ ९ ॥

गृहस्योपरिभूमिर्या हर्म्यं तत् परिकीर्तितम् ।
तस्यारोहणमार्गो यः सोपानं तत् प्रचक्षते ॥ १० ॥

काष्ठैर्येन रचितं स्तम्भयोरधिरोहणम् ।
सा निःश्रेणिरिति प्रोक्ता सोपानैर्नियुक्ता यदि ॥ ११ ॥

स्थूणः काष्ठविनिर्मितोऽसौ यत् काष्ठैः संपूर्णं पदम् ।
सुधाविलसिते हर्म्ये सौधं स्यात् कुट्टिमं च तत् ॥ १२ ॥

पर्यङ्कस्येव या शय्या तालपत्रकदलादिभिः ।
स्तम्भाग्रशिरसुन्नता सर्वोपरि गृहस्य सा ॥ १३ ॥

वातायनं तु विज्ञेयमवलोकनमुच्यते ।
लघुर्वातायनो यः स्यादवलोकनकं हि तत् ॥ १४ ॥
हर्म्यस्य मध्ये यच्छिद्रं स तु लोक इति स्मृतः ।
हर्म्यमाकारकः स स्यात् कण्ठा हर्म्यतलस्य या ॥ १५ ॥
वितर्दिकासमाला स्यात् सर्वतश्चक्रमूलगा ।
मत्तलम्बेषु चूला ये तु ते स्युर्वेदिकाचूला इति ॥ १६ ॥
निर्यूहो हर्म्यदेशाद् यः काष्ठानामुपनिर्गमः ।
वलीकमिति निर्दिष्टं कपाटं केदाद् विनिर्मितम् ॥ १७ ॥
स्तम्भैश्चतुर्भिः पार्श्वैर्यत् तदलिन्दकमुच्यते ।
त्रिभित्तिकशालं यत् प्राग्गृहान्तर्गतं तत् स्याद् द्विशालकम् ॥ १८ ॥
एकशालकमेतेन प्रकारेण गृहमुच्यते ।
गृहमेकं तु पक्षाणां सर्वं व्याप्नोति सा स्मृता ॥ १९ ॥
शालानां यत्तु मध्ये वापी पुष्करिणी च सा ।
संख्या (या ? सा)पि यस्य स्यात् तद् गर्भगृहमुच्यते ॥ २० ॥
गृहे महाजनस्थानं विद्धद्रव्यं यत्तु प्रकल्पितम् ।
उपस्थानं तदाहुः स्यादोपस्थानकं ततः ॥ २१ ॥
भित्त्याश्रयस्तु स एव स्यादल्पा प्रासादिकेति स्मृता ।
दीर्घप्रासादिका याली वलभीत्यभिधीयते ॥ २२ ॥
शालाग्रे वलभी या स्याद्वलिन्देति कथ्यते तत् ।
शालां विना तु वलभी वलयेति निगद्यते ॥ २३ ॥
अल्पस्तम्भास्तु चतुष्कका ये तेऽप्यपरका मताः ।
गृहे चाभ्यन्तरस्थानं शुद्धान्त इति कीर्त्यते ॥ २४ ॥
प्रतोलीं तां विदुर्लोकाः पुरद्वारमिव यां वसेत् ।
सा कथ्यते तु विना नर्कीर्णचकस्थानकं गृहे ॥ २५ ॥

पशुस्थानकं मध्ये वै पावकदक्षिणस्तथा ।
ते कोष्ठका या तु कण्ठा कुड्यं भित्तिरित्यपरा सा ॥ २६ ॥

मण्डपशाला भवेद् या तु तन्मध्यानसमुच्यते ।
यत्कक्षे द्वारदेशे तु तमाहुर्द्वारकोष्ठकम् ॥ २७ ॥

प्रवेशनमिति प्राहुर्द्वारनिर्गमनं तथा ।
अलिन्दनिर्गमस्यार्थं निष्क्रेपमुपकल्पनम् ॥ २८ ॥

भवनस्यावृतं यत्तु तदाहुर्भवनाजिरम् ।
वनाजिरं वनमही स्यात्समाजिरमालये ॥ २९ ॥

उत्तरोदुम्बरस्याधः शिलायां मध्ये च कुम्भयोः ।
तज्ज्ञास्तां देहलीमाहुः कपाटावरणमेव च ॥ ३० ॥

कवाटं द्वारपक्षः स्यात् कपाटयुग्मेव च ।
पक्षः पिधानकरणो द्वारसंवरणं तथा ॥ ३१ ॥

कवाटं संपुटस्ते द्वे कपाटयुगलं च तत् ।
कर्णिका द्वारपश्चार्धा या स्यात् तामर्गलां विदुः ॥ ३२ ॥

सा स्यादर्गलसूचीति यदि दीर्घा प्रमाणतः ।
पुराणां सा तु परिघः कथितो नगरद्वारम् ॥ ३३ ॥

छिद्रैर्गवाक्षसंधिभिश्छिन्नं सर्वतस्तु यत् ।
फलकं तद् गवाक्षः स्याज्जालकमिति कथ्यते ॥ ३४ ॥

हर्म्यद्वारे पक्षद्वारे तथा हर्म्यावलोकने ।
प्राकारान्तरद्वारे तु या च प्रासादिका भवेत् ॥ ३५ ॥

पार्श्वयोरुभयोरेषां कल्पद्वयसमुच्छ्रितम् ।
उपर्युपरि संक्षिप्तमर्धचन्द्रप्रयाकृति ॥ ३६ ॥

सालये द्वे यथा चारिमत् क्षितिरुपैर्महावरैः ।
तयोरुपरि लम्बी च तारकाकृति मण्डपम् ॥ ३७ ॥

तत् तोरणमिति प्रोक्तं यच्च तेन परिष्कृतम् ।
सुवर्णतोरणं च स्याद्रत्नतोरणमेव च ॥ ३८ ॥
पुष्पतोरणमप्येतत् क्रियते पुष्पकादिभिः ।
तोरणाग्रे ठक्कुरो यः सिंहकर्णः स उच्यते ॥ ३९ ॥
भाषा संयमनानीति गृहसञ्चरभूमयः ।
गृहस्य पार्श्वे यच्चास्मिंस्तत् तत्संयमनं विदुः ॥ ४० ॥
भित्तेर्बहिश्च दारूणां तरङ्गाग्रप्रतानतम् ।
मरालपाली सा कुर्या(त्) प्रणाली निर्गमोऽम्भसः ॥ ४१ ॥
स च मात्तार इत्युक्तः कण्ठः स्याद्वारणस्य यः ।
द्वारस्य तु समीपे यत् प्रद्वारं तदिहोच्यते ॥ ४२ ॥
पदिकाकल्पितं मूले द्वारस्य भवति स्थलम् ।
दीर्घं वा ह्रस्वमथवा तदास्थलकमिष्यते ॥ ४३ ॥
भूमभूमिरभेद्येति वर्णकोऽन्यस्करस्तथा ।
गृहाणां भित्तिकामध्यं बाह्यं परिसरो मतः ॥ ४४ ॥
विस्तीर्णकुक्षिपूर्णं यत् स्याद् वेश्म सोऽट्ट उदाहृतः ।
संक्षिप्तमेलकेकोणकं नन्दीरहालकाख्यया ॥ ४५ ॥
लघ्वावालमसंक्षिप्तमट्टालीति निगद्यते ।
अट्टाली या तु नाम्नुक्ता नामथाट्टालिकां विदुः ॥ ४६ ॥
फलकाग्रीनानिकीलैः काष्ठजातैः परिक्षितम् ।
यच्च काष्ठपणालीति कथ्यतेऽत्र पावनि ॥ ४७ ॥
स्तम्भदीर्घफलकानि काष्ठमूलाञ्चितानि च ।
सुषिराणि प्रयत्नेन काष्ठमालीकुलाम्बरैः ॥ ४८ ॥
रूपाणामथ तेषां तु स्तम्भकादालुकादिभिः ।
नानारूपावसितानो च कृत्वा नरसंकुलाम् ॥ ४९ ॥

कृतसङ्ख्यान्तरस्थितैः प्रवर्तन्ते समन्ततः ।
तद् धारागृहमित्युक्तं धारागारविलासकृत् ॥ ५० ॥
कांस्यैर्लोहैस्तथा पीतैर्निर्युक्तदर्पणनिर्मितैः ।
भित्तिका यस्य भित्तिः स्यात् तद् दर्पणगृहं विदुः ॥ ५१ ॥
पक्षद्वारं तदाख्यातुर्यन्महद्द्वारं ततोऽपरम् ।
यत् प्राकारान्विते द्वारं पुरे तद् गोपुरं विदुः ॥ ५२ ॥
निर्गताश्चोच्छ्रिताश्चैव प्राकारस्यान्तरान्तरा ।
उपकार्या(स्या ? र्या) इति प्रोक्ताः क्षेमाख्याट्टालका मताः ॥ ५३ ॥
चयप्रकारशालाः स्युः पुरीसंचरणाश्रिताः ।
प्राकाराश्रयभागास्तु प्राकार उपनिष्क्रमाः ॥ ५४ ॥
क्रीडागृहं यदारामे तदुद्यानं प्रचक्षते ।
तीरेऽम्भसो जलोद्याने जलवेश्माम्बुमध्यगम् ॥ ५५ ॥
क्रीडागृहं यदन्योक्तं क्रीडागारं तदुच्यते ।
विहारभूमिरन्तःस्थभूमिविरचितेष्यते ॥ ५६ ॥
देवधिष्ण्यं सुरस्थानं चैत्यमर्चागृहं च तत् ।
देवतायतनं प्राहुर्विबुधागारमित्यपि ॥ ५७ ॥
एवं यदीदं यत्तु महाजनस्य स्थानं सभा सा कथिता च शाला ।
गर्वा पुरर्भीतिरमत्र गोक्षमापाक्षने वास्तुविवेकविज्ञाः ॥ ५८ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारनाम्नि वास्तुशास्त्रे
नगरवर्णप्रमाणपुरनिवेशनसंज्ञको नामाष्टादशोऽध्यायः ।

अथ चतुःशालविधानं नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥

कृत्वो वास्तुसूत्रायवर्णितो यथायथम् ।
यथालाभ्यप्रमाणानि कुर्यात्सर्वाणि यथाक्रमम् ॥ १ ॥

वेश्मनामेकशालानां मानमष्टाधिकं स्मृतम् ।
द्वापञ्चाशद् द्विशालानां त्रिशालानां द्विसप्ततिः ॥ २ ॥
चतुःशालानि वेश्मानि यानि तेषां शतद्वयम् ।
पञ्चाशच्चाधिकं चतुर्भिर्विंशतिकं मनीषिभिः ॥ ३ ॥
साहस्रं पञ्चशालानां स्यात् तथा पञ्चविंशतिः ।
षट्शालानां चत्वारिः स्यात् सहस्रचतुष्टयम् ॥ ४ ॥
ध्रुवाद्ये त्वेकशालस्य भेदाः षोडशादीरिताः ।
द्विशालानां तु सर्वेषां प्रभेदाः षट्पञ्चकम् ॥ ५ ॥
शतं शतं च प्रत्येकं त्रिशालानामनुक्रमम् ।
त्रिचत्वारिंशदधिकं चतुःशालशतात्मकम् ॥ ६ ॥
त्रिसप्तत्युत्तरत्वेवं मानानि दश सप्त च ।
षोडशैव सहस्राणि षोडशोना चतुःशती ॥ ७ ॥
वेश्मानि सार्वकालानि भवन्ति परिसङ्ख्यया ।
पञ्चत्रिंशत्सहस्राणि तथा पञ्चशतानि च ॥ ८ ॥
षट्शालामुख्यशालानां षड्भिंशाच्छतं भवेत् ।
तावद्रूपं सहस्राणि द्विपदैः शतमेव च ॥ ९ ॥
षट्शतानां सप्तशालानां चत्वारिंशाच्चतुर्गुणा ।
षट्सप्ततिसहस्राणि चत्वारिंशत् तथाष्ट च ॥ १० ॥
मानानि षट्शालानां च अष्टसप्ततिस्तथा ।
षट्त्रिंशत्पर्यायेण संयुक्तान्यानि विंशतिः ॥ ११ ॥
षट्त्रिंशपर्ययेण द्वाविंशत्यधिक वेश्मनाम् ।
दशायत शतान्यानि भवन्ति दशकान्यपि ॥ १२ ॥
गृहमालाश संसूचे षट्पञ्चाशद्भेदात्मकम् ।
कन्नीकं मिश्रकं च मिश्रितं प्रविभाजितम् ॥ १३ ॥

अन्यानि चाङ्गभेदानि भवन्त्युक्तक्रमार्पितानाम् ।
लक्षणं नाम संस्थानं चैतेषां प्रतिपाद्यते ॥ १४ ॥

वर्णिनां स्याच्चतुःशालं मिश्रं तुर्यविशाला करैः ।
सेनापतेश्चतुःशालिकमद्वेव पुरोक्तता ॥ १५ ॥

षोडशप्रस्थानं राज्ञामेतानि तु यथाक्रमम्
चतुःषडष्टान्ता स्युः पञ्चमं च पृथक् पृथक् ॥ १६ ॥

विधारोऽथपेत् कर्णीयोर्मिश्रस्थमानि यथाक्रमम् ।
नरेन्द्रपुत्रयाणां स्युर्वैश्यानामेतानि शूद्रये ॥ १७ ॥

गृहाणि योजयेत् प्राग्वत्कथ्यानामप्यपि च मध्यमैः ।
पञ्चन्त्येतानि भूपानां रत्निकोशायनिश्रयाः ॥ १८ ॥

द्वादशांशयुक्तौ विस्तारायामौ विमर्षेश्मनाम् ।
अन्यवच्चतुरंशाढ्यः प्रजाद्विजन्मवेश्मनाम् ॥ १९ ॥

यो विस्तारः स एव स्यादायामोऽधिकम् यथाक्रमम् ।
विद्वद्रूपोः स्यादाधिक्यं मध्ये ज्येष्ठे च सप्तमि ॥ २० ॥

कर्णसूत्रात् बहिः स्तम्भान् स्थापयेत् सर्वान् प्रयत्नतः ।
भागं षोडशहस्तानां पञ्चानां चतुरन्तरा ॥ २१ ॥

वृद्धिः शालास्तु तेषां स्युश्चतुरंशेन विस्तृताः ।
शालाभ्यामभार्गेनोऽलिन्दः सर्वेषामपि वेश्मनाम् ॥ २२ ॥

नरूपाः षोडशहस्ते स्यात् पञ्चमांशाधिकेन वा ।
सप्तमांशाक्षयेण स्यात् द्वयोरपरवेश्मनोः ॥ २३ ॥

अन्त्ययोर्हस्तयोः स्याच्चतुर्भिर्मध्यमाकैः ।
पञ्चभिः षड्भिरेभिश्च सार्धैः सार्द्धभिन्नैः करैः ॥ २४ ॥

दैर्घ्यं स्यात् सप्तभिः सार्धैः शालायाः षोडशादिषु ।
निवेशायामांशो यः स पुनः सप्तभिः करैः ॥ २५ ॥

शालाया विस्तरः प्रोक्तः षोडशांशमितिर्वेश्मनाम् ।
अलिन्दमानं प्रत्येकं प्रोक्तं निखिलवेश्मनाम् ॥ २६ ॥

पक्षशालालिन्दयोः शेषं भवेद् गर्भगृहं हि तत् ।
भूतावधिकमितिश्चक्रमिति शालावैपुल्यं विपश्चितः ॥ २७ ॥

शालाभित्तिसममाणा स्यात् सर्वेषामपकोसिका ।
विस्तारं भवने शाला भित्तिकाकर्णसामयः ॥ २८ ॥

कर्णशाला (नाम) या प्रोक्ता सा च ज्ञेयापकोसिका ।
अलिन्दशालयोर्मध्ये या स्यान्मूषेति सा स्मृता ॥ २९ ॥

स्यूताङ्कुरं निष्कम्पाद्यावधिमूषा मसूरका ।
मूषा भद्रा इति प्राहुस्तत्संज्ञामवधारयेत् ॥ ३० ॥

यावन्मूषे भवेद् वेश्म तावद् भद्रं तदुच्यते ।
भद्राग्रे शक्रदिक्संस्थे सौम्यासौम्ये यथाश्रिते ॥ ३१ ॥

याम्यावान्त्ये मरीचीस्थे सौम्यदिक्स्थे शिवाश्रिते ।
अलिन्दा इति केऽप्याहुर्मूषा इत्यपरे विदुः ॥ ३२ ॥

भद्रा इति जगुः केचिदन्ये परिसरा इति ।
एकद्वित्रिचतुःपञ्चषट्समा(सीमा)क्रमेण याः ॥ ३३ ॥

भूपालाद्याः प्रपञ्चसंज्ञाः स्युर्वेश्मनामिह ।
तासामाद्याः प्रशस्ताः स्युर्मध्यमास्तास्ततः पराः ॥ ३४ ॥

भ्रमतो गुणनावेव शुभाशुभफलोदयात् ।
ब्रह्मचारी गृहस्थं न्यस्येत् तलमात्रपुरोरयः ॥ ३५ ॥

तद्धे न्यस्येत् ततः शेषान् विधिवत्त यथोचितं ।
गृहकैः पूरयेदार्द्रे यावत् स्युर्लक्षयोऽखिलाः ॥ ३६ ॥

*आपगवत्यौ शुक्लसीतो लाङ्गलिके यथाक्रमम् ।
क्रमाः परं तु द्विगुणाः प्रतिपद्यन्ति आकल्पमी ॥ ३७ ॥

शुकपिशाङ्गुलाल्के बहुभाराक्रलतुयम् ।
अकिन्चनीनीमसीवनिर्भूक्षमाननतके: ॥ ३८ ॥

नमश्रूचद्रुमिन्यासरवजाभिरलेकृया ।
अपरस्यात्संभाभाव संद्भूर्निर्भिर्निरपि ॥ ३९ ॥

शाङ्मेदाः प्रसूयन्ते येषां संख्या न विद्यते ।
यत्संख्याननुपसातमनुकाक्रिन्यकं हि तत् ॥ ४० ॥

एकमात्रदिशेषार्षां भूमौ भामस्यन्तः परम् ।
यान्येकलशुलकानि प्रस्तारे नानि तद्विदः ॥ ४१ ॥

कथयन्त्येकमात्राणि क्रमसंख्याविभागतः ।
सगापतौ प्रतिपत्तं स्यर्थ संघमनपियम् ॥ ४२ ॥

प्रतीचर्यं प्रासरिन्यासं सुभद्रं कलहोलरम् ।
कहौ मान्येकमात्राणि द्विमात्राण्यभिवध्महे ॥ ४३ ॥

पूर्वोत्तरोत्तरं पूर्वाद् मात्रायिद् विधानतः ।
स्यातां प्रत्येकमात्रात् पूर्वाग्या दक्षिणा परे ॥ ४४ ॥

इदं तृतीयमाख्येयं द्वीपमाप्यं सुखप्रदम् ।
सर्वधैर्यं स्यात्कोषो नैर्षतं पूर्वमं विलयम् ॥ ४५ ॥

काम्यं पिपासमानीरं काम्यं सौम्यं विपश्चिमम् ।
तदर्यं सीयहे विहे गम्यी चीयमयोगमम् ॥ ४६ ॥

वर्णे चाडं चाडं आम्लविकाहार्दिकाक्षे मध्यः ।
द्विमहत्वर्णा समासव्यालम्बिमहाण्यामनः परम् ॥ ४७ ॥
पेन्ड् बिलोमसमायामं चक्षमेघश्यामनिलयम् ।
मकारो पैकसायरूनं मधु मार्णं मसायकम् ॥ ४८ ॥
हसनं विमानमायाने कान्तं विन्नं द्विमन्दिरम् ।
सुखशिखं चर्ण शिरकं प्रमोदं व्यायामं विप्लत् ॥ ४९ ॥
कान्तं सुमानं नागेन्द्रमौलिनं कोमलं चलम् ।
चालोत्तरं कर्क कर्णं कुण्डं कान्तं कमागतम् ॥ ५० ॥
द्विहास्यं द्विमयं मोर्क चकं सत्यमयायनम् ।
चर्म भारं सुगाराधिपमागारं चीरमेव च ॥ ५१ ॥
व्यापायमापुर्न तद्वत् व्याहूनं च ततः परम् ।
दुर्गमं क्षोधसंके च कृमिनं ओषधी तथा ॥ ५२ ॥
चाकव्यापारिकाणं च कुण्डं कण्ठमिति क्रमात् ।
तद्भवायात् भिन्नयाणि चतुर्भेदाद्यतः परम् ॥ ५३ ॥
कृतमर्थयितं पीव्यहत्त्वार्थं विज्ञकुलमुखम् ।
भिन्नं विघनमाहुलं कण्ठं चर्णनं पृथु ॥ ५४ ॥
*कलाई प्रतमापात्यं विमार्गं कालिलकं दिव्यम् ॥ ५५ ॥
पालकं द्विगुणं मान्ये विन्नं चाम्लं विचारणाम् ।
सापराणं कर्णं व्यवहार्यं दोर्णं विशोधनार्थं ॥ ५६ ॥
प्रतीपयं विसमं स्वैरं सुमतीकं नले व्ययम् ।
व्यासमानीहवं व्यर्दमीहान्नं सुखमध्यमम् ॥ ५७ ॥
मणके क्रियमाणस्वर्णकोकं द्विगुणं विश्वम् ।
पर्क विलोकनुपण्डं सुमण्डं मानुष्यमाणिक्यं ॥ ५८ ॥

कार्यं त्रिवारकशुभाख्यं त्रिविशालं प्रसन्नं रुचम् ।
शुभदं(क्ष)कं सदा(दे)वलं वामे वर्धनं वारुणं सहम् ॥ ५९ ॥
चन्द्रं सैन्यं कलं तीर्थं चतुर्मुखानि सप्ततिः ।
षण्मुखान्यथोऽन्यन्तो वदृध्याकारचतुःक्रमात् ॥ ६० ॥
कामदं लोलुपं सिंहं मंगलं लालितं विलम्बम् ।
सुभद्रं विभ्रमं वामं वरं ख्यातं अर्थ लघुम् ॥ ६१ ॥
कर्म परं चरं वैरं ? त्रिविशालं सुप्रभं प्रभम् ।
मनोज्ञं कामिणं सुभं श्यामलं चैत्रं विनोदनम् ॥ ६२ ॥
सम्भोगं विभवोद् च विद्युतं सततं ततम् ।
व्याकुलं सौमनस्वं विचित्रं सत्कारं वरम् ॥ ६३ ॥
घोषवरं विद्युतं वैरं व्याप्तकं संघर्षं पथम् ।
निर्भीतं चतुरं मानं सुस्थितं दुःस्थितं स्थिरम् ॥ ६४ ॥
चण्डं चण्डं रूपं सार्थं संपर्कं मूलमण्यथम् ।
अष्टाविंशतिरन्यानि चतुर्मुखानि निबोधत ॥ ६५ ॥
विजयं कौस्तुभं रूप्यं धार्मिकं निषधं चतु ।
सात्त्विकं चामरं गौरमविरं कामिनं लक्षम् ॥ ६६ ॥
विजयं वासितं वीरं त्रिपुरं सन्मितं भवम् ।
जयोदकं भास्वरं चौर्यं लालरूपं सुलभं मण्डम् ॥ ६७ ॥
वारि नेत्रं सूक्ष्मं घोषं सप्तमाङ्गव्यानः परम् ।
भास्वीरं च चैतई प्रत्यं मलानं वासुकं चन्दम् ॥ ६८ ॥
सम्भोगार्थे शुभग्व्याल्यमकर्वैनरामि नामतः ।
अन्यच्च सर्वतोभद्रमेकं भद्राभिरुक्तिभिः ॥ ६९ ॥
संप्रकल्प्य चतुःशालं द्वन्द्वीर्णा शुभाशुभम् ।
प्रदक्षिणा शुभा भूपा विपरीता विपर्यये ॥ ७० ॥

समभागे यथा सूत्रो जालीयात् साम्बतास्तु च ।
तथाऽस्यैकमङ्गानि सप्तमङ्गानि च क्रमात् ॥ ७१ ॥
द्विमङ्गान्यङ्गनिर्मुक्ता चतुरङ्गाणि च विचारितः ।
चतुर्भागाधात् त्रिमङ्गानि पञ्चमङ्गाणि योजयेत् ॥ ७२ ॥
सप्ततिथ चतुर्मङ्गाण्येकं भङ्गानिमङ्गभिः ।
एवं सप्तमूर्यं पिण्डः चतुर्भागात्मा वेश्मनाम् ॥ ७३ ॥
ततः पूर्वविभागेन चतुःशालादिष्वपि तु ।
सूत्रा स्यात् कुड्यमैत्रेषु चतुःशालेषु वेश्मसु ॥ ७४ ॥
चतुर्वेदाग्निसे सूत्रे स्वस्तिके स्तःपराङ्मुखे ।
सुखापती च पुरतो द्वे स्यातामग्नकोणसिरे ॥ ७५ ॥
गोवद्भूतः स कर्तव्यः कार्यो प्राग्जीवसंयुताः ।
वर्धमाने तथा कार्यौ(यौ) यथा प्राग्जीवसंयुतः ॥ ७६ ॥
वर्धमाने तथा कार्ये द्वारसूत्रे सुखापते ।
सूत्रान्ता दक्षिणे स्यातां दीर्घकोणकोणसिरे ॥ ७७ ॥
नन्द्यावर्तेषु सर्वा नन्द्यावर्ता यथामिता ।
द्वे स्वर्गा(गू)मे वामके स्यातामपाने त्र्यककोणसिरे ॥ ७८ ॥
सर्वतोभद्रका सूत्राः सर्वतोभद्रवेश्मनि ।
जातिसूत्रा भवेद्देका एवं मतावानं हि तत् ॥ ७९ ॥
द्वितीयया प्राग्विभजनेकया तथानन्तरम् ।
प्रदक्षिणेन वेश्मानि यथाहीन्येकयैकया ॥ ८० ॥
सूत्रया स्युः कनाद्येव कण्ठपत्नी लक्ष्मणान्वयं ।
धनसर्वविभागाच्च अपवीथकमुखं तथा ॥ ८१ ॥
प्रीतिकोणकरूयामकलहात्मान्यपुरुसमात् ।
पञ्च पूर्वं उभे सूत्रे तथीरं परिकीर्तितम् ॥ ८२ ॥
पञ्च पूर्वं तृतीया च तत् सुनीलं पदं विदुः ।
जातेषु द्विपलीये ततो द्वीपे चाप्यचतुर्थिके ॥ ८३ ॥

द्विचतुर्थ्यौ तथा चान्ध्रे त्रिचतुर्थ्यौ सुसंगमे ।
आर्षभ्यां त्वाद्यपञ्चम्यौ द्वितीयैवं सुपञ्चमी ॥ ८४ ॥
ष्वाकोदी च त्रिपञ्चम्यौ षैकोले द्वितरामिधे ।
वृषभे प्रथमापञ्चम्यौ द्विपञ्चमी च तथा त्रिके ॥ ८५ ॥
कल्पे तृतीया षष्ठी च त्रिपासेऽम्बिरसाभिधे ।
गान्धारे पञ्चमीषष्ठ्यौ साद्या कान्ते च सप्तमी ॥ ८६ ॥
सौले द्वितीयासप्तम्यौ त्रिसप्तम्यौ त्रिपञ्चिके ।
गन्धर्वे सप्तमीतुर्ये श्रीपठे पञ्चसप्तमी ॥ ८७ ॥
सपाठी सप्तमी त्रिके गमे पूर्णकृती तथा ।
गोमेऽष्टमी द्वितीया च ष्वष्टम्यौ चान्यथोगमे ॥ ८८ ॥
वर्णे चतुर्थ्यष्टमी च पञ्चमी चाष्टमी चके ।
षष्ठ्यष्टम्यौ पाठे कान्ते सप्तमी चाष्टमीति च ॥ ८९ ॥
इत्यष्टविंशतिः प्रोक्ता द्विमात्राणामिहोक्तसाम् ।
अथ त्रूमस्त्रिमात्राणि लक्ष्मन्तं बुद्धिवर्धनम् ॥ ९० ॥
स्यात् चारुपञ्चिकमङ्गुरमात्मप्रकाशमयान्वितम् ।
आद्या द्वितीया तुर्या च पञ्च ह्रार्य त्रिपञ्चिमम् ॥ ९१ ॥
त्रिलोकं नाम नत् पैठम चत्वाणां बुद्धिवर्धनम् ।
आद्या तृतीया तुर्या स्यादापञ्चमी सर्वतोऽन्तुके ॥ ९२ ॥
चये द्वित्रिचतुर्थ्यः स्युर्हर्ष च स्यात्तु वर्णिते ।
पञ्च तात्ये त्रिचतुष्पञ्चकादी तदु धाहतम् ॥ ९३ ॥
सात्ये पञ्च द्विपञ्चम्यौ तत् प्रोक्तं गुहमनिन्दकम् ।
पञ्च स्युर्द्वित्रिपञ्चम्यः प्रकाशं सर्वबुद्धिकृत् ॥ ९४ ॥
पूर्णं चतुर्थीपञ्चम्यौ पञ्च तत् पैतगुप्यते ।
पञ्चमी द्विचतुर्थ्यौ च यथापतं नतीरितम् ॥ ९५ ॥
त्रिचतुःपञ्चमीपूर्वं चाहमात्रुर्मनीषिभिः ।
आद्या द्वितीया षष्ठी च पञ्च तत् मान्यसम्मितम् ॥ ९६ ॥

आद्या तृतीया षष्ठी च स्यात् प्रशान्तकवेश्मनि ।
तद् भवेत् सर्वतोभद्रं तथा सर्वार्थसाधकम् ॥ ९७ ॥
द्वितीया च तृतीया च षष्ठी च शमनामनि ।
तस्य पश्चिमदिशि द्वारं शूद्रवर्गस्य वेश्मनः ॥ ९८ ॥
षष्ठी चतुर्थी चाद्या च स्युर्विशालाख्यवेश्मनि ।
षष्ठी द्वितुर्ये यस्मिंस्तच्चापाख्यं दक्षिणामुखम् ॥ ९९ ॥
षट्चतुस्त्रिपूर्वे कार्यं तत् स्यात् सर्वार्थसाधकम् ।
षट्पञ्चाद्याभिरेवं चित्रं तच्च स्याद् याम्यदिङ्मुखम् ॥ १०० ॥
द्वितीयापञ्चमीषष्ठ्यो यस्मिन् स्युस्तद् द्विमन्दिरम् ।
यत्र त्रिपञ्चमीषष्ठ्यस्तद् वदन्ति सुदक्षिणम् ॥ १०१ ॥
चतुर्थीपञ्चमीषष्ठ्यो भवे स्युस्तच्च वृद्धिकृत् ।
पूर्वाद्वितीयासप्तम्यो यत्र तन्निकुलसंज्ञितम् ॥ १०२ ॥
याम्यावस्थितनिष्क्रान्ति शुभं सर्वार्थदं नृणाम् ।
साथ तृतीयासप्तम्यौ यस्मिन्नेते परिकीर्तिते ॥ १०३ ॥
यत्र स्युर्द्वित्रिसप्तम्यस्तद् वेश्म स्याद्धनं स्थलम् ।
पञ्चाद्या च चतुर्थी च सप्तम्यपि च तद् विपत् ॥ १०४ ॥
द्विचतुःसप्तमीभूषणाख्यं स्याद् दक्षिणामुखम् ।
त्रिचतुःसप्तमीभिस्तु सुनाभं वेश्म कीर्त्यते ॥ १०५ ॥
तच्च पाश्चात्यपरस्थं धनधान्यसुखप्रदम् ।
सप्तमी पञ्चमी पूर्वा भूषा नागेन्द्रसंज्ञिते ॥ १०६ ॥
भूषा द्विपञ्चसप्तम्यो याम्ये च कुलमीरिते ।
त्रिपञ्चसप्तमीभूषाश्रेष्ठिनं सौम्यगं भवेत् ॥ १०७ ॥
चतुर्थी पञ्चमी यत्र सप्तम्यपि च तद् धनम् ।
पूर्वा षष्ठी सप्तमी च स्थूला पाश्चोत्तरे गृहे ॥ १०८ ॥
द्वितीयासप्तमीषष्ठ्यो यस्मिंस्तत् कलसंज्ञितम् ।
द्वारं पश्चिमेतस्य हितं च स्याद् द्विजन्मनाम् ॥ १०९ ॥

कर्णं स्यात् पश्चिमद्वारं त्रिचतुःसप्तमीयुतम् ।
चतुर्थीसप्तमीमध्ये मूषाः स्युः कुक्कुटसंज्ञिते ॥ ११० ॥
सप्तमीपञ्चमीषष्ठीयुक्तं कान्तं यथाक्रमम् ।
आद्याष्टमी द्वितीया च मूषा प्रोक्ता कमलाख्ये ॥ १११ ॥
आद्याष्टमी तृतीया च द्विशाले भवने स्मृताः ।
पञ्चाष्टमी त्रिद्वितीये द्विभये तद्युताद्युतम् ॥ ११२ ॥
आद्याष्टमी चतुर्थी च यत्र तक्षकसंज्ञिते ।
तुर्याष्टमी द्वितीया च यत्र तत्कल्पं विदुः ॥ ११३ ॥
तुर्याष्टमी तृतीया च यत्र तत् शोकदायकम् ।
आद्याष्टमी पञ्चमी च स्याद् यस्मिंस्तद् धनं स्मृतम् ॥ ११४ ॥
द्वितीया पञ्चमी मूषा यत्र स्यादष्टमी तथा ।
तद् मारकमशुभफलकं शुभं मित्रकमन्यथा ॥ ११५ ॥
त्रिपञ्चकाष्टमीभिस्तु सुगारं परिकीर्तितम् ।
पञ्चाष्टमी नवागारे चतुर्थी पञ्चमी तथा ॥ ११६ ॥
पञ्चिकाद्याष्टमीमध्ये वीरं तदिह कीर्तितम् ।
षष्ठाष्टमी द्वितीया च गृहे व्यायामनामनि ॥ ११७ ॥
षष्ठ्यष्टमीतृतीयाभिर्मूषाभिः शोकमाकुलम् ।
षष्ठ्यष्टमीचतुर्थ्यः स्युर्यत्र तद् व्याकुलं विदुः ॥ ११८ ॥
षष्ठ्यष्टमीपञ्चमीभिर्दुर्गन्धं व्याधिकृन्मतम् ।
आद्याष्टमीसप्तमीभिः संयुक्तं क्रौञ्चमुच्यते ॥ ११९ ॥
द्विसप्तम्यष्टमीयुक्तं गृहं कृमिसंज्ञितम् ।
त्रिसप्तम्यष्टमीभिस्तु मूषाभिः क्रोधनं भवेत् ॥ १२० ॥
चाक्रव्यं चतुःसप्तम्यष्टमीभिः समन्वितम् ।
सप्तपञ्चम्यष्टमीभिर्युक्तं ध्रुवमिति स्मृतम् ॥ १२१ ॥
षट्सप्तम्यष्टमीयुक्तं कर्णं सर्वार्थसिद्धिदम् ।
इत्युक्तानि त्रिभद्राणि वास्तान्येतेषु यानि च ॥ १२२ ॥

तानि मिश्रं प्रयोक्ष्यामि वर्णाभ्यां च यथाविधिः।
आद्याशालको ध्रुवाः स्युर्येन तत् कुलसंज्ञितम् ॥ १८३ ॥
सर्वसिद्धिप्रदं तत् पूर्वशालमुखं तथान्यथा।
आद्यालिन्दः पञ्चमी च पश्चिमर्चापनं हि तत् ॥ १८४ ॥
तत् भवेत् पश्चिमद्वारं गृहं सर्वगुणान्वितम्।
पश्चिमाद्या द्वितीया च चतुर्थी पञ्चमी तथा ॥ १८५ ॥
तत् पौष्णं दक्षिणद्वारं सर्वसिद्धिकरं स्मृतम्।
चार्(द्या)द्यालिन्दकलमाद्या च यस्मिंस्तत् गुरुसुखप्रदम् ॥ १८६ ॥
द्वारेण पश्चिमेनैतच्चकस्तौ दक्षिणेन वा।
द्वयाद्याशालको यत्र स्युस्तन्नित्यं प्रीतिवर्धनम् ॥ १८७ ॥
प्रशस्तं क्षत्रियादीनामस्य द्वा प्राच्यपाचि वा।
आद्यालिन्दकलया षष्ठी यस्मिन् भूयाल्लघुस्वकम् ॥ १८८ ॥
तच्छस्तं पश्चिमद्वारं विप्रादीनां जयावहम्।
आद्या द्वितीया तुर्या च भूया षष्ठी च यत्र तत् ॥ १८९ ॥
प्राच्यापरमुखं वास्तु मिश्रं नाम कुलर्द्धिदम्।
आद्या तृतीया तुर्या च यस्मिन् षष्ठी च तच्छुभम् ॥ १९० ॥
विपक्षं नाम वास्तु स्यात् द्वारमस्य च पश्चिमम्।
आद्यालिन्दो गृहे यस्मिन् भूया षष्ठी च तच्छुभम् ॥ १९१ ॥
स्यात् प्राच्यपश्चिमद्वारमाकुलं नाम तद् गृहम्।
आद्याद्वितीयापञ्चम्यो यत्र षष्ठी च तद् भवेत् ॥ १९२ ॥
कलकं नाम याम्यसौम्यद्वारं सर्वकामदम्।
एकादिपञ्चपञ्चभ्यः स्युर्येन तद्विस्मानकम् ॥ १९३ ॥
प्राक्पश्चिमोत्तरद्वारं चातुर्वर्ण्यस्य वृद्धिदम्।
यत्र स्युर्द्वितीयपञ्चम्यो भूया षष्ठी च तद् गृहम् ॥ १९४ ॥
स्यात् पूर्वदक्षिणद्वारं प्रक्षिप्तं शुभसंपदा।
पश्चिमाद्याचतुःपञ्चमस्तात् कलशं विदुः ॥ १९५ ॥

शुभैकयोगं सकलैकवन्द्वारं निवेशनम् ।
द्विचतुःपञ्चमीषष्ठ्यो यस्मिंस्तच्छकलमुच्यते ॥ १३६ ॥
दक्षिणं मुखमेतस्य पश्चिमं वा प्रशस्यते ।
चतस्रस्त्वाद्यायो यस्मिन्नायाद्यं लघुशीतिकम् ॥ १३७ ॥
अग्रशालं चतुर्थ्यैतत् तद्विशो यमनायकम् ।
आद्यास्तिस्रः सप्तमी च मूलाः स्युर्यत्र तत् शुभम् ॥ १३८ ॥
निगमप्रमुखद्वारं शालं सर्वगुणान्वितम् ।
आद्या द्वितुर्यसप्तम्यो यत्र तत् स्वस्तिकं स्मृतम् ॥ १३९ ॥
प्राक्पश्चिमोत्तरद्वारं चातुर्वर्ण्येऽपि शस्यते ।
आद्याश्चतुर्थीसप्तम्यौ मूलाः स्युर्यत्र वेश्मनि ॥ १४० ॥
तद्दिक् स्थिरमित्युक्तं द्वारं चैतस्य दक्षिणम् ।
आद्यास्तिस्रः सप्तमी च यत्र तत् सरलं विदुः ॥ १४१ ॥
तत् भवेत् पश्चिमद्वारं सर्वदोषोज्झितं परम् ।
पञ्चाद्या च द्वितीया च पञ्चमी सप्तमी तथा ॥ १४२ ॥
त्रिगुणं नाम तत् वेश्म द्वारं चास्य यथेप्सितम् ।
आद्यातृतीयापञ्चम्यः सप्तम्यपि च यत्र तत् ॥ १४३ ॥
कार्यं नामासिताशीताख्यं   प्रशस्तं सर्वदेहिनाम् ।
द्वितीया च तृतीया च पञ्चमी सप्तमी गृहे ॥ १४४ ॥
यत्र तन्निजनामैकद्वारं निजगुणैर्युतम् ।
आद्याचतुर्थीपञ्चम्यो यत्र स्युः सप्तमी तथा ॥ १४५ ॥
तत् कान्तं नाम पूर्वोत्तरद्वारं भवनमुच्चितम् ।
यत्र द्वितीया तुर्या च पञ्चमी सप्तमी तथा ॥ १४६ ॥
विचारणं पदं तत् स्यात् सर्वकामविवर्धनम् ।
तृतीया यत्र तुर्या च पञ्चमी सप्तमी तथा ॥ १४७ ॥
तत् साधारणमित्याहुः सर्वद्वारं सुखावहम् ।
आद्या द्वितीया षष्ठी च सप्तमी यत्र तत्समम् ॥ १४८ ॥

आद्या द्वितीया षष्ठी च त्र्यंशे स्यात् सप्तमी तथा ।
द्वितीया च तृतीया च कार्ये षष्ठी च सप्तमी ॥ १४९ ॥
आद्या तुर्या च षष्ठी च रोगे स्यात् सप्तमी तथा ।
यत्र द्वितीया तुर्या च स्यात् षष्ठी सप्तमी च तत् ॥ १५० ॥
विपक्षेषणं नाम गृहं दक्षिणोत्तरदिङ्मुखम् ।
तृतीया यत्र तुर्या च स्यात् षष्ठी सप्तमी गृहे ॥ १५१ ॥
प्रतीच्यमीप्सितद्वारं तद् गृहं सर्वकामदम् ।
यत्राद्यापञ्चमीषष्ठीसप्तम्यभिहतं हि तत् ॥ १५२ ॥
प्रत्यूनद्विषं वेश्म समस्तैरन्वितं गुणैः ।
द्वितीयापञ्चमीषष्ठीसप्तम्यो यत्र वेश्मनि ॥ १५३ ॥
तदिदं सौरमित्याहुर्धनधान्यसुखावहम् ।
तृतीयापञ्चमीषष्ठीसप्तम्यो द्वारमुत्तरम् ॥ १५४ ॥
पश्चिमं वा भवेद् यत्र सुपक्षकं च दक्षिणम् ।
तुर्यापञ्चमिकाभ्यां निर्मलमुत्तरदिङ्मुखम् ॥ १५५ ॥
आद्याद्विपञ्चमीभिः स्यात् सर्वकामीति लक्षणम् ।
व्यस्ते पूर्वा द्वितीया च स्याच्चतुर्थी तथाष्टमी ॥ १५६ ॥
आद्यातृतीयातुर्याः स्युराक्रीडे तथाष्टमी ।
आद्यास्तिस्रः क्रमाद् व्यर्थे मताः स्यादष्टमी तथा ॥ १५७ ॥
ईशानाख्ये स्युराद्याद्वित्रिपञ्चम्योऽष्टमी तथा ।
पूर्वाष्टमीत्रिपञ्चम्यो यस्मिंस्तत् सुखसंज्ञितम् ॥ १५८ ॥
तत् पूर्वोत्तरमुखे सुखदं जायते ह्यन्यथाऽन्यथा ।
यत्र स्युरष्टमीद्वित्रिपञ्चम्यस्तद्विहाक्षयम् ॥ १५९ ॥
द्वारं पश्चिमेनास्य वास्तुविद्याविदो जगुः ।
यस्मिन् पूर्वाष्टमीतुर्यापञ्चम्यो क्षयं हि तत् ॥ १६० ॥
प्राङ्मुखपश्चिमद्वारमिदं शंसन्ति सूरयः ।
यत्र द्वितुर्यापञ्चम्यो मताः स्युस्तद्वदष्टमी ॥ १६१ ॥

तत् श्रियं नाम सुखकृत् यथेष्टं द्वारमिष्यते ।
त्रिपञ्चकपङ्क्तितुर्यां आगस्ये पश्चिमामुखे ॥ १६२ ॥
द्वितीयाद्याष्टमीपङ्क्त्यौ पञ्चैकोनं तदुच्यते ।
तृतीयाद्याष्टमीपङ्क्त्यौ यत्र तत् द्विगतं गृहम् ॥ १६३ ॥
द्वित्रिपङ्क्त्योऽष्टमी चापि यस्मिंस्तद्धिद्युच्यते ।
आद्यातुर्याष्टमीपङ्क्त्यौ यत्र तत् पर्केमुच्यते ॥ १६४ ॥
पञ्चपङ्क्तीद्वितुर्याभिः स्याद् विलोमत्रियं गृहम् ।
पञ्चषष्ठीद्वितुर्याभिरश्वकमिति कीर्तितम् ॥ १६५ ॥
यस्मिन्नाद्याष्टमीषष्ठीपञ्चकपौ सुभद्रमेव तत् ।
द्विपञ्चम्यष्टमीपङ्क्त्यौ मृषा मातङ्गलोहिते ॥ १६६ ॥
त्रिपञ्चम्यष्टमीपङ्क्त्यौ [illegible] ।
तत् सर्वनाम तुर्याद्यास्तिस्रो यस्मिंस्तथाष्टमी ॥ १६७ ॥
आद्याद्वितीयासप्तम्यः पिनाके स्युस्तथाष्टमी ।
त्रिसप्तम्यष्टमीद्वयों यशोयन्तं तदुच्यते ॥ १६८ ॥
अष्टमीद्वित्रिपङ्क्त्यौ यस्मिंस्तत् त्रिविधं गृहम् ।
आद्या चतुर्थीसप्तम्यः [illegible] स्युस्तथाष्टमी ॥ १६९ ॥
रजे द्वितुर्यासप्तम्यो मृषाः स्युस्तथाष्टमी ।
त्रिसप्तकपष्ठमीतुर्यां यत्र तत् [illegible] विदुः ॥ १७० ॥
[illegible] ।
सप्तम्याद्याष्टमी मृषा पञ्चम्यपि च [illegible] ॥ १७१ ॥
[illegible] द्विपञ्चसप्तम्यो मृषा [illegible] ।
त्रिपञ्चसप्तम्यष्टम्यो यस्मिंस्तत् वर्धमानकम् ॥ १७२ ॥
विलोमतो [illegible] इति तद्विदः ।
चतुःपञ्चसप्तम्यो यस्मिंस्तत् [illegible] भवेत् ॥ १७३ ॥
सप्तम्याद्याष्टमीपङ्क्त्यौ यत्र तत् [illegible] ।
द्विसप्तकषष्ठमीभिर्[illegible] भवेत् ॥ १७४ ॥

पञ्चषष्ठीद्विसप्तकयो यस्मिंस्तत् सेव्यमीरितम् ।
पञ्च तुर्याष्टमी षष्ठी सप्तमी चेति तत् फलम् ॥ १७५ ॥
तीर्थे षष्ठपञ्चमीपञ्चसप्तकयः सर्वकामदे ।
पञ्चाद्याः पञ्च तत् प्रोक्तं कामले सर्वकामदम् ॥ १७६ ॥
एकद्वित्रिचतुःपञ्चो यत्र तल्लोऽपुर्व स्थलम् ।
आद्यास्तिस्रः पञ्चषष्ठ्यौ यस्मिंस्तत्त्रिशमुच्यते ॥ १७७ ॥
मणाङ्के पञ्चमीषष्ठीतुर्यापूर्वाद्वितीयकाः ।
त्रितुर्यापञ्चमीषष्ठ्यः साधाः स्युः साक्रियाभिधे ॥ १७८ ॥
यत्र द्वित्रिचतुःपञ्चषष्ठसप्तास्त्रिशमुच्यते ।
एकद्वित्रिचतुर्थ्यः स्युः सुजये सप्तमीयुताः ॥ १७९ ॥
पञ्चमीसप्तमीद्वित्रिपूर्वाः स्युर्विजयाभिधे ।
यत्रैकद्विचतुःपञ्चसप्तकयो यामनाम तत् ॥ १८० ॥
यत्रैकत्रिचतुःपञ्चसप्तम्यस्तकस्तकार्णं विदुः ।
भूता द्वित्रिचतुःपञ्चसप्तकयो (आ?ड्रा)मसंज्ञिते ॥ १८१ ॥
आद्यास्तिस्रस्तथा षष्ठीसप्तम्यौ यत्र तत्क्षयम् ।
आद्याद्वितुर्यापष्ठीभिः सप्तम्या च तथं विदुः ॥ १८२ ॥
षष्ठीत्रितुर्यासप्तम्यो जये?(ऽ)पूर्वान्विता मताः ।
द्वित्रितुर्यास्तथा षष्ठीसप्तम्यौ वरसंज्ञिते ॥ १८३ ॥
षरं तद् यत्र पूर्वे द्वे पञ्चषट्सप्तमीयुते ।
*वैस्ये स्यात् सप्तमी षष्ठी पञ्चम्याद्या तृतीयका ॥ १८४ ॥
विविधाख्ये द्वित्रिपञ्चम्यः स्यात् षष्ठी सप्तमी तथा ।
चतुर्थी पञ्चमी षष्ठी सप्तकाद्या च सुपथे ॥ १८५ ॥
प्रभावके द्विचतुःपञ्चषष्ठ्यः स्युः सप्तमी तथा ।
त्रिचतुःपञ्चसप्तम्यः षष्ठी च स्यात् मतीश्वके ॥ १८६ ॥
आद्यास्तस्रो यत्र स्युः सार्धम्या सप्तमी हि तत् ।
सप्त?पूर्वा द्वित्रिपञ्चकयो पुरुतनाद्धि तथाष्टमी ॥ १८७ ॥

शान्ते द्वितुर्यपञ्चम्यः पूर्णं स्यात्सप्तमी तथा ।
पूर्वोक्तितुर्यपञ्चम्यौ साधारण्यौडुवितत्वे ॥ १८८ ॥

मिश्रोऽपि द्वित्रिपञ्चम्यश्चतुर्थी चाष्टमी तथा ।
सन्धौ च त्र्यष्टमीपञ्चम्यौ मिश्रः पूर्वाद्विकासतथा ॥ १८९ ॥

आद्याद्वितुर्यपञ्चमीभिरष्टम्या विप्रयोगकम् ।
षष्ठ्यष्टमीत्रितुर्याभ्यां पर्यासनं त्रितुर्ये त्रिषु ॥ १९० ॥

द्वित्रितुर्याष्टमीषष्ठ्यो यत्र तत् सततं मतम् ।
आद्याद्विपञ्चमीषष्ठ्यस्ततनानाति तथाष्टमी ॥ १९१ ॥

आद्यात्रिपञ्चमीषष्ठ्यो व्याकृते स्युस्तथाष्टमी ।
द्वित्रिपञ्चचतुष्षष्ठ्यो विज्ञेया तीव्रसंज्ञके ॥ १९२ ॥

तुर्याद्यापञ्चमीषष्ठ्य आलीने स्युस्तथाष्टमी ।
द्वितुर्यपञ्चमीषष्ठ्यो विविक्ते तदष्टमी ॥ १९३ ॥

आद्याष्टानन्यो मुख्याः स्युः साधारण्यो सम्यगाकुले ।
आद्यादित्रयोऽष्टमी नादृत् सप्तम्यपि भवेत् करे ॥ १९४ ॥

दोलरे सप्तमीतुर्यौद्वितीयाद्यास्तथाष्टमी ।
मिश्रके त्र्यष्टमी तुर्या तृतीयश्चाद्य सप्तमी ॥ १९५ ॥

वैणाख्ये ह्यष्टमीतुर्यासप्तम्यः सततीयकाः ।
आद्याद्विपञ्चसप्तम्यो व्याप्तपद्माख्ये तथाष्टमी ॥ १९६ ॥

आद्यात्रिपञ्चसप्तम्यः साधारण्यः सकम्पताख्ये ।
षष्ठ द्विस्याष्टमीपञ्चसप्तमस्वरतम् वर्त्रे त्रिषु ॥ १९७ ॥

तुर्याद्याषष्ठमी[षष्ठी]सप्तम्यपि किंचिदे तथा ।
द्विपञ्चष्टमीतुर्यासप्तम्यश्चतुराख्ये ॥ १९८ ॥

त्रिसप्तमस्थष्टमीतुर्यापञ्चम्यः सम्यकसकति ।
आद्याद्वितीयासप्तम्यः षष्ठाष्टम्यौ च कुहिते ॥ १९९ ॥

कुरिपिते पञ्च षष्ठाद्याश्चतुर्थी सप्तमी तथा ।
द्वितीऽष्टमीद्विसप्तम्यस्त्रिपञ्चषष्ठ्यपि च स्मृते ॥ २०० ॥

चके पञ्चाष्टमीद्रुपौ सप्तम्यन्त्यात् प्लुतीर्लिताः ।
चके द्विलीवालप्लवदी पञ्चमाष्टदी चतुर्दशिका ॥ २०१ ॥
तवेऽष्टमीत्रिसप्तकपस्तुर्यौ पञ्चमी च कीर्तिते ।
पञ्चमीसप्तमीपञ्चमो ग्रामे पूर्वाष्टमी तथा ॥ २०२ ॥
द्विपञ्चसप्तमपञ्चमः षष्ठी सर्पक्षेसंज्ञिते ।
त्रिपञ्चषष्ठीसप्तकपौ मूलगादि तथाष्टमी ॥ २०३ ॥
स्युरष्टसप्तदशपञ्चचतुर्दशसप्तपाभिधे ।
पूर्वाद्या पञ्च चप्लुताः किशरं नाम तद् यदम् ॥ २०४ ॥
पञ्चाद्यापञ्चसप्तकपौ सह तत् कौस्तुभं विदुः ।
पूर्वौ द्वित्रिचतुःषष्ठीसप्तकपौ हंसवसंज्ञिते ॥ २०५ ॥
सप्तमी पञ्चमी षष्ठी द्वित्रिपूर्वौ च चर्चिके ।
त्रिपदे द्विचतुःपञ्चषष्ठ्याद्याः सप्तमी तथा ॥ २०६ ॥
त्रिचतुःपञ्चषड्सप्तकपाद्याः स्युर्यत्र तद् वसु ।
सालीके त्रिचतुःपञ्चाद्विकप्लुताः स्युस्तथाष्टमी ॥ २०७ ॥
पञ्चाद्यापञ्चसप्तकपौ वामनं नाम तद् विदुः ।
आद्याद्वित्रिचतुःषष्ठ्यः साष्टम्यो गौरनामनि ॥ २०८ ॥
आद्याद्विपञ्चमीषष्ठ्यः पञ्चमी चाभिधाभिधे ।
कमिले त्रिचतुःपञ्चपूर्वाः षष्ठ्याष्टमी तथा ॥ २०९ ॥
चके पूर्वाष्टमीषष्ठीत्रिर्पूर्वाः पञ्चमीयुता ।
त्रिचरे त्रिचतुःपञ्चद्विपञ्चः सुस्तथाष्टमी ॥ २१० ॥
आद्याद्वित्रिचतुःसप्तम्यष्टम्यो चालिकाभिधे ।
पूर्वाष्टमीद्वित्रिसप्तपञ्चम्यो धीमनामनि ॥ २११ ॥
त्रिपुटे द्विचतुःपञ्चसप्तम्याद्यास्तथाष्टमी ।
मन्दिरे त्रिचतुःपञ्चसप्तम्याद्यास्तथाष्टमी ॥ २१२ ॥
मध्ये द्वित्रिचतुःपञ्चाष्टम्यः सप्तमी तथा ।
अशोके द्वित्रिषट्सप्तपञ्चाष्टम्यः पूर्वया सह ॥ २१३ ॥

मात्राख्ये द्विचतुःषट्कः सप्तकस्याष्टमीयुता ।
नियतान्यष्टमीषष्ठीतुर्यावासीत्यसंज्ञिते ॥ २१४ ॥
द्विचितुर्यष्टमिषष्ठ्यो लाक्षणे सप्तमी तथा ।
द्विसप्तान्यष्टमीषष्ठीपञ्चकस्याष्टम सुदर्शने ॥ २१५ ॥
नियतान्यष्टमीषष्ठीसप्तकस्याष्टमाष्टमा तथा ।
द्विभिन्नसप्ताष्टमीषष्ठीपञ्चम्यो चाभिसंज्ञिते ॥ २१६ ॥
नैव पूर्वचितुःपञ्चद्वसप्तम्योऽष्टमी तथा ।
वले स्युर्द्विचतुःपञ्चद्वसप्तम्योऽष्टमी तथा ॥ २१७ ॥
योधे च त्रिचतुःपञ्चद्वसप्तम्योऽष्टमी तथा ।
एकद्वित्रिचतुःपञ्चषद्सप्तम्यो भवन्ति चेत् ॥ २१८ ॥
सूचात्सप्तमी आचार्यैरिति प्राहुर्विचेतनम् ।
एकद्वित्रिचतुःपञ्चषष्ठ्यो यत्र तथाष्टमी ॥ २१९ ॥
नद् वैतत्तमिति प्राहुर्वास्तुविचारविदो बहम् ।
एकद्वित्रिचतुःपञ्चसप्ताष्टम्यो यदे यदि ॥ २२० ॥
सूचा भवन्ति नद् विद्यात् प्रत्यभिज्ञाभिधानतः ।
एकद्वित्रिचतुर्थैः स्युः षष्ठी सप्तम्यथाष्टमी ॥ २२१ ॥
यस्मिन् सूचात्तदन्याहुः प्रभावमिति सम्मितम् ।
चतुर्थान्तर्जिताभिः स्यात्सूचाभिर्वृत्तम चाह्नुतम् ॥ २२२ ॥
करं तुतीयाष्टमिभिर्विज्ञातव्यं नियेवाणम् ।
सूचाभिर्द्वितीयाभिर्वर्ज्यीभिरसङ्गवाहनम् ॥ २२३ ॥
सुरम्यावान्तमतान्यभिरष्टाभिः सर्वमङ्गलम् ।
इत्येकमद्वयश्रुतीनि वैहमान्युक्तानि यावद्दयमष्टमवृत्तम् ।
पर्णार्धतुङ्गवालसग्रमेयात् यो वेत्ति सूत्रं स लभेत लोके ॥ २२४ ॥

इति श्रीमहाकविदत्तश्रीलोचनविरचिते छन्दःशास्त्रवृत्तरत्नाकरे वस्तुकोशे
मात्रासमकविभागं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ।

अथ निम्नोच्चादिफलानि नाम विंशोऽध्यायः ।

प्राक्प्लवः पूर्वतः प्राच्यां द्रुमेण निम्नगो यदि ।
यतो द्वारं तदर्थं स्यात् पूर्वं हस्त्युपवाहनम् ॥ १ ॥

प्रत्यक्प्रागोदक्प्लवाभैः शाला पञ्चाधिका भवेत् ।
शाला वा दक्षिणा वापि अपरा पूर्वतोऽपि वा ॥ २ ॥

दक्षिण प्रत्यग्धिका प्रत्यक्पश्चाद्याम्यधिका शुभम् ।
उदक्पूर्वायाम्यधिका पूर्वा सन्नति विस्तराधिका ॥ ३ ॥

यस्य निम्ना भवेद् भूमिर्वामा दक्षिणतस्तथा ।
बहुदोषं हि तद् वास्तु पुत्रपौत्रविनाशनम् ॥ ४ ॥

यस्य दक्षिणतो निम्ना भूमिर्वामोन्नता भवेत् ।
धनेनापि पूर्णं तत् स्याद् भर्तुरल्पफलोदयम् ॥ ५ ॥

पश्चिमेन भवेन्निम्ना भूमिः स्थूलतरा तथा ।
फलं तत् सर्ववर्णेषु सर्वकामप्रदं गृहम् ॥ ६ ॥

अपरस्य यदा दीर्घं शालस्योच्चिकृतं भवेत् ।
धनदं स्वामिनो वास्तु चिरकालसमाप्य तत् ॥ ७ ॥

सव्यकर्णे च सकर्णे च नवैव सपरिक्रमम् ।
सप्तमं च समाक्रान्तं गृहमेवं चतुर्विधम् ॥ ८ ॥

बाह्योच्चकं च सव्यकर्णं सव्यासव्यमपोच्यकम् ।
सावष्टम्भं तु यद् वेश्म तद् विद्यात् सपरिक्रमम् ॥ ९ ॥

एकेनाप्यथ सूत्रतः पृष्ठतः पार्श्वतोऽपि वा ।
समवर्णे स्याद्विभिन्दैश्च लक्षणं तु पृथक् पृथक् ॥ १० ॥

पश्चोदीच्यास्तु वर्णाद्यो दूरतो दक्षिणेन वा ।
शुभे राजप्रसादाय दक्षिणेऽर्थविवर्धनः ॥ ११ ॥

वामतस्तु न कर्तव्य एकोऽलिन्दो न पृष्ठतः ।
वामतोऽर्थविनाशाय पृष्ठतो म्रियते गृही ॥ १२ ॥
यस्य स्यातामलिन्दौ द्वौ पृष्ठस्योभयपार्श्वयोः ।
धनलाभं विजानीयात् तस्यैवेह कुटुम्बिनः ॥ १३ ॥
यस्य स्यातामलिन्दौ द्वावग्रतः पृष्ठतस्तथा ।
धनधान्यमवाप्नोति सौभाग्यं चापि तद्गृही ॥ १४ ॥
यस्य वा पूर्वकालिन्दो पृष्ठतो दक्षिणेन वा ।
राजप्रसादैस्तत्स्वामी धनधान्यैश्च वर्धते ॥ १५ ॥
वामतो पूर्वकालिन्दो पृष्ठतश्च कृतो यदि ।
राजदण्डभयं विद्यात् पत्नी चास्य विपद्यते ॥ १६ ॥
दक्षिणो पूर्वकालिन्दः पश्चिमश्च कृतो यदि ।
ततः परापि वृद्धिः स्यात् सौभाग्यं च धनं भवेत् ॥ १७ ॥
पृष्ठतो पूर्वकालिन्दो वामतश्च कृतो यदि ।
कलहमरणं तत्र भवेत् दुर्भगतापि च ॥ १८ ॥
पृष्ठतो वामतश्चैव पुरतो दक्षिणेन वा ।
अलिन्दस्य कृतस्याथ धनधान्योऽनुक्रमात् फलम् ॥ १९ ॥
पृष्ठतो धननाशाय धनलाभाय दक्षिणे ।
अग्रे राजप्रसादाय वामतोऽर्थविनाशनः ॥ २० ॥
लक्षणैर्न तु यद्वास्तु सर्वतः परिशोधितम् ।
त्वरितमस्तु भवेत् कर्म्यं स्वयमेव यथास्थितम् ॥ २१ ॥
आर्जितं वर्धते तस्य वृद्धिश्च स्यादुपक्रिया ।
धर्मकामाश्च वर्धन्ते कीर्तिरायुर्यशो बलम् ॥ २२ ॥
नित्यं प्रमोदितमनं नित्यं सन्निहितमिव तत् ।
मृत्युव्याधिविनाशैश्च विनाशोऽर्थे निरामयम् ॥ २३ ॥
तत्र नैकप्रकाराणि विमानान्युपकल्पयेत् ।
प्रकारेषु च सर्वेषु भित्तौ चास्यापरोक्षिणी ॥ २४ ॥

एकस्मिन् स्थापितो मृत्युरपरस्मिन् धनक्षयः ।
पूर्वोत्तरोच्छ्रितौ यस्मिन् तत्राशीर्षा प्रकाशता ॥ २५ ॥

स्मृतपञ्चदशैवास्य धान्यशालाद्विभागयुग्मयान् ।
द्विरवमानानुलोमप्रत्तुहीयवर्गमानयमिः ॥ २६ ॥

सिद्धियोगैः पञ्चालिन्दमलिन्दवृद्धिरिष्यते ।
वेदशाल्यत्र द्विशालानि कीर्त्यन्ते षड् यथाक्रमम् ॥ २७ ॥

द्विकर्णेषु द्विशालानि तत्कर्णान्तेषु निर्दिशेत् ।
संमुखे द्वे समे तानि कोणाभ्युपगतानयेत् ॥ २८ ॥

सिद्धार्थं दक्षिणामुखम् अथान्यत्पार्श्वसिद्धयः ।
यमसूर्यमुखमयतस्तत्र मृत्युभयं सदा ॥ २९ ॥

याम्यसौम्ययोस्तु दण्डः स्यात् दण्डस्तत्र सदा भवेत् ।
प्राग्वारुणयोस्तु वातायुधं वास्तु तत् कालहोत्तरम् ॥ ३० ॥

उदग्दक्षिणशालास्तु यदि शाले कारयेदथ ।
तत्र ज्ञातिविरोधः स्यात्तत् कुर्वीत कदाचन ॥ ३१ ॥

पश्चिमप्राच्ययोस्तु शालामुखे चुल्लीवास्तु निर्दिशेत् ।
तत्र वित्तक्षयो घोरः कदाम्बोत्पन्न कारयेत् ॥ ३२ ॥

चतुश्शालं त्रिशालेषु सम्यक् प्राकारवर्जिताः ।
पूर्वेण सप्तशालेषु सन्निवेशान्त इति स्मृतम् ॥ ३३ ॥

अन्यानि चैवं दीर्घ्याहुः प्राग्मुखेषु प्रदक्षिणम् ।
अपरं यविकाले च सप्तकानिति तानि च ॥ ३४ ॥

एकस्मिन् तु काले द्वे गृहसंयुक्त उच्यते ।
न तं कुर्यात् स हि सदा मन्थवेधप्रदः ॥ ३५ ॥

इत्युक्तौ चतुःशालाफले प्रदक्षिण-
मक्षिणशालिन्यकलमन्यद्धर्मं च ।

यद् द्विविधालक्षणलक्षणं लक्ष्यमनुचिन्तयत्
सामान्यतो द्विलयोलक्ष्यं च तत्त्वतः ॥ २६ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीविरचिते लक्षणसमुच्चये
शिलोच्चयलक्षणादिसंहितानिर्णयलक्षणस्तुतिशिलालक्षण-
शालग्रामलक्षणानि नाम विंशोऽध्यायः ॥

अथ द्वासप्ततिशिलालक्षणं नामैकविंशोऽध्यायः ।

अथ द्वासप्ततेर्भूमिशिलानां यथाक्रमम् ।
अभिधानानि कार्त्स्न्येन लक्षणानि पृथक् पृथक् ॥ १ ॥
मुख्यानि तेषु चत्वारि कथ्यन्ते तानि नामतः ।
हिरण्यनाभं सुमेरुं सुश्री पद्मनाभेव च ॥ २ ॥
हिरण्यनाभमत्युत्कृष्टं हीनमुत्तरलक्षणम् ।
मन् स्याद् धनप्रदं मर्तुः सुमेरुं पूर्णया चिरम् ॥ ३ ॥
सुमेरुं लक्षणोपेतमृद्धिवृद्धिप्रदं विभोः ।
सुश्री चक्रिणया हीना भाग्यदा वित्तनाशिनी ॥ ४ ॥
पद्मनं चक्रिणाहीनं पैतृकं कुलनाशनम् ।
अखिलमयोगादेतेषां लक्ष्मणस्तरयोगतः ॥ ५ ॥
मुख्यायोगाच्च भेदाः स्युरष्टधा पृथक् पृथक् ।
जाम्बूनदं हिरण्याख्यं कनकाख्यं हेमसंज्ञितम् ॥ ६ ॥
कनकं काञ्चनं स्वर्णं सुवर्णं च ततः परम् ।
सम्भावर्णकं सारं च तथा चामीकराह्वयम् ॥ ७ ॥
तपनं नाभसौर्यं च शातकुम्भमथापि च ।
हिरण्यनाभं कल्याणं भूषणं भूतिभूषणम् ॥ ८ ॥

भेदा हिरण्यनाभस्यैतस्याष्टधा भवन्त्यमी ।
मत्तं सूर्यप्रभाख्यं च मन्दधारप्रभं तथा ॥ ९ ॥
चतुर्थं केसरीन्दुस्थं वामनं मेरुमेव च ।
हरिं हंसं सारसाख्यं(ख्यं) कुञ्जरं नीपदं तथा ॥ १० ॥
मेघमालाभिधानं च चतुरस्रं महोधरम् ।
कर्णेन्नं गाजतभाण्यात् सुभद्रं मकरं तथा ॥ ११ ॥
सुभद्रकाद्भुतगालान्याद्भुतधान्यय् धान्यपूरकम् ।
गुल्मीभेदमथ भूमलेखाभाद्यं सुकाञ्चनम् ॥ १२ ॥
निर्गिताख्यं विहङ्गं च गरुडं पन्नगाह्वयम् ।
सालचिह्नं च सर्पं च कोपसंज्ञं मणान्वरम् ॥ १३ ॥
उद्दामाख्यं तत्र्यास्त्रं त्रिलोकं कल्याणमम् ।
वारणं वारणी गुल्मी ककुभं कन्दरं तथा ॥ १४ ॥
इति गुल्मीभेदेषु षष्टिर्याणि वदाह च ।
भूयः पद्मसंपद्मपद्मनामानि सन्त्यति ॥ १५ ॥
राक्षसे *व्याघ्रसंहारं वैद्यादि सुरवाहनम् ।
पोचणं व्याघ्रकार्मुके श्रीवत्साख्यं त्रिदशोभनम् ॥ १६ ॥
मत्तवं च सिंहानन्दं शाकुनं त्रिमिनिर्मणी ।
त्रिपुरंहंसपक्षावे सुलभ नैमिपूरणम् ॥ १७ ॥
इत्यष्टाचत्वा पञ्चभेदाः प्रोक्ता यथाक्रमम् ।
हिरण्यनाभभेदेषु वन्धं जात्मनुगं गृहम् ॥ १८ ॥
भाग्याद्यामिश्रलसुभिर्भूषाभिकपलक्षितम् ।
पञ्चाद्याद्विशिपभक्त्यो हिरण्यं नाम नन्द्यभेम ॥ १९ ॥
पञ्चकपाद्याद्विभूर्णाभिः स्यात् सर्वम् सर्वमयं गृहम् ।
भाग्यादिभिर्भूर्णपञ्चभ्यो पत्र सद्धमसंज्ञितम् ॥ २० ॥

द्वित्रितुर्यपञ्चमीभिः कमलं कमलोद्भवम् ।
सप्तमीभिर्द्वित्रिषष्ठीभिः काञ्चनं काञ्चनप्रभम् ॥ २१ ॥
आद्याद्वितुर्यषष्ठीभिः स्वर्णं स्वर्णविभूतये ।
सुवर्णमाद्यात्त्रिचतुःषष्ठीभिः स्यात् सुवर्णदम् ॥ २२ ॥
स्यात् द्वित्रितुर्यषष्ठीभिः सन्नाभं तापशान्तिकृत् ।
आद्याद्विपञ्चमीषष्ठ्यो यत्र तत् सारमुत्तमम् ॥ २३ ॥
चामीकरं त्रिचतुराद्यापञ्चमीभिर्द्युतोत्तमम् ।
द्वित्रिषट्पञ्चमीभिः स्यात् तपनं नाम मन्दिरम् ॥ २४ ॥
षट्तुर्याद्यापञ्चमीभिस्तापनीयमनुत्तमम् ।
शातकुम्भं द्विषट्पञ्चचतुर्थीभिर्भवेद् गृहम् ॥ २५ ॥
हिरण्यनामं त्रिचतुःपञ्चषष्ठीभिरीरितम् ।
कल्याणमाद्याच्चतुःपञ्चषष्ठीभिरुच्यते ॥ २६ ॥
षट्पञ्चद्वित्रितुर्याभिर्भवेद् भूधरसंज्ञितम् ।
आद्याद्वित्रिचतुःपञ्चषष्ठीभिः मेरुरुत्तमः ॥ २७ ॥
अथ सुमेरुभेदानां लक्षणान्यभिदध्महे ।
पञ्चाद्याद्वित्रितुर्याभिस्तारकं नाम मन्दिरम् ॥ २८ ॥
पञ्चाद्याद्वित्रिपञ्चकल्पनात् सूर्यप्रभमुच्यते ।
आद्याद्वितुर्यपञ्चकल्पो यत्र तन्मन्दसारकम् ॥ २९ ॥
आद्यात्त्रितुर्यपञ्चकल्पो यत्र तत् केसरी विभुः ।
वासवं पञ्चमीतुर्याद्वितीयाभिस्तदुच्यते ॥ ३० ॥
षष्ठ्याद्याभिर्द्वितीयाभिरिन्द्रमन्दिरमीरितम् ।
आद्याद्वितुर्यषष्ठीभिर्हरिसंज्ञमुदाहृतम् ॥ ३१ ॥
आद्यात्त्रितुर्यषष्ठीभिर्हंससंज्ञं निवेशनम् ।
षष्ठीद्वित्रिचतुर्थीभिः सारसं नामतो भवेत् ॥ ३२ ॥
आद्याद्विपञ्चषष्ठीभिः कथयन्तीह कुञ्जरम् ।
आद्यात्त्रिपञ्चषष्ठीभिर्विज्ञेयं तोयदं गृहम् ॥ ३३ ॥

मेघमालं त्रिचद्रूपमाद्वितीयाभिरुदाहृतम् ।
वारासारं चतुःपञ्चद्रुताद्याभिर्भवेद् ध्रुवम् ॥ ३४ ॥
द्विचतुःपञ्चषष्ठीभिर्मण्ठोदरमिति स्मृतम् ।
कर्दमं नाम षट्पञ्चत्रितुर्याभिर्भयावहम् ॥ ३५ ॥
षट्पञ्चतुर्यान्त्याद्याभिः सुखेभं स्यात् धनमयम् ।
द्वित्रिषट्पञ्चतुर्याभिर्भवेत् मकरकुञ्जरम् ॥ ३६ ॥
आद्याभिश्च दशैताभि- र्विलेयं चाभ्यपद्धकम् ।
जलाद्यचीले सुखेष्वपद्मेवाः प्रकीर्तिताः ॥ ३७ ॥
आद्याद्वित्रिचतुर्थीभिर्भवाभिः स्यात् कुलक्रमम् ।
त्रिभ्यांस्त्राद्यपञ्चभिर्द्वितीयाभिर्विभावनम् ॥ ३८ ॥
आद्याद्विपञ्चतुर्थीभिर्वहन्तीभिर्विभि ?(वन्तीह भि)हृद्ममम् ।
पञ्चाद्यात्रिचतुर्थीभिर्भूताभिर्भक्तुलं विदुः ॥ ३९ ॥
पञ्चद्वित्रिचतुर्थीभिः चक्रं नायको भवेत् ।
सालङ्कृतं षडाद्यात्रिद्वितीयाभिर्भवेद् ध्रुवम् ॥ ४० ॥
आद्याद्वितुर्यापञ्चमीभिः सर्पमित्यभिधीयते ।
आद्यात्रिषट्चतुर्थीभिः क्रोधमित्यभिधानितम् ॥ ४१ ॥
षट्चतुर्द्वित्रिद्वितीयाभिर्भवेद् वेदम अनन्तरम् ।
आद्याद्विपञ्चषष्ठीभिस्तेजःकलयुताकुलम् ॥ ४२ ॥
सम्पूर्णाससमाद्यापञ्चत्रिषष्ठीभिर्भवनावनम् ।
द्वित्रिषट्पञ्चषष्ठीभिस्तु श्रीमित्योषममिधीयते ॥ ४३ ॥
तुर्याद्यापञ्चषष्ठीभिः कल्याणमनुपपते ।
द्विचतुःपञ्चषष्ठीभिर्धारणं मुखधारणम् ॥ ४४ ॥
त्रिचतुःपञ्चषष्ठीभिर्धारणं जीविधारणम् ।
चाद्याद्यात्रिचतुःपञ्चषष्ठीभिर्विश्वमातामयम् ॥ ४५ ॥

षट्पञ्चाद्वित्रिचतुर्थाभिः ककुभं नाम मन्दिरम् ।
कन्दरं षट्चतुःपञ्चत्रिकाद्याभिर्गृहाचलम् ॥ ४६ ॥
अथाष्टादश कल्प्यन्ते भेदाः षाडवलक्षणाः ।
तेषु शङ्खसमाख्याद्वित्रिचतुर्थीभिरुच्यते ॥ ४७ ॥
पञ्चाद्याद्वितृतीयाऽभिर्व्योमसालमीरितम् ।
पञ्चाद्याद्विचतुर्थीभिर्वैकारीति निगद्यते ॥ ४८ ॥
आद्यात्रिपञ्चतुर्थाभिर्विज्ञेयं देवदारुकम् ।
पञ्चत्रिद्विचतुर्थीभिर्योजनं दुःखयोजनम् ॥ ४९ ॥
षष्ठाद्याद्वितृतीयाभिरूर्ध्वमिश्रमितीर्यते ।
आद्याद्वितुर्यषष्ठीभिः शार्दूलं व्याधिवेशनम् ॥ ५० ॥
आद्यात्रितुर्यषष्ठीभिः क्रोधनं दुःखयोजनम् ।
षट्तुर्यद्वितृतीयाभिर्विज्ञानीयाद् वियोजनम् ॥ ५१ ॥
आद्याद्विपञ्चषष्ठीभिर्मत्तयं नाम मन्दिरम् ।
निरानन्दाख्यमाद्यात्रिपञ्चषष्ठीभिरुच्यते ॥ ५२ ॥
पञ्चषड्द्वितृतीयाभिः पाञ्चजं नामतो भवेत् ।
चित्रमाद्याच्चतुःपञ्चषष्ठीभिर्योगवर्जनम् ॥ ५३ ॥
निर्घृणं षट्चतुःपञ्चद्वितीयाभिरलीकपङ्कम् ।
त्रिचतुःपञ्चषष्ठीभिर्वदन्ति त्रिपुरान्तकम् ॥ ५४ ॥
षट्पञ्चतुर्याभ्या[द्या]भिः पवनं सुनरासनम् ।
षट्पञ्चद्वित्रितुर्याभिः सुलभं सुलदुर्लभम् ॥ ५५ ॥
षट्पञ्चद्वित्रितुर्याभ्या षष्ठ तद् वैरिपूरणम् ।
पञ्चमस्वाद्गुणान्धेयं षडाद्यष्टादश क्रमात् ॥ ५६ ॥
चतुराद्यासिकाशेषु मूर्च्छा नाम्ना न चान्तरा ।
स्यात् निषादं द्वितीयां च त्रिवाले चतुर्मङ्गलम् ।
षाडवाः कम्बमुक्त्यज्ज त्रिस्थालविधिनीरिताः ॥ ५७ ॥

द्विरश्वपरामादिभिरिशोत्तमानां चतुष्पदस्यैवमसौ प्रकारः ।
द्विसप्ततिः कृत्स्नमथोपदिष्टाः प्रत्येकमत्राश्रयभेदयुक्ताः ॥ ५८ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

द्वासप्ततिविभागलक्षणं नामैकविंशोऽध्यायः ॥

अथ द्विशालगृहलक्षणं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥

द्विशालानि विधानात् स्युः शुभान्यशुभानि च ।
लक्षणानि क्रमात् तेषामिदानीं सम्प्रचक्ष्महे ॥ १ ॥
सिद्धार्थं यमसूर्यं च दण्डाख्यं वातसंज्ञितम् ।
चुल्ली काचं च मुख्यानि द्विशालानि भवन्ति हि ॥ २ ॥
अनेकभेदभिन्नानि वस्तुप्रस्तारयोगतः ।
मूलभेदक्रमेण स्युर्येषां भेदक्रमेण तु ॥ ३ ॥
तथा विलीनरूपत्वात् वीथिकालिन्दमार्गतः ।
प्राग्दीर्घादिविधानेन द्विशाल्यादिविपर्ययात् ॥ ४ ॥
यथासम्भवमेतानि कथयामः समासतः ।
निर्याहस्य मूलाग्रमनिर्याहस्य भागतः ॥ ५ ॥
कल्पनो गुण्यते रूपाण्यशुभानि शुभानि च ।
हितार्थाय भवेन्नृणां वर्णिनां त्रिविधामपि ॥ ६ ॥
हस्तिनी महिषी चेति द्वे शाले यत्र वेश्मनि ।
तत् सिद्धार्थमिति ज्ञेयं वित्तसम्पत्तिकारकम् ॥ ७ ॥
सम्पूर्णं महिषीगव्याभ्यां भवेद् यमसूर्यकम् ।
धन्यं स्याच्छागलीगावीशालाभ्यां दण्डमीरितम् ॥ ८ ॥
वातं करोत्युष्ट्रगावीयुक्तमुद्वेगकारकम् ।
महिष्यजाभ्यामुद्वेगकृच्चुल्ली भयावहा ॥ ९ ॥

कार्यं कोष्ठगुणाधीस्यां सुहस्तीतिविनाशनम् ।
एकमूलमसूर्यं च न द्विशालेषु कारयेत् ॥ १० ॥
व्यस्तासात् कायकुल्यकोश सर्वाभिभित्तिस्तथा ।
वस्त्वार्यांशानि भिद्यन्ते लक्षमस्तारयोगतः ॥ ११ ॥
प्रत्येकमेकादशधा मण्डिरादयभिशालतः ।
अन्ये चतुर्धा भिद्येते प्रत्येकं द्वे निवेशने ॥ १२ ॥
एवां मूला भिद्यावेवात् तद्वाकारादिहेतुकाः ।
वसुधारं भवेत् तेषामाद्यं सिद्धार्थकं ततः ॥ १३ ॥
कल्याणकं शाश्वतं च सिंह कामदं तथा ।
श्रीयं शाम्भं निष्कलङ्कं धनाधीशं कुबेरकम् ॥ १४ ॥
सिद्धार्थमनुजात्येषमेतान्येकादश क्रमात् ।
संहारं यमसूर्यं च कालं वैवस्वतं यमम् ॥ १५ ॥
करालं विकरालं च कबन्धं सूतकं रोगम् ।
यमसूर्यस्य भेदाः स्युः सप्तमो महिषं तथा ॥ १६ ॥
प्रचण्डचण्डे चण्डाख्यमसुखदं कालकोटरे ।
विवर्धं विघ्नं पूर्ण निर्धूमं वह्निदारुणम् ॥ १७ ॥
एकादशामी चण्डस्य भेदा चण्डभयप्रदाः ।
मकरध्वजवालाकेशान्यनिलं सर्पमञ्जनम् ॥ १८ ॥
धर्मार्थमनुपविध्वंसि * प्रलयं कलहं कलिः ।
कलियुगी च वारुणस्य भेदा उद्वेगदायकाः ॥ १९ ॥
रोगं चुल्ल्यनलं भक्षं चुल्ल्या भेदचतुष्टयम् ।
कायस्य तु फलं कार्यं कुलं ? च विरोधि च ॥ २० ॥
द्वापञ्चाशद् द्विशालानामष्टौ भेदाः प्रकीर्तिताः ।
भूमः साम्प्रतमेतेषां लक्षणानि पृथक् पृथक् ॥ २१ ॥

आद्याद्द्वितीये यद्गतो चन्द्र सूर्ये चलत्यथे ।
चतुर्थारामिकालं तद्दुष्टं सर्वाधिकारजम् ॥ २२ ॥
आद्यात्तृतीये यद्गतो चन्द्र लिखार्थकं हि तत् ।
सर्वोपद्रवनिर्मुक्तं सिद्धिवृद्धिविनाशार्थकम् ॥ २३ ॥
द्वितृतीये यद्यन्यूर्ध्वं भवेत् कल्याणवृद्धिकृत् ।
यद्यन्यचतुर्थीर्थं चान्यत् चाद्भुतमम् ॥ २४ ॥
मिश्रं द्वितीयाचतुर्थाभ्यां यद्यन्तीभ्यां सुखप्रदम् ।
कार्यं त्रिचतुर्थीभ्यां सर्वविनिनालकारकम् ॥ २५ ॥
आद्याद्याभिस्तु(स्तु) त्रिखण्डिः क्षीयते संचयं प्रभोः ।
आद्याद्द्वितीयाचतुर्थीभिः दाम्पत्ये चाम्भिमताचकम् ॥ २६ ॥
आद्यात्तृतीयाचतुर्थीभिर्भिन्नकलह समवृद्धिकृत् ।
द्वितृतीयाचतुर्थीभिर्भवेत् चमनर्थनम् ॥ २७ ॥
आद्याद्याभिश्चतसृभिः कुर्वेत् चित्तवृद्धिकृत् ।
पञ्चतुर्थयभेदेषु भूमौ लाभम् कदापि च ॥ २८ ॥
आद्याद्द्वितीयाचतुर्थाभ्यां संकर्तं स्वामिनाशकम् ।
यद्भाद्यात्तृतीयाभ्यां चातुर्यं पञ्चतुर्थकम् ॥ २९ ॥
द्वितृतीये यद्यन्यूर्ध्वं काले योषिद्विनाशनम् ।
विफलं यद्यतुर्थयमध्ये रोगकारकम् ॥ ३० ॥
चमात्कर्षं द्वितुर्याभ्यां स्वामिनो धनवर्धनम् ।
कालं त्रिचतुर्थीभ्यां भर्तुः प्राणविनाशनम् ॥ ३१ ॥
आद्याभिस्तिसृभिः स्वामिनाशनं विफलारम्भकम् ।
आद्याद्द्वितीयाचतुर्थीभिः कष्टं भर्तृनाशकम् ॥ ३२ ॥
आद्यात्तृतीयाचतुर्थीभिर्मेहीनं कुलक्षयकम् ।
सर्वं द्वित्रिचतुर्थीभिः स्वामिनो मरणप्रदम् ॥ ३३ ॥

आद्याद्यान्तिमनाडीभिः स्वामिनं कनिष्ठं विदुः ।
मध्यमं मध्यमैर्युक्तं स्त्रीणां सद्वितीयका ॥ ३४ ॥

मृत्युभागी विवाहीयात् भर्तुर्भूपभयप्रदम् ।
चन्द्रमाद्यात्तृतीयाभ्यां चन्द्रनाथभयप्रदम् ॥ ३५ ॥

एकत्रे स्यात् द्वितृतीयाभ्यां राजभयाय धारणम् ।
उद्भ्रमयाद्याच्चतुर्थाभ्यां स्वामिनो मरणीमितम् ॥ ३६ ॥

कारके द्वितीयचतुर्थाभ्यां कन्यकाक्षेपकारकम् ।
कोदरं त्रिचतुर्थीभ्यां स्वामिनो विग्रहावहम् ॥ ३७ ॥

मध्यमा(द्वि)तृतीयाभिर्विभवं धनधान्यकृत् ।
आद्याद्वितीयाचतुर्थीभिर्मिथो विग्रहावहम् ॥ ३८ ॥

आद्यातृतीयाचतुर्थीभिर्युक्तं सर्वधनावहम् ।
द्वितृतीयाचतुर्थीभिर्भिर्युक्तं धनमानकम् ॥ ३९ ॥

आद्याद्याभिधनाडीभिर्भिन्नाड्यकामयर्वकृत् ।
आद्याद्वितीयाभ्यां पृथक्यां नालभेदेषु नश्वरम् ॥ ४० ॥

एकत्रे भवेत् तत्र दम्पत्योः कलहः सदा ।
उद्वेगकारि पवनं तृतीयाद्योपलक्षितम् ॥ ४१ ॥

जनान्यं द्वितृतीयाभ्यां सदा सन्तापकारकम् ।
सन्तापोद्गारकार्याद्याच्चतुर्थाभ्यामनिलं भवेत् ॥ ४२ ॥

धनत्वं द्विचतुर्थीभ्यां शोकसन्तापकारकम् ।
तृतीयया चतुर्थ्या च धनार्धोद्वेगकारकम् ॥ ४३ ॥

आद्यया द्वितृतीयाभ्यां रोगं कार्यविनाशनम् ।
आद्याद्वितीयाचतुर्थीभिः कलहं विलासारकृत् ॥ ४४ ॥

आद्याद्वितीयाचतुर्थीभिः कलहं कलहावहम् ।
द्वितृतीयाचतुर्थीभिः कलिः सन्तापकारकम् ॥ ४५ ॥

याम्यायामितशालाभिः दक्षिणे शुद्धौ यथाक्रमा ।
रोगमार्गाद्द्वितीयाभ्यां शुद्धावेषु शोकदम् ॥ ५६ ॥
स्याद् द्वितीयतृतीयाभ्यां शुद्धौ पित्तविकारिणी ।
चतुःशालकं नाम पितृयाम्यां निवेशनम् ॥ ५७ ॥
पितृप्रभासपूर्वाभ्यां चत्वार्ये स्याच्छिवः सदा ।
उदक्शुद्धाभ्यां पूर्वाभ्यां काम्यवेदेषु पश्चिमम् ॥ ५८ ॥
कालं नाम यमेऽभिन्ने वस्तुवर्णविनाशकृत् ।
दक्षिणोत्तरसूत्राणां पौरस्त्ये वहनो यदि ॥ ५९ ॥
† क्षात्रं नाम तदा वेश्म सर्वनाशकारकम् ।
सूत्राभ्यां दक्षिणाभ्यां स्यात् कुलं त्रिकुलक्षयम् ॥ ६० ॥
दक्षिणोत्तरसूत्राणां पाश्चात्ये वहनो यदि ।
*विरोधं नाम तद्वेश्म सर्वलोकविरोधकृत् ॥ ६१ ॥
कथ्यान्येवं द्विकथनाद् द्विशालानां समासतः ।
एतानि सूत्रवहनभेदात् फलभेदाच्च निवर्तितानि ।
द्विशालभेदसम्यक्शुभफलशालालब्धशुभाशुभान्यन्ते भवन्ति सम्यक् ॥ ६२ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारनाम्नि वास्तुशास्त्रे
द्विशालगृहलक्षणं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥

अथ एकशालालक्षणफलादि नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ।

गृहाणामेकशालानां वक्ष्यामो लक्षणान्यथ ।
शालानां निर्मितानां च यथावद्गुणदर्शनाः ॥ १ ॥
विन्यसेद्वास्तुनः पूर्वं दृढस्य वर्णात् यथाविधि ।
पञ्च एव प्रवर्तन्ते भेदाः षोडश वेश्मनाम् ॥ २ ॥

गुरोरधो लघुं न्यस्येत् पूर्वं शेषं यथोपरि ।
गुरुभिः पूरयेत् पश्चाद् यावत् स्युर्लघवोऽखिलाः ॥ ३ ॥

दद्यादलिन्दान् सर्वेषु लघुस्थानेषु पण्डितः ।
सम्याकार्णं गृहद्वाराद्येतांश्च विनियोजयेत् ॥ ४ ॥

एषामलिन्दसंयोगाद् भवनानां पृथक् पृथक् ।
नामानि गुणदोषांश्च वक्ष्यन्तेऽनुक्रमादतः ॥ ५ ॥

ध्रुवं धान्यं जयं नन्दं खरं कान्तं मनोरमम् ।
सुमुखं दुर्मुखं क्रूरं सुपक्षं धनदं क्षयम् ॥ ६ ॥

आक्रन्दं विपुलं चैव विजयं गृहमुत्तमम् ।
ध्रुवे जयमवाप्नोति धान्ये धान्यागमो भवेत् ॥ ७ ॥

जये सपत्नाञ् जयति नन्दे सर्वाः समृद्धयः ।
खरमायासदं वेश्म कान्ते च लभते श्रियम् ॥ ८ ॥

आयुरारोग्यमैश्वर्यं तथा वित्तस्य सम्पदः ।
मनोरमे मनस्तुष्टिर्गृहभर्तुः प्रकीर्तिता ॥ ९ ॥

सुमुखे राज्यसन्मानं दुर्मुखे कलहः सदा ।
क्रूरव्याधिभयं क्रूरे सुपक्षे गोत्रवृद्धिकृत् ॥ १० ॥

धनदे हेमरत्नादि गाश्चैव लभते पुमान् ।
क्षयं सर्वक्षयं गेहमाक्रन्दं ज्ञातिमृत्युदम् ॥ ११ ॥

आरोग्यं विपुले ख्यातिर्विजये सर्वसम्पदः ।
यदि धान्ये द्वितीयोऽपि मुखालिन्दः प्रयुज्यते ॥ १२ ॥

तद् गृहं रत्नधामेव भर्तुः सौभाग्यकारकम् ।
मुखालिन्देन सन्धार्य द्वितीयेन सुयोजितम् ॥ १३ ॥

लक्ष्मीनिवासमिति ख्याते तस्मिन् श्रीर्नित्यमाविशेत् ।
अलिन्दकेषु द्वितीयोऽपि कल्याणाख्ये निषेध्यते ॥ १४ ॥

सुक्षेत्रं तद् भवेद् भर्तुर्वृद्धिकृद् भवनोत्तमम् ।
कुक्कुटस्य पश्चालिन्दो नन्दोऽन्त्यो विनिवेश्यते ॥ १५ ॥
वर्धमानं तदा तत् स्यात् स्वामिलक्ष्मीविवर्धनम् ।
कूटे पूर्वं द्वितीयेन मुखालिन्देन मन्दिरम् ॥ १६ ॥
करालं तद् विजानीयाद् भर्ता तस्य विनश्यति ।
अलिन्देन द्वितीयेन पश्चाद् योजितं पुनः ॥ १७ ॥
सुकान्तं तद् भवेत् तस्मिन् नरस् पुत्रानवाप्नुयात् ।
नागदन्तस्य पुरोभागे यदालिन्दः कृतोऽपरः ॥ १८ ॥
ध्वाङ्क्षसंज्ञं गृहं तज्ज्ञा निन्दितं प्रवदन्ति तत् ।
द्वितीयालिन्दपश्चान्ना विजयस्य मुखे यदि ॥ १९ ॥
तत् सवक्त्रमिति ख्यातं गृहं स्यात् पुण्यकर्मणाम् ।
धान्यमुक्तानि कुर्वाणि पूर्णचन्द्राणि बोधया ॥ २० ॥
शालात्रिभागं कल्पीयां निर्यूहं चतुराद्य विन्यसेत् ।
शोभनान्यै च येषाः स्युः संज्ञाश्चैषामनुक्रमात् ॥ २१ ॥
सुन्दरं वरदं भद्रं प्रमोदं विपुलं शिवम् ।
सर्वलाभं विशालं च विलक्षणमतुलं ध्वजम् ॥ २२ ॥
मधूद्योतं भीषणं छन्दमलिनं कुलनन्दनम् ।
नामनिर्देशमात्रमेषां गुणदोषान् प्रकल्पयेत् ॥ २३ ॥
यथार्थनामान्येतानि यस्मात् सोत्कण्ठमीरितात् ।
एवम् एकादशानि स्युर्वेश्मान्यन्यानि बोधत ॥ २४ ॥
शालामुखोऽभिनिर्युक्तानिर्यूहपक्षाव्यकारणात् ।
ईशं सुलक्षणं सौम्यं अचलं सत्यमुत्तमम् ॥ २५ ॥
रुचिरं सम्पूर्णं क्षेमशालेयं सुभूतं ध्रुवम् ।
कुम्भकं रूपमानन्दं सुनन्दं चेति कीर्तितम् ॥ २६ ॥
एतान्यपि यथार्थत्वाद् गुणदोषान् विकल्पयेत् ।
शालामध्ये च निर्यूहं चतुराद्य विनिवेशयेत् ॥ २७ ॥

विहाय मर्मणां वेधानमीषामेव वेश्मनाम् ।
योजनीय परेऽपि स्युर्भेदास्तेषां यथाक्रमम् ॥ ५८ ॥

कथयामः समासेन यथार्थैरेव नामभिः ।
अलङ्कृतमलङ्कारं रमणं पूर्णमम्बरम् ॥ ५९ ॥

पुण्यं सुगर्भं कलशं सुगन्धं रिक्तमौक्तिकम् ।
सुभद्रं वर्धितं दीर्घं विमर्दं सर्वकामदम् ॥ ६० ॥

वासान्तः स्थितवक्त्रद्वारपक्षाश्रयपर्यरैः कृतैः ।
एभ्योऽपरेऽपि निर्दिष्टा भेदाः षोडश वेश्मनाम् ॥ ६१ ॥

सभद्रं भासितं कीर्तं तिलकं कीलकं सुखम् ।
पयोदं कुमुदं कान्तं भासुरं सर्वभूषणम् ॥ ६२ ॥

वसुभारं धनदरं कुपितं विलसद्विषम् ।
कुलोदर्यं च विज्ञेयं गुणदोषास्तु पूर्ववत् ॥ ६३ ॥

अनन्तरमिहोक्तानि यानि वेश्मानि षोडश ।
प्रत्येकं नामलिङ्गेन परिकु(ष्कु)र्वीत चतुर्विधाम् ॥ ६४ ॥

गृहेभ्यः प्रयत्नानि कथयामो विभाजनः ।
चूडामणिं समर्गं च क्षेमं शेखरमद्भुतम् ॥ ६५ ॥

विजयं भूतिदं रुद्रं विरोधं कालपाशकम् ।
निराम्यं सुभालं च रौद्रं सौम्यं मनोरथम् ॥ ६६ ॥

सुभद्रं चेति सप्तं संज्ञाभिरुपलक्षयेत् ।
वेश्मनामेकशालानां ज्ञानं स्यादनुरूपतरम् ॥ ६७ ॥

कथितं तत्र संस्थानैर्नामभिश्च यथाक्रमम् ।
हंसिनी महिषी गावी वानरी च यथाक्रमम् ॥ ६८ ॥

गड्डपेन द्विरूपाणि भूमौ मानानि वेश्मनाम् ।
द्विहंसकं द्विचक्राह्वं द्विसारसमपापरम् ॥ ६९ ॥

द्विकोणिकं बुधैः ख्यातं हस्तिकर्णादेः क्रमाद् यद्वत् ।
श्रीपथादुपपृष्ठान्यानां क्रमाद्वाच्यानि सूरिभिः ॥ ५० ॥
कुलैर्वापीव नाशाय भवेद् वेश्म द्विकोणिकम् ।
इत्येकशालभवनान्युदितान्यशेष-
वद्वास्त्वमानपदकोपचरणादिभेदैः ।
संज्ञा च लक्षणफलैः कथितानुलाभैः
शालाभिरेवमपराणि च युग्मजानि ॥ ५१ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारनाम्नि वास्तुशास्त्रे
एकशालाद्यष्टकवास्तुफलादिद्वित्रिशालभवनफलानि नाम त्रयोविंशोऽध्यायः

अथ द्वारपीठभित्तिमानादिकं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ।

कर्णशालानिषद्धानि मध्यवेश्मान्तरस्थितैः ।
अलिन्दवाजिवारीणि स्युर्द्विशालानि यथा षट् च ॥ १ ॥
ईश्वरं वृषभं धर्मं रौद्रं पार्श्वं नयप्रदम् ।
मन्दरं लाभदं व्याकुलं विपुलं विलयं क्षयम् ॥ २ ॥
पार्श्वं च विपरीतं च माहुकं चेति नामतः ।
एतानि हस्ताकम्पानि विद्याद् गेहानि यत्नतः ॥ ३ ॥
अलिन्दौ निर्गमानकोणगानां यथाक्रमम् ।
एकद्वित्रिचतुर्भङ्क्या हलकानां प्रकल्पयेत् ॥ ४ ॥
यदि च क्रमयोगेन कक्ष्योदेशा भवन्ति च ।
लक्षणैरीश्वरं नाम हलकेन गृहं भवेत् ॥ ५ ॥
सर्वलक्षणसंपूर्णं सर्वर्द्धिफलदायकम् ।
वृषभं तु द्वितीयेन गुणचारविवर्जितम् ॥ ६ ॥

प्रथमं च द्वितीयं च यत्रैते तु हलके यदि ।
चन्द्रं वृद्धिकरं नृणां सर्वलक्षणसंयुतम् ॥ ७ ॥
वायव्ये हलके यत्र रोगं रोगविवर्धनम् ।
प्रथमे च तृतीये च यत्रैते तु हलके यदि ॥ ८ ॥
पायं तन्नामतो वास्तु सर्वसम्पत्प्रयोजनम् ।
पितृरोगोत्थकलहोत्थाभ्यां अवश्यं रोगकृल्लये ॥ ९ ॥
पितृरोगाभिवृद्धेषु मन्दनं शुभमादिशेत् ।
सुखमर्थप्रदं कान्तं हलके परिकीर्तितम् ॥ १० ॥
ईशान्यां तु चतुर्थेन लाभकं लाभकं शुभम् ।
लाङ्गलाख्या यदा शाला ईशान्यां च यदापरा ॥ ११ ॥
व्याहृतं तन्नामतो वास्तु वरिष्ठानां विधीयते ।
द्वितीया च चतुर्थी च शाला लाङ्गलके यदि ॥ १२ ॥
सिद्धं सिद्धनामानं प्रयाणेऽत्र कुटुम्बिनः ।
आद्या शाला द्वितीया च चतुर्थी च यदा पुनः ॥ १३ ॥
तिलकं हालिकं सिद्धं गृहे तत्र विलासकारणम् ।
वायव्यं हलके वह्निरीशान्यां च यदा पुनः ॥ १४ ॥
सर्वं भयकरं सिद्धं हलकेषु गृहं भवेत् ।
अग्निवायुमहेशानां शाला लाङ्गलके यदि ॥ १५ ॥
यान्यं मृत्युकरं नृणां न तत् कुर्यात् कदाचन ।
मध्ये नैर्ऋत्यैशान्योः शालाकर्णेषु लाङ्गलम् ॥ १६ ॥
विपरीतं व्याधिकरं नृणां नाशकरं तथा ।
यत्रस्थौ हलके यत्र पादाभिव्यक्तकृताः स्थिताः ॥ १७ ॥
मधूकं नाम तद् वास्तु सर्वमङ्गलयोजकम् ।
द्वारोच्छ्रायं भवेत्सारं तलोच्छ्रायं च वेदनाम् ॥ १८ ॥

पीठस्य च समुत्सेधं भित्तिविस्तारमेव च ।
तथा दारुकलां(ला) चैव या प्रोक्ता गृहकर्मणि ॥ १९ ॥
एकशालाविधाने च तेषां नामानि यानि च ।
तत् सम्प्रति प्रवक्ष्यामो यथावदनुपूर्वशः ॥ २० ॥
षोडशानां समुद्दिष्टो विंशतेरपि चापरः ।
विंशतेः सचतुष्कायास्तथाष्टाविंशतेरपि ॥ २१ ॥
द्वात्रिंशतोऽपरश्चेति † पञ्च वर्गाश्रिता मताः ।
शालाचतुर्थभागेन भित्तिविस्तार इष्यते ॥ २२ ॥
वर्गेषु भित्तिरुक्तोक्तं षोडशादिषु पञ्चसु ।
सर्वपीठा भवेद् यत्र भित्तिस्तम्भतुलादिभिः ॥ २३ ॥
कुर्वीत ह्रासं वृद्धिं वा तत्र सर्वकपर्दां त्यजन् ।
भित्तिसंयुतविस्तारं कार्यमुद्दिश्य बुद्धिमान् ॥ २४ ॥
शालाप्रविष्टं कुर्वीत ‡ हीनवास्तुप्रसिद्धकम् ।
चतुरश्रीकृते क्षेत्रे भूमिभागे समीकृते ॥ २५ ॥
उपरिष्टाद् भवेत् पीठं • तलादर्धसमुच्छ्रितम् ।
विपुले तु ततः पीठे वास्तुविस्तारतोऽङ्गुलम् ॥ २६ ॥
प्रतिहस्तं समुद्धृत्य संख्यया सह योजयेत् ।
ह्रासोच्छ्रायाः समाख्याता वर्गभूतेषु पञ्चसु ॥ २७ ॥
स्तम्भपार्श्वेन वैपुल्यमष्टांशेन विवर्जितम् ।
द्वारविस्तारपादांशो पक्षविस्तार इष्यते ॥ २८ ॥
विस्तारार्धेन बाहल्यं सार्धं वेधा तलोपरि ।
उत्तरोत्तरवैपुल्यं कुर्याच्छालावशाद् बुधः ॥ २९ ॥

वेश्मा विस्तारबाहुल्ये विधेये चाल्पयोरपि ।
द्वारविस्तारपादेन सूत्रे स्तम्भस्य विस्तृतिः ॥ ३० ॥

दशांशनयविहीनांश चतुः स्तम्भेन सम्मितः ।
स्तम्भभागस्य त्रिभागेन पट्टकोटिर्विधीयते ॥ ३१ ॥

हीनमङ्गलमायामे स्तम्भमानात् तु चतुर्गुणम् ।
पट्टान्यान्यनुकुर्वीत   तत्र स्थास्यबाहुल्ययोस्तथा ॥ ३२ ॥

पट्टकोष्ठर्धमुत्सेधाद्धुरेभार्धेन निर्गमम् ।
गम्भकरस्य प्रमाणं स्यादिति शास्त्रविदो विदुः ॥ ३३ ॥

मुख्यात्पुर्वतुर्पर्यन्त पादपादविभागतः ।
पट्टकोष्ठमस्तुर्येन प्रतिभागेन ह्रासयेत् ॥ ३४ ॥

पूर्वाभिमुखं गृहं यत्तु द्वारं माहेन्द्रसंयुतम् ।
हस्तिनी च भवेच्छाला तद् गृहं भद्रसंज्ञितम् ॥ ३५ ॥

भद्रं भद्रकरं नॄणां पुत्रपौत्रविवर्धनम् ।
सिध्यन्ति चास्य कार्याणि भद्राभद्रे वसन्तो गृहे ॥ ३६ ॥

दक्षिणाभिमुखं वेश्म द्वारं चास्य गृहक्षतम् ।
महिषी च भवेच्छाला तद् गृहं नन्दपीठकम् ॥ ३७ ॥

नन्दपीठगृहं पुंसां नित्यानन्दकरं स्मृतम् ।
सर्वसम्पद्गुणोपेतं धनधान्यविवर्धनम् ॥ ३८ ॥

वारुण्यभिमुखं सद्म द्वारं च कुसुमाह्वयम् ।
गावी चैव भवेच्छाला गौरवं नाडिर्मुखाः ॥ ३९ ॥

गौरवे नित्यमुत्सवं वसतां गृहमेधिनाम् ।
सफलं कृषिवाणिज्यं पुत्राश्च धनवर्धिनः ॥ ४० ॥

उत्तराभिमुखं विपण्यं द्वारं भल्लाटसंयुतम् ।
छागली च भवेच्छाला पुष्कराख्यं तदुच्यते ॥ ४१ ॥

शालाभ्याम् निष्क्रमन्तुष्टः सुखस्वस्थानवत्सलः ।
सुभगः पुत्रदाराढ्यो च बहुपुत्रधनान्वितः ॥ ५२ ॥
भद्रं च मन्दपीठं च सौम्यं पुष्करं तथा ।
प्रथमस्यं तु वर्णस्य सर्वस्य प्रयोजयेत् ॥ ५३ ॥
सर्वभद्रादिकाः सर्वे निवेशा ये प्रकीर्तिताः ।
उत्पन्नास्ते विमानेभ्यः पञ्चभ्यः पञ्चपञ्चकैः ॥ ५४ ॥
द्वारस्य पीठस्य च भित्तिकेषु निवेशमानं कथितं क्रमेण ।
तथो वेश्मां वास्तुकलासु सम्यक् महीपालालयेः मनोर्थं च लक्षणम् ॥ ५५ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारनाम्नि वास्तुशास्त्रे

द्वारपीठभित्तिमानादिकसमादीनिवास्तुलक्षणं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

अथ समस्तगृहाणां संख्याकथनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥

वेश्मनां पञ्चशालानां कथ्यन्ते लक्षणान्यथ ।
चतुर्विंशतिसंयुक्तं सहस्रं तानि संख्यया ॥ १ ॥
गुरूणां यथासङ्ख्यानां प्रस्तारस्य च कल्पनात् ।
गृहाणां पञ्चशालानां भेदाः स्युरिति मानतः ॥ २ ॥
पञ्चशालं भवेद् योगात् गृहयोर्द्विविशालयोः ।
यद्वा योगाद् भवेच्चतुःशालिकशालयोः ॥ ३ ॥
चतुर्णामपि वर्णानामिदं सद्म प्रकल्पते ।
हिरण्यनाभप्रभृति वर्णानामिह वेश्मनाम् ॥ ४ ॥
सिद्धार्थादिसमायोगाभिरूपेण गृहाकृतम् ।
योगाद्धिरण्यनाभस्य सिद्धार्थेन गृहं भवेत् ॥ ५ ॥

हैमकूटाख्यमस्यैव वातेन स्वर्णहोत्तरम् ।
सुक्षेत्रस्य च सिद्धार्थसंयोगेन श्रियावहम् ॥ ६ ॥
तस्यैव यमसूर्येण भवेद् वेश्म महाशिखि: ।
शुक्लस्य तु यमसूर्येण सवत्सोर्णं प्रजायते ॥ ७ ॥
धनदसंयोगतस्तस्य चित्रभानुशिखं भवेत् ।
पक्षघ्नस्य तु यज्ञेन सवत्सोर्ध्वं विनिर्दिशेत् ॥ ८ ॥
पक्षघ्नस्यैव वातेन योगाद्विनिर्गमुच्यते ।
न कालचूलीसंयोगस्थितिशालादिषु कल्प्यते ॥ ९ ॥
अन्योन्यवीक्ष्यमाणानां वेद्यालिन्देषु मोदिनः ।
एकशालानुयोगे(ने) वेदाः स्युस्तद्गुणाभ्योजनान्यपि ॥ १० ॥
चत्वारः पञ्चशालानां शुभलेखा च विंशतिः ।
यथा भवन्त्यमा शाला सर्वतोभद्रवेश्मना ॥ ११ ॥
सुवर्णमिति सत्प्राहुः पञ्चशालं तथा गृहम् ।
तदेव कलिश्वीयोगात् सुरूपमिति कथ्यते ॥ १२ ॥
सुन्दरं यष्टिधीयोगाद् गात्रीयोगात्तु पौष्कलम् ।
वर्धमानस्य चैतानि शालानां योगतः क्रमात् ॥ १३ ॥
सुनाभं सुप्रभं चैतत्त्वं विशोकं च भवेद् गृहम् ।
नन्द्यावर्तेऽप्येवमेव शालायोगेन जायते ॥ १४ ॥
सुलभं सम्भवं भद्रं पुण्डरीकं च मन्दिरम् ।
स्वस्तिकस्याप्यजादीनां योगेन स्युरनुक्रमात् ॥ १५ ॥
नामतो भद्रकपिरोचिष्णूनि प्रदर्शनम् ।
स्वस्तिकेऽप्यथवा रुचकस्या भवेद् गृहचतुष्टयम् ॥ १६ ॥
पौषं सुघोषणं नन्दिघोषं श्रीघोषमेव च ।
विंशतिः सर्वतोभद्रपञ्चशालयोगतः ॥ १७ ॥

जातानि पञ्चशालानि योग्यानि पृथिवीभुजाम् ।
पूर्वोक्तैरष्टभिः सार्धं स्यादष्टाविंशतिर्गृहैः ॥ १८ ॥
† कथ्यते पञ्चशालानां मूलमेकमतोऽधुना ।
त्रिभद्रमेकं नवैकभद्राणि दशानुपूर्व्यया ॥ १९ ॥
द्विभद्राणि पुनः पञ्चचत्वारिंशत् प्रचक्षते ।
त्रिभद्राणां शतं विंशत्युत्तरं द्वे दशोत्तरे ॥ २० ॥
चतुर्भद्रगृहाणां तु द्विपञ्चाशच्छतद्वयम् ।
गृहाणां पञ्चभद्राणां षड्भद्राणां दशोत्तरे ॥ २१ ॥
द्वे शते सप्तभद्राणां स्याद् विंशत्युत्तरं शतम् ।
गृहाणामष्टभद्राणां चत्वारिंशच्च पञ्च च ॥ २२ ॥
दश स्युर्नवभद्राणि तथैकं दशभद्रकम् ।
एवं सहस्रमेकं स्याद् विंशतिश्च चतुर्युता ॥ २३ ॥
गृहाणां पञ्चशालानां मूलायामानुपूर्व्यया ।
अथ लक्ष्म च संज्ञां च ब्रूमः षट्शालवेश्मनाम् ॥ २४ ॥
एकद्वित्रिचतुःशालगृहाणां योजनाविधः ।
द्विशालस्यैकशालस्य त्रिशालस्य च योगतः ॥ २५ ॥
षट्शालं जायते वेश्म भेदास्तस्य तु षोडश ।
पञ्चशालस्य संयोगादेकशालगृहस्य च ॥ २६ ॥
स्यात् पद्मसंज्ञकं नाम गृहं षट्शालमुत्तमम् ।
हिरण्यनाभं सिद्धार्थे चैकशालेन वेश्मना ॥ २७ ॥
संयोज्यं तु यदा गेहं तदा स्याच्छ्रीगृहं शुभम् ।
संयोगादेकशालेन शुभेऽथ यमसूर्ययोः ॥ २८ ॥
धनेश्वरं नाम गृहं जायते धनवृद्धये ।
दण्डाख्यसूर्ययोः संयोगादेकशालगृहस्य च ॥ २९ ॥

स मुखपक्षयुतं गृहं स्यात् कालदण्डकम् ।
द्वादशान्यानि जायन्ते नवमान्यतथा द्विशा ॥ ३० ॥
एतेषामेव भेदेषु द्व्यन्यान्यभिवर्णिताः ।
कुर्यात् त्रिशालद्विशाले चतुःशालं चतुष्टयम् ॥ ३१ ॥
स्यात् द्विशालचतुःशालयोगादन्यच्चतुष्टयम् ।
सिद्धार्थेन चतुःशालं वेदमर्यं संयुतियं ?(च) वा ॥ ३२ ॥
गृहं यथा स्यात् चतुःशालं त्रिमोदयान्वितं शुभम् ।
यमसूर्येण संयुक्तं विलासमध्यमुच्यते ॥ ३३ ॥
दण्डयुक्तं चतुःशालं सुखदं नामतो भवेत् ।
वातेन च चतुःशालं संयुक्तं श्रीपदं भवेत् ॥ ३४ ॥
चतुर्विंशतिरन्यानि पञ्चशालान्यन्ययोगतः ।
पञ्च यानि चतुःशालान्युक्तानि महीभूषणम् ॥ ३५ ॥
तेषां द्विशालयोगेन षड्शालान्यभिदध्महे ।
सिद्धार्थे सर्वतोभद्रयुक्ते स्यात्श्रीपुरं गृहम् ॥ ३६ ॥
श्रीवासं सर्वतोभद्रे यमसूर्यान्विते भवेत् ।
दण्डाख्ये भद्रयुक्ते श्रीभूषणं जायते गृहम् ॥ ३७ ॥
वानाकर्णं सर्वतोभद्रयोगात् श्रीमालमं विदुः ।
सिद्धार्थे वर्धमानेन युक्ते स्यात् मुनिमण्डनम् ॥ ३८ ॥
यमसूर्ये तु तेनैव संयुक्ते मूर्तिमालकम् ।
मूर्तिमानं तु दण्डाख्ये वानाकर्णे मूर्तिभूषणम् ॥ ३९ ॥
नन्द्यावर्तस्य योगेन सिद्धार्थादि चतुष्टयम् ।
श्रीतुल्यं श्रीधरं श्रीवत्सीव(क)रं चेति जायते ॥ ४० ॥
सिद्धार्थादिचतुष्कस्य भवेद् दण्डकयोगतः ।
त्रिधाकारं त्रिपोकसं श्रीपार्न श्रीतुल्यं तथा ॥ ४१ ॥

सिद्धार्थोऽविस्तुष्कस्य भवेत् स्वस्तिकयोगतः ।
ध्रुवपालध्वमानत्वमनमध्वनाद्भुयम् ॥ ४२ ॥
अथाऽन्यथैवं रत्नवेदुन्मयोगतो विंशतिर्द्रुताः ।
प्राक् चतुर्विंशतिर्भेदेषि चत्वारिंशत्समुत्थिता ॥ ४३ ॥
सूत्रान्सूचिकवशादेकमत्राद्वीन्द्रियदष्टिमाह ।
मिश्रमिश्रेकं सूचामिश्रमद्रं द्वादशीकया ॥ ४४ ॥
द्वाभ्यां षड्भिस्त्रिभिर्द्विश विंशो द्वे मिश्रभिः कान्ते (तै) ।
स्यात् स्थूलाभिमानसिद्धिः वर्णोऽयं सालपञ्चकम् ॥ ४५ ॥
तालानि पञ्चमङ्गानां सप्त द्वानवतिस्तथा ।
चतुर्विंशा अवताली षड् अष्टाष्यासुदादुना ॥ ४६ ॥
आनीयात् सप्तमन्त्राणि संख्यया पञ्चमङ्गवत् ।
गृहाण्यमत्तमङ्गानां वर्णोऽनं पञ्चपञ्चकम् ॥ ४७ ॥
द्वे विंशो नवमङ्गानां भवन्तानां कालो विदुः ।
षट्चत्वारिंशदङ्गानि तथा द्वादशासमुपपया ॥ ४८ ॥
स्युरेकादशाङ्गयान्यैके द्वादशाङ्गकम् ।
एवं चञ्चत्पुटोद्वाभ्यां स्यात् साद्ध्यचतुष्कम् ॥ ४९ ॥
चञ्चत्पुटमिदं सूक्तः सप्तकालानि सप्तकम् ।
तुल्यं त्रिकालद्विगुणमेककालेन युज्यते ॥ ५० ॥
यथा स्युः सप्तकालानि तथा द्वादशासमुपपया ।
षट्कालं द्विकालं च चतुःकालेन युज्यते ॥ ५१ ॥
यथा तथा सप्तकालमपरं वैकृत जायते ।
द्वैककालं चतुःकालं पञ्चसप्तैन संयुतम् ॥ ५२ ॥
तथा भवेद् विशेषः स्यात् तद्रूपं भीमकाव्यकम् ।
कालेन भीषकं तद्वद् चक्रेण भीषकं भवेत् ॥ ५३ ॥

समस्तगृहाणां लक्षणकथनं नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ।

सिद्धार्थकेन श्रीमाले तद्वदेव प्रजायते ।
पञ्चानां राजयोग्यानां स्युश्चतुःशालवेश्मनाम् ॥ ५४ ॥

समयालानि संयोगादेकशालद्विशालयोः ।
युज्यते सर्वतोभद्रं सिद्धार्थं च यदा गृहम् ॥ ५५ ॥

एकशालेन याम्येन श्रीपदं श्रीपदं तथा ।
सर्वतोभद्रगेहस्य यमसूर्यैकशालयोः ॥ ५६ ॥

योगेन श्रीफलं नाम स्याद् गृहं श्रीफलावहम् ।
सर्वतोभद्रदण्डाभ्यामेकशालं युतं यदा ॥ ५७ ॥

श्रीध्वजं नाम भवनं तदा स्यादास्पदं श्रियः ।
स्यादेकशाले मिलिते सर्वतोभद्रवारुणयोः ॥ ५८ ॥

लक्ष्मीनिवासभवनं गृहं श्रीसुसंश्रितम् ।
यदैकशालं सिद्धार्थं वर्धमानं च युज्यते ॥ ५९ ॥

श्रीपर्वताभिधानं स्यात् तदा तद् भवनोत्तमम् ।
यमसूर्यस्य योगेन वर्धमानैकशालयोः ॥ ६० ॥

श्रीवर्धनं नाम गृहं श्रियो वृद्धिकरं भवेत् ।
दण्डं च वर्धमानं च सैकशालं यदा भवेत् ॥ ६१ ॥

तदा श्रीसद्मं नाम भवेद् भवनमुत्तमम् ।
यदैकशालं बालाख्यं वर्धमानं च युज्यते ॥ ६२ ॥

भवनं श्रीप्रसन्नाख्यं सुखयोग्यं तथा भवेत् ।
सिद्धार्थमेकशालेन नन्द्यावर्तेन चान्वितम् ॥ ६३ ॥

श्रीसारं नाम भवनं भवेद् भूपालसेवितम् ।
नन्द्यावर्तस्य योगेन यमसूर्यैकशालयोः ॥ ६४ ॥

राज्ञां सुखावहं वेश्म श्रीसारमिति च स्मृतम् ।
श्रीशैलमेकशालेन स्यान्नन्द्यावर्तदण्डयोः ॥ ६५ ॥

योगाद् भोगावहं राज्ञां सप्तशालं गृहोत्तमम् ।
एकशालस्य योगेन स्यात्कल्याणवर्धनालयोः ॥ ६६ ॥

श्रीतरङ्गं नाम भवनं भूभुजां भूतिकृद् भवेत् ।
सिद्धार्थस्यैकशालेन संयोगाद् दण्डकस्य च ॥ ६७ ॥

श्रीवत्सं नामतो वेश्म भवेद् योग्यं महीभुजाम् ।
दण्डकस्यैव योगेन यमसूर्यैकशालयोः ॥ ६८ ॥

स्यात्प्रीतिनिधानं श्रीकूटं तस्य दण्डैकशालयोः ।
वातैकशालचण्डैर्युक्तैः श्रीनाथमुच्यते ॥ ६९ ॥

भवनं भूमिपालानां तद् भवेद् भूतिदायकम् ।
एकशालेन युज्येते सिद्धार्थस्वस्तिके यदा ॥ ७० ॥

श्रीप्रियं स्यात् तदा वेश्म सन्ततं बहुलं श्रियः ।
यमसूर्यैकशालाभ्यां स्वस्तिकं युज्यते यदा ॥ ७१ ॥

तदा श्रीकान्तमित्याहुर्भवनं भूभुजां हितम् ।
एकशालेन संयोगो दण्डस्वस्तिकयोर्यदा ॥ ७२ ॥

श्रीधरं नामतो वेश्म तदा स्याद् विजयावहम् ।
वातस्वस्तिकसंयोगमेकशाले यदा भजेत् ॥ ७३ ॥

श्रीप्रभमिति प्राहुस्तदा वेश्म महीभुजाम् ।
एकैकस्य द्विभेदस्याश्चत्वारिंशादियं भवेत् ॥ ७४ ॥

एवमेव प्रकाराः स्युश्चत्वारिंशद् गुणाङ्किताः ।
यदा त्रिशालं भवनं चतुश्शालेन युज्यते ॥ ७५ ॥

तदापि सप्तशालं स्याच्चतुर्भेदं समासतः ।
पद्मालयो राजगेहानां मिलत्यैकतमस्य चेत् ॥ ७६ ॥

त्रिशालं स्यात् तदा सप्तशालं विंशतिभेदवत् ।
हिरण्यनाभयो(यो)गेन सर्वतोभद्रमन्दिरम् ॥ ७७ ॥

श्रीवत्सं जनयेद् वेदम् महेन्द्राख्यां शिलाचयम् ।
श्रीवृक्षं सर्वतोभद्रं सुश्रेष्ठे मिश्रिते भवेत् ॥ ७८ ॥

मुक्तीपुञ्जेन युक्तस्मिन् श्रीपालं नाम जायते ।
पद्मके सर्वतोभद्रयुक्ते श्रीकण्ठमुच्यते ॥ ७९ ॥

हिरण्यनाभे श्रीपाले वर्धमानयुते भवेत् ।
श्रीनिवासं तु सुश्रेष्ठे वर्धमानेन मिश्रिते ॥ ८० ॥

वर्धमानेन तुल्यत्वा च युक्ते श्रीभूषणं विदुः ।
पद्मके वर्धमानेन यदा संयोगमृच्छति ॥ ८१ ॥

तदा श्रीमण्डपं नाम जायते भवनोत्तमम् ।
जाते हिरण्यनाभस्य नन्द्यावर्तेन सङ्गमे ॥ ८२ ॥

स्याद् वेद्य श्रीकुलं नाम श्रियः कुलनिकेतनम् ।
नन्द्यावर्तेन सुश्रेष्ठे युक्ते श्रीगोकुलं भवेत् ॥ ८३ ॥

नन्द्यावर्तस्य तुल्यत्वाद् योगे श्रीस्वावर्तं स्मृतम् ।
नन्द्यावर्तस्य पद्मकयोगे कुम्भं प्रजायते ॥ ८४ ॥

हिरण्यनाभरुचकयोगे स्याच्छ्रीसमुद्गकम् ।
श्रीनन्दं नाम सुश्रेष्ठे रुचकाख्येन संयुते ॥ ८५ ॥

तुल्यत्वा रुचकयुक्ताभ्यां श्रीहर्षं नाम जायते ।
श्रीधरं नाम पद्मके भवेद् रुचकसंयुते ॥ ८६ ॥

हिरण्यनाभेन युते स्वस्तिके श्रीजयपञ्जकम् ।
सुश्रेष्ठेन युते तस्मिन् श्रीमाण्डागारसंज्ञितम् ॥ ८७ ॥

मुक्तीयुते श्रीनिलयं अनेकरूपतिप्रियम् ।
स्वस्तिकस्य यदा योगः पद्मकेन प्रजायते ॥ ८८ ॥

श्रीनिकेतनकाख्यं स्यात् तदा रूपनिमन्त्रितम् ।
उक्तानि सप्तशतानि नामलक्षणयोगतः ॥ ८९ ॥

सर्वाणि सार्वभौमानां नृपाणां मन्त्रिणामपि ।
भवन्ति च सतां नित्यपरोपिप्रयहृद्ये ॥ ९० ॥

एकादिभूम्यावह्यन्तमेवमत्र वेश्मनाम् ।
एतेषां सप्तशालानां क्रमः संख्यामनुक्रमात् ॥ ९१ ॥
† चतुर्ष्वेकापि गो यत्र भूमैके तद् भवेद् गृहम् ।
त्रिभद्रमेकभद्राणि विज्ञानीयाच्चतुर्दश ॥ ९२ ॥
द्विभद्रवेश्मनां सैका नवतिः परिकीर्तिता ।
भवनानां त्रिभद्राणां चतुःषष्टिः शतत्रयम् ॥ ९३ ॥
सहस्रमेकाभ्यधिकं स्याच्चतुर्भद्रवेश्मनाम् ।
भवतः पञ्चभद्राणां द्वे सहस्रे द्विसंयुते ॥ ९४ ॥
षड्भद्राणां सहस्राणि त्रीणि त्रीणि गृहाणि च ।
द्वात्रिंशता चतुर्विंशत् सप्तभद्रकाणानि च ॥ ९५ ॥
अष्टभद्राणि षड्भद्रसङ्ख्यातुल्यानि जायते ।
गृहाणां नवभद्राणां द्वे सहस्रे तथा ध्रुवम् ॥ ९६ ॥
सहस्रं दशभद्राणामेकोत्तरमुदाहृतम् ।
तथैकादशभद्राणां चतुष्षष्ट्या शतत्रयम् ॥ ९७ ॥
सैका द्वादशभद्राणां नवतिर्वेश्मनां भवेत् ।
स्युस्त्रयोदशभद्राणि गृहाणीह चतुर्दश ॥ ९८ ॥
यच्चतुर्दशभिर्भद्रैरेकमेव हि वेश्म तत् ।
इत्येषां सप्तशालानां सहस्राण्यष्ट षोडश ॥ ९९ ॥
एकोनविंशती लक्षाशीतिश्चतुरुत्तरा ।
इदानीमष्टशालानि भवनान्यभिदध्महे ॥ १०० ॥
बहिरन्तश्चतुःशालद्वयमेवं समासतः ।
अन्यानि सर्वभद्रादिरूपसंयोगतो यथा ॥ १०१ ॥
एकोनविंशता क्षेत्रं चतुरस्रं विभाजयेत् ।
भागद्वयेन भूषा स्यान्मध्ये भागचतुष्टयम् ॥ १०२

कुर्वीत पञ्चभिःशालैः सन्मध्येऽङ्गणकान्विताम् ।
चतस्रश्च प्रतिदिशं बुधाः स्युस्ताश्च वास्तुनि ॥ १०३ ॥
शालयोर्यं समशालं चतुश्शालं द्विशालोऽभिधानम् ।
त्रिहीनं पञ्चशाले स्यादष्टशालमिदं क्वचित् ॥ १०४ ॥
तुल्यविन्यासशालिन्यं द्विशालेन युते यथा ।
अष्टौ नवाष्टशालानि गृहाण्यन्यानि निर्दिशेत् ॥ १०५ ॥
मूलान्युक्तिप्रमाणकृतशालानामथ कल्पते ।
सङ्ख्या तत्र त्रिमङ्गं स्यादष्टन्यूनसंहितम् ॥ १०६ ॥
षोडशैवैकभद्राणि द्विभद्राणां शतं विदुः ।
त्रिंशं चतुर्थं त्रिभद्राणां विशेषं शतपञ्चकम् ॥ १०७ ॥
अष्टादशाष्टविंशानि चतुर्भद्रशतानि च ।
पञ्चभद्रसहस्राणि चत्वारि स्युः शतत्रयम् ॥ १०८ ॥
अष्टषष्टिश्च गेहानि तानि सम्यक् विभावयेत् ।
सहस्राष्टकमष्टौ च षड्भद्राणि प्रचक्षते ॥ १०९ ॥
एकादशसहस्राणि तथा शतचतुष्टयम् ।
अशीत्यात् सप्तभद्राणि चत्वारिंशच्च गृहाणि च ॥ ११० ॥
द्वात्रिंशदष्टभद्राणां सहस्राणि शताष्टकम् ।
सप्तत्यभ्यधिकं प्राहुर्वास्तुविद्याविशारदाः ॥ १११ ॥
एकादशसहस्राणि तथा शतचतुष्टयम् ।
चत्वारिंशच्च गेहानि नवभद्राणि सङ्ख्यया ॥ ११२ ॥
अष्टौ स्युर्दशभद्राणां सहस्राण्यष्टभिः सह ।
एकादशभद्राणां सङ्ख्या स्यात् पञ्चभद्रवत् ॥ ११३ ॥
अष्टादशशतानि स्युर्विंशानि द्वादशानि च ।
इति द्वादशभद्राणां सङ्ख्या भवति वेश्मनाम् ॥ ११४ ॥

स्यात् त्रयोदशभद्राणां चतुष्कं शालपञ्चकम् ।
स्याच्चतुर्दशभद्राणां त्रिंशाल्यधिकं शतम् ॥ ११५ ॥
वेश्मानि स्युस्तथा पञ्चदशभद्राणि षोडश ।
एकत्रैव हि विज्ञेयं सर्वं षोडशभद्रकम् ॥ ११६ ॥
† पञ्चविंशसहस्राणि षट्त्रिंशा शालपञ्चकम् ।
गृहाणामष्टशालानां भवन्त्येवं समुच्चया ॥ ११७ ॥
स्यात् समानचतुःशालद्वययोगात् सलक्षणः ।
एकैकशालयोगाच्च नवशालचतुष्टयम् ॥ ११८ ॥
सर्वतोभद्रमुख्यानां मिथो त्रितययोगतः ।
एकैकशालयोगाच्च चत्वारिंशत् तथापरा ॥ ११९ ॥
तुल्यत्रिशालत्रितययोगेन च चतुष्टयम् ।
गृहाणां नवशालानामन्यदुक्तं पुरातनैः ॥ १२० ॥
संख्यामनुक्तं गेहानां नवशालासमासिकम् ।
भूयाबहुलभेदेन नामरूपैः कल्प्यतेऽमुना ॥ १२१ ॥
अथाष्टानूनमेकं स्यात् षट्सप्ताद्यादशीतया ।
कृत्स्नं शतं त्रिपञ्चाशदधिकं वेश्मनां भवेत् ॥ १२२ ॥
लिङ्गाभिः स्युः पालन्यष्टौ सप्त षोडशभिर्युतैः ।
नवस्या सहस्रभिन्नं नाभिमध्यमहिभिर्भवेत् ॥ १२३ ॥
पञ्चाशीतिविभागानामपन्यवृद्धिनुक्रानि पञ्चभिः ।
चतुष्कीभिः प्रजायन्ते भूयानिवित् वेश्मनाम् ॥ १२४ ॥

सप्तसमुद्राणां सङ्ख्याकथनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ।

अष्टाचत्वारिंशत्सहस्राणि तथा पञ्चशतानि च ।
चतुःषष्टिं च गेहानि भूषाभिः षड्भिराश्रितेत् ॥ १२५ ॥

एकत्रिंशत्सहस्राणि सप्तशतान्यष्टभिः शतैः ।
चतुर्विंशतियुक्तानि भूषाभिः सप्तभिर्विदुः ॥ १२६ ॥

चत्वारिंशत्सहस्राणि विंशत्यधिकं च षट्शतम् ।
शतानि चाष्टपञ्चाशत् तत्र भूषाभिरष्टभिः ॥ १२७ ॥

चत्वारिंशत्सहस्राणि सहस्राण्यष्ट षट्शती ।
त्रिंशानि चैव भूषाभिर्गृहाणां नवभिर्विदुः ॥ १२८ ॥

चत्वारिंशत्सहस्राणि षट्शतान्यष्टोत्तरम् ।
भूषाभिर्दशभिः प्रोक्तसम्बन्धजालकम् ॥ १२९ ॥

एकत्रिंशत्सहस्राणि चतुर्विंशत्यधिकम् ।
भूषाभिरेकादशभिर्गृहाणां सुमतो जगुः ॥ १३० ॥

अष्टाचत्वारिंशत्सहस्राणि तथा पञ्चशतानि च ।
यासां द्वादशभूषाणां चतुःषष्टिश्च जायते ॥ १३१ ॥

सप्तसप्ततिः सहस्राणि तथा पञ्चशतानि च ।
स्यात् त्रयोदशभूषाणामष्टषष्टिश्च वेश्मनाम् ॥ १३२ ॥

स्याच्चतुर्दशभूषाणां त्रिसहस्री सषष्टिका ।
भूषाभिः पञ्चदशभिः षोडशाष्टशती तथा ॥ १३३ ॥

यासां षोडशभूषाणां त्रिपञ्चाशत्सहस्रकं भवेत् ।
स्युः सप्तदशभूषाणि वेश्मान्यष्टादश स्फुटम् ॥ १३४ ॥

भूषाभिरष्टादशभिर्वेश्मैकं तद्विधो विदुः ।
एकाद्यं सहस्राणि द्वापञ्चाशत् शतान्विता ॥ १३५ ॥

वेश्मनां नवदशानां चत्वारिंशच्चतुर्युता ।
स्यात् समानचतुःशालद्वयसंयोगात् समासतः ॥ १३६ ॥

एकेन च द्विभागेन कलाकालमनुरूपम् ।
सर्वेषामप्यनुरूपाणां मिथो द्विलयभोगतः ॥ १३७ ॥

एकद्विकालयोगाच्च चत्वारिंशत् तथापरा ।
तुल्यविकालविनयमेकमालसूत्रं यथा ॥ १३८ ॥

साधारणं नवान्यत् स्यात् कलाकालमनुरूपम् ।
तुल्ये विकाले तुल्येषे सर्वभाराविनिर्णया ॥ १३९ ॥

नवाम्या कलाकालानां समुत्पन्नेन विंकाभिः ।
लैल्वेकमलदत्यन्तं विंकालिर्नुद्वैभूत्ता ॥ १४० ॥

षट्पञ्चाशत् स्यात्तु सार्धा तु सकलयन्यधिकं चालम् ।
चत्वारिंशानि विंशाभिः चालान्येकादशदश तृभम् ॥ १४१ ॥

चत्वारि स्युश्चतुर्भिः सहस्राणि चालाशकम् ।
चत्वारिंशच्च नेकृणि जायन्ते पञ्चभिः सह ॥ १४२ ॥

पञ्चभिस्तु सहस्राणि नृपालिर्विंशकज च ।
जायन्ते सप्तचत्वारि तथा पञ्चशतानि च ॥ १४३ ॥

अष्टार्विंशतिसहस्राणि षड्भिः सप्त शतानि च ।
षट्पुत्तराणि जायन्ते वेदमर्तां परित्तक्षूरया ॥ १४४ ॥

षड्भागां स्युः सहस्राणि सप्तभिः सानसमति ।
कालपञ्चाक्रमन्यत्र अमेतु विंशालिसंयुतम् ॥ १४५ ॥

लक्षमेकं सहस्राणि पञ्चविंशतिरष्टभिः ।
शतानि नव जायन्ते सप्तचत्वारिकानि च ॥ १४६ ॥

लक्षमेकं सहस्राणि सप्तभिः शतानि च ।
नव स्युः पत्तिपुरुषाणि नवभूयावश्यागतः ॥ १४७ ॥

लक्षं चतुरशीतिश्च सहस्राणि शतानि च ।
सप्त स्युर्दशभिस्ताहत् पञ्चदश परस्परा ॥ १४८ ॥

लक्षमेकं सहस्राणि सप्तविंशश्च वेश्मनाम् ।
शतानि षोडशाभिः षडेवानि तथ निर्दिशेत् ॥ १४९ ॥
एवं तथा सहस्राणि जायन्ते पञ्चविंशतिः ।
शतानि च द्वादशान्येव नवत्युक्त शतानिः ॥ १५० ॥
सहस्राणि निवेशानां सप्तपञ्चा सप्तशतानिः ।
एकविंशतिः पञ्चाशती चतुर्दशाभिक्रीडिता ॥ १५१ ॥
अष्टाविंशात्सहस्राणि तथा सप्तशतानि च ।
स्युश्चतुर्दशभिः सहस्रा वेश्मनामन्वितानि च ॥ १५२ ॥
स्यात् पञ्चषष्टिसाहस्री शतैः पञ्चभिरन्विता ।
सूत्राभिः पञ्चचत्वारिंशत्सहस्राणि भवन्ति च ॥ १५३ ॥
स्युः सहस्राणि चत्वारि सहस्री शतानि च ।
तथा षोडशसूत्राणां चत्वारिंशच्च पञ्च च ॥ १५४ ॥
सहस्रं सप्तशतिभिः षष्ट्येकं च वेश्मनाम् ।
चत्वारिंशच्च वेश्मानि भवन्ति परिसंख्यया ॥ १५५ ॥
शालं नवानुपव्याविशतसप्तदशाभिरुच्यते ।
सप्तसैकोनविंशत्या सूत्राणां वेश्मविंशतिः ॥ १५६ ॥
एकमेव गृहं सूत्राविंशतेर्बहुलात् भवेत् ।
संख्येयं दशशालानां सूत्राभेदप्रकाशनः ॥ १५७ ॥
प्रसूनं चत्वारिंशत्सहस्राणि पञ्च शतानि च ।
षट्सप्ततिसहस्राणि च दशशालेष्वेकसहस्रमेयम् ॥ १५८ ॥
चतुःशालाद्विशोढानि पापस्यापत्यशालनः ।
चतुर्गुणानि सप्तानां नान्यालिन्देन निर्दिशेत् ॥ १५९ ॥
एकद्वित्रिचतुःशालावेश्मनां संख्यानिवेशः ।
षट्शतानि दशशालान्तान्येवानुक्तानि विस्तरात् ॥ १६० ॥
समारभ्य चतुःशाल(लं) दशशालान्तवेश्मनाम् ।
संख्यानियामसैकयेन सर्वेषामभिदध्महे ॥ १६१ ॥

कूपारम्भेऽपि लग्नानि स्युः शुभपोषक वेश्मनाम् ।
लग्नांशाम्बकनवांशिकत्वा वेश्मानि योजका ॥ १५२ ॥
शुभांशसंस्थानभेदेन निवासो वेश्मनां शुभः ।
जायन्ते कोटिशो भेदा यस्माल्लोकानि लक्षणः ॥ १५३ ॥
इत्थं चतुःशालमुखानि वेश्मान्युक्तानि यानवकालतश्च ।
कालावभेदेन मिथोऽधिकत्वात् लक्ष्मा च लेपाङ्कुशिला प्रयायाः ॥१५४

इति श्रीमज्ज्योतिर्विदां श्रेष्ठोपाधिविभूषित ... नक्षत्र... मुहूर्तरत्ने ... नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥

अथ आपादिनिर्णयो नाम षड्विंशोऽध्यायः ।

इष्टकर्मभिधास्यामः कूपखननविधेः क्रमम् ।
चान्द्रे मासि सिते पक्षे विदध्यात् तं शुभेऽहनि ॥ १ ॥
चैत्रे शोकाकुलो भर्ता वैशाखे च धनान्वितः ।
ज्येष्ठे मृत्युर्विशेषेण भवन्ति पशवः सुखी ॥ २ ॥
श्रावणे धनवृद्धिः स्यादाश्वयुजे न खनेत् खले ।
कन्याभार्गविके मासि पूर्णा भवन्ति कार्तिके ॥ ३ ॥
मार्गशीर्षे धनप्राप्तिः सहस्रं धनसम्पदः ।
माघे वह्निभयं चैव फाल्गुने नीरपूर्णता ॥ ४ ॥
द्वितीया पञ्चमी शुक्ला सप्तमी नवमी तथा ।
एकादशी त्रयोदश्यपि(इष्टा मि)श्रया स्युः शुभावहाः ॥ ५ ॥
चन्द्रतारानुकूलं भर्तुरनुकूलं च वाञ्छ्यते ।
इष्टं हि कूपखननाख्या क्रिया शास्त्रकर्मणि ॥ ६ ॥
कार्या गुरुनिदेशे च प्रारम्भे मण्डपे च ।
सीताभिषेकाद्ये कूर्मस्तम्भोऽप्यथादिकेषु च ॥ ७ ॥

आग्नेयेन सिते पक्षे कौम्भे तत्र पुन हि ।
रवौ कन्यातुलालिस्थे पूर्वं पश्चिमदिङ्मुखम् ॥ ८ ॥
न कुर्यात् नहि सौम्यं स्यात्तत्र च वृद्धिर्भवेत् प्रभोः ।
न दक्षिणमुखं कुम्भमकरधन्विस्थिते रवौ ॥ ९ ॥
कुर्वीत निष्फलं तत् स्यात्पुत्रपशुधनधान्यविहृत् ।
न मीनवृषमेषस्थे कुर्वीत प्राङ्मुखं रवौ ॥ १० ॥
तद् धनर्धं कलत्रपुत्रधनधीदारान्विहृत् यतः ।
रवौ मिथुनसिंहस्थे न कर्किस्थेऽप्युदङ्मुखम् ॥ ११ ॥
कुर्यात् नहि यतोऽलक्ष्म्यं धनधान्यविनाशनम् ।
आयकर्णधाङ्गकर्णीनि प्रवक्ष्यामोऽथ वेश्मनाम् ॥ १२ ॥
गृहमानवशात् सम्यक् कर्तुः स्वामिबलाबलम् ।
नगरे वा पुरयों वा वर्णैर्मानं विधीयते ॥ १३ ॥
तदलाभे करैः कार्यं अल्पमानप्रवृद्धये ।
पञ्च हस्तैर्मितिः क्षेत्रे नवाध्यो वृत्तसंमितः ॥ १४ ॥
क्षेत्राल्पत्वे तु नवैव मानः स स्याद्विहस्ताङ्गुलैः ।
अङ्गुलैस्तु मिते क्षेत्रे सोऽङ्गुलैस्तद्बलाबलः ॥ १५ ॥
यवैर्यावद् यवैर्वापि मानः क्षेत्रानुसारतः ।
गृहेषु कर्महस्तेन मानं स्वामिकरेण वा ॥ १६ ॥
देवतानां तु धिष्ण्येषु कर्महस्तेन केवलम् ।
दैर्घ्यं हन्यात् पृथुत्वेन हरेत् भागं ततोऽष्टभिः ॥ १७ ॥
यच्छेषमायं तं विद्याज्ज्ञात्वा ध्वजादिकम् ।
ध्वजो धूमोऽथ सिंहश्च श्वा वृषः खरकुञ्जरौ ॥ १८ ॥
ध्वाङ्क्षश्चेति च उद्दिष्टाः प्राच्यादयास्तु प्रदक्षिणम् ।
अन्योन्यमभिमुखास्ते च कार्ये स्वस्वस्थानचारिणः ॥ १९ ॥

पूर्वाद्याशाः समुद्दिष्टा ध्वाङ्क्षादिविनायकाः ।
ध्वजसिंहगजाः शस्ताः शस्ताश्चाद्यपुरेष्वमी ॥ २० ॥
ध्वजेऽर्थलाभः सन्तापो धूमे शोको भयासिते ।
कलिः शुनि जये धान्ये वृषे स्त्रीदूषणं खरे ॥ २१ ॥
गजे भद्राणि दृश्यन्ते ध्वाङ्क्षे तु मरणं ध्रुवम् ।
वृषस्थाने गजं कुर्यात् सिंहं वृषगजध्वजयोः ॥ २२ ॥
न कुर्याद् वृषमन्यत्र वास्तवे सर्वतो ध्वजः ।
कल्याणं कुरुते सिंहो प्रासादस्य विशेषतः ॥ २३ ॥
क्षत्रियस्य गजः शस्तो वृषभः शस्यते विशः ।
शूद्रस्य ध्वज एवेष्टः शस्यतेऽर्थप्रदः सदा ॥ २४ ॥
एवमेते गृहादीनामायाः सर्वे प्रकीर्तिताः ।
शयनासने सिंहमानपत्रेषु तु ध्वजम् ॥ २५ ॥
विहितेष्वपि च सर्वेषु चामरव्यजनादिषु ।
सिंहं गजं वा शकटेषु रथेषु कलशेषु च ॥ २६ ॥
सार्थश्वगजपर्यङ्कविधिवर्णं वृषमेव च ।
सर्वधारणपात्रेषु भाजनेषु मतङ्गजम् ॥ २७ ॥
याने च वाहने चैव मतिमान् योजयेद् गजम् ।
प्रासादप्रतिमाशिल्पपीठमण्डपवेदिषु ॥ २८ ॥
कूपेषु च ध्वजं दद्यात् देवोपकरणेषु च ।
वाप्ये यज्ञकुण्डवेदीमण्डपयोर्भवेत् ॥ २९ ॥
महानसे धूमं दद्यादग्न्यागारे ज्वलालये ।
स्थाल्यां भोजनपात्रे च कोष्ठागारेऽन्नधारणे ॥ ३० ॥
एतद्गृहे तथा दद्यात् गृहोपकरणेषु च ।
ध्वजं गजशालायां प्रदद्याद् गजमेव वा ॥ ३१ ॥
वृषं तुरगशालासु गोशालागोकुलेषु च ।
गजाश्ववृषशालासु सिंहं यत्नेन वर्जयेत् ॥ ३२ ॥

अयनानां पारम्पर्याद्भुवमध्यातः शुभावहाः ।
धूमोऽग्निरश्मिर्मिता वायवो ध्वजकृतः सम्यक्पतिता हिमः ॥ ३३ ॥

स्वगणानां भयलक्षणां स्वकेन्द्रभावां नरः शुभः ।
महनलंकजैरमेषु पञ्चकालीनां नरः शुभः ॥ ३४ ॥

कुलालरजकादीनां तथा गर्दभजीविनाम् ।
यद्वादिषु केन्द्रकं नरायेषहाभिनिर्दिशेत् ॥ ३५ ॥

त्रिकोणेस मयोच्चेषे नक्षत्रेऽष्टमे व्ययः ।
त्रिकोणो राक्षसो यत्र इति वेदा व्ययते सतः ॥ ३६ ॥

ताम्रकारशिल्पकुलतानिरापता स्यात् पवाकिमय् ।
व्ययं चौलकके क्रियत्वा चतुर्गत्यकसाणि च ॥ ३७ ॥

मासं त्रिभिर्निर्दिशेत् तत्र यच्चोर्ध्वं लोऽष्टको भवेत् ।
चतुरस्रे यथा मन्दो शुक्रो लग्ने नवांशकः ॥ ३८ ॥

तथा षड्वादिषु चौच्चे शुक्रस्यैवांशकलग्नम् ।
इन्दो यमश्च राजा च वयो मासाभिरेवाब्दः ॥ ३९ ॥

स्वभावमनुत्पचलना निश्चानन्याश्रयोऽपि च ।
तत्क्षेत् स्वतोऽभिमतकाद् पालत् स्याद् भावमस्य भाव ॥ ४० ॥

नवांशिकर्त्रीशेत तत्रिकस्थे धीर्य तारा प्रकीर्तिताः ।
कम्बलकम्बद्धिचलोमपायसराबद्धैकर्मीः ॥ ४१ ॥

वैश्यादयश्चैव्यो च प्राहुः संज्ञाः सज्जाः पक्षे ।
त्रिलासपञ्चमीर्षेर्दुर्पूर्वताना त्रिचजेभेत् ॥ ४२ ॥

जात्यादिहीनीयाङ्कस्यस्तु तारकः स्युरिह सम्भवाः ।
तथा चतुर्थेऽपि चाविष्ट चक्रेऽष्टमगतेऽपि च ॥ ४३ ॥

नष्टे धुविनं तारा चतुःपञ्चकानी तृष्णाम् ।
सुरराज्ञसमर्पणेभ्यः यशाराजां स्युर्गणादयः ॥ ४४ ॥

यद्गणाढ्यो भवेद् भर्ता तद्गणाढ्यं गृहं शुभम् ।
मृगाश्विरेवतीस्वात्यो मैत्रं पुष्यपुनर्वसू ॥ ४५ ॥

हस्तः श्रवण इत्येष देवाख्यो भवतो गणः ।
विशाखा कृत्तिकाश्लेषा पैतृभं वारुणं तथा ॥ ४६ ॥

चित्रा ज्येष्ठा धनिष्ठेति भवतो राक्षसो गणः ।
आर्द्राभरण्यौ रोहिण्यौ(ण्यः) तिस्रः पूर्वास्तथोत्तराः ॥ ४७ ॥

इति नक्षत्रनवकं विज्ञेयं मानुषे गणे ।
गणसाम्यं शुभा तारा परस्परात्(च) व्ययोऽल्पकः ॥ ४८ ॥

द्विजोऽधिकश्च नक्षत्रं भर्तुः शुभफलप्रदम् ।
आयो व्ययश्च योनिश्च ताराश्च भवनांशकाः ॥ ४९ ॥

गृहनामेति विन्यासि करणानि गृहस्य षट् ।
त्रिभिः शुभैः शुभं वेश्म ह्यन्यथामेकेन चाशुभम् ॥ ५० ॥

करणीयमशुभैस्तु शुभैरनिशुभं भवेत् ।
न समायव्ययं वेश्म नाव्ययं नाधिकव्ययम् ॥ ५१ ॥

न द्वितीयांशमसहन्योनिकं च न कल्पयेत् ।
भर्तृतुल्याभिधानं च गृहं दूरतः परित्यजेत् ॥ ५२ ॥

समस्तसकलैककर्णं तृतीयैकापरं तथा ।
चतुर्थपञ्चाङ्कं चेति कर्तव्यं मन्दिरं सदा ॥ ५३ ॥

षडष्टकं त्रिकोणं च वर्ज्यं द्विर्द्वादशं तथा ।
षडष्टके मृतिर्दैन्यं वियोगश्च भवेद् गृहे ॥ ५४ ॥

त्रिकोणे कलहो दुःखं वैधव्यं च प्रजापते ।
द्विर्द्वादशे पुत्रपौत्रसुखबन्धुधनक्षयः ॥ ५५ ॥

कृतेऽष्टभिः दैवकाले लग्नेषापातिभाविते ।
शेषं जीवितमेतस्मिन् पञ्चमके भवेन्मृतिः ॥ ५६ ॥

सम्पूर्णं मध्यमञ्चात्र पूर्णमध्यमसंयुतम् ।
आयाधानः चतुस्त्वाशं भागं कृत्वा विभाजयेत् ॥ ४७ ॥

सर्वतः शोभितं वास्तु यथा सम्पद्विभिन्नं भवेत् ।
स्वामिनस्तत् भवेत् चान्यं स्वपतेश्च यथास्थानम् ॥ ४८ ॥

अर्चिते वर्धते वास्तु नारीभिः पशुभिर्नरैः ।
कीर्त्यायुर्धनधान्यैश्च धर्मोऽस्तु महोत्सवैः ॥ ४९ ॥

मेखला कण्ठबेष्टश्च पताका सूचिका तथा ।
उद्दिष्टं मध्यमिति षट् चन्द्रांशकीद् प्रचक्षते ॥ ५० ॥

एकाद्येकोत्तरान् कोष्ठान् विन्यसेद्दिक्षुपरमतः ।
काष्ठादारभ्य तद्वृद्धिर्यथा स्यात् पार्श्वयोः समम् ॥ ५१ ॥

मेरोरेकाधिका सङ्ख्या परावल्येव चाकृतिः ।
प्रथमे कोष्ठके रूपमन्तं यावच्च पार्श्वयोः ॥ ५२ ॥

आसनोर्ध्वस्थयोर्न्यस्येन्मध्ये सङ्कलितं पृथक् ।
तस्मिन्निर्दिष्टविकल्पानां सङ्ख्या स्यादन्त्यपङ्क्तिका ॥ ५३ ॥

कण्ठयोर्द्धं तु विन्यसेत् तद्वदेवैकपार्श्वतः ।
तद्वदेः कोष्ठकैस्ताभ्यतः प्राक् तत् फलं तथा ॥ ५४ ॥

अथापरः प्रथमोदः कोष्ठोन्तोत्तरसङ्ख्यया ।
कुलीकरणविन्यासात् चामचिश्रणापचितात्मकः ॥ ५५ ॥

एकाद्येकोत्तरानङ्कानाद्यपङ्क्तौ निवेशयेत् ।
अन्यासु पङ्क्तिष्वाद्यान्तं शून्यमन्त्या(का)स्वेव तु कल्पयेत् ॥ ५६ ॥

द्वितीयेषु च कोष्ठेषु तासामेकैकमापयेत् ।
द्वितीयाद्यां तृतीयादिकोष्ठकेषु यथाक्रमम् ॥ ५७ ॥

विकर्णयोगमन्त्यासु न्यासोपयोगसंभवात् ।
फलं विकर्णयोगोत्थमेकस्मिन् परिकल्पयेत् ॥ ५८ ॥

पञ्चाङ्गिकायवीरूपा: सङ्कुचाग्रास्तिर्यगास्तिवेत् ।
कोणमेखलं च (गोल) रूपाणीत्यग्रमध्ये द्विगुणोत्तराम् ॥ ६९ ॥
एकोर्मे वृत्तमत्तैकमेकं द्विगुणमङ्गल: ।
नाभिमर्कमेत् परां सङ्कुचां पञ्चकादन्य उच्यते ॥ ७० ॥
नाडिकेत्याख्या सङ्कुचेत्यकार्यत्यन्तो मुद्दे ।
स्थलाङ्कुसङ्कुचाः सङ्कुचः स्युरलिन्धाधैः पञ्चलिप्ताः ॥ ७१ ॥
पञ्चकमित्यन्तेषु लिखेत् सैकेशान: परम् ।
कल्पनार्(च)स्रै पूर्वपूर्वेषु केनाष्टो कथैत् परम् ॥ ७२ ॥
अन्यायारम्भ नहनामेकान्येषु च पर्यन्तात् ।
आलिन्धादिषु यत्र स्यात् सङ्कुचा तुर्यो तु नर्गं विदुः ॥ ७३ ॥
उद्दिष्टे स्थापयेत् सङ्कुचानुदिक्षां लक्षणे(णै)ष नाम ।
मत्स्येषु रूपपुच्छं तु कल्पनेन्द्रम सम्यपेत् ॥ ७४ ॥
कङ्कुमरूपकने लिकायाँ कस्मै मुकः ।
पायमिश्चरूपासिः स्याङ्कुपयोऽलिन्धकोणयः ॥ ७५ ॥
कृत्वा कल्पः सङ्कुचिन्तं नवमी वाङ्कुनि द्विकम् ।
न्यसेदेकं मुखलां च द्विगुणं द्विगुणे नराः ॥ ७६ ॥
स्थलयपाङ्कुन: स्यामे द्विगुणत्वेकके मुरोः ।
कुर्यात् नमानस्यायाङ्कुसङ्कुचं मध्ये चाई प्रथेत् ॥ ७७ ॥
मासमेकं कोणमैकसूत्रया न्यसेद् पूर्व पश्चात्पो पश्चिमेत्तः ।
इत्यनेकर्णाद्विवेदाङ्कुरूपां कर्णानाथः सूत्रयत्ने च प्रयात् ॥ ७८ ॥
कर्णस्याङ्कुरेखलोऽसे मधेनु पत्नं विन्यसेत् कोणेषु कर्णेन ।
रथिकाद्यो मातृसत्त्वपादि मध्ये पादमः कर्णकेसरो सूचिकास्त्वाः ॥७९॥
एकादिषु द्विगुणितेष्विह पञ्चविंशत्पूत्तकमस्तुपरिष्टेन्यन तेषु विन्यसेत् ।
उद्दिष्टमेकमुक्तनिर्णयमार्गसूत्रास्त्वाङ्कुरैकगुणितैर्विनिसङ्कुचमोहः॥८०॥

इति श्रीमदीशानशिवगुरुदेवविरचिते तन्त्रसमुच्चयपद्धतौ सप्तदशी
आचार्यचयनकलात्मकसकलमङ्कुरोत्पन्नस्थानिर्णयो नाम सप्तदशोऽध्यायः ।

अथ सभाष्टकं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ।

नन्दा भद्रा जया पूर्णा सभा स्याद् भाविता तथा ।
दक्षा च प्रवरा तद्वद् विदुरा चाष्टमी मता ॥ १ ॥

चतुरश्रीकृते क्षेत्रे ततः कोष्ठा विभाजिते ।
मध्ये पदचतुष्कं स्यात् सीमालिन्दस्तु भागिकः ॥ २ ॥

तद्बाह्योऽलिन्दकस्तद्वद् भवेत् सलिलराशिवः ।
प्राग्ग्रीवाभ्यस्तृतीयश्च बहिः क्षेत्राच्चतुर्दिशम् ॥ ३ ॥

निष्क्रान्तग्रीवै(वे)र्भिर्वा स्यादेकस्यां वा यथा दिशि ।
नन्दा भद्रा जया पूर्णा क्रमेण स्युः सभास्तथा ॥ ४ ॥

षड्भागभाजिते क्षेत्रे कर्णभित्तिं निवेशयेत् ।
सभा स्याद् भाविता नाम सप्राग्ग्रीवाश्च पञ्चमी ॥ ५ ॥

एतस्मात् षड्विभागैस्तु पञ्चस्वपि निवेशयेत् ।
एतस्मात् प्राग्ग्रीवसंयुक्तात् दक्षेत्यो विनिर्दिशेत् ॥ ६ ॥

दक्षेति षष्ठी पश्चिमतृतीयालिन्दवेष्टिता ।
प्रवरा सप्तमी सूरिपुङ्गवैः परिकीर्तिता ॥ ७ ॥

प्राग्ग्रीवद्वारसंयुक्ता विदुरेत्यष्टमी सभा ।
सभानामिति मुख्यानां लक्षणं समुदाहृतम् ॥ ८ ॥

इत्यष्टानां लक्ष्म सम्यक् सभाना-
मेतत् प्रोक्तं विभ्रमालिन्दभेदात् ।
तद्वद् द्वारालिन्दसंयोगतश्च
ज्ञातेऽस्य स्याद् भूभृतां स्थानयोगः ॥ ९ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारनाम्नि वास्तुशास्त्रे
सभाष्टकं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥

अथ गृहद्वारप्रमाणानि नामाष्टाविंशोऽध्यायः ।

उपादेयानि धाम्नश्च परिणाहकानि यानि च ।
गृहद्वारप्रमाणानि तानीदानीं प्रचक्ष्महे ॥ १ ॥
द्वारस्य गृहविस्तारैर्दशतुल्याङ्गुलैर्भवेत् ।
उच्छ्रायः सप्तभिर्युक्तैर्विस्तृतिस्तु तदर्धतः ॥ २ ॥
प्रकल्पयेद् गृहद्वारं क्रमेणैव कनीयसा(म्) ।
त्रैराशिकेन मध्यानां द्वाराणां परिकल्पयेत् ॥ ३ ॥
तदुच्छ्रितिसमर्धेन सर्वेषामपि विस्तरः ।
उच्छ्रायमुत्तमानां तु कुर्यात्पञ्चांशवर्जितम् ॥ ४ ॥
विस्ताराङ्गुलसंयुक्तां(क्तं) कुर्याद्विनिष्कनीयसाम् ।
चतुःषष्टिगृहद्वारस्तुर्यभागार्धविस्तृतम् ॥ ५ ॥
विस्तारहस्ततुल्यानि कथ्यन्ते पञ्चदशाधिका ।
संयुतान्यङ्गुलानि स्यादुच्छ्रायोऽर्धेन विस्तृतिः ॥ ६ ॥
षडंशोत्सेधेन वा ज्येष्ठहीनेन स्यात् समुच्छ्रितिः ।
तदर्धेन तु विस्तारो द्वारस्यैकपदो विधिः ॥ ७ ॥
द्वारोच्छ्रायप्रकारैस्तु गुल्फैश्चाङ्गुलेषु विनिक्षिपेत् ।
चत्वारि पेद्याशिखरः स्यात् सपादं विपरीत तत् ॥ ८ ॥
सार्धं वा त्रिभागं वा द्विगुणं चाधिकं च तु ।
एवं कृते भवेद् द्वारपेद्याया विस्तृतिः स्फुटा ॥ ९ ॥
सार्धेन पेद्याविष्केन पिण्डं स्या(त्स्कन्धयो)रन्तरे भवेत् ।
सार्धं तु पेद्याविस्तारः स्यादुदुम्बरविस्तृतिः ॥ १० ॥
पेद्याविष्केन तुल्या स्यात्कपोतलाया विस्तृतिः शुभा ।
सार्धया वैलया रूपशाखायाः अपि विस्तृतिः ॥ ११ ॥
विस्तरार्धेन पेद्यायाः कल्पशाखा विधीयते ।
रूपशाखासमा वा स्यात् सार्धा वा कल्पमध्यमा ॥ १२ ॥

पादोना त्र्यंशहीना वा विस्तारस्यार्धमेव वा ।
मानसेषु च तुल्यः स्यात् आयतायामनिर्णयः ॥ १३ ॥
आद्या शाला भवेद् देवी द्वितीया नन्दिनीति च ।
तृतीया सुन्दरी नाम चतुर्थी स्यात् प्रियानना ॥ १४ ॥
भद्रेति पञ्चमी शाला प्रकाशाः पञ्च वेश्मनि ।
अतोऽधिकास्तु याः शाला षट्प्रभृति न ताः शुभाः ॥ १५ ॥
विस्तारात् षोडशो भागश्चतुर्दलसमन्वितः ।
ततोऽन्यूनः प्रकाशोऽयं भवेद् भित्तिघनं समम् ॥ १६ ॥
सप्तहस्तो भवेज्ज्येष्ठे मध्यमे षट्करोऽन्तिमः ।
पञ्चहस्तः कनिष्ठे तु विस्तारश्चतुरोदयः ॥ १७ ॥
ज्येष्ठे भवेत् सार्धपादहस्ताख्याता प्रविस्तृता ।
मध्यमे दशहस्तात् तु पञ्चहस्तात् कनीयसि ॥ १८ ॥
अङ्गुलस्तरार्धे चाङ्गुलं तत्स्थाने तु कल्पयेत् ।
तत्स्थानस्तम्भे पक्षभित्तिस्तस्य परीक्षते ॥ १९ ॥
द्वारविस्तारमानेन तत्कर्णकोटिर्विधीयते ।
सार्धमेकाधिकेनाथ मध्यिमानं वा पुनः ॥ २० ॥
कुर्याद्विकाशकार्येण मध्यास्येन प्रकाशकम् ।
तत्स्थानं कुर्यात्तलेऽष्टांशाङ्कय द्वारपार्श्वगाः ॥ २१ ॥
जालिताः स्तम्भसन्दैर्वै भागसमन्विताः ।
अष्टकलाष्टभागा स्यात् तत्स्थानं प्रतिपादकम् ॥ २२ ॥
तत्कर्णसूत्रस्य विस्तारार्धेन स्थलनिर्णयः ।
तदर्धेन विधानज्ञो मत्तवारणनिर्णयः ॥ २३ ॥
उच्छ्रायस्तम्भसमुच्छ्रायः तत्कर्णपिण्डसमः शुभः ।
कुक्षिमध्योऽन्यथाख्यात् चिन्त्ये विस्तारेऽष्टांशसम्मिता ॥ २४ ॥

प्रागुक्तस्तम्भमानेन सपादेन विधीयते ।
दीर्घस्त्वष्टाश्रकस्तम्भो वेदाश्रः पादहानितः ॥ ६५ ॥
पादः पादो भवेत्स्थूलः पादशस्तो रसतोऽप्यधः ।
सार्धभागेऽधिकृत्य कार्या रसभा कुम्भकोपमा ॥ ६६ ॥
सार्धभागोऽधिकूना पद्मा अङ्घ्रा शेषं पदोऽधिकम् ।
इत्थं स्यात् पद्मकस्तम्भो युक्त्या युक्तकल्पितः ॥ ६७ ॥
अष्टाश्रो वा विधातव्यः स्तम्भस्तत्परिक्रमात् ।
तद्विस्तारसमं स्कन्धोत्सेधे भागान् विभाजयेत् ॥ ६८ ॥
अष्टाश्रकेषमानेन पार्श्वतः पादपङ्कजम् ।
विदध्यात्स्तम्भभागे तु कोणादृश्य(घ)ट्टिकाकुलाम् ॥ ६९ ॥
घटिका पुष्पमालाभिः पद्मपत्रोपशोभिता ।
शेषभागः समः कार्यो बहिर्धर्मादिवर्जितः ॥ ७० ॥
पटपद्मकको नाम स्तम्भोऽयं परिकीर्तितः ।
मिश्रितो वेदमनामेव कार्मिकः शेषके भवेत् ॥ ७१ ॥
कुबेरो वा विधातव्यः षोडशाश्रविपर्ययान्वितः ।
कर्णान्तः पद्मपत्रौ अङ्गस्य चतुरश्रिका ॥ ७२ ॥
श्रीधरश्च भवेद् वृत्तः कल्पनास्य कुबेरवत् ।
एवं व्याख्याताः चत्वारः स्तम्भाः लक्षणकीर्तिताः ॥ ७३ ॥
स्तम्भमूलस्य विस्तारेण तलपर्य(ङ्क)स्य विस्तृतिः ।
सपादस्य विभक्तस्य बाहुल्यं पादहीनया ॥ ७४ ॥
स्तम्भेन तुल्यं विस्तारे बाहुल्ये पादसम्मितम् ।
हीरग्रहणमायामे स्तम्भायामात् त्रिभागं भवेत् ॥ ७५ ॥
हीरग्रहणविस्तारं भागान् सप्त प्रकल्पयेत् ।
तत्र स्यात् बाह्योत्तरं भागं अन्तर्भेदं प्रवेशनम् ॥ ७६ ॥

नन्द्यावर्तात् त्रिकल्पेन त्रिमार्गं सम्मितेन च ।
त्रिषेतु भागवेंषन्ती पार्श्वयोरुभयोरपि ॥ ३७ ॥

नत्वं कृत्वा ततो मध्ये भागद्वयमथोत्तमम् ।
कुर्यात् त्रिकण्ठकं कण्ठे गुलिकाद्यमथ लक्षिकाद्यम् ॥ ३८ ॥

द्वयोर्मध्येऽपरं भूयो द्विभागस्थं च कण्ठकम् ।
गुलिकां कम्पकानां च पञ्चमांशेन निर्मितान् ॥ ३९ ॥

तस्याधःपद्मतीरं स्यात् पद्मपट्टा विभूषितम् ।
नलपट्टसमः पट्टो विस्तारात् पिण्डतोऽपि च ॥ ४० ॥

पट्टस्यांशेन नीरं स्यात् पट्टपिण्डार्धनिर्गमः ।
स्कन्धपादेन सत्रा कार्या विस्तारस्तौल्यपाद्युता ॥ ४१ ॥

तदर्धेन जघन्नीनां कर्णके पिण्डविस्तृती ।
नाभ्यो विषेपाः पादोनाः सन्धिपाला पदकक्षया ॥ ४२ ॥

निर्यूहेषु च ये पादाः पादोनांशास्तु कारयेत् ।
तुलापट्टाश्च पादोनाः सार्धेन अपतिनिकाः ॥ ४३ ॥

तुलार्धेन विपतलव्या प्रतिमोक्षस्य विस्तृतिः ।
पक्षस्योपरि कण्ठः स्यात् सूचितो रूपकर्मणा ॥ ४४ ॥

वेदिकाजालकपाद्यो निर्यूहः संभवात्पदि ।
विपालन्या च सन्धाना विपद्यागुणवापिका ॥ ४५ ॥

स्तम्भपट्टाश्च विस्तीर्णान् स्वपार्श्वस्थान कल्पयेत् ।
तुलापिण्डाः समाः कार्याः सहमैः सुदृढैर्युताः ॥ ४६ ॥

वेदिकाजालकपक्षं तले कार्यं मनोरमम् ।
भूमौ भूमौ भवेत् तत्र द्वारपार्श्वाभिवर्जितम् ॥ ४७ ॥

स्तम्भान्यः सर्वतः कार्या मूलपादांशनिर्गमाः ।
पक्षकक्षार्धे गृहेषु स्यात्क्षेपं तत्र चतुर्विधम् ॥ ४८ ॥

सूत्राकर्णं तिलकं मञ्जूषाफलकं कुमुदं तथा ।
एकदण्डादिकेषु तेषु स्यात्तुल्यायोऽपि चतुर्विधः ॥ ४९ ॥

लोहतुल्यासनाः कार्याः द्विपदांशकताघवककः ।
लक्षणं तुलिकाद्यामो चन्द्रमर्यादीन समन्विता ॥ ५० ॥

चतुरस्रं समं कान्तं मधुरं सुदृढं घनम् ।
वेश्मनां मञ्चकं कार्यं भुवनं नाना सुपूजितम् ॥ ५१ ॥

तस्यैवान्तरायतो भागो यत्र स्यात्तु चतुष्पदेऽधिकः ।
तथापतिलको नाम आसनः स शुभकर्मणि ॥ ५२ ॥

कुम्भादुपकरः पूर्वो मध्यकः कुमुदाख्यकः ।
कर्णिकास्ये(स्यं) पञ्चकर्णं(र्णं) पञ्चरेखाविभूषितम् ॥ ५३ ॥

पुष्करालम्बिका सिंहपीठा पञ्चपात्रिका ।
तत्सकलार्थं सर्वेषामप्यन्यासनसंस्थितम् ॥ ५४ ॥

सिंहकर्णकपोतालीघण्टाकर्णाविपक्षगाः ।
ध्वजस्तम्भकुमारीश्च दृष्टेषु परिवर्जयेत् ॥ ५५ ॥

न पत्रराशिव्यक्तसिंहकर्णकुमारघण्टाः समन्दरात्तपङ्क्तीः ।
न मस्तकायांनि मञ्च यत्रापयान्योऽन्येषु वेश्मसु मञ्चकायाः ॥५६॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

गृहद्रव्यप्रमाणानि नामाष्टाविंशोऽध्यायः ।

अथ शयनासनलक्षणं नाम एकोनत्रिंशोऽध्यायः ।

इदानीमभिधास्यामः शयनासनलक्षणम् ।
शुभाशुभपरिज्ञानं येन सम्यक् प्रजायते ॥ १ ॥

मैत्रे मुहूर्ते पुष्यस्ये शीतलवर्षा शुभेऽहनि ।
सम्पूज्य देवताः सम्यक् कर्मारम्भं समाचरेत् ॥ २ ॥
कृष्णायां प्रशस्यन्ते चन्दनशिंशपानीपोऽर्जुनः ।
निम्बुकः मालकाकी च शिरीषासनचन्दनाः ॥ ३ ॥
पृथिवीर्बुदशाल्मल्या स्यन्दनोऽर्की सप्तपर्णी ।
श्रीपर्णी शमीपर्णश्च शिंशपास्वेऽपि ये शुभाः ॥ ४ ॥
सप्तकर्णीनि ये वेद्या कृष्णास्तेऽन्यापि निन्दिताः ।
हेमन्त कल्पेन भावद्धा गजदन्तेन वा शुभा ॥ ५ ॥
भारद्वाजेन वा मद्रा पश्या कार्या विचक्षणैः ।
पूर्वनिर्मितो यदा वास्तु शायनासनयोग्यके ॥ ६ ॥
आर्द्रायां नक्षत्रे निम्बितान्युपकल्पयेत् ।
कन्यकन्यात् पूर्णकुम्भं रत्नानि कुसुमानि वा ॥ ७ ॥
सुगन्धद्रव्यसम्भारान् मत्स्यामिषपुरलं तथा ।
मत्स्यारण्यमन्यानि शुभाम् वीरुधानिविधेयमुत्तमम् ॥ ८ ॥
कर्मान्तरं समुद्दिष्टं विद्वद्भिर्वास्तुविद्भिः ।
अशोकस्य नित्यं शस्या कर्मेषु महीरुहाम् ॥ ९ ॥
सन्ध्या महीरुहां शस्या यानं स्यात्सुखावहम् ।
यानं कर्मीयसी भोक्ता शुभायां विजयावहम् ॥ १० ॥
यथानिर्दिष्टयुक्तस्य सन्धिपः सा पतुष्किका ।
द्राक्षयोनी पतलतेविजयद्रुमेना पुरोधसः ॥ ११ ॥
भावासार्थेन विस्तारं सर्वं पाप्यानु कल्पयेत् ।
यद्वा निजाङ्गुलमानेन पदुभागेनान्यथाविधम् ॥ १२ ॥
शिखाग्रो वाहस्ते शाखा दैर्घ्येणाङ्गुलसम्मितिः ।
दूरम्यां द्राक्षपाद्युत्तम्भां दीना स्याच्चैकचर्मिणम् ॥ १३ ॥

बाहल्यमुत्पलस्य स्यात्तुलामध्यात्तु कल्पयम् ।
अङ्गुलद्वितयं सार्धं मध्यस्य तु कनीयसः ॥ १४ ॥
बाहल्यमीशानपदस्य कुर्यादुत्पलसन्निभम् ।
सार्धं सपादं मध्यंशो तस्य विस्तारमुत्पलात् ॥ १५ ॥
विस्तारार्धेन शाखायाः मकुरस्य विधीयते ।
तस्याङ्कयोर्द्वयो(र्या)मध्यश्रेणी द्विगुणविस्तरी ॥ १६
अर्धेन मध्यविस्ताराच्छाखायां बाहल्यमिष्यते ।
त्रिभागहीनमिच्छन्ति पादोनमपि केचन ॥ १७ ॥
स्थौल्येन पादोऽधः हीनाङ्कुम्भकेन समो भवेत् ।
मध्ये सपादः सार्धस्य गते वृद्धिः क्रमेण सा ॥ १८ ॥
षड्भागोऽस्याधिको ज्येष्ठ मध्ये त्र्यंशाधिकस्तके ।
तत्कुम्भकुम्भकस्यांशो मूले तस्यार्धमग्रतः ॥ १९ ॥
उत्सेधतुल्यो विस्तारः कार्यो वा ह्यङ्गुलाधिकः ।
सपत्रकलिकाभक्तपुटमासक्तिस्तूपिनः ॥ २० ॥
कुर्यात् प्रदक्षिणावर्तानि शाखाङ्गानि समन्ततः ।
ऊर्ध्वाधः शिथिलाः पादाः स्वामिनो वृद्धिहेतवे ॥ २१ ॥
सोऽस्तीकृत्यजा शाखा मिश्रकृत्या न शस्यते ।
एकपार्श्वं प्रयासमिति द्विपाकर्मेयमावहेत् ॥ २२ ॥
विशालखण्डितस्यौ तु स्वामिनो विपत्तौ वधः ।
शाखायां जायते यस्मात् तस्मात् तां परिवर्जयेत् ॥ २३
मूलक्रमेण संयुक्तमपसव्यं विवर्जितम् ।
मूलं मूलेन वा विद्ध्येकस्मिं द्वे च शाखयोः ॥ २४ ॥
मध्ये व्रणो कुलकृद्विन्यासी कथाचित्करः ।
छेदाद्यवयवसुश्मानि विरस्यो ग्रन्थहानिकृत् ॥ २५ ॥

निर्योचनगांश्च पर्यङ्के पादस्तम्भो न दृश्यते ।
पञ्चिकोदरबन्धं कुर्यात् तस्मात् शयनासनम् ॥ २६ ॥
आसनं शयनीयं च पञ्चिकोदरवर्जितम् ।
बहुदुःखकरं प्राहुर्धर्मकामार्थनाशनम् ॥ २७ ॥
जारोदके प्रचलति शयने कम्पने तथा ।
छिद्रेऽप्यायामकलही ते क्रमेण भयप्रदाः ॥ २८ ॥
सुश्लिष्टो नाभ्यतः कुर्यान्निर्योचो वर्णशालिनीम् ।
दृढां स्थिरां च स्वपतिः पश्यु कामपिचूद्वये ॥ २९ ॥
निष्कुटं कोलकद्वं कोटकमध्ये वत्सनाभकम् ।
कालकं बन्धकं चेति छिद्रदोषेषु दृश्यते ॥ ३० ॥
मध्यमं सुषिरं मध्ये सङ्कुचास्यं च निष्कुटम् ।
कोलाख्यं नीलमिश्रकान्ति नाभनिम्नात्मवत्सकम् ॥ ३१ ॥
अन्यधंपर्वतौर्ध्वं च विवर्णं विषमं तथा ।
तदिह कोटकमध्ये छिद्रमाकुर्वन्दर्पयः ॥ ३२ ॥
स्निग्धं पर्वसमं नाभावर्तं स्यात् वत्सनाभकम् ।
कालकं कृष्णकान्ति स्यात् चिपिटं तु बन्धकम् ॥ ३३ ॥
छिद्रं पाण्डुवर्णं यत् ततो दुःखकरं तथा ।
निष्कुटेऽर्थक्षयः कोलकोत्थने कुलविग्रहः ॥ ३४ ॥
शाखायां भीः कोटकमध्ये वत्सनाभे वधो भयम् ।
कालके बन्धकाख्ये च कीटविद्धे च नो शुभम् ॥ ३५ ॥
सर्वेषां मधुरमिश्र दारु सर्वमनिष्टकम् ।
शाल्यादौ कथितैः वक्ष्यं दारुभिः शयनासनम् ॥ ३६ ॥
उपपीठाशुभं नाम तथासनाय प्रकल्पितम् ।
दुःखदः सूत्रहस्ताश्च कृतोऽनुत्सुकपादपात् ॥ ३७ ॥

आरभ्य विस्तरात् कार्यस्तावद् यावत्कलाष्टकम् ।
कुम्भस्तम्भस्यासनो वप्रवत्तस्य कार्यमङ्गुलैः ॥ ४८ ॥
कलशः कुम्भदैर्घ्येण लशुनस्यानस्य लशुनः ।
स्थूलः स्यादङ्गुलैकेन वप्रकुम्भस्य विस्तरात् ॥ ४९ ॥
स्थानं च कुम्भकस्यास्य कलशाद् गाम्भीर्यमिष्यते ।
प्रकारान्तरवशतः कर्णिकोऽस्य प्रयोजनम् ॥ ५० ॥
परिवेषणमस्याश्च पञ्चमभागान्तरकम् ।
कार्यः कमलकः सूक्ष्मः प्रकाशनमङ्गुलाधकः ॥ ५१ ॥
आरभ्य दैर्घ्यमाकल्पः स्याद् यावद् द्वादशाङ्गुलम् ।
सार्धाङ्गुलं चतुर्भागे विस्तारेण च दैर्घ्यतः ॥ ५२ ॥
मध्ये च तस्य वाहल्यं विस्ताराद्धेनतो भवेत् ।
उत्तमः स्थूलविस्तारो भवेद्भुसाहस्य कर्णकाः ॥ ५३ ॥
अन्यानस्तु घनाः सूक्ष्मास्तीक्ष्णाः कर्णिकाश्रयाः ।
मध्ये त्रिभागचतुर्भागस्य कर्णकौ भागयोर्द्वयोः ॥ ५४ ॥
त्रिविधानि कृते लेपा न दोषस्तान् विवर्जयेत् ।
मज्जावन्यमपः मेदलापा वाल्योद्भवाः ॥ ५५ ॥
मध्यमो यावद्भिः दोषैर्वर्ज्योऽस्यारम्भकः ।
स्थपकैः सचित्रकार्यैर्वा स मध्ये स्याद्यलङ्कृतः ॥ ५६ ॥
शूलमध्यगते केशाग्रिके योपयुज्यते ।
अङ्गुलैकाधिके चाप्यां कार्यं दैर्घ्येण चाङ्गुले ॥ ५७ ॥
कृतार्थो यथा तस्य कुर्याद् भागत्रयं पुरः ।
पश्चाद् भागद्वयं तत्र सङ्क्षेपोऽस्या विधीयते ॥ ५८ ॥
अङ्गुलत्रयमुत्सेधो विस्तारोऽप्यङ्गुलाधकः ।
अङ्गुल्यङ्गुलयोर्मध्यभागे मध्याधलकृती ॥ ५९ ॥

फलैर्व्याली कीलकभिः कल्पपल्लवमृणालिकमयी ।
गर्भेसम्पुटफलः कीलकबीजकाशीं सैकशुक्तिका ॥ ६० ॥
पादाः पादुकयोः सालकीरिकोणिकिरिचिकिकाः ।
इत्थमिह शयनासनलक्षणानां च लक्षम
सम्यग्वितनुत वर्ण्यः कल्पनस्यापि लक्षणम् ।
सूत्रमस्य निवदीते पादुकयोश्च विद्वान्
सफलमिति निविशेत् सूत्रधारोऽपि लोके ॥ ६१ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
शयनासनलक्षणं नाम एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥

अथ राजगृहं नाम त्रिंशोऽध्यायः ।

अष्टोत्तरशतं ज्येष्ठं मध्यं स्याद्नवतिं करान् ।
अधमं सप्ततिकरान् राजवेश्म प्रकाश्यते ॥ १ ॥
ज्येष्ठे दैर्घ्यं न कर्तव्यं मध्यमे त्रिचतुष्कला ।
चतुरश्रीकृते तेन वदाथा प्रविभाजिते ॥ २ ॥
भागद्वयं सकपाले भित्तिरोहिकोऽन्तमध्यगकिता ।
चतुष्के कोणिको मध्ये चतुःस्तम्भसमन्वितः ॥ ३ ॥
अलिन्दकलाद्वयैः कार्यः स्तम्भैर्द्वादशभिर्युतः ।
विस्तारा स्यात् चतुःस्तम्भो द्वितीयोऽलिन्दकस्ततः ॥ ४ ॥
स्याद्द्वाविंशतिस्तम्भस्तृतीयस्त्वन्त्यालिन्दकः ।
षड्विंशता चतुर्भिश्च स्तम्भानां परिकीर्तितः ॥ ५ ॥
एवं स्तम्भशतं मध्ये प्रोक्तं पूर्वाचार्यैर्बुधैः ।
द्वाराणि चास्य चत्वारि चतुर्धाराणि कारयेत्   ॥ ६ ॥

चत्वारो भित्तिमानेन शेषकाः सर्वे विस्तारिकाः ।
भित्तिषु सर्वासु कर्तव्यमेवं जङ्घाविभेदतः ॥ ७ ॥

अर्धेन मध्यभित्तेस्तु भित्तिर्भद्रस्य(स्य)पि भवेत् ।
भद्रे भद्रे चतस्रो स्यात् विस्तारस्याद्धभिर्युता ॥ ८ ॥

शुकनासं भवेत् पुरः वेदिकासमन्वितैः ।
वेदिकामालोकयाना सूत्रसूमिकालान्तरम् ॥ ९ ॥

तद्विभक्तुर्ध्वभागेन पीठं चास्य प्रकल्पयेत् ।
मानात् सपादकर्णं कृत्वा भागेनैकेन कुञ्चितम् ॥ १० ॥

कर्णिकाखण्डमयूखेन सप्तभौ भागकुलये ।
पादपुरं विस्तारको भागेनोत्सेधकं तथा ॥ ११ ॥

हीरग्रहणकं कार्यं भागं पादविस्तारिणः(णम्) ।
सपादभागिकाः पद्मा सकर्णकेन समन्विताः ॥ १२ ॥

चतुर्थेन भवन्त्यः स्तम्भौ भागार्धे क्रमः ।
तदनुसमालोकयार्थं भूमिकान्यासु कुर्यात् ॥ १३ ॥

पञ्चभागसमायां तु सप्तभागे तथा तलम् ।
वेदिकाया भवत्यर्धं सार्धभागद्वयोन्नतम् ॥ १४ ॥

कण्ठेन युक्तं कर्तव्यं वेदिका विहिता यथा ।
तस्याः कण्ठे(पट्टे) विस्तारश्चास्त्रये सार्धभागिकः ॥ १५ ॥

वेदिकाविस्तरो कार्यो भागार्धपादसंयुतम् ।
वेदिकोपरि कर्णश्च सार्धभागाश्चतुर्दश ॥ १६ ॥

भागद्वयं सपादं तु कण्ठः पट्टं तु चत्वारिः ।
चतुर्भिस्तु द्वितीयं च तृतीयं च विनिर्दिशेत् ॥ १७ ॥

सप्तशीर्षेण कालको यथाशोभं यथारुचि ।
कोणकमलकाः कार्याः कलशाद्वृत्तिकाश्रयैः ॥ १८ ॥
उदयार्धेन शृङ्गैः स्युरन्तराणि तलानि च ।
यथाशोभं तु कर्तव्यं पीठं तस्य सुशोभितम् ॥ १९ ॥
सार्धभागद्वयं चास्य कार्या सुरपरिक्षिका ।
अङ्गुलं भागचतुष्कं च नालकार्यं प्रयोजयेत् ॥ २० ॥
भागद्वयं च पादोनं शाखाविस्ता प्रकीर्तितः ।
निर्गमोऽस्य चतुर्भागो हंसावमलकस्य चोपरि ॥ २१ ॥
पादोनभागं कर्तव्यं तलछन्दं त्रितीयकम् ।
अङ्गुलं भूमिचतुष्केण प्रासादस्य प्रकल्पयेत् ॥ २२ ॥
चतुर्थभूमिकायुक्तिं नातो सुभद्रा(द्र) निवेशयेत् ।
जगतामध्यदेशेन कार्याः शेषास्तु भूमिकाः ॥ २३ ॥
वेदिका च यथोक्ता स्यात् सपक्षा कलशान्विता ।
रेखाशुद्धयः च कर्तव्याः शुभदाः सर्वे यथाक्रमम् ॥ २४ ॥
सर्वोर्ध्वं शिखा कृत्वा घृतीयं यथावत् भजेत् ।
वामनश्चालयश्चात्र कुबेरो चामरस्ताभिः ॥ २५ ॥
ईशसुतो महायोगी मारुतः कम्बुको जयः ।
अनन्तो रुद्रमस्तोर्का विद्याधरकलायमी ॥ २६ ॥
विद्याधराः स्थपतिमिर्मुख्यैः रेखाभिरेखितये ।
नमःप्रतिमासमसंपारमशोभितम् ॥ २७ ॥
विमर्दनिर्वृत्तं युतं चन्द्रशालाविभूषितम् ।
कर्णाक्लं चतुर्षिकं च कुर्वीत दक्षिणोत्तरम् ॥ २८ ॥
प्रासादाश्च महान्तो ये निर्वेशासो समोदयाः ।
सर्वोदयेन कथितो सप्ताशो(शो)न्नतर्ये क्रमः ॥ २९ ॥

मूलभक्ताधमभूपः कोष्ठविस्तारसम्मितः ।
पादहीनश्च मध्ये प्रोक्तः सार्धकोऽथवा त्रिगुणायतम् ॥ १० ॥
चतुर्थो भित्तका येषु प्राकारं तेषु दीयते ।
रेखायां प्रथमायां वा द्वितीयायामथापि वा ॥ ११ ॥
तृतीयायां वा रेखायां तत्र संबद्धाः स्मृताः ।
अर्धं भूम्युच्छ्रयः कार्यः कोष्ठे दशादिभागिके ॥ १२ ॥
स्थूलाधिकाधिपत्ये तु कार्यः स्यादनुसारतः ।
कुम्भकोऽथवा तदर्धेन प्रकम्पसानुमतानि ॥ १३ ॥
चतुरश्रीकृते कोष्ठे भागद्वयपथान्विते ।
अ।गर्भकुड्यो(ष्ठे) मध्येऽस्य चतुर्ष्वी(र्षु)र्वलिन्दभूषितः ॥ १४ ॥
भागेन च ततोऽलिन्दो बाहुलाकावान्वितः ।
तद्वद् द्वितीयालिन्दोऽपि भित्तिका भाविनो भवेः ॥ १५ ॥
तृतीयश्च चतुरश्रधिकालिन्दको भवेत् ।
षड्भिर्भागा मौर्भुकः कार्योऽलिन्दकतुर्थकः ॥ १६ ॥
चतुश्चत्वारिंशता स्यात् चौर्भुकस्य पञ्चमः ।
भागार्थं कारयेत् ति ति सार्थं भागं विसृज्य तु ॥ १७ ॥
भागार्थं ततः कुर्यात् प्राग्वदीयं द्वैर्ध्यविस्तृती ।
विस्तृती निर्गमे येषां अर्धं भागेन कल्पयेत् ॥ १८ ॥
भागिकं निर्गमं तथाप्यन्येऽप्यन्यत् अङ्गस्य हि ।
भागनिर्गमविस्तारं द्विगुणं सर्वास्वपि विधिः ॥ १९ ॥
चतुःषष्ठ्याधिका हस्तैरेकैक भद्रमन्वितम् ।
मध्ये वास्य चतुश्चत्वारिंशां हस्तकानां भवेत् ॥ २० ॥
चोरकाण्डश्चिका च स्यात् अङ्गलकणहालाहुधी ।
एवं चराणां सर्वेषां भवेत् षड् वातायनम् ॥ २१ ॥
हर्म्याद्युपथ्यानपि दोषविवर्जितमिष्यते ।
तृतीयभूमिकायाश्च निर्गमैस्त्वनिकेऽप्यपि ॥ २२ ॥

प्राकृतानि विभेदानि विधानोऽपीव कीर्तितः ।
सर्वतोभद्रसंज्ञोऽस्य चतुष्पर्यन्तमालपि(मि) ॥ ४३ ॥

अयमेव विधिः कार्यो मुख्यरेखाप्रसिद्धये ।
श्रीवत्सस्यापि मध्ये स्यात् स्तम्भाणं कुक्कुटेश्वरम् ॥ ४४ ॥

सार्धं भागं परित्यज्य मध्यात्त्रितयविस्तृतम् ।
कुर्याद्द्वारवीथिमेतस्य भागेन च विनिर्गतम् ॥ ४५ ॥

भद्रं तस्यापि कर्तव्यं भागविस्तारनिर्गमम् ।
मुख्यकोणाद्बहिस्त्यापि मध्यभद्रं विधीयते ॥ ४६ ॥

अयं विधिः समप्रास्तु दिक्षु शेषं तु पूर्ववत् ।
प्रतिभद्रं चतुर्दिक्षु भवन्त्यस्य द्वाराः शुभाः ॥ ४७ ॥

शालं विंशमिदं (सर्व)वराणामिह कीर्तितम् ।
एवं समस्तलक्ष्माणां चतुःषष्टिपदानुगम् ॥ ४८ ॥

सर्वतोभद्रसंज्ञस्य लक्षणानि प्रचक्ष्महे ।
चतुरश्रीकृते क्षेत्रे चतुर्दशविभाजिते ॥ ४९ ॥

भागिकः स्याच्चतुष्कोऽस्य चतुःस्तम्भविभूषितः ।
स्तम्भैर्द्वादशभिर्युक्तः प्रथमः स्यादलिन्दकः ॥ ५० ॥

स्तम्भैर्विंशतिसंयुक्तो द्वितीयः स्यादलिन्दकः ।
स्यादष्टाविंशतिस्तम्भैस्तृतीयः स्यात्त्व(च)लिन्दकः ॥ ५१ ॥

षट्त्रिंशता चतुर्थः स्यादलिन्दो सूचितो बुधैः ।
पञ्चमः स्याच्चतुश्चत्वारिंशता सूचितो बुधैः ॥ ५२ ॥

द्वापञ्चाशत्तरः षष्ठः सर्वेऽप्येतेऽस्य भागिकाः ।
भागार्धं शस्यते भित्तिः सर्वतः सुदृढा यथा ॥ ५३ ॥

सार्धभागं परित्यज्य मध्यात्त्रितयविस्तृतः ।
कर्णीभागनीवकश्च स्यात् भागमेकं च निर्गमः ॥ ५४ ॥

भद्रस्यापि कर्तव्यं भागार्धेनाभिनिःसृतम् ।
मध्ये भद्रं विधातव्यं भागद्वयविनिर्गतम् ॥ ५५ ॥
तस्यापि भद्रं मध्ये स्याद् भागत्रितयविस्तृतम् ।
भागिको निर्गमस्तस्य मध्यस्थांशविनिर्गतम् ॥ ५६ ॥
भागविस्तारसंयुक्तं भद्रमन्यत् प्रकल्पयेत् ।
दिक्षु सर्वास्वयं प्रोक्तो विधिर्भद्रप्रकल्पने ॥ ५७ ॥
स्तम्भानामस्य कर्तव्यं मध्ये वज्रतलं स्थलम् ।
भद्रेष्वेषु च सर्वेषु भवेत् पञ्चाधिकं शतम् ॥ ५८ ॥
समेन प्रविभागेन स्तम्भानामेकरूपता ।
इत्थं समस्तस्तम्भानां चतुष्पञ्चाशं शतत्रयम् ॥ ५९ ॥
किन्तु शङ्खा भवेदत्र भूमिकात्रितयोन्मिता ।
चतुर्मुखसंज्ञस्य प्राप्तो स्तम्भाय कल्पते ॥ ६० ॥
पृथ्वीजयसमं मध्ये भित्तिश्चापि तथाविधा ।
सार्धं भागं परित्यज्य भागेनार्धविनिःसृतम् ॥ ६१ ॥
भद्रं विदध्यात् तन्मध्ये भागत्रितयविस्तृतम् ।
भद्रमेव विधातव्यं भागत्रितयनिर्गतम् ॥ ६२ ॥
पार्श्वयोर्भागिकं भद्रमायत्यां(त्या) विस्तरेण च ।
भागत्रितयविस्तारं भागेनैकेन निर्गमम् ॥ ६३ ॥
मध्यभद्रं ततोऽपि स्याद् भागेनार्धविनिःसृतम् ।
क्रमोऽयं दिक्षु सर्वासु विधातव्योऽस्य सिद्धये ॥ ६४
ऊर्ध्वं पृथ्वीजयस्येव कार्यमस्यापरं पुनः ।
प्रतिभद्रं चतुश्चत्वारिंशत्स्तम्भसमन्वितम् ॥ ६५ ॥
मध्ये स्तम्भयानं चास्य विधेयं सुदृढं शुभम् ।
चतुःषष्टिस्तम्भयानरूपमस्य भवेदिति ॥ ६६ ॥

पञ्चानामपि चैतेषां हस्ताष्टकाभिवर्धनम् ।
मानवृद्ध्यैषविस्तारात् कर्तव्यं विधिमिच्छता ॥ ६७ ॥
मध्यमाधमयोरर्थे कीर्तितं पृथिवीपते ।
राज्ञः श्रीकार्यमन्यच्च कथ्यते गृहपञ्चकम् ॥ ६८ ॥
क्षोणीविभूषणं स्याच्च पृथिवीतिलकं परम् ।
प्रतापवर्धनं चान्यच्छ्रीनिवासं ततोऽपि च ॥ ६९ ॥
लक्ष्मीविलाससंज्ञं च पञ्चमं परिकीर्तितम् ।
चतुरश्रीकृते क्षेत्रे पञ्चभागैर्विभाजिते ॥ ७० ॥
चतुष्को भागविस्तीर्णो मध्ये कार्यश्चतुर्धरः ।
बहिश्च भागिकोऽलिन्दस्तद्बाह्येऽप्यपरकल्पनाः ॥ ७१ ॥
कर्णप्रासादकाः कार्या भागिकाश्च प्रविस्तृताः ।
तेषां चतुष्टकं मध्ये भित्तिर्भागार्धसम्मिता ॥ ७२ ॥
तद्बहिर्भागनिष्क्रान्तो भद्रो भागं च विस्तृतः ।
प्राग्ग्रीवपदसंयुक्तो भागिकालिन्दवेष्टितः ॥ ७३ ॥
अर्धभागिकभित्त्या च चतुष्को वेष्टितो भवेत् ।
प्रासादोऽयं मनोहारी भवेच्चाभिरोत्सवः ॥ ७४ ॥
चतुरश्रीकृते क्षेत्रे सप्तभागविभाजिते ।
चतुष्को भागिको मध्ये पार्श्वालिन्दौ च भागिकौ ॥ ७५ ॥
मध्यतोऽपि च कर्णेषु प्रासादान् विनिवेशयेत् ।
चतुष्कं च कर्तव्यं तेषामन्तरसंश्रयम् ॥ ७६ ॥
ततोऽर्धभागिकी भित्तिः कर्तव्या सर्वतो बहिः ।
भद्रं भागायतो भागविनिष्क्रान्तश्चतुर्दिशम् ॥ ७७ ॥
चतुष्को भागिकोऽलिन्दवेष्टितश्च विधीयते ।
तस्य भद्रत्रयं कार्यं भागविस्तारनिर्गमम् ॥ ७८ ॥

अर्धभागिकनिष्क्रान्ता च वेदिका तद्वद् विधीयते ।
कर्णे कर्णेन(स्तम्भ) विस्तीर्णे द्वे भद्रे भागनिर्गते ॥ ७९ ॥
प्रासादमेवं भुवनतिलकं परिचक्षते ।
चतुरस्रीकृते क्षेत्रे भागद्वादशभाजिते ॥ ८० ॥
चतुष्को भागिको मध्ये चतुःस्तम्भो विधीयते ।
तद्बहिर्भागिकोऽलिन्दो द्वितीयोऽपि च भागिकः ॥ ८१ ॥
अथकोष्ठांश्च कर्णेषु प्रासादान् विनिवेशयेत् ।
चतुष्कर्णं च कर्तव्यं तेषामन्तरसंश्रयम् ॥ ८२ ॥
ततोऽर्धभागिकी भित्तिः कर्तव्या सर्वतो बहिः ।
भद्रं भागायतो भागविनिष्क्रमणमथुर्भरः ॥ ८३ ॥
चतुष्को भागिकालिन्दकेन परिवेष्टितः ।
त्रिभागविस्तृतं भद्रं तद्बहिर्भागनिर्गतम् ॥ ८४ ॥
भागिकं प्रतिभद्रं च कुर्यात्तु मध्यतः समम् ।
भागार्धं बाह्यतो भित्तिर्भद्रस्य परितो भवेत् ॥ ८५ ॥
विविधैश्च विशालाद्यो द्विकर्णैश्चतुरस्रकोऽपि ।
विलासलक्षणको नाम प्रासादोऽयं प्रकीर्तितः ॥ ८६ ॥
कर्णाग्रवर्तिनौ द्वौ द्वौ शालाभागसंगतौ यथा ।
स्यातामस्य तथा कीर्तिर्जलवक्त्रः परिकीर्तितः ॥ ८७ ॥
अस्यैव पीठे निर्यूहकशालाभिः परितोऽष्टभिः ।
अन्योन्यशालासंबद्धैः पद्मशालैव दीयते ॥ ८८ ॥
कर्णप्रासादकोणेषु कोणैः शालाविनिर्गतैः ।
प्रासादसुन्दरो ह्येषलया भुवनमण्डनः ॥ ८९ ॥
एते षोडशसत्वकल्पा अष्टादशचरणादिकम् ।
भूमिभागादिकं यत्र तत् पूर्वान्वयवत् भवेत् ॥ ९० ॥

इदानीं कथ्यते लक्ष्म श्रीवृक्षस्य समासतः ।
चतुश्चत्वारिंशता हस्तैः कल्पिते चतुरस्रके ॥ ९१ ॥

त्रिभागेन चतुर्भिर्भागैश्चतुष्को मालिकः स्थलः ।
चतुर्भिरन्वितः स्तम्भैरलिन्दश्चास्य मालिकः ॥ ९२ ॥

चतुष्को ह्यष्टभिः स्तम्भैर्विंशत्या च द्वितीयकः ।
स्यादष्टाविंशतिपरस्तृतीयश्चान्यालिन्दकः ॥ ९३ ॥

त्रिशेषस्यार्धभागेन सार्धं भागे विधीयते ।
भागपञ्चकविस्तीर्णं भद्रं भागेन निर्गतम् ॥ ९४ ॥

तस्मात्स्याद्भद्रमन्यच्च भागाभिनयविस्तृतम् ।
भागेन निर्गतं कार्यं भद्रमन्यत् ततोऽपि च ॥ ९५ ॥

भागेन विस्तृतं कार्यं भागेनापि च निर्गतम् ।
दिक्षु सर्वासु कर्तव्यो विधिरेषोऽस्य सिद्धये ॥ ९६ ॥

मध्यस्तम्भैश्चतुष्कमध्ये संयुक्तं सारदारुभिः ।
प्रतिमार्गे परैः कार्यमष्टापञ्चाशिरन्वितम् ॥ ९७ ॥

चतुर्दिशं शालमेकं स्यात् स्तम्भभागाभिधं सर्वतः ।
चतुर्द्वारमिदं कार्यं पञ्चाशीत्यधिकवर्णनम् ॥ ९८ ॥

पृथिवीतिलकस्यास्य लक्षणं परिकीर्तितम् ।
चत्वारिंशत्करे क्षेत्रे भागैर्भक्तेऽर्धपञ्चकैः ॥ ९९ ॥

मालिकः स्याच्चतुष्कोऽस्य चतुःस्तम्भविभूषितः ।
अलिन्दोऽपि च भागेन स्तम्भैर्द्वादशभिर्युतः ॥ १०० ॥

विंशत्या च द्वितीयोऽपि त्रिभिः स्यादस्य वाहिका ।
कर्णे प्रासादको भागैस्त्रिभिः स्यान्निर्गतायतः ॥ १०१ ॥

तस्य भद्रार्धं कार्यं भागनिर्गमविस्तृतम् ।
कर्णप्रासादयोर्मध्ये भागपञ्चकविस्तृतम् ॥ १०२ ॥

भागेन निर्गतं कार्यं भद्रं तस्यापि मध्यतः ।
भागत्रितयविस्तीर्णं भागेनैकेन निर्गतम् ॥ १०३ ॥
भद्रमस्यापि मध्येऽन्यद् भागेनाप्यतिनिर्गतम् ।
स्तम्भाः षड्विंशतिरस्य स्युर्भद्रेष्वष्टौ चतुष्टयम् ॥ १०४ ॥
कपालैः श्रीनिवासस्य लक्षणं सम्प्रचक्ष्महे ।
पृथ्वीतिलकवन्मध्यमेतस्य परिकीर्त्यते ॥ १०५ ॥
सपादं भागमुत्सृज्य भागत्रितयविस्तृतम् ।
भागेन निर्गतं चास्य भद्रमाद्यं प्रकल्पयेत् ॥ १०६ ॥
तस्यापि मध्यदेशेऽन्यद् भागनिर्गतविस्तृतम् ।
अलिन्दं दशभिः स्तम्भैः युक्तमेतद् विधीयते ॥ १०७ ॥
सर्वास्वपि च दिक्ष्वेवं विवेकः भद्रकल्पना ।
अस्य षट्सप्ततिः स्तम्भाः भवन्त्येवं सुकल्पया ॥ १०८ ॥
प्रतापवर्धनस्याथ लक्ष्म सम्यगुच्यते ।
चतुर्विंशतिहस्तार्धे सार्धभागप्रपादिते ॥ १०९ ॥
मध्ये चतुष्कं भागेन चतुर्भिः स्तम्भकैर्वृतः ।
अलिन्दो भागिकश्चास्य स्तम्भद्वादशकान्वितः ॥ ११० ॥
भागिका भित्तिरेतस्य भद्रं चास्य प्रकल्पयेत् ।
भागनिर्गमविस्तारं चतुःस्तम्भविभूषितम् ॥ १११ ॥
भित्तिरेव समस्तासु दिक्षु कार्योऽस्य सिद्धये ।
स्तम्भैर्द्वात्रिंशता युक्तो बहिरन्तरयं भवेत् ॥ ११२ ॥
चराणां चैव सर्वेषां चतुष्षष्टिः प्रकल्पना ।
अथ लक्ष्मीविलासस्य सम्यग् लक्ष्माधुनोच्यते ॥ ११३ ॥
प्रतापवर्धनस्यैव मध्यमस्य प्रकल्पयेत् ।
प्रतापवर्धनसमं सर्वतोऽप्येतदीरितम् ॥ ११४ ॥

भित्त्यन्तरस्य पार्श्वे भद्राणि भद्राणामेव कारयेत् ।
कोणेष्वपि च भद्राणि पार्श्वयोरुभयोस्तथा ॥ ११५ ॥
भागस्य(त्र) निर्गमोऽप्येषां विष्कम्भोऽप्यायतं मतः ।
भद्रस्य दक्षिणे पार्श्वे वीक्षणाभिर्वरैः ॥ ११६ ॥
चतुर्द्वारं भवेदेतद्विकटया समन्ततः ।
द्वारमन्यत् त्रिधा तस्य स्वपदे स्यात् सुशोभितम् ॥ ११७ ॥
भूमिभिः सार्धषष्ठीभिर्विधेयः श्रीनिभूषणः ।
अर्धाष्टमीभिश्च भवेत् पृथ्वीतिलकसंज्ञकः ॥ ११८ ॥
स्यात् सार्धपञ्चमीभिस्तु श्रीनिवासोऽत्र भूमिभिः ।
लक्ष्मीविलाससंज्ञोऽर्धपञ्चमीभिर्विधीयते ॥ ११९ ॥
प्रतापवर्धनाख्योऽर्धचतुर्थीभिर्विधीयते ।
राज्ञां पृथ्वीजयादीनि निवासभवनानि च ॥ १२० ॥
क्षोणीविभूषणादीनि विलासभवनानि च ।
यान्युक्तानि निवासाय विलासाय च भूभुजाम् ॥ १२१ ॥
तेषां पृथ्वीजयादीनां द्वारमानमथोच्यते ।
चतुःपञ्चाशदंशो यो विस्तृतः सकरत्रयः ॥ १२२ ॥
स द्वारस्योदयः प्रोक्तस्तदर्धेनास्य विस्तृतिः ।
स्वोदयस्य त्रिभागेन पिण्डः स्तम्भेषु वाञ्छ्यते ॥ १२३ ॥
स्यात् सप्तविंशतितमः सपादः सचतुष्करः ।
षड्भागो भवेद् भूमिः प्रथमा राजवेश्मनाम् ॥ १२४ ॥
ऊर्ध्वस्थाने यथा भवेत् गर्भस्य चतुष्कम् ।
निर्गमस्तम्भकल्पावाङ्गे पादोनमुच्छ्रयः ॥ १२५ ॥
तथाऽन्तराकारी कार्या आयकोच्छ्रायनिर्गमा ।
शीरमद्धनपिण्डार्धबाहल्या सा प्रशस्यते ॥ १२६ ॥

तस्याः क्रमेण बाहुल्ये पादोनं विस्तृतिः स्मृता
अन्तरार्धमितस्तुल्यो मध्यछाद्या विनिर्गमः ॥ १२७ ॥
स्वनिर्गमात् ततः पाल्याः सपादः स्यात् समुच्छ्रयः ।
समुच्छ्रयत्रयांशस्य पादोऽस्याः पिण्डमिष्यते ॥ १२८ ॥
मूलांशाधिकभागोनो मध्यछाद्यस्य विस्तृतिः ।
†कुम्भसूत्रस्य तत्कार्यं विस्तारः परिकीर्तितः ॥ १२९ ॥
स्तम्भोच्छ्रायसमविस्तीर्णा भूमौ साद्यंशयुग् भवेत् ।
कुम्भिनी नलिनी हेला चलन्ता कोला मनोरमा ॥ १३० ॥
आम्रमाला वेदयष्टिः प्रोक्ताः कुम्भाः सप्त मनीषिभिः ।
कुम्भः सा नलिनी नालाम्राम्रमाला कर्णिका स्मृता ॥ १३१
अन्तराले क्रमेण स्युः पञ्चान्याः परिकीर्तिताः ।
स्तम्भे निदध्यान्मध्यस्थां कार्यं कर्तुं हर्तां कुम्भाम् ॥ १३२ ॥
तत्क्षमामात्रे पुनर्न्यस्येत् कुम्भपङ्क्तेऽपि तां सुधीः ।
सप्त पञ्चाथवा त्रिको मध्यकाये कुम्भाः स्मृताः ॥ १३३ ॥
कोणेष्वेता ह्यासन्योऽन्याः कर्णिकाः सायुलाः समाः ।
कार्ये कर्णात् कश्चित् कार्या मकराननभूषिताः ॥ १३४ ॥
तेऽपि विद्याधरोपेताः कश्चित् स्तनकुम्भिकाः ।
सकुम्भिकस्य स्तम्भस्य प्रविभक्त्योदयं त्रिधा ॥ १३५ ॥
तत्र भागद्वयं कुर्याद् भागार्धचतुर्थकम् ।
तत्र पादोनभागेन रत्निकाल्लम्बकं भवेत् ॥ १३६ ॥
ततः सोत्कलिका वेदी साधुविभागा विधीयते ।
कूटागारसमांशार्धं कार्योंऽशास्त्रपट्टकः ॥ १३७ ॥
स स्यात्पीठो(ठ)विस्तारो भागोर्ध्वं मत्तवारणम् ।
स्तोदयस्य त्रिभागेन तिर्यङ् कार्योऽस्य निर्गमः ॥ १३८ ॥

कपर्द्दैः कलशाद्याभिः शुक्तिभिरपि शोभितम् ।
वेदिकावृद्धिमत्स्यस्य कलशाग्रावितं शुभम् ॥ १४९ ॥
जालकीभिः सकलाभिः कीलकैश्च प्रतिकूलकम् ।
एतानि राजगृहराजनिवेशनानि
शुद्धान्तसद्मप्रभृतीनि यानि निरूपितानि ।
यो लक्षणेन सहितं परिमाणमेषां
जानाति तस्य नृपतिः परितोषमेति ॥ १५० ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
राजगृहं नाम त्रिंशोऽध्यायः ।

अथ यन्त्रविधानं नामैकत्रिंशोऽध्यायः ।

भास्वत्प्रियेन्दुताराग्रहनिकरमहाचक्रमाले (न)-
येनायं जगति निखिलं प्रवर्तते सकलमप्रमेयम् ।
भूतानि बीजमखिलान्यपि यस्य तस्य
यः सम्यगं प्रणयति करवित् स वोऽव्यात् ॥ १ ॥
यन्त्राध्यायमथ ब्रूमो यथावत् तत्प्रयोजनम् ।
धर्मार्थकाममोक्षाणां यदेकमिह कारणम् ॥ २ ॥
यदृच्छया प्रवृत्तानि भूतानि स्वेन वर्त्मना ।
नियम्यास्मिन् नयति यत् तद् यन्त्रमिति कीर्तितम् ॥ ३ ॥
स्वरसेन प्रवृत्तानि भूतानि स्वमनीषया ।
कृतं यस्माद् यमयति तद्वा यन्त्रमिति स्मृतम् ॥ ४ ॥
तस्य बीजं चतुर्धा स्यात् क्षितिरापोऽनलोऽनिलः ।
आश्रयत्वेन चैतेषां वियदप्युपयुज्यते ॥ ५ ॥

स्थितः सूत्रधारैः(रै)रुच्यते च सम्यक् न जायते ।
*मिश्रता पार्थिवः सूत्रधारा(णा)णाम् लिङ्ग क्रिया कथेत् ॥ ६
पार्थिवस्यापगमतो न कदाचित् विभिद्यते ।
द्रव्यान्तरादभिज्ञत्वं हि यन्त्रस्य परिकल्प्यते ॥ ७ ॥
तथा विरोधे नैवास्य पावकेनोपपद्यते ।
गन्धात् वह्नेर्विरोधस्य स्थिरता पार्थिवता बलात् ॥ ८ ॥
आत्मैव बीजं सर्वेषां प्रत्येकमपराण्यपि ।
एवं चैषा भवन्त्येषां भूयांसः सङ्करान्वयः ॥ ९ ॥
स्वयंवाहकमेकं स्यात् सकृत्प्रेर्यं तथापरम् ।
अन्यदन्तरितं वाह्यं वाह्यमन्यत् त्वदूरतः ॥ १० ॥
स्वयंवाहकमिहोत्कृष्टं हीनं स्यादितरत् मध्यमम् ।
तेषु योजनीय सुश्लिष्टत्वं निकटस्थितम् ॥ ११ ॥
यत्र(त्र)स्यवसलक्ष्यं यदेकं बहुषु साधकम् ।
तदन्यदपि संसर्गि यत्नात् विश्वकर्मोद्भवात् ॥ १२ ॥
एकः स्वीयां गतिं विधे कार्योऽन्या वाह्यकामिना ।
अन्तरसमिते कीर्ते यदपाते सूत्रमन्यथा ॥ १३ ॥
इत्थं गतिद्वयवशात् वैचित्र्यं कल्पयेत् स्वयम् ।
बालकाना विचित्रत्वं यत्नत्तु यन्त्रेषु कल्पते ॥ १४ ॥
अन्यत् स्यादन्तरत्वे(मे)र्यं द्वितीयं मध्यमं स्मृतम् ।
द्रव्यमयादिविशेषेण चतुर्णामपि योजनः ॥ १५ ॥
संस्कारादिभावात् भूतानां साङ्गैनामनिरिच्यते ।
यः सम्यग्जानाति स तु लभते जयति निधिः ॥ १६ ॥

शमठीनां तृणानां च गुल्मानां च लतस्य च ।
सारं स्थानानि च वृक्षाणां च पत्राणि फलानि च ॥ १७ ॥
प्राप्नोति किं किं न पुमान् य इदं वेत्ति तत्त्वतः ।
गृहस्थेन विलासलालामर्थेभ्य परं पदम् ॥ १८ ॥
रसेराभासमवने विज्ञानस्यैकस्यास्पदम् ।
पश्चाद् देवतानां ... प्रतिपत्तिम् ॥ १९ ॥
तास्तु ... तत्तुष्टिः पूर्वैर्बुधैः प्रकीर्तिताः ।
... स्यादर्थे कामः प्रतिष्ठितः ॥ २० ॥
सिद्धैश्चापारस्य निष्पत्तिर्मौनमाश्रम ... पूर्वकः ।
पार्थिवं पार्थिवैर्यातिः पार्थिवं ... ॥ २१ ॥
तद्वेष तेजोऽनिभिर्नित्यद्वेष ... ।
... तथा बीजैरनलैराकैरपि ॥ २२ ॥
वह्निजैश्च ... पार्थिवैर्वायुभिरपि ।
... पार्थिवैरनलैस्तथा ॥ २३ ॥
वह्निजातेऽपि बीजं स्यात् ... सोऽपि च वायु(नि)जे ।
पार्थिवानां भवेद् बीजमप्यानामपि वायवे(जलम्) ॥ २४ ॥
इति बीजानि सर्वेषां कीर्तितान्यखिलान्यपि ।
कुर्यात्करणानुसारेण ... ॥ २५ ॥
... च ... विविधान्यपि ।
[illegible] ॥ २६ ॥
काष्ठं च चर्म वस्त्रं च स्वर्णादिषु प्रयुज्यते ।
उर्ध्वकः ... ॥ २७ ॥
... च ... ।
... ॥ २८ ॥

एवमाद्यक्षितीयानि पार्थिवस्य प्रचक्षते ।
धारा च जलभारश्च पयसो भ्रमणं तथा ॥ २९ ॥
एवमादीनि भूजस्य जलजानि प्रचक्षते ।
यथोच्छ्रायो यथाधिक्यं यथा नीरन्ध्रतापि च ॥ ३० ॥
उत्थानानूर्ध्वगामित्वं स्पन्देऽथान्यस्य सन्तथा ।
मरुत् स्वभावतो गाढैर्यां पृथिव्या चलीप्सितः ॥ ३१ ॥
इत्याद्यैर्बीजसत्त्वैश्च यन्त्रकर्मविधिः कृतः ।
(रस)स्वामिनो नातिलघ्वा ये बीजं भवति भूतये ॥ ३२ ॥
काष्ठाम्बु(सु)नित्य लोहं च जलजौ पार्थिवं भवेत् ।
अन्यपवनमतादन्यत्तु निर्धूमपूर्णमनलस्तथा ॥ ३३ ॥
बीजं स्वकीयं भवति यन्त्रेषु जलजन्मसु ।
नाथाद्यं पूर्वकथितं वह्निजं जलजो भवेत् ॥ ३४ ॥
सरन्ध्रहीनस्य घटस्य पूरितः सलिलोऽन्विता ।
मरुत् बीजत्वमायाति यन्त्रेषु जलजन्मसु ॥ ३५ ॥
वह्निजातेषु सूतताम्रलोहजन्मादि तद्भवे ।
पार्थिवं कथयन्तीह बीजं बीजविचक्षणाः ॥ ३६ ॥
वाह्नीद्रैर्भवेद् बीजमत्र आपस्तथा भवेत् ।
वायोर्वैत्यादिभिः। योगैर्भवत् गच्छति बीजताम् ॥ ३७ ॥
प्रस्थैवकं च जनकं प्रेरकं धारकं तथा ।
सद्भावकं च भूताने बीजं स्यादनिलोद्भवैः ॥ ३८ ॥
प्रेरणं चाभिघातश्च निवर्तं भ्रमणं तथा ।
जलजं मारुतोत्थेषु बीजं स्यादिति सम्मतम् ॥ ३९ ॥
सरन्ध्रहीनस्य नाथाद्यैर्वायुः पावकजन्मनि ।
प्रवर्तितानि तान्येव भवन्ति पवनोद्भवैः ॥ ४० ॥

प्रेरितः सन्नुद्धृतिमश्च जानिगश्च समीरणः ।
आरम्भो बीजानां गच्छत्स्येवमसम्भवात् प्रकल्पयेत् ॥ ४१ ॥
भूतमेकमितोऽतिरिक्तमन्यद्धीनं ततोऽधिकम् ।
अन्यद्धीनतरं चान्यदेवं मार्गैर्विकल्पितैः ॥ ४२ ॥
मात्रा भेदा भवन्त्येषां कस्माद् वा कर्त्रैव बहूनि ।
निष्क्रिया भूः क्रिया त्वंशो शेषेषु सहजा स्थितु ॥ ४३ ॥
अतः प्रायेण सा जन्या क्रियाबीजप्रयत्नतः ।
साध्यस्य रूपयतनः सविवेको यत्र भवेत् ॥ ४४ ॥
यन्त्राणामाकृतिस्तेन निर्णेतुं नैव शक्यते ।
यथावद्बीजसंयोगः सौश्लिष्ट्यं श्लक्ष्णतापि च ॥ ४५ ॥
अलक्षता निर्वहणं लघुत्वं शब्दहीनता ।
शब्दे साध्ये तदाधिक्यमशैथिल्यमगाढता ॥ ४६ ॥
वहनीषु समस्तासु सौश्लिष्ट्यं चास्खलद्गति ।
यथाभीष्टार्थकारित्वं लयतालानुगामिता ॥ ४७ ॥
इष्टकालेऽर्थदर्शित्वं पुनः सम्यक्त्वसंवृतिः ।
अनुल्बणत्वं तादृप्यं दार्ढ्यं मसृणता तथा ॥ ४८ ॥
चिरकालसहत्वं च यन्त्रस्यैते गुणाः स्मृताः ।
एकं बहूनि चलयेद् बहुभिश्चाल्यतेऽपरम् ॥ ४९ ॥
सुश्लिष्टचलनलक्षत्वं यन्त्राणां परमो गुणः ।
अथ कर्माणि यन्त्राणां विचित्राणि यथाविधि ॥ ५० ॥
न विस्तराच्च सङ्क्षेपात् साम्यानं संप्रचक्ष्महे ।
कस्यचित् सा क्रिया साध्या कालः कस्यापि कस्यचित् ॥ ५१ ॥
शब्दः कस्यापि चोच्छ्रायो रूपस्पर्शौ च कस्यचित् ।
क्रियास्तु कार्यस्य वशादनन्ताः परिकीर्तिताः ॥ ५२ ॥

तीर्यगूर्ध्वमधः पृष्ठे पुरतः पार्श्वयोरपि ।
गमनं सरणं पात इति भेदाः क्रियोद्भवाः ॥ ५३ ॥

कालो मुहूर्तकालाद्यैर्मितो भेदैरनेकधा ।
शब्दो विचित्रः सुभगो रतिकृत् भीषणस्तथा ॥ ५४ ॥

उच्छ्रायस्तु जलस्य स्यात् क्वचित् सूक्ष्मोऽपि दृश्यते ।
गीतं नृत्यं च वाद्यं च पटहो वंश एव च ॥ ५५ ॥

वीणा च कांस्यतालश्च तुमिला करटापि च ।
यत्किञ्चिदन्यदप्यत्र वादित्राणि विभाव्यते ॥ ५६ ॥

समस्तमपि तद् यन्त्राज्जायते कल्पनाबलात् ।
कार्ये तु नाटके चोक्तं ताण्डवं लास्यमेव च ॥ ५७ ॥

राजमार्गश्च दैवी च यन्त्रात् सर्वं प्रसिध्यति ।
तथा चात्यद्भुतास्तेषु विकल्पा यास्तु जातितः ॥ ५८ ॥

ताः सर्वा अपि सिध्यन्ति सम्यग्यन्त्रस्य साधनात् ।
भूचराणां गतिर्व्योम्नि भूमौ व्योमचरागमः ॥ ५९ ॥

चेष्टितान्यपि मर्त्यानां तथा भूमिभृतामिव ।
जायन्ते यन्त्रनिर्माणाद् विविधानीप्सितानि च ॥ ६० ॥

यथासुरा जिता देवैर्यथा निर्मथितोऽम्बुधिः ।
हिरण्यकशिपुर्दैत्यो नरसिंहेन हतो यथा ॥ ६१ ॥

भ्रमणं हस्तियुद्धं च गजानामागतोऽपि च ।
नानाप्रकार(रा) या चेष्टा नानाचाराम्बराणि च ॥ ६२ ॥

दोलाकेल्यो विविधाश्च तथा रतिगृहाणि च ।
चित्रा सेन(ना) च कुट्यश्च स्वयंवाद्यकलेवकाः ॥ ६३ ॥

समाश्च विविधाकाराः सत्त्वा नागाः प्रकल्पिताः ।
एवंप्रायाणि चान्यानि यन्त्रात् सिध्यन्ति कल्पनात् ॥ ६४ ॥

विधाय भूमिकाः पञ्च रम्या स्यादद्भुतापि स्थिता ।
प्रतिप्रहरमन्यासु सर्पन्ती याति पञ्चमीम् ॥ ६५ ॥

एवंमप्यत्ति चित्राणि सुकरत्वं सिध्यन्ति यन्त्रणा ।
क्रमेण विरानावर्तं स्याके दन्ता भ्रमन्त्यसौ ॥ ६६ ॥

तन्मध्ये पुत्रिका कल्प्या प्रति नारीं प्रबोधयेत् ।
अंकुश दर्शनं लोपे भक्तिसम्पातजलोद्गतिः ॥ ६७ ॥

अवस्तुनोऽपि वस्तुत्वं वस्तुनोऽपि यथान्यथा ।
निःश्वासेन विषद् याति श्वासेनाप्याति मेदिनीम् ॥ ६८ ॥

क्षीरोदमध्यगा शय्या प्रतीहारः फणाकुला ।
गोलश्च सूति(चि)विहितः सूर्यादीनां प्रदक्षिणम् ॥ ६९ ॥

परिभ्रमत्यस्यहोरात्रं ग्रहाणां दर्शयन् गतिम् ।
गजादिवृक्षे रथिकृत्पत्रो गमितः सुगमम् ॥ ७० ॥

शान्त्या शाकिकया तस्याः पर्यन्ते हन्ति भो(यो)जनम् ।
दीपिकापुत्रिका कल्प्या क्षीणं क्षीणं प्रयच्छति ॥ ७१ ॥

दीपे तैलं प्रनृत्यन्ती तालवल्या प्रदक्षिणम् ।
यावत् प्रदीपते वारि तावत् पिबति सन्ततम् ॥ ७२ ॥

यन्त्रेण कल्पितो हस्ती न नद्न् गच्छन् प्रतीयते ।
शुकाद्याः पक्षिणः क्लृप्तास्तालस्यानुगमान्मुहुः ॥ ७३ ॥

जनस्य विस्मयकृतो वदन्ति च पठन्ति च ।
पुत्रिका वा गजेन्द्रो वा तुरगो मर्कटोऽपि वा ॥ ७४ ॥

वलनैर्वर्तनैर्नृत्यैस्तालेन हरते मनः ।
येनैव कर्मणा क्षेत्रे क्रियते तेन तत्पराः ॥ ७५ ॥

पाश्चात्यानि पुनस्तद्वत् गतानि पुष्पाणीत्यपि ।
फलके कानि   तिष्ठन्ति पाश्चात्यनुगताणि च ॥ ७६ ॥

चालनी(नं) ददति पुष्पवन्ते विपर्यन्त्यथमानानुलम् ।
जल्पन्ति गायन्ति तथा वेण्वादीन् वादयन्ति च ॥ ७७ ॥

निजकद्रुतरस्य यथाम्यन्तो यन्त्रभित्तिभिः ।
पाखेटा द्विष्यमानुष्यस्ता दृश्याश्च न केवलम् ॥ ७८ ॥

दुष्करं यदयन्त्यन्न तत्तद् यन्त्रात् प्रसिध्यति ।
यन्त्राणां घटना नोक्ता गुप्त्यर्थं नाज्ञतावशात् ॥ ७९ ॥

तत्र हेतुरयं ज्ञेयो व्यक्ता नैते फलप्रदाः ।
कथितान्यत्र बीजानि यन्त्राणां घटना न यत् ॥ ८० ॥

तस्माद् व्यक्तीकृतेष्वेषु न स्यात् स्वार्थो न कौतुकम् ।
वस्तुनः कथितं सर्वं बीजमात्रमिह कीर्तनात् ॥ ८१ ॥

सम्पूर्णं स्थापिता नाहीर्यन्त्राणां कार्यं यद् यथा ।
यन्त्राणि यानि दृष्टानि कीर्तितान्यत्र तान्यपि ॥ ८२ ॥

यन्त्राणि यत्नात् तान्यत्र विज्ञेयान्युपदेशतः ।
एतत् स्वबुद्धिभास्वाभिः समस्तमपि कल्पितम् ॥ ८३ ॥

जयतनय सुरद्रुमः कथितं यत् सुरालयैः ।

बीजं चतुर्विधमिह प्रवदन्ति यन्त्रे-
ष्वम्भोऽग्निभूमिपवनैर्विहितैर्यथावत् ।
प्रत्येकतो बहुविधं हि विभागतः स्या-
न्मिश्रैर्गुणैः पुनरिदं गणनामपास्येत् ॥ ८४ ॥

किमिहास्त्यन्यत् भवति सुकवे चित्रमपरं
किमन्यद् वा तुष्टौ भवति किमु वा कौतुककरम् ।
किमन्यद् वा कीर्त्यै जनकमपरं कामसदनं
किमस्त्यन्यत् पुण्यं वा किमिह च परीतापशमनम् ॥ ८५

घृतेऽस्य पर्णं पीतमिदं बीजपूर्णाः संजायन्ते पोषिताः सूकरीः ।
मान्त्रा मात्स्यश्चिरकृत् पाकवल्लीं पर्कं पोलाद्यं पुनः पचार्यं तत् ॥८६॥

पारस्पर्यं क्षीराक्ते सोपदेशं काकमाच्यासौ वास्तुकमोंयमो वी ।
तामसीयं निर्मलः पत्व सोऽस्मिन्नभिमाण्येव वेत्ति पल्लाणि कर्तुम् ॥८७॥

निर्विर्पुंसकं ये मुनीः पचत्स्वं आत्मस्थैर्यं धान्यशाकानिकायम् ।
ये वा कृत्स्नं योजयन्तीऽत्र सम्यक् तेषां कीर्तिर्घी सुखं चाप्नोति ॥८८॥

अङ्कुशेन सितमधुलपाकेलोपितूर्णं त्रिफलं नवनृपतम् ।
संविधेयमसृग् मध्यगतन्तं श्रियसन्धि दलनाश्मर्यं तत् ॥ ८९ ॥

कारवेषु विहगेषु तदन्ना श्रिमधुद्रतलोहितमेहि ।
आप्नोति विफलन्त्वपुत्रायं स्तुवता जयति पितरं च ॥ ९० ॥

सुश्लिष्टलवणकल्पेन कृत्वा सरसमन्तर्गुरुधातुकारम् ।
मलं तथा कुण्डलपोर्गुणेन मध्ये पुटं तस्य मधु पर्येषम् ॥ ९१ ॥

पूर्वोक्तयन्त्र विधिनोपरेऽस्य क्षितेऽस्य शाल्यान्नसंस्कृतेन ।
स्वर्णं ततः लक्षमाथमधुलीकारसोद्धात्कर्कं करोति ॥ ९२ ॥

अश्विवह शाल्यालविनिर्मिते सुमति स्पष्टतलं
       विज्ञासु शाम्बल् मृगशिशुहसां यान्ति(ति) नीलयेव मासा ।
विविनासां दधिलवण्यिनो निर्मलेऽस्य यांजां
       प्रीतिं गच्छत्स्यधिकमधिकं मन्मथकीर्तिमानि ॥ ९३ ॥

वटकमूलो वेणुः पाकवो विषमय काण्ला
       वामदाहिविके चाश्वानोऽत्यन्यमून्यलिङ्गाण्यपि ।
मधुरमधिकं पचितं च स्वानि विनयात्पर्क
       नविह विधिना वल्लोम्बुकानिलस्य विभूतिमाप्नुम् ॥ ९४ ॥

लघुपक्वमयं महाविषं दलमुखितानुं विपाय तस्य ।
उपरे रसपन्नगपादचीन ज्वलनाचारमधोऽस्य पाति(ति)सूर्णम् ॥९५॥

गन्धाश्मकः कृष्णसत्त्वं चक्राङ्कोत्थाप्यमौक्तिकेनाभिरेण ।
सूतस्यान्तः पारदस्यास्य यावत्या मिश्रं कुर्वन्नन्ते याति दूरम् ॥

इत्थमेव सुरभिन्निरतुल्यं [illegible] मातृविभावम् ।
आवर्तीत विधिना चतुरोऽमलसत्त्वं पारदमूलात् एककुम्भात् ॥९

अपक्वपातालीनियमम्यचत्ति [illegible] कुम्भसुधा गुणेन ।
स्योक्तो कगिल्या मरकतम्यमौति [illegible] ॥ ९८

कुलतमिन्तनसवयसयस्य तद् विधाय रसजातिमल्लः ।
अपरेडाविधिना विनिमदं सिद्धनागसुपर्णं विदधाति ॥ ९९ ॥

स कोऽप्यस्य स्फारः स्फुरति नरसिंहस्य महिमा
  पुरस्तात् यस्यैता मदकलमधुपोऽपि द्विपवराः ।
मुहुः श्रुत्वा श्रुत्वा निनदमपि गम्भीरविषमं
  पलायन्ते भीताः [illegible] ॥ १०० ॥

[illegible] ।
सञ्चिनुयात् पञ्चरचितं [illegible] कल्पयेत् ॥ १०१ ॥

सिद्धं मीलकविधिना [illegible] कृष्णवर्मणा गुप्तम् ।
पुंसोऽथवा कुमत्या स्वयं कृष्णादिरमणीयम् ॥ १०२ ॥

रत्नगतैः मन्त्रं विधिना नारायणसङ्गतैः सूतैः ।
[illegible] विदधाति ॥ १०३ ॥

[illegible] (आभा)दि ।
[illegible] च करोति ॥ १०४ ॥

एवमन्यदपि [illegible] विधत्ते ।
युक्तिमतेन विधिना निजबुद्धेः [illegible] ॥ १०५

पुंसो बाहुसमुच्छ्रायं रूपं कृत्वा शिलेतमुखादि ।
तत्कर्योऽभिनवदण्डं निखनेद्धि प्रतिवाणं कार्यं ॥ १०६ ॥
षड्गुलमथ मुहूर्तस्तं कुम्भहस्तमथवा यदि तत् स्यात् ।
तत्रिहस्ति निखातो निहितं नीरात् हरिं संकुलमुखं प्रसरेण ॥ १०७
ये चापरा ये सलिलपातयोऽस्मिन्नुपूर्णताः तत्र कुर्यात्तु कुर्वते ।
ये क्रीडाख्याः क्रीडार्थं च राज्ञां सर्वेऽपि स्युर्योगानतो गुणानाम् ॥१०८
इदानीं प्रकटमायतनं वापिकानां प्रवक्ष्यते ।
क्रीडार्थं कार्यसिद्धये च वापीं ताहि निर्विदुः ॥ १०९ ॥
निम्नगं भवति ग्रोणीवैभवयुक्ताभिस्तिरसाकलम् ।
यत्र तत् पाल्यबन्धः स्यात् वापिकाविनियोजनम् ॥ ११० ॥
उच्छ्रायसमपाताख्यं पक्षोर्ध्वां नालिका पयः ।
जलाधारगुणाम्बुधोपवस्तात् समनालिका(कम्) ॥ १११ ॥
यत्र पातनद्युच्छ्रायं वलितोच्छ्रायतो जलम् ।
निर्गत्य गत्वा यथास्थूर्ध्वं सन्धिद्रुमलक्षणयोगतः ॥ ११२ ॥
वलितोच्छ्रायतस्तोयं निर्गन्तूर्ध्वोर्ध्वमेरयेत् ।
सन्धिद्रुमलक्षणयोगेन तत् स्यात् पालसमोच्छ्रयम् ॥ ११३ ॥
वाप्यां वाऽपि च कूपे विधानतो दीर्घिकाविधिरा विहिता ।
पक्षोर्ध्वमस्तु गमयति नदिद्रोच्छ्रयसंज्ञितं कथितम् ॥ ११४ ॥
पातालमिवास्य रूपं यत् सलिलं धारासंस्थितं विचारित ।
तस्माद्रामास्य निरवधिनतोऽस्योच्छ्रायतुल्यस्य ॥ ११५ ॥
सलिलं सुरङ्गेवाम्भीर्ये निक्षेप वर्त्मना दूरे ।
अपूर्वमतलमध्यार्थं तदिह समोच्छ्रायतः कुरुते ॥ ११६ ॥
धारागृहमेकं स्यात् प्रवर्षणाख्यं ततो द्वितीयं च ।
प्रणालं जलमध्यं नन्द्यावर्तं तथाऽन्यदपि ॥ ११७ ॥

माङ्गल्यमार्थमेतत् विधेयं योग्यमेतद्भवनिष्कुक्षम् ।
मङ्गल्यानां सदनं श्रियामिदं तुष्टिपुष्टिकरम् ॥ ११८ ॥
सच्छिकाचापस्य सचिवे करवाप्यामिव सोऽयं देयम् ।
पञ्चांशेस्सेषाद् द्विगुणा त्रिगुणा वा नासिका कार्या ॥ ११९ ॥

जलनिर्गमहंसहासरचनगर्भमुखा वर्तिका गीतन्या ।
निर्व्यूहकल्पसि तस्यां शुभे मुहूर्ते पट्टं कार्यम् ॥ १२० ॥
सर्वाभिरेव वीथीभिर्युक्तं सहितं पक्षकर्णकुक्षकैश्च ।
सुनिविष्टस्तम्भमालं विततभित्तिं सम्यग्वेधेन ॥ १२१ ॥

स्तम्भोद्गमैर्विविधैः सकम्पैर्युक्तं हिरण्यशाखिकैर्वा ।
रत्नोद्गमैः कदाचित् सुरगणसमुद्भवैरथवा ॥ १२२ ॥
श्रीकण्ठोत्थैरथवा सालङ्कृतमयसहजहरोत्थैः ।
नानास्वरूपैर्विलासरूपैर्यदि वापि षोडशाभिः ॥ १२३ ॥

अथवा चतुरस्रभिन्नविकल्पितविविधैर्विविधरूपैर्वा ।
सुश्लिष्टमणिरत्नपीठैर्मणिभिरपि वा विचित्रितम् ॥ १२४ ॥
प्राक्शीर्षैरतिविधैः शालिकाशीर्षैर्भूषितं विविधैः ।
वेदीभिः परिकलितं कपोतपालीभिरभिरामम् ॥ १२५ ॥

रमणीयतालभञ्जिकाभिर्विविधनर्तनाकुलितमत्तालम्बम् ।
मिथुनैश्च वानराणां कलहप्रभृतिभिरीहामृगैः ॥ १२६ ॥

विद्याधरसिद्धोरगकिन्नरैरप्सरोभिश्च रमणीयम् ।
यक्षवरैः परमग(गु)णैः कीचकविधिनिर्मितैर्नानाविधैः ॥ १२७ ॥

कल्पलताभिर्विविधैर्विचित्रलतापत्रपुष्पसंयुक्तम् ।
पत्रगुल्मतरुलताभिराश्रमभवमनोहारि ॥ १२८ ॥

मकरमुखसहस्रोत्थैः सुश्लिष्टविविधालीकैः कल्प्यो ।
सन्धिप्रदेशविहितं श्रोत्रावयवपरिकल्पितम् ॥ १२९ ॥

सुश्लिष्टसन्धिबन्धे स्तम्भमुखाभित्तिसंश्रिते परितः ।
सम्यक् कृत्वा स्वन्तरविक्षेपणं वज्रलेपाद्यैः ॥ १३० ॥
ताम्रारकूटसदृशम्मैनमिथ्यायोत्थपूर्णसंधिपिनम् ।
अतसीकरञ्जतैलप्रविगाढो वज्रलेपः स्यात् ॥ १३१ ॥
दृढसन्धिबन्धहेतोः स तत्र देयो द्विजः कदाचिद् वा ।
शाखास्कन्धस्तम्भानवसितजालनीलैः प्रलेपश्च ॥ १३२ ॥
उत्कूपयन्त्रकैर्वा सामन्तजलौघाय तत्प्रपिनः कृत्वा ।
पिधायानुपान्युक्तं प्रवर्षयेत्स्तूपनये स्वयमिः ॥ १३३ ॥
कार्याण्यस्मिन् करिणां मिथुनान्यभितोऽम्बुकेलिकृतानि ।
अन्योन्यपुष्करोत्क्षिप्तशीकरव्यपरिषिक्तमयवराणि ॥ १३४ ॥
वर्षोत्कूलं चास्मिन् प्रीतिमति प्रतिमजो वीक्ष्य ।
एकस्मेद्न्हस्तैर्निर्वापमिव मुञ्चन् जलं कार्यः ॥ १३५ ॥
स्तनयोर्मुखेन सृजती जलधारां तत्र कापि कार्या स्त्री ।
आनन्दस्नुतवानिव सलिलकणान् पक्ष्मभिः काचित् ॥ १३६ ॥
नाभिकुहरविवराभिव विनिर्गतां कापि विभ्रती धाराम् ।
काम्यकुलीनसांशुभिरिव योषित् त्रिभङ्गी कार्या ॥ १३७ ॥
एवमपर्याप्तिविधानात् स्वभावचेष्टान् बहूंश्च रमणीयान् ।
स्रोतान् विधाय कुर्यादाश्चर्यं नरपतेः स्थपतिः ॥ १३८ ॥
मध्ये तस्य विधेयं सिंहासनमनलमणिविघटितम् ।
तत्रासीनैर्नरपतिरभिषिक्तः श्रीपतिर्देवः ॥ १३९ ॥
आयात् कदाचिदस्मिन् मङ्गलगीतैर्विमर्दितानन्दः ।
वादित्रवाद्यनिपुणैर्निषेव्यमाणः सुरेन्द्र इव ॥ १४० ॥
य एतस्मिन् गाढतपनतापव्यसनितिकरे
सुखी धारागारे स्फुरसलिलधारे नरपतिः ।

सुखेनास्ते पश्यन् विविधजलशिल्पानि स भवे-
न मर्त्यः किन्त्वेष क्षितिकुलनिवासः सुरपतिः ॥ १५१ ॥

जलदाकुलाब्दयुक्तं पूर्ववदम्बुदं पदं समारचयेत् ।
वर्षद्धारानिकरैः प्रवर्षणाख्यो नयप्रोति ॥ १५२ ॥

प्रतिकूलमस्मिन् कार्या दिक्पालद्वारयायिनः पुरुषाः ।
विविधाः पयः सुरूपाश्चत्वारः सप्त वा सुदृशः ॥ १५३ ॥

यन्त्रेण समोष्ठूप्येन ताम्रसुवर्णेन वा ततः पुरुषान् ।
कृत्वा सम्यङ्नालान्तकर्मोभिः पूरयेद् विमलैः ॥ १५४ ॥

सलिलप्रवेशरन्ध्रप्रपिहितमपि पिधाय तत्र पुरुषाणाम् ।
अङ्गानि वारिमोक्षाय्यपिहितान्यथ मोचयेत् लेपम् ॥ १५५ ॥

सलिलं सप्तकनाले द्वारमतिरोधमोचनैः पुरुषाः ।
मुञ्चन्ति स्वेच्छयमी विविधप्रपातेन चित्रकरम् ॥ १५६ ॥

इत्थमिमाम् वारिधराम् सामस्त्या(स्त्या)न्नु अन्तरेण वा सलिलम्
स्पन्दन्तो वा स्वेच्छं प्रवर्षयन्तिमद्भुतमिदम् ॥ १५७ ॥

इदं नानाकारं कुलभवनमार्थं रतिपते-
र्निवासस्थिवाणामनुकृतिरमेकं जलकृताम् ।
पयःसत्तीर्थ्यं रविकरपरीतापहरणं
न केषामत्यर्थं भवति नयनानन्दजननम् ॥ १५८ ॥

एकेनाथ चतुर्भिः स्तम्भैरष्टाभिरथार्कसङ्ख्यैर्वा ।
षोडशभिर्वा कुर्यान्मनोहरं पद्ममिव क्षितलम् ॥ १५९ ॥

मध्ये पूर्णं चतुर्भिश्चतुरस्रं सर्वभित्तिसंयुक्तम् ।
ईशानोरणयुक्तं छतौत्तं पुष्पकाम्बरम् ॥ १६० ॥

तस्योपरि मध्यगता प्राङ्गणवापी स्फुटा विधातव्या ।
शतपत्रविहितभूषा तन्मध्ये कर्णिका कार्या ॥ १६१ ॥

तत्कोणेषु चतुर्ष्वपि रमणीया दारुदारिकाः कार्याः ।
मध्याम्बुजमिलितकराः सालङ्काराः समङ्काराः ॥ १५२ ॥

पूर्वोक्तयन्त्रयोगात् पद्मासीने चतुर्ष्वदारिपर्णी ।
शृङ्गारमलयारिभिरङ्गणवापीं सिञ्चन्ति ततः ॥ १५३ ॥

नाभिमिति कृत्वा वापीं तत्सलिले तदनुपद्मगर्भगताम् ।
छायास्तु गन्धरोत्क्षेपणि रोहन्ति सर्वतो नियतम् ॥ १५४ ॥

मुखपट्टसमुत्कीर्णै रूपैर्विविधैर्मनोहरै रचितैः ।
भङ्गीर्वारि विमुञ्चन्ति मासरन्ध्रकमल नैकार्थैः ॥ १५५ ॥

प्रणालार्क्षं धारामण्डलमिव मत्स्यदृक्सुलनवं
  निर्यान्ति यत्र गत्ख क्षितिनिपतितिलक्ष्नवदर्पस्थमि ।
क्रोडेन्येतद् वेश्म स्रपतिरपि कुब्जा चतुरपा
  प्रमाण्यैनी ह्रासन्यविक्रमदृणीची कुलविपाम् ॥ १५६ ॥

चतुरश्रालिन्दगम्भीरा वापी कार्या मनोरमा सुदृढा ।
गर्भगतं पुष्पमस्याः कर्तव्यं लिखसन्निभ ततः ॥ १५७ ॥

विहितप्रवेशनिर्गति सुरङ्गपार्श्वे विधेनिगलद्वारम् ।
विरचीत चाष्ठल्पैः प्रयवैर्व्योमसमुपरिस्फुरत् ॥ १५८ ॥

विकासप्रकोष्ठितवर्त्मना मनोऽङ्गल्लत्तं च विरेकेण ।
तस्य विधेयं मध्यं सलिलाविर्भावसङ्गुरसम् ॥ १५९ ॥

ऊर्ध्वविनिर्गमितपञ्चनलिकास्थलदृतस्वरोऽद्भुतैः ।
सचित्रकर्णिकाकमलकिञ्जल्ककारमिर्मिलोत्पन्नम् ॥ १६० ॥

आपूरयेत् तलोऽम्बु च धाराम्बुभिरमलकमलपर्यन्तम् ।
विविधाम्बुनैव सम्यक् प्रविधाय मनोरमं भवनम् ॥ १६१ ॥

नानारूपकपुष्पपाठ(त्व)परिपिनमकलोरम्भुरम् ।
पातालमिराप्ततमित्र्यनलद्युणपि विद्धं कुलशोभम् ॥ १६२ ॥

कृत्रिमतालतमालकदलीपङ्क्तिभिरपि चाम्बुजकम्बैर्युक्ताम् ।
कुर्याद्रम्भोद्यानीं वापीमाहार्ययोगेन ॥ १६३ ॥

सामन्तसुभगसुभगा राजद्वाराक्ष्यसंश्रयात्तत्र ।
परराष्ट्रागतवृत्तान्तसेवुर्गि किमपिह निभृताः ॥ १६४ ॥

अथ स यथाविधि सलिलक्रीडां पूर्वोक्तमार्गरूपाणाम् ।
दृष्ट्वा मुदितः कुर्यात् पर्यङ्कारोहणं क्षपतिः ॥ १६५ ॥

तत्र स्थितस्य नृपतेः परिवारितस्य
धाराङ्गनाभिरभितो जलमध्यभाजि ।
पातालसद्मनि यथा भुजगेश्वरस्य
निस्सीमसम्भृतरतिर्भवति प्रमोदः ॥ १६६ ॥

पूर्वोक्तवापिकायां मध्ये स्तम्भैश्चतुर्भिरुपरचितम् ।
मुक्ताप्रवालपूर्णं पुष्पकमथ कारयेद्धृष्टमम् ॥ १६७ ॥

वाप्यां पयोभिः पुष्पकमापूर्णं सुमिर्गताभिरथ सुतरम् ।
गर्भस्थलिकाभित्तिभिरुपरिहितधोभं समन्ततः कुर्यात् ॥ १६८ ॥

पूर्वोक्तवारियोगात् पूर्णाम्भःकर्णितो विधायैताम् ।
जलकान्तिषु सोत्कण्ठो महीपतिः पुष्पकं यायात् ॥ १६९ ॥

कुर्वीत नर्मसचिवैर्विलासिनीभिश्च सार्धमवनिपतिः ।
तद्विस्पन्दनतरणीं निमज्जनोन्मज्जनैः क्रीडाम् ॥ १७० ॥

एकत्र परिरभ्य बहिरन्यत्र कृत्वा सलिलेन नद्धः ।
क्रीडत्सलं केलिचरैः सहायैरप्यः सुखं मज्जनपुष्करिण्याम् ॥ १७१ ॥

वापीतलस्थितमथ व्यपयातनग्न-
माच्छादितस्तनभरं करपल्लवेन ।
गाढाबद्धसक्तवसनं जलतोयसुप्ता-
लोकने प्रणयिनीजनमत्र धन्यः ॥ १७२ ॥

रथदोलादिविधाने दारुकर्मापि चक्ष्महे वयं सम्यक् ।
यन्त्रभ्रमणककर्म प्रकीर्तितं पञ्चमं यत् तत् ॥ १७३ ॥
तत्र वसन्तः प्रथमो मदनविलासो वसन्ततिलकश्च ।
विभ्रमकस्त्रिपुरकः पञ्चैते दोलकाः कथिताः ॥ १७४ ॥
तिलकेचुलुरः स्तम्भान् समैकस्त्रोणान् कदलान् सुवृत्तान् ।
सदृशान्तरान् धरित्रीखातान् सुश्लिष्ट(ष्ट)पीठगतान् ॥ १७५ ॥
प्रासादस्योत्कृष्टि प्रविधाय च विरचिताङ्घ्रवरदैर्घ्यम् ।
सुश्लिष्टं रमणीयं तदथो विहितगाम्भीर्यम् ॥ १७६ ॥
तदूर्ध्वतले स्तम्भो लोहमयाधारसंस्थितः कार्यः ।
समसंहितः पीठयुतो मसृणश्चामलकतुलाभिः ॥ १७७ ॥
संस्थाप्योपरि पीठस्य कुम्भिकामलिकां विमलां च ।
चतुरपिच्छैस्तलोऽम्बुसदृशिराभिर्वेष्टयेत् सद्भिः ॥ १७८ ॥
स्तोकसमथ भूमिकोच्छ्रयमस्योर्ध्वं कल्पयेत्तिलाम्बुकुम्भम् ।
निवसेन वेष्टनोर्ध्वं चतुरं स्तम्भशीर्षं च ॥ १७९ ॥
हीरमह(णा?)पर्यन्तं मचला गजशीर्षिका विशालाख्या ।
सुदृढा प्रयत्नरचिता मनोभिरामा प्रपाशोभम् ॥ १८० ॥
तस्योपरि कार्या चतुष्किका हेमभास्वतोऽभीष्टम् ।
तस्यामुपरि विधेयस्तलशालो दृढतरन्यासः ॥ १८१ ॥
स्तम्भैर्द्वादशभिरथ हैमैः युक्ता समुच्छ्रितैर्भव्यैः ।
रत्नकलीकोणस्थितिरचिता भूः प्रथमिका कार्या ॥ १८२ ॥
मध्ये भ्रमका तस्याः गर्भस्तम्भप्रतिष्ठितः कार्यः ।
हेमप्रमाणदण्डसहितां पश्चात्कल्पयेत् पट्टैः ॥ १८३ ॥
रथिकाशिखायामेषु च कलशाम(च)रणस्य मृदुपरिष्टात् ।
भ्रमचक्राणि न्यस्येन्मध्ये स्तम्भे च पञ्चैव ॥ १८४ ॥

अत उपरि पञ्चमांशोर्ध्वे द्वि भूमिका पुष्पकाकृतिः कार्या ।
मध्यस्तम्भाधारा कुम्भकलशविभूषणा शिरसि ॥ १८५ ॥
स्तम्भेऽश(ष)न्तराद् भाति ते कूटं चतुरस्त्र्यर्धभूमिका तत्र ।
रथिकाभ्रमरकयुक्ता पदपदं चारुघण्टेषा ॥ १८६ ॥
चतुरस्ररथिकाङ्गी समसिंहकर्णाढ्या-
परिभ्रमकस्तम्भयुगाभ्यधिकविलासं भूपतिः ।
करोति मध्यमेरुसद्रि(वं वि)मानानि यत्कीर्तिं
कल्पान्तसमये भवत्यचलकीर्तिरिभाति सः ॥ १८७ ॥
आरोप्य स्थिरमेवं स्तम्भं भूमीपृष्ठादिरहितमथ ।
हस्तचतुष्कोच्छ्राया कार्योपरि भूमिका चास्य ॥ १८८ ॥
मध्ये भ्रमरकयुक्तं दीर्घं पूर्ववद्विधानैरुपलिप्तम् ।
पुष्पकमपि च स्तम्भे शिथिलं कलशोपरिकृतं कुर्यात् ॥ १८९ ॥
तस्योपरि च पीठा चतुरस्रसमसंयुता विधातव्या ।
मध्ये स्तम्भवती कार्या स्तम्भेन सहायती तत्र ॥ १९० ॥
एवं पुष्पकभूमिकान्तरलब्धावधी विमुक्तो क्रमो
यावद् धामकृतपञ्चचक्रशिखरं सकलं कनकाभासयेत् ।
तावत् ता रथिकासमा पञ्चदशस्तम्भ स्थिताः पुष्पके
कलशावसकूलपुष्पार्पितं दत्तो भ्राम्यन्ति सर्वा अपि ॥ १९१ ॥
अथ कोणगतान् स्तम्भान् पुरो विनिवेशयेत् ऋजुन् सुदृढान् ।
सुश्लिष्टपीठसंस्थान् समान्तरान् मैत्रिमीलिताः ॥ १९२ ॥
तेषामुपरि स्तम्भ(स्ता)न्तरसंयुक्ता भूमिका विधातव्या ।
रथिकास्तम्भ पञ्चमो भ्रामयन्ते पूर्ववद् विस्तृताः ॥ १९३ ॥
तदुपरि तथार्धभूमिः कार्या सुश्लिष्टपाट्टसन्धाना ।
मध्यभ्रमरकयुक्ता सकलपक्षा सततारम्भापुण्या च ॥ १९४ ॥

[1]नानाविधव्यालवती चलन्नतो वातायनैर्वा व्ययम् ।
अन्योन्यसन्नद्धपरिस्फुरत्वोल्यमाल-
विद्रुमोज्ज्वलरचिताग्रमत्तवारणम् ।
दृष्ट्वा वसन्ततिलकं सुरमन्दिरस्थं
मुग्धाङ्गनाजनमुपयाति न विस्मयत्वं(यं कः) ॥ १९५ ॥

प्रविभाज्य रङ्गभूमिं प्रथमां त्वाष्टान्तरान्तरस्थाने ।
चतुरस्रा रूपवती सचतुर्भद्रा विधेया भूः ॥ १९६ ॥

प्रतिकोणमागम(गा)त्स्या भद्रेषु भवन्ति संयता भ्रमराः ।
अन उपरिष्टाद् भूत्वा भ्रमरालाद्भासमाः कार्याः ॥ १९७ ॥

रेखाः शुद्धाः कार्या बहिरन्तर्भित्तिभागमान्यतः ।
पीठेषु मध्यग(सं)स्थास्ततोऽपरा भूमिकाः कार्याः ॥ १९८ ॥

पीठस्य मध्यसंस्थैरन्योन्याधारालियोभिर्मिमकैः ।
सर्वे भेदाद् भवन्ति सान्तरा(रा) विभागे भ्रमराः ॥ १९९ ॥

दोलासनो विहितसारमधुरू(रु)णानि-
विशेषण पश्चिमदलासमतु विभागेण ।
पूर्णावलिस्फुरदुपैति समुन्नसन्ती
कीर्तिर्न भाति भुवनत्रितयेऽपि नक्य ॥ २०० ॥

चतुरश्रमथ क्षेत्रं कृत्वाष्टौ भाजितं ततोऽष्टभिः ।
कर्णैः कोष्ठैस्त्रिभिश्चतुरस्रं कल्पयेत् मध्यम् ॥ २०१ ॥

तद्विगुणमपूर्णमिलस्य भूमिकस्थानानां सन्निवेशतया कार्यम् ।
तत्र च मध्यमचतुष्केण भूमिका स्यात् समुच्छ्रयतः ॥ २०२ ॥

तथा भद्रचतुर्भागवर्तिना भूमिका उपर्युपरि ।
कर्णौ भवन्त्येवं नाः स्युर्निर्गमाः प्रमाणेन संयुक्ताः ॥ २०३ ॥

डोलाकोऽष्टकयुक्ता पश्चात् चतुरश्रकल्पना कार्या ।
मिथस्तु भूम्यौ कार्ये समवृत्तचतुर्भागविस्तारे ॥ २०४ ॥

रङ्गः स्यादाद्यभुवि द्वितीयभुवि कोणगतास्तथा रथिकाः ।
स्युर्मध्य(?)वृत्तियुक्ता दोला अपि तत्र रमणीयाः ॥ २०५ ॥

रथिकास्तृतीयभूमौ कार्या भद्रेषु चातिरमणीयाः ।
कोणेष्वधासमान्यर्धांशास्तु केऽपि क्रमः कार्यः ॥ २०६ ॥

दोलारथिके चतुरस्रे क्रमोऽष्टांशतो भवेत् तथा ।
आसनमिह तत् कथितं सुधीभिः स्थानं पर्यङ्कं स्यात् ॥ २०७ ॥

निखिलान्यपि क्रमकसंयुक्तं नानि विकसि तमस्तम् ।
पञ्चाशत्कानि स इह नाम ह्रस्वकोऽपराचिका ॥ २०८ ॥

पञ्चकर्मसमस्तात् चमस्य चरं (नि)र्योजयेदेकम् ।
लघुचक्राणि च लघुनियोजयेदासनेष्वत्र ॥ २०९ ॥

लघुचकारकद्वये संलग्नाः कीलका दृढाः कार्याः ।
तुल्यान्तराः समन्ताः मलघु(क)चक्रात् कृतान्तराः ॥ २१० ॥

रथिकाशिलाचनकं चमचकारक(पि ?)नियोजितं कार्यम् ।
परिचतुष्कयमस्मिन्निर्वर्तं चक्रद्वयोपेतम् ॥ २११ ॥

ऊर्ध्वं द्वितीयभूमेस्तृतीयभूमेरधान्तरे कुर्यात् ।
निमनं रथिकापंक्तिक्रमसंक्रमाणि यन्त्राणि ॥ २१२ ॥

आसनाधारयष्टीनां रथिकाचक्रयोजिताम् ।
अधः समान्तरान् कुर्याच्चतुरः परिवर्तकान् ॥ २१३ ॥

त(द्व)त् द्वितीयभूमौ दोलागर्भे समान्तरे यष्टी ।
लग्ने तथैकपार्श्वे पाश्चात्यरथकयोर्न्यस्येत् ॥ २१४ ॥

तद्वच्चो भूमौ कोणरथिकायामयचक्रसंलग्नाः ।
यष्टीरानतमानयो द्विचक्रका इतरचक्रयोर्न्यस्येत् ॥ २१५ ॥

प्राग्भागवद्भूवे कोष्ठोपरिविशालककपोतिका ।
कोष्ठमार्गेणाता यदिहितिर्ष्यंकृ कार्याथिवाम्बरा ॥ २१६ ॥

पूर्वे भद्रे द्वारं कुर्यात् सोपानराजिसमन्वितम् ।
गर्भात् पश्चिमभागे निवेशयेद् देवनाथोलाम् ॥ २१७ ॥

अन्योन्यं चककसमविन्यासस्तुर्यकं विधानतः सम्यक् ।
ज्ञात्वा प्रयोजनीयं चीन्यदं मन्दवाहनं वा ॥ २१८ ॥

एष समासेन यथा जनमार्गैः कीर्तितः स्फुटोऽस्माभिः ।
अन्येष्वपि कर्तव्यः सम्यग् जनहेतवे नहुल् ॥ २१९ ॥

सकमादिद्रव्याणां विन्यासैः कल्पितं दृढैः श्लक्ष्णैः ।
सुश्लिष्टसन्धिबन्धं वृत्तं तथा दीर्घसुरूपवरैः ॥ २२० ॥

पीठादिभिरथ तिलकैः समन्ततः सिंहकर्णसंयुक्तम् ।
त्रिपुरं सम्यक् कुर्याद् विचित्ररूपं (च)कीलिकैः ॥ २२१ ॥

सुरूपया कल्पैः पूर्वमभीक्ष्य पुरुकं यन्त्राध्यायं वेत्ति यः सकपोलम् ।
प्राप्नोत्यर्थान् धान्यिकान् कीर्तियुक्तान् स इमापालैरन्वहं पूज्यते च ॥

एतद् द्वादशाङ्ककमलितं क्ष्मापालचूडामणे-
र्यः सकमप्रतिबद्धवृत्ति चरितो यस्येच्छया ज्ञायते ।
स श्रीमान् भुवनैकराममदसितैर्वो व्ययतां द्रुतं
यन्त्राध्यायमिमं जघुद्धिरधिकैर्यन्त्रप्रपञ्चैः सह ॥ २२२ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
यन्त्रविधानं नामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥

अथ गजशाला नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ।

लक्षणं गजशालानामिदानीमभिदध्महे ।
चतुरश्रीकृते क्षेत्रे भागैर्भक्ते ततोऽष्टभिः ॥ १ ॥

मध्ये द्विगुणविस्तारं स्थानं कुर्वीत हस्तिनः ।
तस्याः प्रासादवद् भागा ज्येष्ठमध्यकनीयसः क्रमात् ॥ २ ॥

गजद्विभागिकोऽलिन्दो भद्रिकस्यापि भागतः ।
भागेनैकेन भित्तिः स्याद् द्वितीयालिन्दकाद् बहिः ॥ ३ ॥

तस्या द्वारप्रदेशे तु कर्तव्यौ कुम्भरज्जुकौ ।
कर्णप्रासादिका कार्या द्वितीयालिन्दसंमिता ॥ ४ ॥

द्वे द्वे वलापके कुर्याद् भित्तौ दिक्षु विदिक्ष्वपि ।
¹प्राग्ग्रीवोऽस्मै सर्वेन्द्राख्या सुभद्रेप्सुवाहना ॥ ५ ॥

अस्या एव यदा पश्चात्प्राग्ग्रीवौ भवतो मुखे ।
नन्दिनी नामतः शाला तदा स्याद् गजवृद्धये ॥ ६ ॥

अस्या एव यदा स्यातां प्राग्ग्रीवौ पार्श्वयोर्द्वयोः
तदा सुभोगदा नाम तृतीया परिकीर्तिता ॥ ७ ॥

अस्या एव यदा पृष्ठे प्राग्ग्रीवः स्यात्ततोऽपरः ।
²भद्रिका नाम शाला स्यात् तदा द्विरदपुष्टिदा ॥ ८ ॥

पञ्चमी चतुरश्रा स्याद् वर्धनी नाम पूजिता ।
प्राग्ग्रीवालिन्दनिर्मुक्ता षष्ठी तत्रापरा ॥ ९ ॥

शाला प्रधानिका धान्यधनजीवितहारिणी ।
तदेतां वर्जयेत् कुर्यादन्याः सर्वार्थसिद्धये ॥ १० ॥

प्रमाणितेति यदिवेह शाला सा प्राणसंस्थद्विपनाशिनी स्यात् ।
कुर्यादतस्तां न यथोदितास्तु कार्याः परा जीवितवित्तवृद्ध्यै ॥ ११ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
गजशाला नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ।

अथाश्वशाला नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ।

अथ लक्ष्माश्वशालायाः प्रोच्यते विस्तरादिह ।
अवेक्ष्य वास्तोः कर्तव्ये एते गन्धर्वसंज्ञके ॥ १ ॥
अथवा पुष्पदन्ताख्ये स्थानं वासाय वाजिनाम् ।
अरत्निशतमानं पञ्चषष्टं तत् परिकीर्तितम् ॥ २ ॥
अशीत्यरत्निकं मध्यं चत्वारत्न्यधमं भवेत् ।
स्थलप्रदेशे विपुले शुभे रम्ये शुची तथा ॥ ३ ॥
समे च चतुरस्रे च स्थिते(१) मधुरप्लवे च ।
स्थानं हयानां कर्तव्यं प्रदेशे सुपरिष्कृते ॥ ४ ॥
शिलागुल्मद्रुमस्थाणुचैत्यायतनवेश्मभिः ।
वल्मीकश्वभ्रकान्तारैश्च वर्जिते तत् समाचरेत् ॥ ५ ॥
निःशब्दे चाल्पवृक्षे च प्रागुदक्प्रवणे तथा ।
प्रदेशे तद् विधातव्यमालोच्य सुसमाहितैः ॥ ६ ॥
ब्राह्मणानुमते शास्त्रे दिने स्थपतिभिः सह ।
शुभेऽह्नि भागमालोक्य तु स्थपतीनानयेत् शुभान् ॥ ७ ॥
न जाता ये श्मशानेषु देवतायतनेषु वा ।
अन्येष्वपि निषिद्धेषु जातान् वृक्षान् विवर्जयेत् ॥ ८ ॥
वृक्षान् प्रशस्तानानीय समीपे भूर्जवेश्मनः ।
ततो भूमिं परीक्षेत प्रशस्तामथ निश्चिताम् ॥ ९ ॥
शिलाश्मवल्मीकश्मशानपल्वलकेषु च ।
विहारेषु च कर्तव्यमश्वानां न निवेशनम् ॥ १० ॥
जयन्ति स्वामिनः पीडां ग्रामधान्यफलकेषु च ।
दुष्काले वेश्मकरणमश्वानां मृत्युमादिशेत् ॥ ११ ॥

स्थाने छिद्रादिवल्मीकविच्छिन्नं स्यादनर्थकम् ।
मतिल्पसन्तापकरं छायवृक्षं तपस्विनाम् ॥ १२ ॥
वैद्योपयानकक्षं स्त्रीणां च क्षयकारकम् ।
विच्छिन्नं पादपैर्वल्मीकैर्युक्तं स्याद् भूतभीतिदम् ॥ १३ ॥
भवेद् रोगकरं भर्तुर्विच्छिन्नं कण्टकिद्रुमैः ।
दीर्णायामुन्नतायां च कूलं भूमेः भयावहम् ॥ १४ ॥
नतायां शुभफलकरं कूलं भवति मन्दिरम् ।
तस्मात् कार्यं प्रयानतायां भूमौ तद् वाजिवृद्धये ॥ १५ ॥
मङ्गल्यरम्यवीथ्ये च चतुरस्रे समोत्तुङ्गे ।
शुभे च विच्छिन्नं सदा भवेत् कल्याणकारकम् ॥ १६ ॥
निर्गच्छतो यथा वामे पार्श्वे भर्तुस्तुरङ्गमाः ।
भवन्ति कुर्यात् स्थपतिस्तथा वाजिनिवेशनम् ॥ १७ ॥
अन्तःपुरप्रवेशस्य कार्यं दक्षिणतश्च तत् ।
प्रवेशो दक्षिणं तेषां हेषितं जायते यथा ॥ १८ ॥
तथा भर्तुर्हितार्थाय कर्तव्यं सद्म वाजिनाम् ।
प्रागुदग् वा मुखं तस्य विधातव्यं सतोरणम् ॥ १९ ॥
मार्गवीथीकेन संयुक्तं चतुःशालमसङ्कटम् ।
द्वारराजिसमुद्रायमहारत्निविस्तृतम् ॥ २० ॥
मण्डलकर्मसंयोगेऽपि पुरः कुड्यार्धसंयुतम् ।
पृष्ठे समस्तकुड्यं वा तत्र स्थानानि कल्पयेत् ॥ २१ ॥
तानि तु प्राङ्मुखानि स्युस्तथैवोदङ्मुखानि च ।
आयामे किष्कुमात्राणि त्रिकिष्कूणि च विस्तरात् ॥ २२ ॥
प्रोच्छ्रायोर्ध्वमानानि चतुरस्राणि कारयेत् ।
अयोग्यां सुखसञ्चारां तेषु भूमिं प्रकल्पयेत् ॥ २३ ॥

स्थानं तुरङ्गस्य मध्ये तु हस्तमात्रं समन्ततः ।
आस्तीर्णं च समश्लक्ष्णनीरन्ध्रैः फलकैर्दृढैः ॥ २४ ॥

शालकाष्ठार्जुनपुन्नागकुङ्कुमादिविनिर्मितैः ।
अष्टाङ्गुलसमुच्छ्रायैरन्यथावारितविस्तृतैः ॥ २५ ॥

अश्विवृद्धैः संकुलैर्वैरपरा पार्श्वयोर्द्वयोः ।
अजान्वङ्गुलैः काष्ठैः रुम्भकारि स्थिरमुन्नतैः ॥ २६ ॥

पश्चिमस्य भवेत् स्थानं निर्मितैः स्थालनं शुभैः ।
किञ्चित्प्रत्योचितं तत् स्यादेकान्ते सुसमाहितम् ॥ २७ ॥

दृढद्वारमार्गं च कुर्यात् वातायनकोष्ठकम् ।
सुपरिस्रवसुगन्धि च विस्तारोच्छ्राययोः समम् ॥ २८ ॥

स्थाने स्थाने च यः कीलाः सुदृढाः कपिशीर्षकाः ।
पश्चादीनिवद्धार्थं तौ पुनः कल्पयेद्भुवी ॥ २९ ॥

पश्चात् चन्द्रार्कमेकं च सुशुभं परिकल्पयेत् ।
चतुर्दिक्स्थापनं स्थलस्था शालाकोणचतुष्टयम् ॥ ३० ॥

स्थानेष्वेतेषु तुरगान् सर्वेष्वपि निवेशयेत् ।
तत्र कुर्याद् बलिं होमं स्वस्तिवाचनकं जपम् ॥ ३१ ॥

ग्रीष्मे कार्यं सुसंवृतं सिक्तं तत्र महीतलम् ।
वर्षास्वनन्तरमुष्णं च शिशिरे संवृतं शुभम् ॥ ३२ ॥

शिक्षेपुस्तत्र तुरगा नातिसङ्कीर्णसङ्गिनः ।
वस्त्रकाम्नो भिषः कार्याः सर्वाबाधविवर्जिताः ॥ ३३ ॥

स्थानं दक्षिणपूर्वस्यां दिशि वह्नेः प्रकल्पयेत् ।
निवस्त्रपादुकाकुम्भं च किञ्चिद्भिर्गृहीसमाश्रितम् ॥ ३४ ॥

माहेन्द्र्यां दिशि प्रकर्तव्यं स्थानकं धनदस्य च ।
वायव्यां तु प्रकर्तव्यं स्थानमौदूखलं दिशि ॥ ३५ ॥
निःश्रेणयः कुशाः कुम्भाः कार्पासं कलशादयः ।
कुद्दालोद्दालमुसलाः शूर्पयोगाः कुटस्तथा ॥ ३६ ॥
कणग्रहण्यः मूर्द्धं च तथा परशवोऽपि च ।
भाण्डाः   प्रदीपाश्च भवन्त्यागारोपयोगिनः ॥ ३७ ॥
सङ्ग्रहः शुल्कसंभारवस्तूनां नैर्ऋते भवेत् ।
अन्नपूपप्रकारार्थं चान्यच्छेदोपयोगिनः ॥ ३८ ॥
पयार्थान् सन्निधौ कुर्याज्जलस्थानविकल्पनम् बुधः ।
भाण्डानि कुर्याच्च पृथग् अन्त्रा(सो)मनयनैकधा ॥ ३९ ॥
कृतशाली निर्ल्नं दीपं पर्वी कालमुपासते ।
पिटकानि विचित्राणि वस्तीन् नानाविधानपि ॥ ४० ॥
दर्पणविधानि चान्यानि संविदध्यात् प्रयत्नतः ।
तुरःशालाश्रिते भाण्डं सजाहादैर्निधीयते ॥ ४१ ॥
प्राङ्मुखे तुरगं गेहे वारुण्यां स्थापयेद् दिशि ।
पूर्वामुखे पदे चापि मित्रस्य वरुणस्य च ॥ ४२ ॥
भवन्ति तेन बहवः पुष्टिं च प्राप्नुवन्ति ते ।
सा हि दिक् पूजनीया च स्तोत्रव्या च प्रकीर्तिता ॥ ४३ ॥
होमशान्तिककार्येषु पश्च्यां याश्च पराः क्रियाः ।
तासु प्रशस्यते पूर्वा चाश्वेभ्योविहिता स्वयम् ॥ ४४ ॥
तस्यास्तुवेति दिक्कूपमनुलोमं ततः शुभः ।
अन्यायां पूजनो याति स पनीयोमनुक्रमात् ॥ ४५ ॥
नानाविधासने पूजा माङ्गल्यानि   पराण्यपि च ।
माङ्गल्यानां तुरङ्गाणां कर्त्तव्यानि शुभार्थिभिः ॥ ४६ ॥

एवं कृते सुभिक्षमित्याहुर्बकालेऽपि च ।
वृद्धिर्भवति सूत्रस्य तस्मात् प्राची प्रशस्यते ॥ ४७ ॥
भर्तुर्वृद्धिमयं स्यात्पश्चाद्वारस्य तद् भवेत् ।
दक्षिणाभिमुखायां तु शालायां पश्चिमार्धकम् ॥ ४८ ॥
स्थानं भवति बाह्यानां पदे मल्लाटे भिषाद्ययोः ।
वह्निमाध्यस्थिता सा हि प्रात्मा वह्निज पातिमाम् ॥ ४९ ॥
सद्वारे बहुभोक्ता च तथा चक्रो नमेद्वयः ।
उदङ्मुखेऽपि भवने प्राप्नुवन्ति धूर्तं धनाः ॥ ५० ॥
तथाविधनाशानन्यानां दक्षिणेन दिवाकरः ।
उदेत्यनन्तरं याति तस्य विनाय प्रदक्षिणम् ॥ ५१ ॥
यथानि वामतोऽर्थं च(भार्या) स्थाप्यास्तेनोत्तरामुखाः ।
चन्द्रार्कौ प्रतिकूलौ(द्वेष)स्तो तथा वर्तेन वाजिनः ॥ ५२ ॥
कुपतिश्च अर्थं सिद्धिं शुभाशुभं विन्दति ।
भरोगाश्च भवन्त्यस्या वर्धयन्ति च सन्ततिम् ॥ ५३ ॥
दक्षिणाभिमुखात् कुर्यात् सत्याशात् न चाक्षणात् ।
पितृकार्यं यतोऽन्यत्र दक्षिणा वर्जितेव दिक् ॥ ५४ ॥
अस्यामेव दिशि प्रेता यतः सर्वे प्रतिष्ठिताः ।
उदेति वामतो याति यान्ती दक्षिणतो रविः ॥ ५५ ॥
सोमश्च कुरु भवति तैवाप्या दैवतीक्षितः ।
श्रीर्हिङ्कारैर्विविधैः पीडयन्तेऽनातिविहृताः ॥ ५६ ॥
भयेन व्याधिभिश्चान्तं सद्यो गेच्छन्ति चाधिपम् ।
पराजयमतुष्टिं च स्वामिनोऽनर्थसङ्गतिम् ॥ ५७ ॥
कुर्वन्त्यतो न कर्तव्यात् कदाचित् दक्षिणामुखाम् ।
पश्चिमाभिमुखानां च गृहाणां कारिणां तथा ॥ ५८ ॥

अटन्ति रुदन्तो वाजिः पुरतोऽस्तं प्रयान्ति च ।
न भवेद् विजयस्तेन भर्तुस्तत्र कर्मणि ॥ ४९ ॥
पार्श्वस्य हुतवर्तिन्यात् प्रातिलोम्याय भास्वतः ।
कुर्वन्ति व्याघ्रकस्तेषां नूनं देहविनाशनाः ॥ ५० ॥
निद्रां त्यजन्ति वेपन्ते भक्ष्यं कासं प्रयान्ति च ।
यवसं नाभिनन्दन्ति अश्वाः शुष्यन्ति सर्वथा ॥ ५१ ॥
शिरोऽभिघुननमात्रेण कम्पन्ते यदि वाजिनः ।
कम्पयन्ते रक्तपित्तोत्थिता रोगैर्भवेत्तथा ॥ ५२ ॥
जायन्ते स्वापिनो वन्यवत्कुष्ठोपद्रवादिनः ।
वाजिनां च भवेत् तत्र वह्निदाहकृतं भयम् ॥ ५३ ॥
भर्तुः पराजयो नित्यः स्याच्च देहस्य संक्षयः ।
नैर्ऋत्याः ककुभो वाहा कम्पन्ते संमुखं यदि ॥ ५४ ॥
तदा न तेऽभिनन्दन्ति यवसं पानभोजने ।
यथा यथा क्षितिं पादैर्घट्टयन्ति पुनः पुनः ॥ ५५ ॥
हेषन्ते नीरस्य पङ्कजो मनुष्याणां पक्षिणः यद्वत् ।
भ्रमयन्ति च गात्राणि नैर्ऋत्यां वाजिनः स्थिताः ॥ ५६ ॥
तथा नदीनां कुपिता भावो कुर्वन्ति राक्षसाः ।
कम्पन्ते यदि वाजानाद् वायव्याभिमुखं हयाः ॥ ५७ ॥
तदा ते वातिकै रोगैः पीड्यन्ते सन्निपातजम् ।
भयः कायो भवेद् भर्तुः क्रेशतामश्वोपलीभिमात् ॥ ५८ ॥
नराणां च भवेन्मृत्युर्दुर्भिक्षमथवा भयम् ।
ऐशान्याभिमुखं यद्वत् कम्पयन्ति तुरङ्गमाः ॥ ५९ ॥
सूर्योदयस्याभिमुखी यद्वानां चैवमादिशेत् ।
विचरयन्ते यदा वाहा प्राच्यां दिग्भागुपाश्रिताः ॥ ६० ॥

कल्पन्ते ते यदीर्योक्तैर्योगैर्निर्मिता विचित्रिताः ।
कल्पवृक्षफलिकापालस्य भर्तुर्न विजयावहाः ॥ ७१ ॥

शिलाताम्रकुशनापाय जायन्ते नाम वाजिनः ।
चतुर्वेशां च शालायां स्थानमश्वस्य नेष्यते ॥ ७२ ॥

स्वामिनस्तत्क्षीणाय स्वास्थ्याय च वाजिनाम् ।
स्थाने पक्षस्ते कुम्भाल सर्वथा वासयेत्ततः ॥ ७३ ॥

न च वार्याः क्षणमपि रोगिभ्यः कल्यवाजिनः ।
कल्यानामपि रोगाः स्युर्यतो रोगिसमाश्रयात् ॥ ७४ ॥

इष्टागारस्य पूर्वेण कार्यं भेषजमन्दिरम् ।
तस्यैव वामतः सर्वसंभारान् परिकल्पयेत् ॥ ७५ ॥

वाजिनां भेषजार्थाय भाण्डानि च विनिक्षिपेत् ।
अगदानौषधीः स्नेहान् कर्णिकाः लवणानि च ॥ ७६ ॥

भेषजागारसंनिधौ कुर्याद्वाडिकमन्दिरम् ।
भवनं व्याधितानां च कार्यं वासाय वाजिनाम् ॥ ७७ ॥

कुक्कुरं तत्र कर्तव्यं पूर्वनिर्दिष्टवेदिमत् ।
संचरं च विधातव्यमेतत् वेश्मचतुष्टयम् ॥ ७८ ॥

सुधाचन्दनवर्णैः कुड्यैः सप्राग्ग्रीवोत्तोरणम् ।
चन्द्रार्येऽपि चित्रजालानि सुगन्धानि च कारयेत्

वेश्मस्यैर्विविधैर्द्रव्यैः स्थापितान् परिपालयेत् ॥ ७९ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
अश्वशाला नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥

अथाप्रयोज्यप्रयोज्यं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

राज्ञां सेनापतीनां च वणिजामपि वेश्मसु ।
यदि वा वास्तुकक्षासु सभादेवकुलेषु च ॥ १ ॥

तापसाश्रमयानेषु आरामायतनेषु च ।
कक्ष्याध्वजपताकासु सर्वोपकरणेषु च ॥ २ ॥

अप्रयोज्यानि यानि स्युः प्रयोक्तव्यानि यानि च ।
विस्तरात् तानि कथ्यन्ते हितार्थमिह देहिनाम् ॥ ३ ॥

पूर्वोक्तानां नृपादीनां यानि वेश्मसु केवलम् ।
अप्रयोज्यानि तान्येव पूर्वमत्राभिदध्महे ॥ ४ ॥

तेषु नैव प्रयोक्तव्या स्वरूपता अपि देवताः ।
दैत्या ग्रहास्तथा तारा यक्षगन्धर्वराक्षसाः ॥ ५ ॥

पिशाचाः पितरः प्रेताः सिद्धविद्याधरोरगाः ।
चारणा गुह्यकाश्च तेषां योधाः सुरास्तथा ॥ ६ ॥

प्रतीहाराः प्रतीहार्यस्तेषामपि कृताश्च ये ।
आयुधानि महीयानि सर्वे चाप्सरसां गणाः ॥ ७ ॥

दीक्षितव्रतिचान्द्रिकमासिकाः क्षुत्प्रपीडिताः ।
व्याधितच्छिन्ननासाक्षिकीलोत्कृत्तकर्णाङ्गुलिभिः ॥ ८ ॥

शूलकण्टकविभिन्नाङ्गा येऽन्येऽप्येवंविधा नराः ।
मत्तोन्मत्तजडक्लीबपङ्ग्वन्धबधिरादयः ॥ ९ ॥

पौराणिकाश्च नेष्यन्ते युद्धानि च पतितानाम् ।
देवासुराद्याः सङ्ग्रामा विग्रहाश्च महीक्षिताम् ॥ १० ॥

प्राणिदुःखनिवासांश्च युगान्तं च न शस्यते ।
रौद्रवीराद्भुतभयानकबीभत्सकरुणा रसाः ॥ ११ ॥

न प्राङ्गणेषु प्रयोक्तव्या द्वारयन्त्रप्रवर्जिताः ।
हस्तकम्बरथपाताणि निधानायतनानि च ॥ १२ ॥

चण्डालकर्मशालानि श्मशानानि वनानि च ।
वृक्षाः पुष्पफलैर्हीना विहङ्गावासदूषिताः ॥ १३ ॥

एकद्विशाखाः कण्टाश्च भग्नाः शुष्काः सकोटराः ।
कदम्बशाल्मलीपीलुनारिकेलारलुकादयः ॥ १४ ॥

मूलानि परस्पृशन्तो कटुकण्टकिनश्च ये ।
गृध्रोलूका विहङ्गेषु कपोतश्येनवायसाः ॥ १५ ॥

कङ्कश्चेति न धार्यन्ते तथा रात्रिचराश्च ये ।
गजाश्वमहिषाश्चोष्ट्रा मार्जारखरवानराः ॥ १६ ॥

सिंहो व्याघ्रतरक्षुश्च वराहमृगजम्बुकाः ।
तथा वनचरा ये च कव्यादा कुणपक्षिणः ॥ १७ ॥

गृहेष्वेते न कर्तव्याः पीडाव्याधिताश्च ये ।
अमीषां करणाद्वैराचार्यैर्विपदुच्यते ॥ १८ ॥

व्याधिं घोरमवाप्नोति व्यसनं बन्धमेव च ।
यत्र तत्र गृहस्वामी धनहानिं पराजयम् ॥ १९ ॥

प्रवासं बन्धनं नाशं मृत्युं वा क्षिप्रमाप्नुयात् ।
इत्युक्तान्यप्रशस्तानि यत्नेषु गृहमेधिनाम् ॥ २० ॥

तत्र यानि प्रयोज्यानि कथ्यन्ते तान्यतः परम् ।
यस्य यत्र भवेद् भक्तिर्या चास्य कुलदेवता ॥ २१ ॥

हस्तवत्सप्रमाणेन तान् कुर्वन् स्यात शोभनम् ।
तद्द्वारपार्श्वयोः कार्यौ प्रतीहारौ स्वलङ्कृतौ ॥ २२ ॥

वेत्रदण्डधरप्रकरौ खड्गकोशपरिच्छदौ ।
रूपयौवनसम्पन्नौ विचित्राम्बरभूषणौ ॥ २३ ॥

धात्री वामनिका कुब्जा सखीभिः परिवारिता ।
विदूषकैः कञ्चुकिभिस्तुष्टैरनुगताननी ॥ २४ ॥
द्वारस्थो धवलः कार्यः प्रतीहार्यौ मनोरमाः ।
निधयश्चानुरूपाश्च शङ्खपद्मोज्ज्वललक्षणाः ॥ २५ ॥
रत्नपीताररोपाश्च वहन्तो पद्मोत्पलान् ।
पद्मस्था पूर्णकुम्भा वा रत्नजालविभूषिता ॥ २६ ॥
पत्रैः पर्णस्थितैः पुष्पफलपल्लवसम्भृतैः ।
पूर्णकुम्भाश्च कर्तव्याः कल्पवृक्षाश्च सर्वकामदाः ॥ २७ ॥
कार्यो हिमद्रुमो द्वारे वामभिः शङ्खपद्मयोः ।
द्वारमण्डलमध्यस्था लक्ष्मीमाला गजोत्तमैः ॥ २८ ॥
पद्मासना पद्महस्ता श्रीश्च कार्या स्वलङ्कृता ।
धृतः सवत्सा धेनुर्वा सम्यक्कल्पविभूषणा ॥ २९ ॥
फलभक्षैर्मयूरैर्विभिराहारार्थं निवेशितैः ।
नानापुष्पफलैर्नम्रैः शाखि तिर्यगवस्थितैः ॥ ३० ॥
चित्रा पञ्चलता लेख्या चारुरम्यप्रसरेषु ।
हंसकारण्डचक्राह्वैर्विविधैर्विसिनीपत्रपालिभिः ॥ ३१ ॥
कुमारकैश्च क्रीडद्भिर्युक्ता ललितबाहुभिः ।
वाहस्थानेषु निवेश्यन्ते विविधाभरणाम्बराः ॥ ३२ ॥
रतिक्रीडापरा नार्यो नायकस्तु यदृच्छया ।
कापाण्डुदेहच्छवयः स्वल्पचारुविभूषणाः ॥ ३३ ॥
विविधैश्च तनुभिर्गात्रैः कार्याः सुरतलालसाः ।
प्रवृद्धबालाविटपैः प्रबलाकल्पपल्लवैः ॥ ३४ ॥
चम्पकाशोकपुन्नागनागजातिलतादिभिः ।
नानापुष्पफलोपेतैः वृक्षैरन्यैश्च भूषिताः ॥ ३५ ॥

उद्यानभूमयः कार्याः कुन्तलिङ्गकसंकुलाः ।
काननैः फलपुष्पाढ्यैः स्वैः स्वैर्विहितसंकुलाः ॥ ३६ ॥
मनोरमैर्विहङ्गैश्च वापीश्च कमलोत्पलैः ।
कादम्बकुररक्रौञ्चहंससारसमेखलाः ॥ ३७ ॥
तीरान्तोद्भूतकह्लारकेतकीवनखण्डिताः ।
जलान्तर्लीनमत्स्यैश्च सकच्छपा नलिनीवनैः ॥ ३८ ॥
हैमवाश्च गृहभित्तीनामथो भागेषु वेदिकाः ।
कृतैः सर्वे समभेदेषु भिक्काञ्चनभाजनाः ॥ ३९ ॥
चित्रपत्रपङ्क्तिनिर्मिताः कोरकलताः फलभूमयः ।
विविधानोद्यहंसाश्च चम्पकनीलविचक्षणाः ॥ ४० ॥
कुट्टिमा ललना दोलायाः प्रेङ्खासकृतिभूमिषु ।
सकल्पाः पञ्जरस्थाश्च कपोतशुकसारिकाः ॥ ४१ ॥
पक्षुहाः परपुष्टाश्च मयूराश्च सकुक्कुटाः ।
इति यानि प्रदिष्टानि प्रयोज्यानि वेश्मनि ॥ ४२ ॥
तानि सर्वाणि शस्तानि सर्वोपकरणेष्वपि ।
देवयोनिगणास्तद्वत् पुरुषाश्च विनिन्दिताः ॥ ४३ ॥
सालभञ्जाश्च न धार्यन्ते पीठशय्यासनादिषु ।
पुरस्तात् कीर्तितान्यत्र प्रयोज्यानि यानि च ॥ ४४ ॥
तानि शस्तानि कार्याणि समादेवकुलेषु च ।
विप्रमानुषसम्बद्धान्यप्रयोज्यानि कानिषु ॥ ४५ ॥
प्रोक्तानि तानि तावन्ति क्षुद्रशालेष्वकादिषु ।
इति कथितमयोज्यं योज्यमीर्यं च कृत्स्नं
भवनशयनयानाद्येषु विन्यस्यवेद्येषु ।
विरचयति यथोक्तं शिल्पिनां वर्जयेद् यः

स भवति भूपतीनां शिल्पिनां चार्चनीयः ॥ ५६ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारनाम्नि वास्तुशास्त्रे
अप्रयोज्यप्रयोज्यं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥

अथ शिलान्यासविधिर्नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ।

अथ ब्रूमः शिलान्यासविधिमत्र यथागमम् ।
तथोत्तरायणे पुण्ये शुक्लपक्षे शुभेऽहनि ॥ १ ॥
स्थिरभस्य दिवसे करणे च शुभान्विते ।
तिष्येऽश्विनीषु रौहिण्यामुत्तरेष्वपि च त्रिषु ॥ २ ॥
रेवत्यां श्रवणे हस्ते शिलाविन्यासमाचरेत् ।
स्थिरस्य राशेरुदये सौम्यमित्रावलोकिते ॥ ३ ॥
सम्यङ्निमित्तशाकुनस्वस्तिपुण्याहवाचिते ।
हर्षोदये च मनसः कुर्याद् वास्तोर्निवेशनम् ॥ ४ ॥
स्नातः सकुसुमः साञ्जनः शुचिः शान्तः समाहितः ।
कर्मारम्भेन स्थपतिः कृतदेवार्चनक्रियः ॥ ५ ॥
पूर्णां समाप्तविकलां चतुरस्रामनिन्दिताम् ।
शिलामाद्यां न्यसेत् तावत् परीक्ष्येत विचक्षणः ॥ ६ ॥
कुम्भाङ्कुशध्वजच्छत्रमत्स्यचामरतोरणैः ।
पूर्णनागफलोष्णीषपुष्पस्वस्तिकवेदिभिः ॥ ७ ॥
नन्द्यावर्तैः सचक्रैः कूर्मपद्मादिभास्करैः ।
चक्रैः प्रशस्तैः साकारैर्मुद्रिताः कर्मणो हिताः ॥ ८ ॥
दीर्घा ह्रस्वाल्पविस्ताराऽस्मात्स्थानावदीर्णिता ।
छिद्रयुक्ता चातिहीना च सास्थ्यङ्कुरा सशर्करा ॥ ९ ॥

नयता कुशपत्राभिर्भित्त्वा कृत्वा दोषभयापहौ ।
भूमौ चतुरस्राणां पदाङ्कः स्वस्तिकाकृते ॥ १० ॥
कल्पास्सूत्रनिकृष्टान्तं पादैः सूत्रास्तु कर्षयेत् ।
मध्यान्मध्यावसादूर्ध्वमन्तराः स्युरिमाः शिलाः ॥ ११ ॥
वासिष्ठी काश्यपी नन्दा भार्गव्याङ्गिरसीति ताः ।
नव मध्यतरे देशे संनिवेशस्य वास्तुनः ॥ १२ ॥
नैर्ऋत्यां वा सकुम्भां समां गोचर्मसम्मिताम् ।
वेदीं सगन्धकलशां चतुरस्रां प्रकल्पयेत् ॥ १३ ॥
आग्नेय्यामाहितो वन्हौ स्थापयेत् क्रमशः शिलाम् ।
बकालमूलैरश्वत्थैः सपद्मोत्पलपल्लवैः ॥ १४ ॥
सर्वौषधिहिरण्याद्यैर्मरालनखकन्यकैः ।
कुम्भैस्ताम्रमयैश्चापि मन्त्रैस्तामभिषेचयेत् ॥ १५ ॥
तीर्थप्रस्रवणाम्भोभिः सहकालनपल्लवैः ।
सुगन्धिभिः सपुष्पाद्यमभिषेकं प्रयोजयेत् ॥ १६ ॥
जाह्नवीयमुनारेवासरस्वत्यादिसम्भवैः(वम्) ।
महानदीजलं पल्वलं शुभतीर्थभवं तथा ॥ १७ ॥
तथाद्रिवनवेशान्तदेवायतनजानि च ।
अभिषेकार्थमम्भांसि यथालाभमुपाहरेत् ॥ १८ ॥
मन्त्रेणानेन चैतासामभिषेकं समाचरेत् ।
हिरण्यवर्णाः पावकाः शुचयो दुरितच्छिदः ॥ १९ ॥
शुभास्तु शान्ताः श्रीमत्य आपो युष्मान्प्रपुष्णुत ।
मन्त्रपूतेन पयसा स्नापयित्वा ततः शिलाम् ॥ २० ॥
स्थपतिर्लिप्तकल्केन मसृणेनानुलेपयेत् ।
हिमचन्दनचूर्णेन रूपकार्ये सुगन्धिना ॥ २१ ॥

तरसा छादयेदेनां सक्तैः पुष्पयवामिश्रैः ।
धूपमाल्योपहारैश्च दधिमांसासवादिभिः ॥ २२ ॥

पूजयेद्विरुक्तां देवीं चक्रपुष्पैश्च पुष्कलैः ।
निवेशनान्ते नैर्ऋत्यां तथा विप्रान्नपश्चिमात् ॥ २३ ॥

समस्तधुयान् छुधीन् ब्राह्मणानर्चयेद् दक्षिणाद्यैः ।
गोहिरण्याक्षितिपुण्याहगीतवादित्रनिःस्वनैः ॥ २४ ॥

कर्त्रा अभिनन्दितोमात्यैस्तेभ्यः कुर्यात्समर्पितयम् ।
निवेश्य वास्तोष्पतये भूतेभ्यश्च ततो बलिम् ॥ २५ ॥

तासां चतसृणामन्याः कुर्यात्पञ्चशिलाः पृथक् ।
प्राकारस्थरित्यगाद्ये द्वे तथा श्रीवत्सलक्षणा ॥ २६ ॥

नन्द्यावर्तन्तु पूर्णायां भद्रैकोऽ(बहो) यथाक्रमम् ।
कूर्मं प्राग्दक्षिणे गर्भां वास्तुनः स्थापयेदथ ॥ २७ ॥

अन्याः क्रमेण संस्थाप्याः कोणेष्वन्येषु च त्रिषु ।
प्रतिष्ठापनमन्त्राश्च तासां चतसृणामपि ॥ २८ ॥

चत्वारः कथिता दैत्याः छात्यनाटकमदर्शिनाः ।
वीर्येणाद्रिवराहस्य येषां स्वर्गमिमं जिताः(तान्) ॥ २९ ॥

वसिष्ठनन्दिनीं नन्दां प्राङ्मतिष्ठापयाम्यहम् ।
सुवत्त्वं सुदिवसे सा त्वं नन्दे निवेशिता ॥ ३० ॥

आयुः कारयितुर्दीर्घं श्रियं चाऽकालिकां वह ।
भद्रासि सर्वतोभद्रा भद्रे भद्रं विधीयताम् ॥ ३१ ॥

काश्यपस्य पियसुते प्रीताऽस्तु पुष्कमेधिनः ।
जये विजयतां स्वामी गृहस्यास्य महात्मनः ॥ ३२ ॥

आचन्द्रार्कं यशश्चास्य भूम्यामिह चिरोऽस्तु ।
त्वयि सम्पूर्णचन्द्राभे स्थापितायां वास्तुमस्तके ॥ ३३ ॥

मध्यमेव गृहस्वामी पूर्णं पूर्णमनोरथः ।
इति मूलमयो(यं) मन्त्रैः कुर्यात् स्थपतिस्थापकैः ॥ ४४ ॥
ताभिर्हिरण्यवर्णाभिः शिलाभिः समसूत्रकम् ।
प्रागुदक्क्रमशो न्यस्या न प्रत्यग्दक्षिणाक्रमा ॥ ४५ ॥
इष्टकान्यासवत्सर्वमाकारपुरकर्मसु ।
विमाने भित्तिविन्यासे चतुर्मुखमिकेनमे ॥ ४६ ॥
पुरोक्तः शालिभेदेषु प्रतिमास्थापनेषु च ।
कार्त्तिकेन विधानेन कलशः स्थापयेच्छिलाः ॥ ४७ ॥
† वैर्वैतैर्वोक्तसमासे(कवै)स्ताः सामभिः स महात्मनः ।
नागपुष्पिकगुग्गुलुभिर्धूपयित्वा च यथाक्रमम् ॥ ४८ ॥
जपात् समस्तांश्चित्तुपान्गुरो विरमेत् ततः ।
कृत्वा भित्तिप्रमाणं च चितेश्चयचतुष्टयम् ॥ ४९ ॥
समाप्यमानविकर्मैवं कनिष्ठं च यथोत्तरम् ।
प्रतिशिलास्ताः प्रथमे भूतले सुस्थिताः समाः ॥ ५० ॥
न चालयेच्चालने स्याद् गृहभर्तुर्महद् भयम् ।
कम्पने च भयं विद्यात्तेनासां स्थिरतां शुभः ॥ ५१ ॥
स्थपतेर्गृहभर्तुश्च मङ्गलं परमं विदुः ।
प्रागुदक्शिलायां चलने गृहभर्तुर्महद् भयम् ॥ ५२ ॥
भार्याविभागो नैर्ऋत्यां वायव्ये श्रीनिर्मदहिषि ।
गुरोश्च भयमैशान्यामथवारेऽपि तद् भवेत् ॥ ५३ ॥
प्रथमं स्थापितेषे(ताले)षु सकम्पानपि न चालयेत् ।
मोक्षरेण प्रयुयाच विधिवत्तुल्यो यतोऽन्ययोः ॥ ५४ ॥

शिलान्यासे प्रथमं तस्मात् कुर्यात् सम्यक् समाहितः ।
शिलानां स्थपतिस्तद्वत् लक्ष्मणानामपि सर्वथा ॥ ४५ ॥
द्वारमण्डपशालानां नगराणां च वेश्मनाम् ।
मध्यमाग्रो विधिर्यस्मात् तस्मात् तत्राहृतो भवेत् ॥ ४६ ॥
एवं शिलान्यासविधानमेतद् यथावदस्माभिरिहोपदिष्टम् ।
अस्मिन् कृते वेश्मपुरालयादि स्थिरतामभ्येति चिरेण चित्रम् ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारनाम्नि वास्तुशास्त्रे
शिलान्यासविधिर्नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥

अथ बलिदानविधिर्नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ।

इदानीमभिधास्यामो बलिदानविधिं क्रमात् ।
येन येनार्चिता देवास्तुष्यन्ति समहेश्वराः ॥ १ ॥
मण्डले वास्तुनो मध्ये गोमयेन प्रकल्पयेत् ।
कलशं तत्र विन्यस्येत् सम्पूर्णं सकाञ्चनम् ॥ २ ॥
वास्तुदेवास्ततः कल्प्या यथास्थानं नियोगतः ।
सपुष्पैर्विविधैर्माल्यैरर्घ्यं पश्चान्निवेदयेत् ॥ ३ ॥
अर्चयेद् विघ्नकर्माणं माल्यैर्धूपैर्विलेपनैः ।
भक्ष्यैः फलैर्बहुविधैः पूजयेत् सुसमाहितः ॥ ४ ॥
आग्नेय पयसा ब्रह्मा पूजयेच्छिशिरैः पुनः ।
शालिगोधूममुद्गाद्यैर्धान्यैः पञ्चभिरर्चयेत् ॥ ५ ॥
अपरां पूजयेदाज्यलाजसर्पिःसितादिभिः ।
मालतीमल्लिकाभिश्च पूजयेत् त्रिदशाधिपम् ॥ ६ ॥
कुम्भे ईशं तथा धूपे रक्तचन्दनलेपनैः ।
ततः सूर्यं सगन्धाद्यैः पूजयेद्रोचनकुङ्कुमम् ॥ ७ ॥

जम्बीरैर्बीजपूरैश्च नारङ्गैः पीलुकैः फलैः ।
पूजयेत् सत्यभामानं देवं तेन स तुष्यति ॥ ८ ॥
मत्स्यमांसैश्च तुष्यन्ति सर्वे रक्षःपुरोगमाः ।
तिलैः फलैर्नारिकेलैर्भूपाश्च परितुष्यति ॥ ९ ॥
गन्धधूपप्रयोगैश्च नभोनामानमर्चयेत् ।
पुष्पैः सुगन्धिभिः शुक्लैर्मोदकैः परितुष्यति ॥ १० ॥
कृसरं मधुसंयुक्तं पूष्णे भक्त्या निवेदयेत् ।
वितथं तु शुभैर्गन्धैर्मद्यमांसविमिश्रितैः ॥ ११ ॥
पूजितस्तुष्टिमायाति निवसंश्च महाद्युतिः ।
पुष्पैः सपुष्पकैस्तुष्टिमवाप्नोति गृहक्षतः ॥ १२ ॥
मत्स्यमांसयुतैर्भक्ष्यैर्यमस्तुष्टिः सदा भवेत् ।
सुकाण्डकधूपेन गन्धर्वानर्चयेद् बुधः ॥ १३ ॥
मृगमांसयुतैर्भक्ष्यैर्भृङ्गराजं च तर्पयेत् ।
राजजम्बूफलैर्दिव्यैर्देवमभ्यर्चयेन्मृगम् ॥ १४ ॥
पायसैर्मधुसंयुक्तैर्मांसैर्भक्ष्यैश्च चोभवैः ।
कर्पूरसुरभिद्रव्यगन्धैः संपूजयेत् पितॄन् ॥ १५ ॥
सपुष्पैर्मोदकैर्लाजैः पक्वैश्च विमिश्रितैः ।
दौवारिकं प्रयत्नेन पूजयेद् विघ्नकारकम् ॥ १६ ॥
अपूपैः शोभनैर्गन्धैर्धूपैर्माल्यैरनुत्तमैः ।
पुष्पैः कनककालीनां सुग्रीवं पूजयेत् सदा ॥ १७ ॥
सपुष्पैर्लाप(ज)कैर्भक्ष्यैर्विपुलकमलपायसैः ।
अर्चयेत् पुष्पदन्तं तु यशोवीर्यान्वितं सुरम् ॥ १८ ॥
मांसैश्च सूकरादीनां वैनतेयं समर्चयेत् ।
वरुणं च महासत्त्वं पूजयेद् धूपचन्दनैः ॥ १९ ॥

राहुं च मांससंयुक्तैस्तर्पयेद् भक्ष्यभोजनैः ।
रुधिरेण मद्येन तुष्टिमेति दानीश्वरः ॥ २० ॥

मांसेन तु कपस्तुष्टिं रोगाणामधिपो भजेत् ।
मेदसा पूजयेद् रोगं सर्वलोकभयङ्करम् ॥ २१ ॥

वासुकिं क्षीरपानेन पूजयेत् सततं नरः ।
पूर्ववत् पूजयेद् देवं विश्वकर्माणमीश्वरम् ॥ २२ ॥

क्लिन्नप्रसूनविन्यासैर्भल्लाटं पूजयेद् बुधः ।
दधियुक्तेन पाकेन सोमं सर्वत्र पूजयेत् ॥ २३ ॥

कुबेरं पूपदानेन पूजयेत् सततं नरः ।
अदितिं च सुवर्णेन पयोरसे च पूजयेत् ॥ २४ ॥

अर्कमन्दारमालाभिर्धूपार्घं च समर्पयेत् ।
अन्येषामपि देवानामर्चनं पूपसाधनैः ॥ २५ ॥

सर्वपुष्पफलैरेषां कार्या तुष्टिस्तथा तथा ।
इत्येते बलयः सर्वे वास्त्वर्थं परिकल्पिताः ॥ २६ ॥

शोधने कर्षणे भूमेः स्थापने कृतकल्पने ।
गृहे प्रवेशने स्तम्भे निवेशसमुच्छ्रयेषु च ॥ २७ ॥

स्कन्धावारनिवेशेषु पुरग्रामनिवेशने ।
देवालयक्षितिपवेश्मनिवेशनेषु
प्रोक्तान् बलीन् प्रविकिरेत् प्रयतः सुरेभ्यः ।
प्रारब्धमन्यदपि वास्तुगतं चिकीर्षुः
कुर्वीतिमं विधिमभीप्सितसाधकं स्यात् ॥ २८ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
बलिदानविधिर्नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥

अथ कीलकसूत्रपातो नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।

वर्णानां यानि वृक्षाणि कीलकार्थे नियोजयेत् ।
इदानीं तानि वक्ष्यामि श्रेयःकीर्तिहिताय च ॥ १ ॥
खदिरोदुम्बराश्वत्थपालाशाक्षधवार्जुनाः ।
अर्जुनः कदराखोटनिम्बशाकवनद्रुमाः ॥ २ ॥
शिरीषसर्जनम्भोधवेधवाः कीलकर्मणि ।
शुभावहानो द्रुमाः ख्याताः क्षीरवन्तो विवर्जिताः ॥ ३ ॥
ब्राह्मणः खदिरकीलो विप्राणां वृद्धिकारकौ ।
रक्तचन्दनवैणवकीलौ क्षत्रस्य वृद्धिकौ ॥ ४ ॥
शाकश्च खदिरश्चैव सामन्तानां हितावहौ ।
कीलौ पालाशशिंशपोत्थौ वैश्यानां कीर्तिदौ शुभौ ॥ ५ ॥
शूद्रजातेस्तु निम्बशाखवार्जुनसमुद्भवा ।
वैश्यकेषु सौभाग्यकार्ये च सुरवोधजाः ॥ ६ ॥
न्यग्रोधो वकीरो यानि मुनिकर्णप्रशुकवरः ।
महामात्र(त्रा)श्वैवयानां कीलाः सर्वाङ्गुला गृहे ॥ ७ ॥
विप्राणां सर्ववर्णेभ्यः क्षत्रियाणां त्रिवर्णजाः ।
वर्णद्वयोक्ता वैश्यानां शूद्राणां स्वानुलोमतः ॥ ८ ॥
प्रतिलोमा न कर्तव्याः कीलका मुनिभिस्तथा ।
प्रमाणमथ कीलानां निगद्यन्ते पृथक् पृथक् ॥ ९ ॥
द्वात्रिंशदङ्गुलाः कीला विप्राणां स्युः शुभावहाः ।
क्षत्रियाणां पुनश्चाष्टाविंशत्यङ्गुलसम्मिताः ॥ १० ॥
चतुर्विंशत्यङ्गुलाश्च वैश्यानां शुभदायिनः ।
विंशत्यङ्गुलैः कीलाः शूद्रजातेस्तु ते हिताः ॥ ११ ॥

यवाङ्गुलपरीणाहाः सर्वेष्वेते शुभावहाः ।
ब्राह्मणक्षत्रियविशां वैश्यशूद्रजन्मनः ॥ १२ ॥

षडङ्गुलपरस्तु शूद्रस्य शङ्कुलेऽस्तु पञ्चधा ।
दार्भैर्मैत्रैश्च पोकार्पासैः विप्रादीनां यथाक्रमम् ॥ १३ ॥

शर्वपर्वपरीणाहं दृढं सूत्रं तु वार्तिनम् ।
अलाभे स्वस्य सूत्रस्य सौत्रकार्पासनं बुधः ॥ १४ ॥

षड्गुणीषात् सूत्रमन्ये तु षड्गुणीपुः स्वेष्टकं ईव ते ।
इत्थं संभृत्य सम्भारान् गृहकर्मणि शुभेऽहनि ॥ १५ ॥

शुक्लपक्षे शुचिः स्नातः स्थपतिश्च शिलान्वितः ।
गृहस्थानमिमितात् तु देवस्थानानि लक्षयेत् ॥ १६ ॥

कुसुमाक्षतगन्धाद्यैः कर्तव्या शुद्धदेवताः ।
आदौ स्थानानि वास्तूनां परीक्षेत समन्ततः ॥ १७ ॥

तेषु सर्वेषु कर्तव्यमर्चनं तु यथाविधि ।
गृहस्य मध्ये शिलस्था तु लिखन्य प्रथमः पदे ॥ १८ ॥

गोमयेन समालिप्तां कुर्याद् वेदीं सुलक्षणाम् ।
चतुरस्रां चतुर्द्वारावतः सुप्रतिष्ठिताम् ॥ १९ ॥

तस्या मध्ये प्रतिष्ठाप्यः कुम्भो हैमोऽथ राजतः ।
ताम्रजो मृन्मयो वापि पूर्वालाभे परः परः ॥ २० ॥

अव्रणश्चाक्षतः सोऽश्मपट्टो जलपूर्णः स्वलङ्कृतः ।
मणिरत्नप्रवालैश्च स्वर्णरूप्येण निर्मितः ॥ २१ ॥

प्रतिष्ठाप्या(प्योऽ)क्षतैः पुष्पफलबीजसमन्वितः ।
गीतेन गन्धमाल्यैश्च चर्चयित्वा समन्ततः ॥ २२ ॥

तस्योपरिष्टात् विन्यस्येत् क्षीरवृक्षस्य चक्रकम् ।
सुगन्धिमाल्यधूपेन धूपयित्वा चतुर्दिशम् ॥ २३ ॥
वेष्टयेदहतेनैवं सूत्रपञ्चकेन सर्वतः ।
वास्तुमध्ये गतो ब्रह्मा कुम्भकर्ण(र्णः) स तिष्ठति ॥ २४ ॥
कुम्भस्योत्तरभागे तु कीलकान् स्थापयेद् बुधः ।
कीलानष्टौ परीक्ष्यैव स्थापयेच्च यथाविधि ॥ २५ ॥
श्वेतचन्दनलिप्तांस्तान् श्वेतपुष्पैर्विभूषयेत् ।
तालजलकान् सुरभिणा धूपेन च सुधूपितान् ॥ २६ ॥
कर्णाग्रयेण सूत्रेण त्रिवर्णेनाभिवेष्टयेत् ।
मधुसर्पिर्दधिक्षीरैर्मूलभागेषु लेपयेत् ॥ २७ ॥
अर्चयेत् परशुं सूत्रमष्टीलादीनि सर्वतः ।
अथोपकरणान्यत्र धूपपुष्पाक्षतादिभिः ॥ २८ ॥
ततः पूर्वोत्तरे वास्तोर्भागे सप्तार्चिषः पदे ।
गोमयेन समालिप्ते कुशास्तरणमास्थितः ॥ २९ ॥
अग्निकार्यं प्रकुर्वीत पुरोधाः शान्तिमेव च ।
सांवत्सरः शुचिः स्नातः शुक्लवासा।   समाहितः ॥ ३० ॥
प्राङ्मुखः साधयेल्लग्नं सम्यक् नाडिकाघटया ।
राशिलग्नं तु नक्षत्रैर्ग्रहास्तोदयलक्षितैः ॥ ३१ ॥
एवं संसाधयेल्लग्नं यदीच्छेत् सिद्धिमात्मनः ।
पूजया तुष्टिकारिण्या पूजयेच्च पुरोहितम् ॥ ३२ ॥
अन्यथा चेत् फलं तस्मिन् ब्रह्मा भवति दूषितः ।
सांवत्सरस्य कर्तव्या ततः पूजा यथाविधि ॥ ३३ ॥

मांसकृसरेऽर्पिते पश्चात् पूजितः स्याद् बृहस्पतिः ।
स्थपतिं पूजयेत् पश्चात् स्वपुष्टिविष्टिकारिणा ॥ ३४ ॥
तदधीने यतः कर्म शुभं वा यदि वाऽशुभम् ।
श्वेतचन्दनदिग्धाङ्गान् श्वेतपुष्पैश्च पूजितान् ॥ ३५ ॥
सक्षीरहव्यैर्नैवेद्यैरपूपैः सम्प्रपूजयेत् ।
परिकर्मकरा ये च तान् यथाशक्ति पूजयेत् ॥ ३६ ॥
देवा यक्षादिकाश्चैव नागिन्यः परितोषयेत् ।
यथा सुमनसस्ते स्युस्तथा कर्तव्यमादरात् ॥ ३७ ॥
ततः स्थपतिराचम्य बलिकर्म समाचरेत् ।
भूतयागे बलिं दीयात् सार्वभौतिकमाचरेत् ॥ ३८ ॥
तस्यालाभे बलिः कार्यो यो भवेत् सोऽभिधीयते ।
सिद्धान्नं चरुकं श्वेतरक्तपीतासितान् पृथक् ॥ ३९ ॥
पायसं कृसरं क्षीरं पिष्टपाकान् श्वेतमोदकान् ।
पालिकापिष्टकर्णाश्च पललोल्लापिकाघृतम् ॥ ४० ॥
दध्योदनं च सौमित्रं देवताभ्यो निवेदयेत् ।
गिरिशृङ्गेषु शक्त्यैर्वनराशिं च पूजयेत् ॥ ४१ ॥
ततश्च पायसं दद्यात् ब्रह्मस्थाने निवेदयेत् ।
ततश्चाऽनुक्रमेणैव देवताभ्यो बलिं हरेत् ॥ ४२ ॥
बलिकर्म यथान्यायं कृत्वा च द्विजवाचनम् ।
स्वशालीयान् कुर्वीत ब्राह्मणान् पूजयेद् दक्षिणादिभिः ॥ ४३
ओङ्कारस्वस्तिपुण्याहैर्गीतवादित्रनिस्वनैः ।
ततो विप्रैः सह स्थापी कुर्वीत तस्य प्रदक्षिणम् ॥ ४४ ॥
मध्यमात् प्रथमं कुम्भे पातयित्वा द्विजोत्तमैः ।
ततो दक्षिणपूर्वेण गत्वा पुण्याहवाचकैः ॥ ४५ ॥

अहताम्बरसंवीतः शुचिः स्वपनिरासने ।
स्थित्वा प्राङ्मुखः शङ्कुं कृत्वा दक्षिणपाणिना ॥ ४६ ॥
वसुधायाश्च वामेन प्रतिष्ठाप्य च मूलके ।
मन्त्रानमून् जपन् कीले हन्यात् परशुना ततः ॥ ४७ ॥
विघ्नास्तु ये तले नागा लोकपालास्तथैव च ।
प्रतिष्ठन्तु गृहे चास्मिन्नायुर्बलकरं भवेत् ॥ ४८ ॥
प्रहारान् सुस्थिरानष्टौ दद्यात् कीलस्य मूर्धनि ।
हन्यमाने ततः कीले निमित्तान्युपलक्षयेत् ॥ ४९ ॥
गोविप्रधवलच्छत्राः कन्या वृषवरस्त्रियः ।
शङ्खदुन्दुभिसंह्रादो तथा गीतस्य च ध्वनिः ॥ ५० ॥
वाणिर्भवति पठपठित् हन्यमाने प्रसूस्तथा ।
सततं सुखमाप्नोति धान्यैश्वर्यैश्च वर्धते ॥ ५१ ॥
एवं शुभं विपरीतं वा निमित्तः शङ्कुकीलयोः ।
पातयित्वा च सर्वेषां दर्शनं न सुखावहम् ॥ ५२ ॥
दृष्ट्वा शुभनिमित्तानि ततः शङ्कुं निवेशयेत् ।
हन्यमानो यदा कीलो विशेद् भूमौ शनैः शनैः ॥ ५३ ॥
कर्मसिद्धिर्भवेत् तत्र एवं स्वल्पपरिश्रमम् ।
हन्यमानोऽपि न विशेद् धरित्रीं कीलको यदा ॥ ५४ ॥
न तत्र कर्मसिद्धिः स्यादनिमित्तं च लक्षयेत् ।
एकेनापि प्रहारेण यत्र कीलो विशेन्महीम् ॥ ५५ ॥
न सिद्धिं याति नाशकः कुलं वा नोपयुज्यते ।
नायकस्याहितया हन्यात् कालेन कश्यप ॥ ५६ ॥
कालेन नाशितः कीलो वह्निदोषकरो भवेत् ।
अश्मना यदि ताडयेन तदा स्यादर्थि प्रपञ्चणि ॥ ५७ ॥

ऐन्द्रीं प्रति ततः कीलो भवसम्भवतत्कारकः ।
आग्नेय्यां हन्यते कीले भवत्यग्निभयं महत् ॥ ४८ ॥

याम्यायां मरणं राज्ञां विदिशि राक्षसो भयम् ।
जलनाशस्तु वारुण्यां वायव्यां रोगतो भयम् ॥ ४९ ॥

सौख्यं सौम्यागते राजप्रसादश्चैशतो गतः ।
कीलके कुर्वीत काले शुभयोगान्वितेऽह्नि ॥ ५० ॥

यस्मादृद्धिमवाप्नोति धनधान्यैश्च वर्धते ।
हन्यमानो यदा यत्नात् कीलः कश्चिदपि स्फुरेत् ॥ ५१ ॥

भार्यां विद्यात् तदा पत्न्या ज्येष्ठस्य तनयस्य वा ।
यदि भग्नेन कीलः स्यात् स्वामिनो जायते भयः ॥ ५२ ॥

यदा कीलः पतेद्धस्तात् क्षेत्रः स्यात् स्वपतेस्तदा ।
हस्तच्युतश्च स मध्यवीथिके हस्तविच्युते ॥ ५३ ॥

सुखेन हन्यमानोऽसौ कीलः स्फुटो न जायते ।
अतो महाराजपरीक्षस्य भयात् तदा शुभः ॥ ५४ ॥

अतः गन्धधूपोपहारैः कुर्याच्च परिवेषणम् ।
इदं साम महापुण्यं परिचिन्त्य समाहितः ॥ ५५ ॥

श्लोकं तु जपेद् विद्वान् वास्तुपुरुषविवेचनम् ।
गत्वाथ नैर्ऋतीमाशां ततः शङ्कुं निवेशयेत् ॥ ५६ ॥

स्तम्भोपरेण साक्षाच्च तत्पदं जपमाचरेत् ।
वायोर्दिशं ततो गत्वा तत्र शङ्कुं निवेशयेत् ॥ ५७ ॥

अभिषेकं महारत्नसाम्ना तस्य समाचरेत् ।
अर्धपात्रीं शिरो गत्वा शङ्कुं तस्यां निवेशयेत् ॥ ६८ ॥

भावेन साम्ना कुर्वीत प्राग्वत् तस्याभिषेचनम् ।
ततोऽन्तु सूत्रं बध्नीयात् सकर्णं त्रिगुणीकृतम् ॥ ६९ ॥

प्रदक्षिणं प्रसार्यैनमुक्तः शङ्कुक्रमो यथा ।
प्र(य)म्यमाने यदा सूत्रं शङ्कुः किंचिदपि मुञ्चति ॥ ७० ॥

तदा मुक्तयं विद्यात्किञ्चित्स्वस्थानिवृत्तये ।
तस्मात् यत्नः प्रकर्तव्यो यावत् सूत्रं प्रसार्यते ॥ ७१ ॥

चतुर्णामपि बाहूनां योगं छिद्रं न दृश्यति ।
सूत्रं प्रसार्य विनिवेशयन् पूर्वं प्रकल्पितान् ॥ ७२ ॥

स्थैर्यं स्थैर्यं ततः स्थलेष्वनेन विधिना पुनः ।
शङ्कुस्थानेषु शालस्याः शिलान्यासस्य क्रमात् ॥ ७३ ॥

प्राग्दक्षिणाद्या विदिशो मन्त्रं येषां कृत्वा जपेत् ।
भास्कराणां च सर्वेषां मानवानां तथैव च ॥ ७४ ॥

बलिं तेषु प्रवक्ष्यामि मन्त्रेण परिभावितम् ।
रक्तं बलिमुपाचार्य नैर्ऋत्यभिमुखस्तथा ॥ ७५ ॥

नैर्ऋत्यधिपतिर्मिथ नैर्ऋत्या ये च राक्षसाः ।
बलिं तेषु प्रवक्ष्यामि रक्तमोदनमुत्तमम् ॥ ७६ ॥

कृष्णं बलिमुपाचार्य गत्वा च दिशमाग्नेयीम् ।
नमस्ते यमराजाय ये चान्ये तं समाश्रिताः ॥ ७७ ॥

बलिं तेषु प्रवक्ष्यामि कृष्णमोदनमुत्तमम् ।
बलिमुद्गृह्य हारिद्रमैशानीमाश्रयन् दिशाम् ॥ ७८ ॥

ततो रक्षेषु सर्वेषु ये चान्ये नाम समाश्रिताः ।
प्रयच्छामि बलिं तेषां हरिद्रोदनमुत्तमम् ॥ ७९ ॥
एवमेतान् बलीन् सर्वान् यथावत् सन्निपातयेत् ।
ततः कुम्भोदकं पुण्यं सात्वा विध्येन सन्नयेत् ॥ ८० ॥
वामदेव्येन कुर्वीत प्रोक्षणं तेन वास्तुनः ।
कृत्वा विप्रशालाभिरपि निर्मिताः काकूयते
फलं पञ्चभूतोत्थ सुखमिह निखिलानि चतुरः ।
तथा सूत्रपाते विधिरपु च मन्त्रैः प्रतिष्ठितो
भक्तिः कीलकसूत्रविधिपरिज्ञेयस्य विविधान् ॥ ८१ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
कीलकसूत्रपातो नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥

अथ वास्तुसंस्थानमातृका नामाष्टात्रिंशोऽध्यायः ।

इदानीमभिधास्यामो वास्तुसंस्थानमातृकाम् ।
निवासहेतवे सम्यक् सर्वकर्मोपजीविनाम् ॥ १ ॥
चतुरश्रं समं तत्रापि दीर्घं वृत्तं च वास्तुकम् ।
चक्राकारमण्डलार्धचन्द्रकन्याकृतीनि च ॥ २ ॥
छिन्नकर्णं विकर्णं च पार्श्वं मुरजसन्निभम् ।
वाजस्थानकं कूर्मपृष्ठं सर्वतो व्यजनाकृति ॥ ३ ॥
शरावस्थालिकाकारं मुरजपणवोपमम् ।
त्रिपार्श्वकं वज्रपार्श्वं यवमध्यसमाकृति ॥ ४ ॥

उत्सन्नग्राम(न)गमन्याने यथा पदसुविलक्षणम् ।
विकामिते च भद्रं च ऽमलन्तं च विचाविहम् ॥ ३ ॥
त्रिकुटं पञ्चकुटं च पारिक्षिप्तं तथापरम् ।
विश्वसारिन्दकान्तं श्रीकान्तं वर्धमानसमानकम् ॥ ५ ॥
पुरीपदं नरपदं चत्वारिंशत् समासतः ।
सेनामुखान्यथान्येषां विनियोगो विधीयते ॥ ७ ॥
चतुरश्रे समे राजा सान्याकारे पुरोहिताः ।
दीर्घे कुमारकाः सेनापतिर्वृत्तायते वसेत् ॥ ८ ॥
वसेयुः ताम्रकाकारे सर्वे बाह्याः सुखार्थिनः ।
अन्तःपुरं सदा समे वाणिजाः कालकाकुली ॥ ९ ॥
वैश्यास्तु भगसंस्थाने दर्पणाभे सुवर्णकृत् ।
संस्थानतो पञ्चसमे जना नगरगोष्ठिकाः ॥ १० ॥
वसेयुः पिशाचसंस्थाने खेटे शुक्तिमिलाविजाः ।
पिप्लकर्णे महाप्राणा विकर्णे कृतलुब्धकाः ॥ ११ ॥
शाङ्खाभे वैकल्पनाको गन्धाकार्याः क्षुरोपमे ।
नाना(ना)प्यकाः तालिमुखे कूर्मपृष्ठे तु मालिकाः ॥ १२ ॥
सर्वतो सौचिका वाजिपोषिका व्यजनोपमे ।
नाहवणास्त धाराभे स्वस्तिके पणिकाशमयाः ॥ १३ ॥
पणाभे सप्तशाभे वेणुलूपीविपाचकाः ।
विचार्यैरे तु रथिनः कथञ्चनमिने तुला ॥ १४ ॥
मीनाः भयाकारस्य पत्रप्रतिमे धान्यजीविनः ।
उत्सन्ने भग्नणा हस्त्यारोहिणो रा(ग)जमन्दिरे ॥ १५ ॥

परशुप्रतिमे क्षेत्रे बन्धनागारिणो जनाः ।
शिल्पाविनि सुधाकाराः स्थकामे कर्मकारिणः ॥ १६ ॥
मृगाङ्के सचिवाः स्थाप्या बाहुल्ये कोशरक्षिणः ।
त्रिकूटे पञ्चकूटे च वसेयुर्बुद्धिजीविनः ॥ १७ ॥
समन्ततः *परिष्वक्ते सर्वे मान्योपजीविनः ।
द्विस्वस्तिके तु वेश्मानि कुर्याद् वासांश्च सर्वशः ॥ १८ ॥
श्रीवृक्षप्रतिमे वृक्षान् पक्षवाटांश्च कारयेत् ।
वर्धमानाङ्कुशिकुलेऽप्येवमेव प्रकल्पयेत् ॥ १९ ॥
दण्डोपरे तु गणिकाचोरान् नरपद्मोपमे ।
इत्युक्ताः शुभदा वासाः सर्वकर्मोपजीविनाम् ॥ २० ॥
कर्मोपजीविजनवासनिमित्तमेताः
क्षेत्राकृतीरभिहिताः प्रविभज्य तेषाम् ।
वेश्मानि कारयति यः स्थपतिर्यथाव-
न्मान्यः स कस्य न भवेदिह भूमिपृष्ठे ॥ २१ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारनाम्नि वास्तुशास्त्रे
वास्तुसंस्था(प?)नकाङ्कशालानामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ द्वारगुणदोषो नामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ।

गृहाण्युक्तानि सर्वेषामेवं कर्मोपजीविनाम् ।
वर्णिनां च गृहस्थानां कथ्यन्तेऽतः परं यथा ॥ १ ॥
भल्लाटे धनदे पूष्णि वारुणे पृथिवीधरे ।
ब्राह्मणस्य भवेद् वेश्म माहेन्द्रद्वारमुत्तमम् ॥ २ ॥

माहेन्द्रेऽर्केऽथ सत्ये वा आर्यके वा निकेतनम् ।
कार्यं गृहस्वामिद्वारं क्षत्रियस्य शुभावहम् ॥ ३ ॥

याम्ये वैवस्वते वापि गान्धर्वेऽथ गृहक्षते ।
वैश्यस्य भवनं कार्यं द्वारं पुष्पाह्वये शुभम् ॥ ४ ॥

वारुणे शोषवृन्दे वा यद्वा पैत्रेऽथवासुरे ।
शूद्रस्य सदनं कार्यं भल्लाटद्वारमुत्तमम् ॥ ५ ॥

विप्राणां प्राङ्मुखं वास्तु यद्वा स्याद् दक्षिणामुखम् ।
वर्धते धनधान्येन पुत्रपौत्रैश्च नित्यशः ॥ ६ ॥

दक्षिणाभिमुखं वास्तु भवनं पश्चिमामुखम् ।
क्षत्रियस्य परं याम्ये विजयश्चेह वर्धते ॥ ७ ॥

वास्तुनः पश्चिमं द्वारं भवनस्योत्तरामुखम् ।
लभते धनधान्यैः पुत्रपश्वादिभिश्च विट् ॥ ८ ॥

वास्तु स्यादुत्तरद्वारं यदि पूर्वमुखं तथा ।
शूद्रस्य कर्मवृत्तिस्तु धनधान्यैर्विवर्धते ॥ ९ ॥

एकस्यामपि शालायां चत्वारः संप्रकीर्तिताः ।
विदिग्द्वारप्रभागाश्च कल्पन्ते च शुभाशुभाः ॥ १० ॥

उत्सङ्गो हीनबाहुश्च पूर्णबाहुस्तथापरः ।
प्रत्यक्षायश्चतुर्थश्च निवेशाः परिकीर्तिताः ॥ ११ ॥

उत्सङ्ग एकदिक्स्थाभ्यां द्वाराभ्यां वास्तुवेश्मनोः ।
स सौभाग्यप्रजावृद्धिधनधान्यजयप्रदः ॥ १२ ॥

यत्र प्रवेशतो वास्तु गृहं भवति वामतः ।
तद्धीनबाहुकं वास्तु निन्दितं वास्तुचिन्तकैः ॥ १३ ॥

तस्मिन् वसन्नल्पवित्तः स्वल्पमित्रोऽल्पबान्धवः ।
स्त्रीजितश्च भवेन्नित्यं विविधव्याधिपीडितः ॥ १४ ॥
वास्तुप्रवेशतो यत् तु गृहं दक्षिणतो भवेत् ।
प्रदक्षिणप्रवेशत्वात् तद् विद्यात् पूर्णबाहुकम् ॥ १५ ॥
तत्र पुत्रांश्च पौत्रांश्च धनधान्यसुखानि च ।
प्राप्नुवन्ति नरा नित्यं वसन्तो वास्तुनि ध्रुवम् ॥ १६ ॥
एतदर्थं समाश्रित्य वास्तुद्वारं यथा भवेत् ।
प्रत्यक्षापसव्यसौ निन्द्यौ वामावर्तप्रवेशकृत् ॥ १७ ॥
ब्राह्मणो निवसेत्पूर्वे दक्षिणे क्षत्रियो वसेत् ।
निलये निवसेद् वैश्यः शूद्रः सर्वत्र धामनि ॥ १८ ॥
एते वैशेषिकाः सर्वे वर्णानामनुपूर्वशः ।
वास्तुद्वारनिवेशाश्च वासैः सह निरूपिताः ॥ १९ ॥
यथोत्तरमथोच्छ्रायो वर्णानां गृहकल्पनाः ।
ब्राह्मणक्षत्रियाणां च राज्ञां च जनपदरक्षिणाम् ॥ २० ॥
सार्धभूमि शूद्राणां वेश्म कुर्याद् विभूतये ।
ततोऽधिकतरं यत् स्यात् तत् करोति कुलक्षयम् ॥ २१ ॥
वैश्यस्य वर्धयेद् गेहमर्धपञ्चमभूमिकम् ।
अतिप्रमाणे तस्यास्य धनधान्यपरिक्षयः ॥ २२ ॥
क्षत्रियस्य गृहं कुर्यादर्धषष्ठतलं परम् ।
सकलकल्याणवृद्ध्यै तदतिरेकं तु नेष्यते ॥ २३ ॥
वरं विप्रस्य भवनमर्धसप्तमभूमिकम् ।
स्वाध्यायाचारभोगार्थमस्तु तु यथावहम् ॥ २४ ॥
यजन्तो राजसूयाद्यैः क्रतुभिर्येऽवनीश्वराः ।
तलैरर्धाष्टमैस्तेषां कारयेद् भवनोत्तमम् ॥ २५ ॥

आहवनीयकुण्डानां राजा राज्याभिषेचका यः ।
तस्याग्न्यर्धाङ्गुलके भवनं कर्णिकेत्यपेत् ॥ २६ ॥

वाजपेयेन वा यज्ञा यो द्विजः स्यात् समाहितः ।
तस्यां कोटिमखो यो वा सोऽपि तस्मिन् भवेषु(व)तीः ॥ २७ ॥

यथाप्रमाणनिर्दिष्टे यत्सम्भवते तु पावकः ।
प्राप्नुवन्ति पराबुद्धिमवृद्धिं तु विपर्यये ॥ २८ ॥

सप्तैकलक्षं वेश्म मानतः संप्रकीर्तितम् ।
साधारणेन हस्तेन परं खातस्य विंशतिः ॥ २९ ॥

चत्वारिंशत् त्रिकाः षष्टिः क्षत्रियस्य प्रचक्षते ।
अशीतिर्निर्दिष्टमनुष्यस्य शतहस्ता महीपतेः ॥ ३० ॥

मानः परं बृहतानुर्णसमार्थ कल्पनुच्यते ।
देवदानवदैत्यानां पिशाचोरगरक्षसाम् ॥ ३१ ॥

सिद्धगन्धर्वयक्षाणां पिशाचप्रमथोऽभिचकम् ।
एकभौमालयो नैव पाई यस्य विद्यते ॥ ३२ ॥

वैश्यस्य भवनं कार्यमथो नान्य(स्य)भौमभूमिकान् ।
द्विभूमिकमथः कार्यं क्षत्रियस्य न मन्दिरम् ॥ ३३ ॥

सार्धद्विभौमानि विप्रस्य त्रितलान्यपि भूपतेः ।
दीपप्रमाणावसुलो यहं यत् कुलिशिपमा स्यात् निहितं कथञ्चित् ।
मर्तुर्मिते सिद्धिविनाशार्थं तत् प्रयासशीलादिविपर्ययाय ॥ ३४ ॥

गुणदोषम् प्रवक्ष्यामि भूतानां सर्ववास्तुषु ।
सुस्थिरं चतुरस्रं च काम्यं स्यात्प्रपयोगितम् ॥ ३५ ॥

वास्तु स्वर्गीयविन्यासो न दूष्यं न तथोत्कटैः ।
मतल्पं न कुब्जं नान्यमि   पिच्छितं न बहिर्गतम् ॥ ३६ ॥

नाभ्यालं च कृतं मध्ये गर्ते भान्तरकुक्षिषु ।
न विपुलं न संक्षिप्तं यत् तत् स्यात् द्वारमुत्तमम् ॥ ३७ ॥

पदस्य द्वारतो भागे पदमध्यात् प्रदक्षिणम् ।
स्थापितं वृद्धिमाप्नोति द्वारं वृद्धिं करोति च ॥ ३८ ॥

रथ्यान्तरवृक्षद्वाराद्यावीक्षणाय   कुम्भकैः ।
कुम्भकोणस्तम्भकैर्भवनस्थानभागिभिः ॥ ३९ ॥

यद् विद्धं भवनद्वारं तच्छुभाय न जायते ।
द्वारं द्वारे प्रविद्धं च कर्तव्यं विजानता   ॥ ४० ॥

वेश्मनां प्रवेशमैकैकमन्यद्वारे कृतात्मना ।
द्वारं प्रवेशयेत् वेश्मनां नारोहणावरोहयोः ॥ ४१ ॥

पक्षद्वारस्य वा भेदं कथञ्चिदपि बुद्धिमान् ।
न बाह्यगान्तरे द्वारे प्रविद्धं कारयेत् क्वचित् ॥ ४२ ॥

विहिते हि भयं तेन स्यात् बहुदोषकरं तथा ।
तोरणं गोपुरद्वारमाद्यो वेश्मनां बहिः भवेत् ॥ ४३ ॥

गृहाणां मौलिकद्वारं मौले चैतान् प्रवेशयेत् ।
द्वारं द्वारस्य कर्तव्यमुपर्युपरि भूमिषु ॥ ४४ ॥
प्रदक्षिणेन वा कार्यं कार्यं नापरथा पुनः ॥ ४५ ॥
उपर्युपरि भूमीनां सूत्रं कुर्यात् प्रदक्षिणम् ।
नापसव्येन कुर्वीत द्वारमारोहणानि च ॥ ४६ ॥
यस्यां भित्तौ कृतं पूर्वं तस्यामुपरि कारयेत् ।
अथान्यभित्तौ तद्द्वारं विधातव्यं प्रदक्षिणम् ॥ ४७ ॥
न मध्ये सप्तमो द्वारं कुर्यादिह पदस्य च ।
न स्पृष्टे   न पदे नापि सिरापाते निविश्यते ॥ ४८ ॥
भित्तिशालाविस्थितैर्द्रव्यैस्तिर्यक् कृत(ता)न्तैश्च मन्दिरे ।
मर्मवेधो न दोषाय द्वारवेधोऽथवा क्वचित् ॥ ४९ ॥

द्वारगुणदोषो नामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ।

यवमहाल्पकल्पाना पुरवैकृतस्य च ।
न भवेद्यदा एकद्वारे द्वयमपः सोमसूर्ययोः ॥ ५० ॥

न प्राकारेण कुड्येन न चिह्नेन वा पुनः ।
अन्तर्हितानि युध्यन्ति द्वाराण्यपि कुत्रचित् ॥ ५१ ॥

मार्गवेधे स्याद् भयं राज्ञो भित्ते तस्करतो भयम् ।
कुलपीडा भवेत् कुम्भे पक्षिपाति पराभवः ॥ ५२ ॥

आम्रालेऽप्यन्नदारिद्र्यं कूपामध्ये क्षयो धनाम् ।
रथ्याविद्धे भवेद् रोगो मरणं चत्वरेण च ॥ ५३ ॥

मृद्द्वारवेधे वैकल्यं बुद्धिपूर्णा प्रजायते ।
बाल्या वृक्षेण वा भित्ते स्यात्कलीकारतो भयम् ॥ ५४ ॥

कोणाभ्यन्तुमध्ये दद्याद् वृक्षे रोगभयं भवेत् ।
स्तम्भेन म्रियते स्वामी कर्मकार्यो न तिष्ठति ॥ ५५ ॥

मण्डपेन महद् दुःखं महाभीतिर्वृहत्फलिः ।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन द्वारवेधं विवर्जयेत् ॥ ५६ ॥

परस्परमतः पुष्करं द्वारे भित्त्योर्द्वयोरपि ।
अन्योन्यं भिद्यते यस्मिन्नैकान्तर्यामिणि उभे ॥ ५७ ॥

वास्तु तद् विस्मेरुत्कर्षे विकल्पानिमिभाग्यकम् ।
न तत्र जायते वृद्धिः स्थापितस्य न कस्यचित् ॥ ५८ ॥

पूर्वकृती पूर्वं द्वारं सर्वदोषभयङ्करम् ।
पूर्वद्वारं तु माहेन्द्रं प्रशस्तं सर्वकामदम् ॥ ५९ ॥

गृहक्षतं तु विशीर्णं दक्षिणेन शुभावहम् ।
गन्धर्वमथवा तत्र कर्तव्यं श्रेयसे त(स)था ॥ ६० ॥

पश्चिमेन प्रशस्तं स्यात् पुष्पदन्तं जयावहम् ।
भल्लाटमुत्तरे द्वारं प्रशस्तं स्याद् गृहेशितुः ॥ ६१ ॥

एकाशीतिमिते तस्मिन्नङ्गुलमपरेऽपि वा ।
ह्रासोऽस्य(प)ञ्चगाहस्तानां शुभो बहुधनादिदः फलम् ॥ ५२ ॥
तुलाकाशीतिः षष्ठिजन्म भूत्यर्थः श्रियमा कुले ।
कोणे चाङ्गुलता   पुंसः शौर्यं स्यात् पूर्वैकत् कमलात् ॥ ५३ ॥
तुलापि(मि)तिरम्बरीचत्वे चक्रपादाङ्गुलाधिकम् ।
दीर्घं तुलामश्वसं पाश्वतः सुव्यर्थिकम्   ॥ ५४ ॥
तुलोपपीठा स्त्रियुद्धिर्दश्वतुलानवातिरत्यपार्श्वसस्कम्पत् ।
स्थानमिर्दुभासायु भयकर्तायाश उपटः समादित्यपरोऽनुलेषु ॥५५॥
चन्द्रम्यस्ताश्च   स्त्रियु द्विर्दशतुलानतिरप्या शुभसकपथा ।
तुलार्धलब्धिर्विपरीतमन्येन दोषाधिया नैर्मलस्तृतुलेषु ॥ ५६ ॥
गुणाश्च दोषाश्च यथावदेते निरूपिता द्वारसमाश्रिता ये ।
तान् विलयमिच्छन्नवधियां यदिशो निवाय पूजयत्यनुपैति लोके ॥५७॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
द्वारगुणदोषो नाम एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ पीठमानं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ।

देवानां मनुजानां च पीठमानमथोच्यते ।
पीठं कनीयो मानं च सार्धमानं तु मध्यमम् ॥ १ ॥
द्विभागमुत्तमं तत् स्याद्देवा पीठसमुच्छ्रितिः ।
महेश्वरस्य विष्णोश्च ब्रह्मणश्चोत्तमं भवेत् ॥ २ ॥
इतरेषां च देवानां कनीयो नव पीठता ।
ईश्वरस्य यथाधामं पीठं कार्यं विचक्षणैः ॥ ३ ॥

समन्तात् पञ्चकिष्किमात्रो भित्तिषु दृश्यते ।
तस्मात् प्रयत्नः कर्तव्यस्तत्पक्षीभिर्निवारः ॥ १२ ॥

इति शान्तिकर्मविधानमात्मन्यनायकर्म यथाविधि शिल्पिकृतम् ।
सकलोऽपि यशो सुखमे वित्तं पुत्रपौत्रादि समृद्धे विजयः ॥ १३ ॥

इति महातन्त्रे काश्यपीयेऽंशुमद्भेदे ज्ञानरत्नभूषणाख्यशास्त्रे भवनकर्मणि
बलिविधिर्नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ शान्तिकर्मविधिर्नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ।

हर्म्यालयशिलास्तम्भे विमर्शे शान्तिकर्मणः ।
यथाविधि द्विजपालात् कृत्वा शान्तिर्यथाक्रमम् ॥ १ ॥

स्थापयेत् कर्णिकां कुम्भैः सहितैर्गन्धवारिणा ।
सर्वगन्धानुलिप्तां च माल्यवस्त्रैर्विभूषिताम् ॥ २ ॥

कृतमाल्याभिषेकितां सूत्रे च मधुकेषिताम् ।
होमयागसमायोग तां मूर्तेषु निवापयेत् ॥ ३ ॥

मधुकुक्कुटमरीचं च शीतलं च विचारणीत् ।
सायचिन्त्या तु शिल्पिन्द्राय कुण्डपाद्यमनुत्तमम् ॥ ४ ॥

स्थापयेत् कर्णिकाः सर्वाः स्थपतिः प्रयतः शुचिः ।
एतेन विधिना कर्म चातुर्वर्ण्यस्य कारयेत् ॥ ५ ॥

कर्णिका रोपिता यत्र पुनस्तत्र रोप्यते ।
न तत्रैव वेदान् स्थापनी यावद् विनश्यति ॥ ६ ॥

स्थितानि तु यदा यत्र विनश्यति नयति पुनः ।
तदा तत्र यथाशास्त्र स्थापितमाद्य सर्वदा ॥ ७ ॥

मधूलीनिर्यातिनं द्वारं प्रवेशे चेद्विलन्यते ।
जायतेऽग्निभयं घोरं तस्मिन्नुत्पातलक्षणम् ॥ ८ ॥

उत्पाते कर्णिका रथ्या सर्वतस्त्वाभिवर्षणात् ।
मध्ये वर्मण्यसङ्कुला भूतव्यालसरीसृपाः ॥ ९ ॥

कर्णिकाग्रमधिरोहन्ति दोषांस्तत्र वदेद्भुवम् ।
कृतापीडां परिक्षुण्णां यत्रारोहन्ति वायसाः ॥ १० ॥

गृहिणामन्तत् प्रवासः स्यात्कं पाने च हीयते ।
मयूरे मधूपर्कं राजा हरेत् पञ्चाश्वतः परम् ॥ ११ ॥

वराहे जायते व्याधिः कोकिलैर्मण्डलः परम् ।
काकोलैर्जातीनि वर्षाणि जायते सुमहद् भयम् ॥ १२ ॥

शुके स्युः कलहश्चापि न च निष्पद्यते गृहम् ।
कुक्कुटेऽग्निभयं विद्यात् राजतो वा महद् भयम् ॥ १३ ॥

सारिकायां तु दौःशील्यं स्त्रीणां गृहपतेस्तथा ।
मर्कटेनैव(तु)पिञ्जेन गृहं स्थिरं न गच्छति ॥ १४ ॥

स्त्रीपुंसयोः कुलिशे तु जायते पापकारिणा ।
पारावते तु जायेते स्त्रीपुंसौ पुत्रसम्पदौ ॥ १५ ॥

बिडाले तु कुलं नाशैः सह रोगैर्निपीड्यते ।
श्वसनो वा शलं वापि हस्ती वा हन्ति तद्गृहम् ॥ १६ ॥

आरण्यैः शकुनैरेतत् स्याद् वर्षाद् वर्षेण फलम् ।
शून्यं च जायते मृत्युर्मध्यासन्न भवक्षयः ॥ १७ ॥

पुरस्तादर्धमासे भूते बालानां मरणं तथा ।
वसन्तीते निलीने तु राजा शल्यं हरेत् गृहम् ॥ १८ ॥

यथा स्थाने प्ररूढेन वृक्षः कर्णलतोऽपि वा ।
अग्निर्दहति तत् क्षिप्रं विद्युद् वा हन्ति मन्दिरम् ॥ १९ ॥

यत्रारोहति गृहस्तम्भं त्रिकाद्भिस्तत्समाचरेत् ।
कृत्वा कुशशालैः कूर्चं ततो बीजानि वापयेत् ॥ २० ॥

गायत्र्याद्य मधुक्षेत्रं शान्तिकानि च कारयेत् ।
मेघेऽग्निकूटे भूयोऽपि तत्र कुर्वीत मन्दिरम् ॥ २१ ॥

येषु येषु गृहाङ्गेषु मधुनः सञ्चयो भवेत् ।
तत्स्थानकृत्य वर्णं ब्रूयात् प्रेषितव्यो चाप्युपद्रवम् ॥ २२ ॥

गवाक्षेऽन्तोः शिखापेषु कुक्कुटाम् सन्निधापयेत् ।
यावत्र रोपयेत् सौम्यं तावद् रक्षेत् सयत्नतः ॥ २३ ॥

अभिलीनं तु वाकुनैर्नहि किञ्चित् प्रयाक्ष्यते ।
तस्मात् प्रयत्नतो रक्षेद्भुत्थानाम् प्रागुदीरितान् ॥ २४ ॥

भङ्गे गृहाणां दारूणां शान्तिहोमोऽथ कथ्यते ।
इन्द्रकीलो महाकूटः कुक्षिकोत्तरे पटी ॥ २५ ॥

पक्षद्वो   ऽलिन्दपाली वा स्वामिनं मन्त्युपद्रवाः ।
शुक्लाद्यपाल्यः   कूटं वा वेदिका कर्णपालिका ॥ २६ ॥

मेघं कपोतपालिश्च स्तम्भशीर्षं कुकुम्भिका
कन्यकाः पक्षि(क्ष)संघाश्च मञ्जकाः सकुमारकाः ॥ २७ ॥

गोपानस्यो वृगास्थम्भ स्वामिनाः स्वकुमारिका   ।
पादिका द्वारपक्षाश्च वालरं मन्त्युपद्रवाः ॥ २८ ॥

संपूर्णं सहभद्रो हन्ति शिल्पानामाचरो नरः ।
स्तोत्राणि शान्तिमोक्षो वा जन्तुरिति च पवित्रकम् ॥ २९ ॥

उद(प)श्चिमेशितीर्थं कुर्याद्यथा परिवारकान् ।
पुंसां पुत्रसमृद्ध्यैः स्त्रीणां स्त्रीन(नाम)भिर्भवेत् ॥ ३० ॥

उपघातो भवेन्नित्यं पुरुषाणां तु नपुंसकैः ।
मृत्तिका स्त्रीविनाशाय गृहनाशाय वेधनम् ॥ ३१ ॥

कीला वा सन्धिपालिर्वा लिङ्गनाशाय कुर्वति ।
दग्धे गृहे यदा दारु क्रियमाणमथो कृतम् ॥ ३२ ॥

आपोऽग्रमानं युक्तं वा न्यूनसंवत्सरं स्थितम् ।
भज्यते देहनाशाय स्फुटत्यथ विभज्यते ॥ ३३ ॥

गृहं प्राग्भवत्सरं कृत्वा रवैरालिख्य चापरम् ।
मर्मैर्मर्मैः परित्यज्य पुनर्नित्यानि कारयेत् ॥ ३४ ॥

पतिते भिन्ने प्रचलिते विनते विपुला हते ।
विद्रुते दलिते सन्धे सर्वशान्तिविधिः स्मृताः ॥ ३५ ॥

शान्तयो विविधं कृत्वा ब्राह्मणान् वसिष्ठ वाचय वा ।
स्थूणिका भज्यते यस्य कीर्तिस्तस्योपहन्यते ॥ ३६ ॥

चन्द्रसूर्यौ यजेत् तत्र ततः शाम्यति पातकम् ।
लक्षितं कुम्भमानीय पुनस्तां प्रति कारयेत् ॥ ३७ ॥

एवं कृते सुखी स स्यात् कीर्तिमायुर्भवः भवेत् ।
मण्डूको भज्यते यस्य पौरुषं तस्य हन्यते ॥ ३८ ॥

इन्द्रायभस्तवरुणं शान्तिभिर्वा समाचरेत् ।
लक्षितं कुम्भमानीय प्रति कुर्वीत मण्डूकम् ॥ ३९ ॥

एवं कृत्वा सुखी स स्यात् फलं चास्याभिवर्धते ।
षड्वर्षस्य अष्टेन गृही बन्धमवाप्नुयात् ॥ ४० ॥

राजरार्थं यजेत् तत्र प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ।
सुखी भवति तत् कृत्वा सर्वकल्याणविवर्धते ॥ ५१ ॥
सर्वेषु जनिता गौव्यरहं ब्राह्मणाः पक्षिभक्षणीः ।
पारसो भज्यते यस्तु स्त्रीणां पुत्रं स मारुन्य(…)ते ॥ ५२ ॥
इन्द्रावरं यजेत् तत्र प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ।
तद्विधं वृक्षमानीय पुनस्तं प्रति कारयेत् ॥ ५३ ॥
सुखी भवति कृत्वैवं पुत्रेणापि विवर्धते ।
सोमहो भज्यते यस्तु कुलक्षेत्रं स मार्य(…)ते ॥ ५४ ॥
पितृन् देवान् यजेत् तत्र प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ।
सुखी भवति कृत्वैवं प्रीयन्ते पितरस्तथा ॥ ५५ ॥
इन्धुर्णं तु भज्यते यस्य तस्य धनं बाध्यते ।
देवानेव यजेत् तत्र प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ॥ ५६ ॥
तद्विधं वृक्षमानीय तत् स्थापयं प्रति कारयेत् ।
सुखी भवति कृत्वैवं पुत्रेणापि विवर्धते ॥ ५७ ॥
उपधी भज्यते यस्य गन्धमासक्तो विनश्यति ।
यजेत ब्राह्मणं तत्र प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ॥ ५८ ॥
आनीय तद्विधं वृक्षमुपधिं प्रति कारयेत् ।
एवं कृते भवेत् सौख्यमभ्यत्येव विवर्धते ॥ ५९ ॥
काष्ठस्तु भज्यते यस्य प्रेष्यस्तस्योपहन्यते ।
यक्षं तत्र यजेद् देवं प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ॥ ६० ॥
तद्विधं काष्ठमानीय काष्ठं तं प्रति कारयेत् ।
एवं कृते सुखी स स्यात् प्रेष्यैरपि विवर्धते ॥ ६१ ॥
तुला तु भज्यते यस्य स्वपतेऽस्य कुटुम्बिनी ।
यजेत मेदिनीं तत्र प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ॥ ६२ ॥

तद्विधं वृक्षमानीय स्थापयेत् गां स्वलङ्कृताम् ।
ततस्तदन्याः क्रियाः पश्चात् कारयेत्सुमनिमान् नरः ॥ ४३ ॥
वस्त्रमिव नवैर्वस्त्रैः प्रतिष्ठाप्य स्वलङ्कृताम् ।
ब्राह्मणान् वाचयेत् स्वस्ति ततस्तां प्रति कारयेत् ॥ ४४ ॥
सुखी भवति कृत्वैवं पौत्रैर्नित्यं विवर्धते ।
कर्णिकास्कन्धरस्थूणायस्तम्भपादोऽथ भज्यते ॥ ४५ ॥
तद्गृही दुःखमाप्नोति तस्मिन्नुत्पातलक्षणे ।
आनीय स्थपतिं तत्र प्रक्षाल्यतं चतुर्गुणम् ॥ ४६ ॥
तत्र वास्तुविभागेन यो देवः स्याद् विनिश्चितः ।
तस्मै देवाय जुहुयात् प्रायश्चित्तं च कारयेत् ॥ ४७ ॥
सुखी भवति कृत्वैवं सर्वदाभिविवर्धते ।
पूर्णं तु दृश्यते यत्र तत्र स्यात् पशुपीडनम् ॥ ४८ ॥
यजेत तस्मिन्नीकायनं प्रायश्चित्तं च कारयेत् ।
तद्विधं वृक्षमानीय पूर्णं तद् प्रति कारयेत् ॥ ४९ ॥
एवं कृते सुखं तस्य पशुवृद्धिश्च जायते ।
तुल्यो भग्नोऽपि पादो यस्य प्रभज्यते ॥ ५० ॥
आयुर्हानिर्भवेत् तत्र चलदेवं प्रपूजयेत् ।
प्रायश्चित्तं ततः कृत्वा पुनस्तं प्रति कारयेत् ॥ ५१ ॥
सुखी भवति कृत्वैवं कुटुम्बी धान्यकं च तत् ।
द्वाराङ्गं यस्य माहेन्द्रं छिद्यते नवकर्मणि ॥ ५२ ॥
इन्द्रं तत्र यजेत् देवं प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ।
गृहक्षतस्य द्वाराङ्गे पूजयेद् यममेव तत्(म्) ॥ ५३ ॥
पुष्पदन्तस्य द्वाराङ्गे वरुणं तत्र पूजयेत् ।
द्वाराङ्गं यस्य भल्लाटं छिद्यते नवकर्मणि ॥ ५४ ॥

स्तोमं तत्र यजेद् देवं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ।
सुखी भवति कुर्वीत कुटुम्बी सान्निकं च तत् ॥ ६५ ॥
स्थूणाराजस्य मध्यांशे वर्णः संक्लिष्टो भवेत् ।
शारीरं व्यसनं तत्र प्रतिसंवत्सरं चिरम् ॥ ६६ ॥
हृदलो दीर्घशोकः स्याद्गुरुत्वेन धनक्षयः ।
पूर्णतो राजभयः स्यात् तस्मात् तत् शस्त्र पात्यते ॥ ६७ ॥
चत्वार्यङ्गानि हिंस्यन्ते शारीरं ये च वेश्मनः ।
तुला वा इन्द्रकीलो वा धारण्यौ (णी) चोत्तराम्बरः ॥ ६८ ॥
उत्पातांस्तत्र यजेत् कुर्यात् प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ।
एवं कृत्वे शिवं पुष्टिस्वास्थ्यवृद्धिकरं भवेत् ॥ ६९ ॥
इत्थं निमित्तानि गृहाश्रितानि
        ज्ञात्वा प्रयत्नात् प्रकुर्वीत सर्वान् ।
शान्तिं प्रकुर्वन् गृहगुप्तरूपां
        प्राप्नोति कीर्तिं सुखमर्थमायुः ॥ ७० ॥

इति महाराजाधिराजश्रीश्रीबल्लालसेनदेवविरचिते अद्भुतसागरे गृहोत्पातावर्ते वास्तुद्भुते
शान्तिकर्मविधिर्नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ द्वारभङ्गफलं नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ।

नृपस्य नगरद्वारं गेह चैत्येषु गेहेषु च ।
क्षेत्रे ग्रामे पुरे वापि नगरे पत्तने तथा ॥ १ ॥
संस्थानमाकृतिर्मानं द्वारवृद्धी च वास्तुषु ।
एतामेव विजानीयात् सर्वमेव विचक्षणः ॥ २ ॥
पूर्वस्थैव निमित्तानि द्वारकर्माणि निर्दिशेत् ।
पातं चले विजानीयात् मरणं नक्षयोग च ॥ ३ ॥

पूर्वोक्तमुपमिव कुर्याद् वारणानामपि चोच्छ्रयम् ।
अंकुरं अङ्को निर्दि(र्दि)ष्टः समन्तविश्च समापितम् ॥ ४ ॥

नवकर्मणि यत् किञ्चे सुगन्धि प्रियदर्शनम् ।
गर्भोत्तरं   मनुजानां चलनं नवशिलानिर्दिशेत् ॥ ५ ॥

पुरं वा यदि वा ग्रामो गृहं वा यदि निष्क्रमम् ।
आगारमनुकूलं नहि नाट्यौर्णेश्वरी मर्थेत् ॥ ६ ॥

परिश्वस्तोपमं कथं नवकर्मणि यत् भवेत् ।
भावं नेत्रं च शोकं च तस्मिन् वेश्मनि निर्दिशेत् ॥ ७ ॥

जनेन च यथाकीर्णं निष्क्रमणेपिब कथ(क्य)ते ।
कुड्यां गच्छ वणमासाद् नाम्न जीवेत संशयः ॥ ८ ॥

नव्यवृत्तगृहस्य पश्चात्पार्श्वं वेश्म वा यदि वा पुरम् ।
सर्वकामगुणैर्युक्तं धर्न(न्यं) नवमितिनिर्दिशेत् ॥ ९ ॥

पूर्वां नगरभागाद्य रम्यः स्यात् प्रियदर्शनः ।
प्रियभार्या भवेत्स्वामी धनं धान्यं च भूपतेः ॥ १० ॥

पूर्वदक्षिणभागोत्थ पुरस्य प्रियदर्शनः ।
भवेद् यशस्तथाऽऽरोग्यं राज्ञा द्वेष च पुष्कलम् ॥ ११ ॥

पुरस्य दक्षिणो भागो यदा रम्यतमो भवेत् ।
राज्ञः सेनापतिनाशो विघ्नं चार्थं च पुष्कलम् ॥ १२ ॥

रमणीयो यदा भागः पुरदक्षिणपश्चिमः ।
अर्थक्षयम् तदा राज्ञः प्रजानां चिन्ता जायते ॥ १३ ॥

पुरपश्चिमभागेन रमणीयेन पार्थिवः ।
पुत्रदारधनधान्याद्यैः संग्रामेऽप्युदितो परम् ॥ १४ ॥

पश्चिमोत्तरभागो तु रमणीये नराधिपः ।
प्रेष्यैः पुत्रैर्गुणैश्च वृद्धिमेत्युत्तमोत्तमाम् ॥ १५ ॥

उत्तरे रमणीये तु पुरमाणे नरेश्वरः ।
शत्रून् विजयते सर्वान् वर्धते च पुरोहितः ॥ १६ ॥
यदि पूर्वोत्तरे भागः पुरस्य त्रिपथवर्जनः ।
पचाम्बुसरणानन्दं क्षिप्रं राज्ञो विनिर्दिशेत् ॥ १७ ॥
निष्पकस्य पुराद्येषां भवनो न स्यान्मनोरमः ।
तस्य तस्यैव भागस्य परिहाणिं विनिर्दिशेत् ॥ १८ ॥
मध्ये यदि पुरद्वारे कपाटं सन्निवेशिते ।
स्त्रीनाशमथवानर्थम् वा स्त्रीणां तद् विनिर्दिशेत् ॥ १९ ॥
देवागारे पुरद्वारे मण्डपाद्यालयेषु च ।
हस्तिशालाश्वशालासु रथशालास्व(स्व)थापि वा ॥ २० ॥
कोष्ठागारायुधागारे निमित्तं तु शुभाशुभम् ।
यदि किञ्चित् प्रदृश्येत राजकार्यविनिर्दिशेत् ॥ २१ ॥
अङ्गो यथोर्ध्वकायस्य तत्र राजा विनश्यति ।
अर्गलाद्वीपिकाकुम्भीस्कन्धे च नवकर्मणि ॥ २२ ॥
यत्र नश्यन्ति चैतानि तदा यात्रो विनश्यति ।
छि(चि)शुम्भितं तु राज्ञाणां गृहार्थेषु कुटुम्बिनाम् ॥ २३ ॥
नवकर्मणि भग्नितेषु भवने यदि वा भवेत् ।
चि(च)ले वा स्फुटे वापि कुटुम्बिमरणं ध्रुवम् ॥ २४ ॥
फलं सर्वनिमित्तेषु शुभं वा यदि वाऽशुभम् ।
संवत्सरं परं यावत् नवकर्मकृते गृहे ॥ २५ ॥
यदि संवत्सरान्ते च पुराणमिति निर्दिशेत् ।
तुम्बिका भजते यत्र नवकर्मणि निहिते ॥ २६ ॥

मेढ्रा तु मद्रिका तत्र यदूर्ध्वमर्मभिर्विनश्यति ।
पशुश्चैव गर्भं यस्य सर्वं तु विनश्यति ॥ २७ ॥

मध्यवासाद्विविश्वासात् नष्टं विनाशयति ध्रुवम् ।
दृढवंशौ गतौ यस्य मध्यमर्माणि भिद्यते ॥ २८ ॥

कुकुक्षी भिद्यते तत्र पुर्ई संवासगात् गतम् ।
प्रेष्याश्चास्य विनश्यन्ति दीर्घमर्गो विशेषतः ॥ २९ ॥

स्तम्भास्तु भिद्यमानास्तु कन्यामरणमादिशेत् ।
कुण्डकेषु भिन्नेषु सुहृदस्य विनश्यति ॥ ३० ॥

आनुपूर्व्येषु भिन्नेषु पुत्राणां मरणं ध्रुवम् ।
भित्तौ कुम्भगोपानौ माता तस्य विनश्यति ॥ ३१ ॥

नागपाशकभङ्गे तु भृत्यानां मरणं भवेत् ।
कपाटे मातृमरणमर्गलायां स्त्रिया वधः ॥ ३२ ॥

कुनिस्य पार्श्वलापार्श्वे विनष्टे मरणं भवेत् ।
द्वारबन्धे विनष्टे तु क्षीणं कुर्यात् कुलक्षयम् ॥ ३३ ॥

इन्द्रकीलो हतो यस्य अनुमापयति मूलनः ।
सपुत्रपशुवर्गस्य तस्य कुर्यात् कुलक्षतिम् ॥ ३४ ॥

तोरणं भज्यते यस्य द्रव्यं तस्य विनश्यति ।
गृहभर्तुश्च मरणं विपरीतप्रचारयेत् ॥ ३५ ॥

वास्तुमध्ये विनष्टे तु कुलवृद्धो विनश्यति ।
सोपाने भिद्यते यत्र मध्यकर्माणि भिद्यते ॥ ३६ ॥

तस्य प्रेष्याश्च गावश्च हिरण्यं च विनश्यति ।
वेदिका भज्यते यस्य भार्या तस्य विनश्यति ॥ ३७ ॥

गवाक्षस्तु विनश्येत यद्यस्तम्भोऽपि वा गृहः ।
गवाक्षकुपणाद मित्रोऽन्यः कपोतात्वथवा यथा ॥ ३८ ॥
स्वपत्नीपतिकार्येण ज्येष्ठिनार्थं नवाद्दिशेत् ।
भित्तिकूल्य तुलाया वा भङ्गे जाते फलं तथा ॥ ३९ ॥
शालास्तम्भस्य वा नाशे भार्या तस्य विनश्यति ।
स्तम्भशीर्षे यदि नश्येत् स्फुटेत स्तम्भोऽपि वा गृहः ॥ ४० ॥
कम्पते प्रतिमोक्षो वा स्वामिनस्तु वधो भवेत् ।
भङ्गे तु भयवाहिन्याः कुलक्षयो भवेत् ॥ ४१ ॥
भाण्डागारालये पुत्राः प्रतिभिन्नं कुटुम्बिनः ।
विनश्येत च विनश्यन्ति षड्भिर्मासैर्न संशयः ॥ ४२ ॥
प्रासादमण्डपे भग्ने सभासु वलभीषु च ।
भार्या कुटुम्बिनस्तस्य मासमात्रान्न संशयः ॥ ४३ ॥
प्रलीनो वा विलीनो वा प्रासादो यस्य कम्पते ।
प्रलीने मृत्युमाप्नुः स्याद् विलीने तु धनक्षयः ॥ ४४ ॥
भिन्ने विनष्टे प्रासादे हीयन्ते सर्वसम्पदः ।
मरणं वा भवेत् तत्र कुलक्षयादि च निर्दिशेत् ॥ ४५ ॥
येषु स्थानेषु भग्नो वा विभक्तिर्वा प्रकीर्तिताः ।
उपद्रुतिर्विभक्तो वा तेषां फलमपीरितम् ॥ ४६ ॥
छिद्राणि यदि दृश्यन्ते तानि दारुणि भिन्नानि च ।
धनमायुश्च हर्षं च पूर्वोक्तानां नवाद्दिशेत् ॥ ४७ ॥
कर्णिकास्तम्भयन्त्री स्थूणा शालापालोऽपि हीयते ।
यदि तत् दुःखमाप्नोति गृहभर्ता न संशयः ॥ ४८ ॥

संग्रहार्थं च मेधावी कलाभ्यसनलिप्सुकः ।
निर्विशङ्कं फलमाप्नोति धनमायुर्यशस्तथा ॥ ४९ ॥

एवमाद्युक्तविधिस्तद्वुक्तिं संग्रहार्थं मतिमान् फलान्वितम् ।
स्वस्थमात्रेणानि योऽत्र चाक्रवित् कीर्तिमित्र+च(अथ) नानि
सोऽश्नुते

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारनाम्नि वास्तुशास्त्रे
द्वारगुणदोषं नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ स्थपतिलक्षणं नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

स्थपतेर्वक्ष्यतेऽस्माभिरिदानीं यत्र लक्षणम् ।
ज्ञातेन येन ज्ञायन्ते स्थपतीनां गुणागुणाः ॥ १ ॥

शास्त्रं कर्म तथा प्रज्ञा शीलं च क्रियपाभिमानम् ।
लक्षणज्ञस्तुवक्तार्थशास्त्रविज्ञो नरो भवेत् ॥ २ ॥

सामुद्रं गणितं चैव ज्योतिषं छन्द एव च ।
सिराज्ञानं तथा शिल्पं यन्त्रकर्मविधिस्तथा ॥ ३ ॥

एतान्यङ्गानि जानीयात् वास्तुशास्त्रस्य बुद्धिमान् ।
शास्त्रानुसारेणाभ्युद्य लक्षणानि च लक्षयेत् ॥ ४ ॥

प्रसिद्धसाक्षरशास्त्रैर्वास्तुज्ञानं प्रसाधयेत् ।
वास्तुज्ञः सलिलालोकैर्मनीषिभिः सुनिश्चितैः ॥ ५ ॥

शास्त्रज्ञस्तत्त्वतात् पुनः कर्मत् जानाति शास्त्रतः ।
यस्तु शास्त्रमविज्ञाय प्रयोक्ता स्थपतिर्भवेत् ॥ ६ ॥

दृश्यते स स्वयं राज्ञा वन्ध्यवत् राजहिंसकः ।
मिथ्याज्ञानमदाहङ्कारी शास्त्रे चैवाकुलश्रमः ॥ ७ ॥

जङ्घालग्नसूत्रलोकस्य विन्यसेद् वसुधातले ।
यस्तु केवलशास्त्रज्ञः कर्मस्वपरिनिष्ठितः ॥ ८ ॥
स मुह्यति क्रियाकाले दृष्ट्वा भीरुरिवाहवम् ।
केवलं कर्म यो वेत्ति शास्त्रार्थं नाधिगच्छति ॥ ९ ॥
सोऽन्धवत्सुरिव नीयेत विन्यसोऽन्धेन वर्त्मसु ।
कर्म वास्तुविदः स्थाने मामजुप्याममेव च ॥ १० ॥
शोभनानि(नि) च कर्माणि कुमतेरुत्व(म)मुर्दैना ।
तस्मात्(त्तु) यो गणितशास्त्रबोधात् कृतकर्मेषु समस्तु ॥ ११ ॥
सुखितं गणितस्थानैरध्योत्तरसंयुतम् ।
शास्त्रैस्तान्वितं युक्तं यो जानाति स कर्मवित् ॥ १२ ॥
शास्त्रकर्मसमर्थोऽपि स्थपतिः प्रज्ञया विना ।
काष्ठेषु कर्मभिस्त्यागिनः   स्याद्भिर्वेन इव द्विपः ॥ १३ ॥
सम्पूर्णप्रज्ञानिर्यैः स्यात् चाहम(कः) स्थपतिसत्तमः ।
कर्मकाले न मुह्येत् स प्रज्ञालेनोपबृंहितः ॥ १४ ॥
अप्रमेयं दुरालोकं शास्त्रार्थं बहुविस्तरम् ।
प्रज्ञायोगं समासाद्य प्राज्ञो वास्तुविदं   नयेत् ॥ १५ ॥
ज्ञानवांश्च तथा वाग्मी कर्मस्वपि च निष्ठितः ।
एवं युक्तोऽपि न श्रेयान् यदि शीलविवर्जितः ॥ १६ ॥
रोषात् द्वेषात् तथा लोभान्मोहम् रागात् तथैव च ।
अन्यथाचिन्त्यमायाति दुःशीलानामविकल्पात्   ॥ १७ ॥
शीलवान् पूजितो लोके शीलवान् साधुसम्मतः ।
शीलवान् सर्वकार्यार्हः शीलवान् प्रियदर्शनः ॥ १८ ॥
शीलस्थाने परं यत्नमाधि(ति)ष्ठेत् स्थपतिः सदा ।
ततः कर्माणि सिध्यन्ति जनयन्ति सुखानि च ॥ १९ ॥

तथाग्न्यायविधं कर्म ज्ञेयं स्थपतिना सदा ।
आलेख्यं छेद्यकार्यं च दारुकर्म यथातथा ॥ २० ॥

पाषाणमिष्टकेषां च शिल्पं कर्म तथैव च ।
एभिर्गुणैः समायुक्तः स्थपतिर्याति पूज्यताम् ॥ २१ ॥

स्थापत्यमष्टविधमस्तमिरीर्षमनुविधं वेत्ति विशुद्धबुद्धिः ।
स शिल्पिनां संसदि लब्धपूजः परां प्रतिष्ठां लभते चिरायुः ॥२२

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारनाम्नि वास्तुशास्त्रे
स्थपतिलक्षणं नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ अष्टाङ्गलक्षणं नाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ।

प्रोक्तं चतुर्धा स्थापत्यं वास्तुनस्तस्य सिद्धये ।
मूलत्वेन चैतानीभिः संयुक्तमष्टभिः ॥ १ ॥

तेष्वङ्गं प्रथमं प्रोक्तं वास्तुपुंसो विकल्पना ।
पुरस्य विनिवेशस्तु द्वितीयं द्वारकर्म च ॥ २ ॥

रथ्याविभागः प्राकारविनिवेशोऽट्टालकस्य च ।
विनिवेशः प्रतोलीनां विभागस्थानकानि च ॥ ३ ॥

प्रासादश्च तृतीयं स्याच्चतुर्थं तु ध्वजोच्छ्रितिः ।
पञ्चमं नृपतेर्वेश्म स्यान्नागरशिल्पिनां च ॥ ४ ॥

चातुर्वर्ण्यविभागश्च गृहभागश्च षष्ठकम् ।
सप्तमं पञ्चभागस्य शालाग्रां मानमीरितम् ॥ ५ ॥

पञ्चवेदीप्रमाणं च कोष्ठिकोसविधिस्तथा ।
अष्टमं राजशिविरनिवेशो दुर्गकर्म च ॥ ६ ॥

यो वेत्त्यङ्गान्यमून्यष्टौ सोऽत्र स्थपतिरुत्तमः ।
यशो माने स लभते पूज्यते च नराधिपैः ॥ ७ ॥
अज्ञाताङ्गकर्माणं स्थपतिं यः प्रयोजयेत् ।
न तस्य वास्तु सिध्येत सिद्धमप्यसुखावहम् ॥ ८ ॥
तस्मात् कर्म च शास्त्रं च यो वेत्ति द्वितयं नरः ।
अष्टाङ्गमपि यो वेत्ति स राज्ञः स्थपतिर्भवेत् ॥ ९ ॥
अङ्गानि पूर्वमुक्तानि वास्तुशास्त्रोक्तविस्तरात् ।
तेषु मानादिकं यद् यद् वक्ष्यामोऽथ सविस्तरम् ॥ १० ॥
अथाद्वर्गं समर्थं भूमौ यत् तत् पदेषु युज्यते ।
निर्मिते च पुरे पूर्वं वास्तुषु सुरधामसु ॥ ११ ॥
दिशि दक्षिणपूर्वस्यां यज्ञार्थं मापयेत् शुभम् ।
निवेशं तत्र कुर्वीत चतुरश्रं समन्ततः ॥ १२ ॥
आयामेन विशालत्वे हस्तत्र्यर्धशताधिकः ।
पूर्वद्वारं विशालत्वमाविशन्त्य यजेद् बुधैः ॥ १३ ॥
तस्य पश्चिमभागे तु यजमानकुटी भवेत् ।
षोडशायामविस्तारा प्राक्कुटी सा प्रकल्पते ॥ १४ ॥
यजमानकुटीद्वारे देवता या च कीर्तिता ।
ततः पशूनि पूर्वेण प्राग्वंशो परिकल्पयेत् ॥ १५ ॥
वेदिमध्ये स्थितं तत् स्यात् प्राग्वंशं वेद्यास्तु शस्यते ।
पूर्वापरेण चतुर्विंशत् कर्तव्याः प्रक्रमा बुधैः ॥ १६ ॥
षट्त्रिंशत् कुटीभागो मध्येऽङ्गुलका कल्पयेत् ।
प्रक्रमाः स्युः शिरःस्थाने विंशतिश्चतुरुत्तरा ॥ १७ ॥
शुल्कस्य चिरस्थान प्राग्वंशो तु प्रतिष्ठितम् ।
तस्मात् पूर्वोत्तरं ज्ञेयं सर्वयज्ञेषु पूजितम् ॥ १८ ॥

वैयमलं तु कर्तव्यं वास्तवं येन गच्छति ।
नक्षत्रानुगतस्तेषां वा कार्या सम्मुखेन तु ॥ १९ ॥
द्विरष्टछायासमितास्ते होमवेद्यः कृतोऽन्य हि ।
शान्तिक्रियेण संस्कार्यं पञ्चगव्यस्य वास्तुनो ॥ २० ॥
कर्तव्यं सदा कार्यं मासिकानन्तरमपि वा ।
स्तोऽर्चनीयेन दुर्भिक्षभयमाधिका जायते ॥ २१ ॥
एवं यज्ञक्रिया प्रोक्ता कोटिहोमोऽत्र कथ्यते ।
पुरस्याभ्यन्तरे भागे कुण्डानस्य कृते तथा ॥ २२ ॥
तस्मिन् स्थाने विधातव्यः कोटिहोमः सदा पुरे ।
लक्षहोमश्च कर्तव्यो नित्यो नैमित्तिकोऽपि वा ॥ २३ ॥
अथ भूमिं समासाद्य स्थानं कदाचिदेव लभ्यते ।
सर्वतो ब्राह्मणः स्नानाद्धोमस्थानं निवेशयेत् ॥ २४ ॥
देवालयं द्विजावासमिष्ट्वा शास्त्रैर्वेदपारगैः ।
पुरस्याग्नेयदिग्भागे बहुकर्मनिरतैः सदा ॥ २५ ॥
नित्यं यज्ञपरैर्विप्रै राजा तु विजयी भवेत् ।
नोपसर्गास्तु जायन्ते न च शत्रवः पुरं व्रजेत् ॥ २६ ॥
अनावृष्टिभयं नास्ति सुभिक्षं जायते सदा ।
उक्तं यात्रिकमङ्गं तु सम्यक् शिल्पिभिः प्रकाश्यते ॥ २७ ॥
सर्वं स्थपतिना ज्ञेयं नक्षत्रैर्वास्तुभिः सह ।
एकाशीतिपदैश्चैव वास्तुभूमिं तु भावयेत् ॥ २८ ॥
विशेषं शिबिरस्थाने कथयामोऽनुपूर्वशः ।
यदा तु नृपतिः स्थानात् स्थानं यात्राभिमुखो भवेत् ॥ २९
शिबिरस्य निवेशं च तत्त्ववेत्ता परीक्षयेत् ।
सर्वकार्यविधिज्ञो वा स्थपतिर्वा प्रकल्पयेत् ॥ ३० ॥

शिबिरं चतुरश्रं स्याद् वृत्तं वृत्तायतं क्वचित् ।
चतुरश्रायतं वापि विषमं वा क्वचिद् भवेत् ॥ ३१ ॥
भूमिभागवशात् कल्प्य(ल्प्यं)मथारभ्यो यथाभिमतम् ।
शिबिरस्य तु चत्वारि कुर्याद् द्वाराणि यत्नतः ॥ ३२ ॥
रथ्या सार्धा तु सेनायाः पुरस्याश्वप्रमाणतः ।
शिवे स्थाने मरुत्तेः कार्यं पृथ्वीधरेऽपि वा ॥ ३३ ॥
आर्यम्णे वा विधातव्यं पदे वैवस्वतो(ते)ऽथवा ।
निवेशो मन्त्रिणां कार्यः पश्चिमो(मे) राजवेश्मनः ॥ ३४ ॥
पुरोहितस्योत्तरतो बलाध्यक्षस्य पूर्वतः ।
अन्तःपुरं दक्षिणतो भाण्डागारं तथैव च ॥ ३५ ॥
गृहं प्रविशतो राज्ञो न्यस्येद् दक्षिणतो द्विपान् ।
वामे च दन्तिनो न्यस्येदेवं सैन्यं निवेशयेत् ॥ ३६ ॥
चापमानः परिखां तस्य कारयेद् राजवेश्मनः ।
हस्तांस्त्रींश्चतुरो वापि पञ्चहस्तानथापि वा ॥ ३७ ॥
चतुष्षष्टिपदाख्येन विभाज्यं शिबिरं बुधैः ।
निवेशः शिबिरस्योक्तो दुर्गकर्माथ कथ्यते ॥ ३८ ॥
दुर्गं तु षड्विधं प्रोक्तं राज्ञां तु विजिगीषताम् ।
अब्दुर्गं पङ्कदुर्गं वा वनदुर्गैरिणे तथा ॥ ३९ ॥
पार्वतीयं महादुर्गमिति कल्प्यानि पार्थिवैः ।
सर्वेषामेव दुर्गाणां पार्वतीयं प्रशस्यते ॥ ४० ॥
दुर्गस्थानविभागोऽत्र षोडशाख्येन कीर्तितः ।
मध्ये तु ब्रह्मणः स्थानमसत्स्थाप्यं विधीयते ॥ ४१ ॥

प्राकारस्यान्तं समारभ्य हर्म्यं यावदथायाः स्मृताः ।
अपरस्या विहृता तु योधास्तु त्रिधापाः स्मृताः ॥ ४२ ॥

सन्निकृष्टा विचालश्चा दुर्गा(र्गे) रथ्या समन्ततः ।
द्वारं रथ्याप्रमाणेन कार्यं नालीकयन्त्रकान्वितम् ॥ ४३ ॥

परचक्रसमं (मर्दं)नार्थं सुरक्षं तत् सदा भवेत् ।
दुर्गेश्वरगृहस्थाने प्रधानः पत्तिनो भवेत् ॥ ४४ ॥

वैवस्वतेऽथवार्यम्णे मैत्रे पुष्पदन्तेऽपि वा ।
यथा पुरे पुरा प्रोक्तं स्थानं दुर्गेऽपि तत् तथा ॥ ४५ ॥

वीराः शूराः कुलीनाश्च भूमिपालस्य संमताः ।
धनुर्वेदविधिज्ञाश्च कुलीनाः शास्त्रपारगाः ॥ ४६ ॥

दुर्गे स्थाप्याः सुरूपाश्च महेच्छा वरस्त्रियः ।
अन्तःपुरं च कोशो च कुमारांश्चात्र वासयेत् ॥ ४७ ॥

एवं दुर्गविधानस्य समासोऽयमुदाहृतः ।
इत्यत्राङ्गो वास्तुशास्त्रस्य सारः संक्षेपेण स्पष्टमस्माभिरुक्तः ।
यत्र ज्ञाते शिल्पिवद् वास्तुविद्यापाथोनाथं सन्तरन्त्यप्रयासात्
॥ ४.

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारनाम्नि वास्तुशास्त्रे

शहाङ्गुलकर्म नाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ तोरणभङ्गादिशान्तिको नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

पुरातनं नवं चापि दुर्गे वाथार्थनिर्मितम् ।
देवानां द्वाराणां च तोरणं निपतेद् यदि ॥ १ ॥

भज्यते दह्यते वाथ नमते सज्यतेऽथवा ।
यद्यशनिप्रपातोल्काद्यैर्वा हन्यते तद् कथयामि ॥ २ ॥
तत्र दोषान् प्रवक्ष्यामो दोषप्रशमनानि च ।
तोरणं निपतेत् सर्वं शिरो वास्य कथञ्चन ॥ ३ ॥
राज्ञां सेनापतीनां च प्रतीहारपुरोधसाम् ।
प्रधानाश्वगजानां च विपत्तिरभयस्य च ॥ ४ ॥
तत्र मृत्युभयं विद्याद् दुर्भिक्षं चापि निर्दिशेत् ।
तस्मात् प्रशमहेत्वर्थं विधिं कुर्यादिमं बुधः ॥ ५ ॥
शान्तिवारिमार्जनैर्धीरः स्थपतिः सपुरोहितैः ।
रात्रौ होमबलिं कुर्यान्नगरे तु चतुर्दिशम् ॥ ६ ॥
कर्णिकाम्बरशृङ्गाटेष्वथ नीराजनेऽहनि ।
स्थानेष्वेतेषु विप्राद्यैर्बलिं निष्पाद्य साधनात् ॥ ७ ॥
कलशैर्धूपगन्धैश्च श्वेतमाल्याम्बरैर्युतम् ।
ततो होमं प्रकुर्वीत शान्तिकं बलिमेव च ॥ ८ ॥
एवं प्रशमयेत् सर्वं यत्किञ्चिद् दुरितोत्थितम् ।
तोरणं भज्यते चेत् तद्राष्ट्रभङ्गं विनिर्दिशेत् ॥ ९ ॥
अस्य प्रशमहेत्वर्थं पूर्वोक्तं कारयेद् विधिम् ।
तदेवैकं प्रदग्धेन तोरणे नगरे षे(च)क्षि ॥ १० ॥
तदा वह्निभयं ब्रूयात् राष्ट्रस्य नगरस्य च ।
स्वाद्याभ्यन्तरं विप्रैर्विधिमिमं प्रयोजयेत् ॥ ११ ॥
नते च शीर्णभग्ने वा व्याधिपीडां विनिर्दिशेत् ।
होमं बलिं च कुर्वीत पुनःसंस्कारमस्य च ॥ १२ ॥
वातेन विधुना वापि तोरणं यदि भज्यते ।
तस्मिन् रोगाः प्रवर्तन्ते कुक्षिकामलकक्षयाः ॥ १३ ॥

शान्तिकर्म प्रकुर्वीत ततः शान्तिकरं जपम् ।
एवमादौ कृते पश्चात् पुनः संस्कारयेद् बुधः ॥ १४ ॥

पूर्वाध्यायनिर्माणाद् विशिष्टं रचयेत् पुनः ।
दृढसन्धिनिरूढं च दृढद्रव्यसमन्वितम् ॥ १५ ॥

विचित्रं रूपकर्माढ्यं सुसंस्थानं मनोरमम् ।
बाहुल्यमधिकं चैव पूर्वोक्तादुन्नतं तथा ॥ १६ ॥

विपुले तु पुनः शान्तिं ब्राह्मणान् वाचयेत् ततः ।
पुराणे वा नवे वाथ कृते चार्धकृतेऽथवा ॥ १७ ॥

प्रासादे वा गृहे वापि कपोतः प्रविशेद् यदि ।
तत्र दोषाः प्रवक्ष्यन्ते शान्तिकर्म तथैव च ॥ १८ ॥

कालमूर्तिः कपोतश्च पापमूलकरस्तथा ।
विद्युत्पताको दीनः कृष्णपादो विजिह्मगः ॥ १९ ॥

चतुर्विधः समाख्यातो मुनिभिः स तपोधनैः ।
श्वेतो विचित्रकण्ठश्च चित्रितोऽन्योऽपि कृष्णकः ॥ २० ॥

कपोतो भवने यस्य श्वेतवर्णो विशेत् क्वचित् ।
कीर्तिविध्वंसनं पुण्यं क्षीणं च जायते भयम् ॥ २१ ॥

नित्यं रोगाः प्रवर्धन्ते शिशुपीडा च जायते ।
चित्रकण्ठो हरेद्भार्यां पुत्रान् सर्वान् विचित्रकः ॥ २२ ॥

सर्वाः श्रियश्च कृष्णाङ्गः प्रभुत्वं च कुलं हरेत् ।
रोगाः सर्वेऽपि वर्धन्ते विपदो व्यसनानि च ॥ २३ ॥

बन्धनानि च जायन्ते प्रविष्टे तु कपोतके ।
तस्माद् यत्नपरो भूत्वा प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ २४ ॥

स्नानत्रिकालशुद्धात्मा सोपवासो जितेन्द्रियः ।
देवपूजार्चनरतो नित्यं ध्यानपरः शुचिः ॥ २५ ॥

पञ्चगव्याशनो मौनी च नित्यं होमपरायणः ।
गुरुविप्ररतश्चैव श्वेतमाल्याम्बरस्तथा ॥ २६ ॥
षष्ठी सप्ताहिणीकस्तु ध्यानमेतत् समाचरेत् ।
श्वेतके पञ्चरत्नं च निम्बकुण्डे ददीत तत् ॥ २७ ॥
निम्बे पञ्चपल्लवानि कुम्भे विन्यस्य वैदिकैः ।
मालत्येन तु कर्तव्यमभिषेकं मनोरमम् ॥ २८ ॥
यथालाभं समादाय तत्र देवं सविष्णुकम् ।
निकुम्भेन् ... विभागाद्दर्शनानि तत्र ॥ २९ ॥
सुगन्धपुष्पाणि सुगन्धीनि मधुलाजान्वितानि च ।
पञ्चकलशसंयोगेन शान्तिकार्ये कुलोद्भवैः ॥ ३० ॥
ततश्च घोरं ... मन्त्रवित् ।
हुते कलशे ततः क्षीरं दधिमध्वाज्ययुतैश्च च ॥ ३१ ॥
संपूजयेत् ब्राह्मणान् सर्वान् ब्राह्मणान् वाचयेत् ततः ।
स्वस्तिवाचनं श्वेते तु विप्रेभ्यः प्रतिपादयेत् ॥ ३२ ॥
शिलायं निम्बकण्ठे तु पायोर्थं सर्वनिम्बके ।
कुण्डे सर्वसमस्तानां कर्तव्यो ब्राह्मणात् गुरुः ॥ ३३ ॥
एवं शान्तिर्भवेद् गेहे सर्वदोषक्षयावहा ।
सद्यो निवृत्तिमाप्नोति मङ्गलाश्च जायते ॥ ३४ ॥
पुत्रान् पौत्रान् धनं ... आयुर्दीर्घं प्राप्नुयात् संपदास्तथा ।
एतत् कृत्वा मुच्यते सर्वपापैः ... श्रीमान् ... ॥ ३५ ॥

इति महामहोपाध्याय... विरचिते ...
गोधामधुकपोतप्रवेशादौ शान्तिर्नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ वेदीलक्षणं नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ।

वेद्यश्चतस्रो विज्ञेया या पुरा ब्रह्मणोदिताः ।
रूपं तासां संप्रवक्ष्यामो नामसंस्थानमानतः ॥ १ ॥

प्रथमा चतुरश्रा स्यात् सर्वभद्रा च द्वितीयका ।
तृतीया श्रीधरी नाम चतुर्थी पद्मिनी स्मृता ॥ २ ॥

यज्ञकाले तथोद्वाहे देवतास्थापनेषु च ।
नीराजनेषु सर्वेषु वह्निहोमे च नित्यशः ॥ ३ ॥

नृपाभिषेचने चैव शक्रध्वजनिवेशने ।
उपयोग्या भवन्त्येता वर्णानामनुपूर्वशः ॥ ४ ॥

चतुरश्रा तु या वेदिः सप्तहस्ता समन्ततः ।
अष्टहस्ता प्रमाणेन सर्वभद्रा प्रकीर्तिता ॥ ५ ॥

श्रीधरी सप्त विज्ञेया हस्तान् मानेन वेदिका ।
पद्मिनी चैव शास्त्रज्ञैर्नवभिरिह विधीयते ॥ ६ ॥

चतुरश्रा तु कर्तव्या चतुरश्रा समन्ततः ।
भद्रैस्तु सर्वतोभद्रा भूषणीया चतुर्दिशम् ॥ ७ ॥

श्रीधरी चापि विज्ञेया कोणविंशतिसंयुता ।
पद्मिनीति च विज्ञेया पद्मसंस्थानधारिणी ॥ ८ ॥

कर्तव्याः सप्तविस्तारादुच्छ्रयेण त्रिभागिकाः ।
कुर्याद्व्यङ्गुलकीलिता इष्टकाभिस्तु चाय(चि)ताः ॥ ९ ॥

चतुरश्रा यज्ञकाले विवाहे श्रीधरी स्मृता ।
देवतास्थापने वेदीं सर्वभद्रां निवेशयेत् ॥ १० ॥

नीराजने शान्तिकार्ये तथा राज्याभिषेचने ।
वेदी पद्मवती या च तथा शक्रध्वजोच्छ्रये ॥ ११ ॥

चतुर्भुजा तु कर्तव्या सोपानैश्च चतुर्दिशम् ।
पत्नीहारसमायुक्ता पार्श्वचन्द्रोपशोभिता ॥ १२ ॥
चतुःस्तम्भसमायुक्ता चतुष्कुम्भविराजिता ।
काञ्चनै राजतैस्ताम्रैर्वस्त्रैः कदलीस्तम्भकैः ॥ १३ ॥
कोणे कोणे तु विन्यस्तैर्वलयाकारसूचिभिः ।
स्तम्भस्थापनं वेदीनां कार्यं काचकेन च ॥ १४ ॥
एकेन द्वित्रिभिर्वापि कलशैः सामलसारिकैः ।
स्तम्भमूलानि चारुचन्द्र पुष्पेण मधुसर्पिषा ॥ १५ ॥
परमान्नेन चान्येन नानं विन्यसेद् यथाक्रमम् ।
ईशानः पूजयित्वा तु आवाहन् स्वस्ति वाचयेत् ॥ १६ ॥
चतुर्विधविनीरितं यदिह वेदिकालक्षणं
ममाप्यपि कर्ते मनसि यस्य नचिन्तितः ।
स याति भुवि पुत्रदारधनभोगसौख्यानि च
चिरं स्वयमिदं मपि स्फुरति चास्य शुभं यशः ॥ १७ ॥

इति महाकालसंहितायां श्रीवेदीविनिर्मितौ ... कालिकाख्याने
वेदीलक्षणं नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ।

अथ गृहदोषनिरूपणं नामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ।

अतः परं गृहादीनामग्रतास्तम्भशुद्धिकम् ।
लिख्यते कथितं यत्नात् सुलभं भवेत् ॥ १ ॥
रक्षोऽम्बुनाकलीनाद्यास्वकक्ष्यस्य चित्रकृता ।
मध्यवृद्धा च सूर्याभिवादिसिमरकाष्ठका ॥ २ ॥
वह्निवृद्धा वह्निदिशये नृपये दक्षिणवृद्धा ।
कुबेरे रक्षःवृद्धा ग्रामपदवृद्धा चामण्यवसंबिन्दे ॥ ३ ॥

कलहाय प्रवासाय रोगाय च मध्यकृशा ।
मध्यदृढा तु भूमिर्या सर्वनाशाय सा भवेत् ॥ ४ ॥
तुषास्थिकेशाकीर्णच(क)शल्यभस्मोपलान्विताम् ।
कर्करादिमेषां दुःखसन्तापफलदां त्यजेत् ॥ ५ ॥
चैत्रे शोककरं वेश्म ज्येष्ठे मृत्युप्रदायकम् ।
पशुनाशाय चाषाढे शून्यं भाद्रपदे शुभम् ॥ ६ ॥
आश्विने कलहाय स्यात् कार्तिके भृत्यनाशनम् ।
माघे चाग्निभयाय स्यात् मासेष्वेषु न कारयेत् ॥ ७ ॥
पावकस्य पदे दुष्कर्मवाप्यापि च पश्चिमे ।
पुरमासायकर्णे च कीलानि यदि प्रयोजयेत् ॥ ८ ॥
पूर्वपश्चिमदिङ्मूढं वास्तु क्षीणायकृद् भवेत् ।
उदङ्मूढं न निष्पत्तिं याति सर्वं च नाशयेत् ॥ ९ ॥
यत्तु दक्षिणदिङ्मूढं जायते मरणाय तत् ।
सौम्यवास्तुनि (तु) कुर्वीत प्रासादं मन्दिरं पुरे ॥ १० ॥
वलितं चलितं भ्रान्तं विसूत्रं च समुत्सृजेत् ।
यत् स्यान्मुखभित्तिविभ्रान्तं वलितं तत् प्रकीर्तितम् ॥ ११ ॥
चलितं पृथग्दिग्भ्रान्तं दिङ्मूढं भ्रान्तमुच्यते ।
विसूत्रं कर्महीनं स्यात् फलमेषां प्रचक्ष्महे ॥ १२ ॥
वलिते चलति स्थानं चलिते विग्रहो भवेत् ।
भ्रान्ते पोषितृविनाशाय विसूत्रे भूरिव्याकुलम् ॥ १३ ॥
मूषकोत्करवल्मीकखात्या यत्र शुभप्रदम् ।
शिला भित्ति विकर्णा च न वास्तुनि शुभा क्षितिः ॥ १४ ॥
मूषकोत्करमर्थं हन्ति वल्मीकिनी सुतम् ।
विकर्णा कुरुते कर्णरोगं शिला शिलाशिनी ।
भित्ता भेदं करोत्युर्वी कुटिला मलिनकारणम् ॥ १५ ॥

सपार्श्वं सन्निधाने वा सार्धं द्विगुणमेव च ।
यत् स्यात्कूर्मपृष्ठं वेश्म तदनिष्टफलप्रदम् ॥ १६ ॥
यद् द्विशालं त्रिशालं वा चतुःशालमथापि वा ।
शून्यया रहितं वेश्म तदनिष्टफलप्रदम् ॥ १७ ॥
पुरतः पृष्ठतः पार्श्वे यदि चालिन्दवर्जिता ।
गृहे न शस्यते शाला देवागारे तु शस्यते ॥ १८ ॥
अन्यगृहाश्रितद्वारं वेश्म पापकमुच्यते ।
परस्परविरोधाय तद् वेश्म गृहिणोस्तयोः ॥ १९ ॥
समाप्त्यं पादहीनं च सफलमपि शिरोगुरु ।
वेश्मवास्तिवशुद्धिश्च सर्वदोषचतुष्टयम् ॥ २० ॥
वास्तुवेधस्य यत्राङ्गे यस्य वर्णं प्रवर्तते ।
तदङ्गे वास्तुनस्तस्य विद्धं वेधेति निर्दिशेत् ॥ २१ ॥
विद्धाङ्गे विकलं तत् स्याद् वीक्षितं सर्वदोषकृत् ।
तदङ्गुसंकलीभूते तद् वेधस्त्याज्यकोऽन्यथा ॥ २२ ॥
स्वगृहद्वयमध्येन निर्वाहो यदि वर्त्मनः ।
द्वारवेधोदितान् दोषांस्तदा प्राप्नोति निश्चितम् ॥ २३ ॥
मार्गवेधो यदा गच्छेदुभयोर्गृहपार्श्वयोः ।
मार्गवेधस्तदा स स्याच्छोकसन्तापकारकः ॥ २४ ॥
उत्सङ्गः पूर्णबाहुश्च हीनबाहुस्तथापरः ।
प्रत्यक्षाय इति प्रोक्तं प्रवेशानां चतुष्टयम् ॥ २५ ॥
गृहस्य सम्मुखं यत्र द्वारं भवति वास्तुनः ।
उत्सङ्ग इति स प्रोक्तः पूर्णबाहुः प्रदक्षिणः ॥ २६ ॥
वामतो हीनबाहुः स्यात् प्रत्यक्षो वा(को य)स्तु पृष्ठतः ।
चतुर्थो ऽयं समुद्दिष्टः प्रवेशो वास्तुनो बुधैः ॥ २७ ॥

उदक्स्रवाख्ये प्रवेशो स्यात् प्रजाहानिः कुटुम्बिनाम् ।
प्रभवान्यवप्लवो वास्य मरणं वा ध्रुवं भवेत् ॥ २८ ॥
पूर्वेशाद्यैः पुरःशाला प्रभवान्यवप्लुतानि च ।
भवन्ति वसतो नित्यं सुखितास्तत्र वास्तुनि ॥ २९ ॥
अल्पवित्तो यदि ह्रीनप्राक्प्लवप्रत्यक्प्लवान्वयः ।
स्याद् वास्तवित्तो जीवेत् स्त्रीभिः पीडयेत वान्धवैः ॥ ३० ॥
प्राग्प्लवाख्य प्रवेशस्तु विहितो यत्र वेश्मनि ।
तस्मिन् निवसतां पुंसां निर्धनः स्याद् धनक्षयः ॥ ३१ ॥
पृष्ठस्थवध्यानमुखास्तु शालाभेद इति स्मृतः ।
प्राप्नोति तत्र निवसन् मृत्युं दुःखं सरोगताम् ॥ ३२ ॥
उदग्दक्षिणशालासु पूर्वपश्चिमगासु च ।
अन्यथा वा स्थितं द्वारं धनधान्यक्षयकारकम् ॥ ३३ ॥
सुखागमान् प्रमाणं कुर्याद् शालां प्रतिषेधयेत् ।
प्रागुदक्प्रत्यक् शालासु विपर्यासे कुटुम्बिनः ॥ ३४ ॥
शालाभेदो भवेद् यत्र पृष्ठतः पार्श्वतोऽपि वा ।
धनधान्यक्षयस्तत्र स्त्रियो जायते ध्रुवम् ॥ ३५ ॥
यत्र मध्यमकुले चान्ये गृहं तत् स्याद् विकोणिकम् ।
आयुर्धनक्षयं धान्यं वसतां तत्र नश्यति ॥ ३६ ॥
सीमाशालावर्जितस्य प्रासादस्य गृहस्य च ।
अकिञ्चना जायते भर्तुः स्थितिश्च न भवेच्चिरम् ॥ ३७ ॥
सर्वतोभद्रके ज्ञेया गर्भे चन्द्रावलोकिता ।
सूर्या स्थिता निरालोका कार्मोक्तिकस्यै गवाक्षकः ॥ ३८ ॥
यथा गवाक्षोऽन्यथा कुक्षिः पृष्ठे कथाय क्रियते ।
वाधयं जायते मर्तुसर्वाभीष्टसुखक्षयम् ॥ ३९ ॥

गर्भांशुभयतो गच्छेत् कक्षे स्तम्भः कर्णभित्तिगो ।
दक्षिणोत्तरयोः कुक्षौ मध्यमः पृष्ठमाश्रयेत् ॥ ४० ॥

स्याच्छिद्रद्वारसंरोधे गृहिणो आपदेऽहनी ।
द्वारे तु विहिते नाभिमर्मणि तस्य जायते ॥ ४१ ॥

पूर्वद्वारनिरोधे तु मध्यमार्गे कदाचन ।
स्रोतरोधेऽग्रमीदोषः कुलभोगक्षयस्तथा ॥ ४२ ॥

कूलानि यत्र वीयन्ते गवाक्षालोकनानि च ।
तत्र प्रसूतिनं भवेत्सिप्रकाणि विनश्यन्ति ॥ ४३ ॥

वीयमाना यदा भित्तिर्दक्षिणा स्याद् बहिर्मुखी ।
तदा व्याधिभयं विद्यान्नृपदण्डभयं तथा ॥ ४४ ॥

यदा तु पश्चिमं कुड्यं प्रयाति बहिरन्ततः ।
धनहानिं विजानीयाच्चौरेभ्यश्च भयं तथा ॥ ४५ ॥

उत्तरं तु यदा कुड्यं वीयमानं बहिर्व्रजेत् ।
गृहभर्तुश्च कर्तुश्च व्यसनं स्यात् तदा महत् ॥ ४६ ॥

यदायं वीयमानायाः पूर्वभित्तिर्बहिर्व्रजेत् ।
तदा गृहपतेस्तीव्रं राजदण्डभयं भवेत् ॥ ४७ ॥

प्राग्दक्षिणे यदा कर्णो वीयमानो बहिर्व्रजेत् ।
तदाग्निभीतिरतुला संतापश्च प्रभोर्भवेत् ॥ ४८ ॥

बहिर्मुखो यदा गच्छेत् कर्णो दक्षिणपश्चिमः ।
कलहोपद्रवस्तत्र स्यात् भार्यायाश्च संतापः ॥ ४९ ॥

पश्चोत्तरापरः कर्णो वीयमानो व्रजेद् बहिः ।
पुत्रदारधनस्थानां भवेत् तस्मिन्नुपद्रवः ॥ ५० ॥

यदा प्रागुत्तरः कर्णो बहिर्निष्क्रामति वेश्मनः ।
तदा गवां वृषाणां च पुरुषाणां च क्षयो भवेत् ॥ ५१ ॥

वारुणो भित्तयो यस्य बहिर्निर्याति वेश्मनः ।
वीयमानालयजोर्कं मन्दिरं वह्निकाकृति ॥ ५२ ॥

तादृग् गृहे न सन्तापो व्ययो भवति यादृशः ।
कर्णिनोऽप्येव दोषेण तस्य भर्ता प्रजायते ॥ ५३ ॥

संक्षिप्यते तु यद् वेश्म क्षीयमाणे समन्ततः ।
संक्षिप्तमिति तज्ज्ञेयं तत्र राजभयं भवेत् ॥ ५४ ॥

यत् स्यादग्रेषु संक्षिप्तं विस्तृतं चापि मध्यतः ।
मृदङ्गाकृतिसंस्थानं तत्र व्याधिभयं भवेत् ॥ ५५ ॥

आद्यन्तविस्तृतं यत् स्यात् संक्षिप्तं चापि मध्यतः ।
वज्रमध्यं तदुद्दिष्टं क्षुद्भयं तत्र जायते ॥ ५६ ॥

विषमैकर्णैः कर्णैर्यवनवक्त्रं गृहम् ।
भित्तिष्वपि कर्णेषु मातृकं फलमादिशेत् ॥ ५७ ॥

मध्ये द्वारं न कर्तव्यं मनुजानां कदाचन ।
मध्ये द्वारे कृते तत्र कुलनाशः प्रजायते ॥ ५८ ॥

द्वारं द्वारेण वा विद्धमप्यशुभायोपपद्यते ।
अतिह्रस्वसंयुक्तं धनधान्यविनाशनम् ॥ ५९ ॥

नवं पुराणसंयुक्तमन्यं स्वामिनमिच्छति ।
यतोऽर्थं राजदण्डाय विद्धं द्वारं विवर्जितम् ॥ ६० ॥

नवं पुराणसंयुक्तं द्रव्यं तु कलिकारकम् ।
न मिश्रजातिद्रव्योत्थं द्वारं वा वेश्म वा शुभम् ॥ ६१ ॥

पादस्थानेषु यद् द्रव्यमविचार्य प्रतिष्ठितम् ।
तत्कालेन चलनं गृहभर्तुः प्रजायते ॥ ६२ ॥

अन्यवास्तुच्युतं द्रव्यमन्यवास्तौ न योजयेत् ।
प्रासादे न भवेत् पूजा गृहे च न वसेद् गृही ॥ ६३ ॥
दूषणेन देवद्रव्येण भवनं यद् विधीयते ।
न तत्र वसति स्वामी वसन्नपि विनश्यति ॥ ६४ ॥
शूर्पाकृता मुसलकाख्या ध्वजकाख्या च गर्हिता ।
द्वारालिन्दकवातायनाः [illegible] ॥ ६५ ॥
प्रासादशिखरच्छाया ध्वजच्छायापि गर्हिता ।
द्विप्रहरसमी [illegible] न दोषदा ॥ ६६ ॥
[illegible] करालं च सम्मुखं वृक्षवेशनम् ।
वामावर्तं च न शुभं द्वारमध्यनरं गृहे ॥ ६७ ॥
निःस्वं स्यात् कीलितो भर्ता दुर्जनस्थितिरुच्यते ।
सङ्कुले मूलपीडा स्यात् गृहे चपलाः स्त्रियः ६८ ॥
वामे वित्तक्षयो द्वारि(रे) [illegible] प्रभोः ।
द्वारं [illegible] विचक्षणैः ॥ ६९ ॥
[illegible] ।
द्वारलग्ने न [illegible] विषमस्थिताः ॥ ७० ॥
इतिहासपुराणोक्तं [illegible] ।
निम्बवृक्षं च गृहे नेष्टं [illegible] नयेत् ॥ ७१ ॥
[illegible] यानि [illegible] च ।
भीषणानि च यानि स्युर्न कुर्यात् तानि वेश्मसु ॥ ७२ ॥
स्वयमुद्घाटितं द्वारमुद्घाटनकरं भवेत् ।
धनहृत् बन्धुवैरं स्यात् [illegible] कलिकारकम् ॥ ७३ ॥
स्वयं यत् पिहितं द्वारं तद् भवेद् बहुदुःखदम् ।
[illegible] गर्भपातनम् ॥ ७४ ॥

कुड्यं नाधोमुखं कार्यं मस्तकस्याकपालकं न च ।
पश्चिमांशे परिक्षिप्तो दक्षिणांशे तु सुन्दरा ॥ ७५ ॥
एकस्यद्वारं च भित्तिं च विपरीतं न कारयेत् ।
अनयोर्वैपरीत्येन दोषाः स्युर्बहवो नृणाम् ॥ ७६ ॥
मूलसूत्रानुसारेण कर्तव्या भूमिकोपरि ।
उपर्युपरि यद् वेश्म सर्वं शोभाप्रकारकम् ॥ ७७ ॥
अधोभूमौ कृता ये स्युस्तत्स्तम्भास्त्वोर्ध्वभूमिषु ।
परित्यज्य कपट्टिका न कुर्वीत यथोत्तरम् ॥ ७८ ॥
शाला भिन्ना भवेद् यस्मिन्नलिन्दस्त्वधिको भवेत् ।
निधनं जायते तत्र तथा चोक्तभयानि च ॥ ७९ ॥
मूलद्वारानुसारेण द्वाराण्युपरिभूमिषु ।
कुर्याद् भयप्रदानि स्युर्विभिन्नान्यन्यथा पुनः ॥ ८० ॥
द्वारप्रमाणमाम्नातं(नं) कुब्जं कुलविनाशनम् ।
अल्पार्थं पीडितं पीडां करोत्यन्नगतं भयम् ॥ ८१ ॥
प्रवासो बाह्यविनते चिरक्रान्ते वस्तुनो भयम् ।
मूलद्वारं क्षयं कुर्याद् भिन्नं द्वारान्तरेण यत् ॥ ८२ ॥
प्रवासो मृत्युजो द्वेषो भिन्ने चान्तररथ्यया ।
नाशं द्रव्यं च्छायाभिन्ने वृक्षेण शिशुदूषकम् ॥ ८३ ॥
पङ्कभिन्ने भवेच्छोकः सलिलस्राविणि व्ययः ।
कूपेन विद्धेऽपस्मारो विनाशो दैवतेन च ॥ ८४ ॥
स्तम्भेन दूषणं स्त्रीणां भ्रमणेन तु कुलक्षयः ।
मानादभ्यधिके द्वारे राजतो जायते भयम् ॥ ८५ ॥
न्यूने मानतो हीने चौरेभ्यश्च भयं भवेत् ।
व्याधयः श्वभ्रविद्धेन भवत्य च परिक्षया ॥ ८६ ॥

ईशानकोणेन बन्धः स्यात् समग्रैश्वर्यसंक्षयः ।
सन्निपातभयं वाम्या तुल्या दक्षिणमाकृते ॥ ८७ ॥
इत्युक् कुलालचक्रेण दारिद्र्यं वारिणा भवेत् ।
व्याधिरुक् किञ्चकूटेन आपाकेन कुलक्षयः ॥ ८८ ॥
मिश्र(स्र)नोदूखलेन व्याधिरल्पा वाडमरी भवेत् ।
मोषभाण्डेन दुर्मन्त्री भक्षमा वार्क्षीसो गृही ॥ ८९ ॥
दारिद्र्यं छायया विद्धे भवेद् द्वारे कुटुम्बिनः ।
स्थलाद्यन्वलवल्मीकैर्विद्धे नागभयं भवेत् ॥ ९० ॥
कूपो विद्रुतमस्पृष्टं करालं शिथिलं पशु ।
बकं विकारलम्बुत्वानं स्र(स्व)लाभं दुःखकुक्षिकम् ॥ ९१ ॥
स्वपाकचलितं दृश्यं हीनकर्णं मुखामलम् ।
पार्श्वगं सूत्रमार्गाच्च भ्रष्टं द्वारं न शोभनम् ॥ ९२ ॥
तत् करोति भयं घोरं विनाशं स्वामिसम्पदः ।
वसतां कलहं नित्यमतस्तत् परिवर्जयेत् ॥ ९३ ॥
अन्तर्द्वारात् बहिर्द्वारं नोच्चं कुर्यात् सङ्कटम् ।
उच्चं विसङ्कटं वापि लक्ष्मीर्वाप न जायते ॥ ९४ ॥
पट्टस्त्रिपर्पिका मध्ये द्वारस्य स्यात् कथञ्चन ।
कर्तुस्तथा विनाशः स्यात् कुलस्य च परिक्षयः ॥ ९५ ॥
तुला उपतुला वा स्युरूर्ध्वे विषमा यदा तुलाः ।
दारिद्र्यव्याधिसन्तापा भवन्ति स्वामिनस्तथा ॥ ९६ ॥
अनुवंशमनुप्रासा व्यत्ययो यदि मन्दिरे ।
वित्तायुर्योत्सवादपत्यमनारोग्यं च जायते ॥ ९७ ॥
उदुम्बरे(रि)निहिता(मि ?)लखादी नाम सा तुला ।
दुःखं मरणं चापि कन्यानां दिशयति सा ॥ ९८ ॥

तलराङ्कोपरे न्यस्ता लतादेव समा यदि ।
तुला तलारिका तापि कुलक्षयकरी भवेत् ॥ ९९ ॥
तुलाधिवेधेन विन्यस्ता ज्ञेया पक्षोपवीतिनी ।
पक्षतो व्यत्ययं कुर्यात् कुटुम्बस्यासुखं च सा ॥ १०० ॥
यदि मातुलिङ्गापि मध्ये छिद्रा कथञ्चन ।
तदा नराह्ने भयेन मर्म च परिहीयते ॥ १०१ ॥
भित्तिभेदो न कर्तव्यस्तुलाभिश्चलितैरपि ।
कुर्याद् मध्यपन्यस्तो भारपट्टः कुलक्षयम् ॥ १०२ ॥
अयुक्तयोर्युक्तयोर्वा सन्धिवेधं भारपट्टे ।
सन्धौ स्यात् तत् सुतो ज्येष्ठः कर्तुश्चापि विनश्यति ॥ १०३ ॥
अनुवंशं न भुञ्जीत न शयीत कदाचन ।
तुलानामधोभागाः स्यात्कक्षासनस्य महद्भयः ॥ १०४ ॥
नागोऽनुवंशं रोगाः स्युस्तिर्यग्वंशे रक्षसो भयम् ।
छायामासारविन्यस्ते मरणं नागदन्तके ॥ १०५ ॥
कर्णाधात् पक्षिराट्सप्तदाक्षजवक्षकुमारकान् ।
सिंहकर्णकपोतालिं गृहेषु परिवर्जयेत् ॥ १०६ ॥
इन्द्रकीलं शूलं तु स्थूलैर्वंशैश्च वेश्मनि ।
न कुर्यात् तत्र विद्धानाः सर्वदोषावहा यतः ॥ १०७ ॥
अनिष्टिमधिरोपितं कृत्वाप्यपवादितम् ।
अप्रतिष्ठितसंस्थानं गृहं नश्यति सर्वथा ॥ १०८ ॥
अनिष्टदेहेन हृदयेन शरीरेण यथा नरः ।
विरूपो दुःखदश्च तथा द्रव्येण मन्दिरम् ॥ १०९ ॥
जीर्णं दुष्क(क्क)र्णे विवर्णं हीनं वक्रं विशीर्णगुणम् ।
पक्वं दुष्टं वास्तुयोगे सन्धिविद्धारपमूलके ॥ ११० ॥

घनमध्यं स्थूलमूलं कुक्षिछिद्रं च दारु यत् ।
शिरामूलं कूर्मपृष्ठं पत्रहीनं च वर्जयेत् ॥ १११ ॥
पातितान् वर्जयेद् वृक्षान् द्विपाद्यैरनिलादिभिः ।
प्रसूनफलिनिष्पन्नान् काकगृध्रादिसेवितान् ॥ ११२ ॥
मधुमक्षिपिपीलिकादिदुर्वासैः कृमिजालजान् ।
चतुष्पथस्थितश्मशानदेवालयसमासंस्थितान् ॥ ११३ ॥
देवालयान्तिकोत्पन्नान् शुष्काग्रान् कण्टकाकुलान् ।
वल्लीपिनद्धान् सुषिरकोटरग्रन्थिसङ्कुलान् ॥ ११४ ॥
ग्राम्यारण्यवनस्थानांस्त्यजेत् कण्टकिनोऽपि च ।
कपित्थोदुम्बराश्वत्थक्षीरीवटनक्तमालकान् ॥ ११५ ॥
कोविदारवनारिष्टशुभ्रशालकनिम्बकान् ।
किञ्च समस्ताश्मीरिकल्पांश्च दुर्मांस्त्यजेत् ॥ ११६ ॥
मर्माणि यत्र दृश्यन्ते दारौ शितिशिरैश्च वा ।
दारितं कुलहानिं वा वृक्षस्तत्र विवर्जयेत् ॥ ११७ ॥
स्तम्भैर्विमृदापति स्वामी तुलाभिः क्षीयते गृहम् ।
सप्तमीभिश्च गावः स्युः व्याघ्रपत्नीभिः सुवाचका ॥ ११८ ॥
मर्मस्थानस्थितैः कार्यैर्मृत्युः कापो विधीयते ।
मर्मस्थैः सन्धिपादैस्तु वास्तुमध्यस्थमाविशेत् ॥ ११९ ॥
पशुपीडा नागदन्तैर्वातायनैर्धनक्षयः ।
कपिशीर्षैस्तु शिष्याणां क्षयं मर्मस्थितैर्वदेत् ॥ १२० ॥
वज्रस्तम्भाम्बुजस्तम्भयागाश्च लोहकानि च ।
मर्मस्थानविनिविष्टानि जनयन्ति महाभयम् ॥ १२१ ॥
स्तम्भैर्वा द्वारमध्यैर्वा युक्ताभिर्मर्मपादकैः ।
वातायनैर्गवाक्षैर्वा द्वारमध्ये निवेशिते ॥ १२२ ॥

व्याधयः संभवन्त्यस्मिन् धननाशः कुलक्षयः ।
राजदण्डभयं च स्यादपत्यानां च पीडनम् ॥ १२३ ॥
षड्दारुकाणां मध्येषु द्वारमध्येषु वा पुनः ।
कर्णसूत्रादिभिर्विद्धेष्वेतेष्वेवादिशेत् फलम् ॥ १२४ ॥
संविद्धा मार्गवृक्षैर्वा स्तम्भैर्वाप्यपरैस्तथा ।
शाल्या जनाद् भयं कर्तुः कुर्वीत् तस्करतोऽपि वा ॥ १२५ ॥
गृहमध्ये कृतं द्वारं द्रव्यकोशविनाशनम् ।
आवहेत् कलहं भर्तुर्भार्यां चास्य प्रदूषयेत् ॥ १२६ ॥
द्वयोरेकोत्तरेणापि महामर्माणि पीडिते ।
सर्वस्वनाशो गृहिणो मरणं वा ध्रुवं भवेत् ॥ १२७ ॥
द्वारान्तकमनुल्लिङ्घ्य श(च)यवीथैः समीरितैः ।
विस्तृतं नगरस्थेऽपि लब्धरूपं शास्यते गृहम् ॥ १२८ ॥
विभागमर्थहीनेषु रूपन्यासेषु वास्तुषु ।
पञ्चलाङ्गूलिकर्णेषु रोगान्मृत्युं संशयः १२९ ॥
कटुकण्टकिदुर्गन्धिदुग्धकापथ्यपान् द्रुमान् ।
न धारयेत् समीपस्थान् पुरप्रासादवेश्मनाम् ॥ १३० ॥
बदरी कदली चैव दाडिमी बीजपूरिका ।
प्ररोहन्ति गृहे यत्र तद् गृहं न प्ररोहति ॥ १३१ ॥
प्लक्षं द्रव्यापहं हन्ति कुलमायामतोऽधिकम् ।
उदुम्बराभ्यधिकं पुत्रां सम्पत्तिं चित्तराधिकम् ॥ १३२ ॥
स्तम्भाद्यैर्भित्तिभिः पट्टैः शीर्षैर्बन्धैस्तथा ।
आलोकनातोरणाद्यैस्तथान्यैः कन्दकूटकैः ॥ १३३ ॥
हीरस्तम्भोत्तरनाद्यैश्च तुलाभिः सन्धिपालकैः ।
भार्गकाभिर्वेदिकाभिश्च कपोतिजालिकैः तृणैः ॥ १३४ ॥

घटितैः पातितैर्नीडैर्जायते कुट्टिमो ध्रुवम् ।
व्याधिचारिमृगुव्यालैर्निर्धनत्वं च जायते ॥ १६५ ॥
उदक्प्लाव्यं त्रिमूलगर्भं क्षमितं चमितं कुले ।
हीनमध्यं नहसूचं शल्यविद्धं शिरोगुरु ॥ १६६ ॥
शाखासंस्पर्शकोणं च विषमस्थं तुलानलम् ।
अन्योन्यप्रत्यपविद्धं च कूपवप्रविभाजिनम् ॥ १६७ ॥
हीनविस्तुलमाङ्गं च विमाङ्गं छन्दसंस्थितम् ।
भिन्नवासं व्यककर्णं भित्तिहर्म्यं मानवर्जितम् ॥ १६८ ॥
विकूलं च गृहं भर्तुरनिष्टफलदायकम् ।
तस्माद् दोषानिमांस्त्यक्त्वा गृहं कुर्याच्छुभावहम् ॥ १६९ ॥
एवंविधं दोषकरं गृहं स्याद् भर्तुश्च कर्तुश्च यतस्तदेते ।
श्रेयः सदा शिल्पिभिरप्रमत्तैस्त्याज्याश्च दोषाः शुभकीर्तिकामैः
॥ १७० ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
गृहदोषनिरूपणं नामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ रुचकादिप्रासादलक्षणं नामैकोनपञ्चाशोऽध्यायः ।

त्रिदशानां नृपाणां च वर्णिनां च विशेषतः ।
उत्पत्तिमष्टभिर्ब्रूमः प्रासादा यस्य वै मताः ॥ १ ॥
पुरा ब्रह्मासृजत् पञ्च विमानान्यसुरद्विषाम् ।
विभूत्यै सर्वरत्नानि श्रीमन्ति च महान्ति च ॥ २ ॥
तानि वैराजकैलासे पुष्पकं मणिकमित्यथ ।
इमानि मणिविमानानि पञ्चमं च त्रिविष्टपम् ॥ ३ ॥

आत्मनः स्थूलसूक्ष्मस्य पञ्चाव्यक्तस्य पार्थिवः ।
सुरेशितो च निर्मोकतो विमानानि यथाक्रमम् ॥ ४ ॥
चतुर्भ्यस्त्वपि चैकं स सूर्याद्यैरवकल्पयत् ।
विमोचाय पञ्चैतत्स्याकारा यतिर्दैवतम् ॥ ५ ॥
प्रासादांश्च महाकारान् शिलापक्वेष्टकादिभिः ।
नगराणामलङ्कारहेतवे समकल्पयत् ॥ ६ ॥
वैराजं चतुरस्रं स्याद् वृत्तं कैलाससंज्ञितम् ।
चतुरस्रायताकारं विमानं पुष्पकं भवेत् ॥ ७ ॥
वृत्तायतं च मणिकमष्टाश्रि स्यात् त्रिविष्टपम् ।
तेभ्यश्चान् श्रीमतोऽन्यांश्च विविधानसृजत् प्रभुः ॥ ८ ॥
ये पञ्च विहिता भेदाः पूर्वं कमलयोनिना ।
सर्वांस्तानभिधास्यामो नामसंस्थानमानतः ॥ ९ ॥
रुचकश्चित्रकूटश्च तृतीयः सिंहपञ्जरः ।
भद्रः श्रीकूट उष्णीषः शालाक्षो गजयूथपः ॥ १० ॥
नन्द्यावर्तोऽवतंसाख्यः स्वस्तिकः क्षितिभूषणः ।
भूजयो विजयो नन्दी श्रीतरुः प्रमदाप्रियः ॥ ११ ॥
व्यामिश्रो हस्तिजातीयः कुबेरो वसुधाधरः ।
सर्वभद्रो विमानाख्यो मुक्तकोणश्च नामतः ॥ १२ ॥
चतुर्विंशतिरुद्दिष्टा चतुरस्राः समासतः ।
वृत्तांस्त्वथाभिधास्यामः प्रासादानपरानपि ॥ १३ ॥
वलयो दुन्दुभिः प्रान्तः पद्मः कान्तश्चतुर्मुखः ।
माण्डूकाख्योऽथ कूर्मश्च तालीगृह उडुपिकः ॥ १४ ॥

इति वृत्ताः समासेन प्रासादा यत्र कीर्तिताः ।
चतुरश्रायता ये स्युः कथ्यन्ते तेऽपि नामतः ॥ १५ ॥
भद्रो विशालः साम्मुख्यः प्रभवा शिबिकागृहः ।
मुखशालो द्विशालश्च गृहराजोऽमलो विभुः ॥ १६ ॥
एवमेते समुद्दिष्टाश्चतुरश्रायता दश ।
अथ वृत्तायतान् ब्रूमः प्रासादानभिधानतः ॥ १७ ॥
आमोदो रैतिकस्तुङ्गाकर्षन्निर्वेधकः ।
तथा निषेधः सिंहास्यः सुप्रभो लोचनोत्सवः ॥ १८ ॥
एते वृत्तायताः प्रोक्ताः प्रासादा नामतो दश ।
अष्टाश्रीणां च नामानि कथयामि समासतः ॥ १९ ॥
वज्रको नन्दनः शङ्कुर्मेखलो वामनो लयः ।
महापद्मश्च हंसश्च व्योमचन्द्रोदयावपि ॥ २० ॥
अष्टाश्रय इमे प्रोक्ताः प्रासादा दश संख्यया ।
अथान्येषां चतुष्षष्टिसंख्यानामनुकीर्त्यते ॥ २१ ॥
संस्थानमानविन्यासैर्भ्रमणकाद्यैश्च संयुताः ।
एषां विशेषा वक्ष्यन्ते पृथक् पृथगनुक्रमात् ॥ २२ ॥
ज्येष्ठो भागचतुर्हस्तः सार्धहस्तत्रयोऽपरः ।
कन्यसीयः कनीयांस्तु हस्तत्रितयसम्मितः ॥ २३ ॥
ज्येष्ठमध्यकनीयोभिर्भेदैर्भागैर्विभाजिताः ।
भवन्ति सर्वप्रासादाः ज्येष्ठमध्यावमक्रमात् ॥ २४ ॥
चतुरश्रीकृते क्षेत्रे चतुर्भागविभाजिते ।
कुर्यात् स्थारोहकांश्चांशे पीठबन्धसमुन्नतम् ॥ २५ ॥
तथा तस्योपरि स्थाप्या हंसपङ्क्तिः समन्ततः ।
हस्तमात्रोच्छ्रिता भूत्वा जगतीमसूरिका ॥ २६ ॥

ततः पीठस्य तस्यान्तर्द्विभागाय(या)मविस्तृतिः ।
प्रासादो रुचकः कार्यो भागभित्तिचतुष्कितः ॥ ९७ ॥
सार्धभागेन लेखा स्यात् सार्धभागस्तु योऽपरः ।
भाग(ग)मर्धं सकर्णं स्यात् तेन सामलसारकम् ॥ ९८ ॥
द्वारं भागोच्छ्रितं तस्य कार्यं भागार्धविस्तृतम् ।
समग्रीवः स कर्तव्यश्चतुर्घण्टावरावृतः ॥ ९९ ॥
सतोरणालिन्दकस्याष्टकर्णाण्डकयोषकर्णयात् ।
क्रियतेऽत्र यदा सम्य(ग्भैः)र्गुर्विकाख्या समावृतः ॥ १०० ॥
समग्रीवपरिष्कारो मणिकालिन्दशोभितः ।
मध्यमश्रेष्ठो रुचकः प्रासादः परिकीर्तितः ॥ १०१ ॥

रुचकः ।

कर्णग्रीवाके चित्रैः समग्रीवश्च यो युतः ।
द्वाभ्यां द्वाभ्यां गवाक्षाभ्यां चतुर्दिशमलङ्कृतः ॥ १०२ ॥
कपोतालीपरिक्षिप्तः शोभितो द्वारसम्पदा ।
तदाऽसौ चित्रकूटाख्यः प्रासादः सोऽभिधीयते ॥ १०३ ॥

चित्रकूटः ।

अयमेव पुनः पञ्चभिः स्तम्भैरपि चितो यदा ।
ग्रीवाकर्णविहीनश्च स भवेज्जालरूपकः ॥ १०४ ॥
सिंहपञ्जर इत्युक्तः प्रासादः स तदा शुभः ।

सिंहपञ्जरः ।

कर्णग्रीवाकौ द्विगुणश्चैव भवतो यदा ॥ १०५ ॥
अलिन्दकरणिशिखरा तदा भद्रः प्रकीर्तितः ।

भद्रः ।

स्याच्चित्रकूट ग्रीवाभिश्चतुर्भिर्दिक्चतुष्टये ॥ १०६ ॥

वहिर्भद्रसमायुक्तः कौमुद इति नामतः।

कौमुदः।

चतुःशालकसमायुक्तप्रागुत्तरस्यपरौ च चेत् ॥ ३७ ॥
शालाद्वारक्रमाद्गर्भः स्यात् नन्द्यावर्तोऽभिधीयते।

उत्पलः।

चतुरंशकविस्तीर्णं षडंशायतिविनायति ॥ ३८ ॥
पीठं शालाद्वयस्योर्ध्वं सकलाशिनिर्मितं शुभम्।
मध्याद्वयपरसलस्य द्विभागायतविस्तृतम् ॥ ३९ ॥
विधेयं गर्भमण्डपमध्ये तिन्दुकपरिष्कृतम्।
कार्या तत्पार्श्वतः सीमा भागद्वितयमायता ॥ ४० ॥
भागमेकं च विस्तीर्णा चतुःस्तम्भोपशोभिता।
तत्पश्चतोऽपरा सीमा कार्या भागात् चतुरायता ॥ ४१ ॥
तिर्यक्पृथ्वी भागविस्तीर्णा प्रवेशादुपशोभिता।
एष शालाद्वयः सकर्णकार्धविस्तृता समायुतः ॥ ४२ ॥
प्राचीप्रतीचिककालसपकसोपानकैः शुभैः।

वामनः।

चतुर्भागोऽभितः पार्श्वे क्षेत्रमानस्य कल्पते ॥ ४३ ॥
पीठं कुर्यात्तु मध्यतः सम्यक् शिलाविनिर्मितम्।
मध्ये चतुर्भागोऽस्य द्विभागान्तरं निवेशयेत् ॥ ४४ ॥
त्रि(द्वि)भागायामविस्तारं चतुरस्रं सुशोभितम्।
पार्श्वे भागविस्तारमध्यर्धं भागमुच्छ्रितम् ॥ ४५ ॥
तस्य कार्यं तथा मध्ये पार्श्वेऽपि पक्षोपशोभितम्।
तत्पश्चात् निर्मिता सीमा द्वौ भागौ शीलपादका(का) ॥ ४६ ॥

चतुरस्रा चतुःस्तम्भा तन्मध्ये भागविस्तृता ।
पञ्चभागायता सिंहक् कार्या सीमा तथापरा ॥ ४७ ॥
द्वारभित्त्यश्च कर्तव्याः स्तम्भाः सर्वत्रसंयुताः ।
बहिःपरिकरो गर्भात् समीतो भागविस्तृतः ॥ ४८ ॥
एवं स्याद् वेदिकाजालकपोतादिभिरलङ्कृतः ।
बहिर्व(म)पोभिर्भूषितश्च प्रासादो गजपृष्ठकः ॥ ४९ ॥

गजपृष्ठः ।

षड्भागभाजिते क्षेत्रे चतुरस्रे समन्ततः ।
गर्भो द्विभागिकः कार्यो द्वारं भागसमुच्छ्रितम् ॥ ५० ॥
भागार्धे द्वारविस्तारः प्रासादस्योच्छ्रितिं पुनः ।
कुर्वीत चतुरो भागान् कार्येर्विस्तृतकम् ॥ ५१ ॥
कार्या द्विभागिकाः शालाः भासिन्यास्तस्य भागतः ।
बहिर्भित्तिपरिक्षिप्ताश्चतुर्भागायताः शुभाः ॥ ५२ ॥
द्वौ द्वौ गवाक्षकौ स्तम्भाः प्रतिशालं भवन्ति षट् ।
चतुःस्तम्भयुतैर्युक्ताः कार्या वा पार्श्वकालयैः ॥ ५३ ॥
नन्द्यावर्तोऽप्यमेवं स्यात् समापीपचतुष्टयः ।
प्रतु द्वारशोभेन: प्रासादः शुभलक्षणः ॥ ५४ ॥

नन्द्यावर्तः ।

क्षेत्र(त्रे)षड्भागविस्तारे द्व्याभागकृतायती ।
मध्यावरमध्ये ऽरुप देवकोष्ठे निवेशयेत् ॥ ५५ ॥
चतुरस्रायतिन्यासं चतुरस्रं समन्ततः ।
द्वारं तस्य विधातव्यं भागमध्यर्धमुच्छ्रितम् ॥ ५६ ॥
पादोनं भागविस्तारं सिंहकर्णविभूषितम् ।
वीथिका तस्यायतः कार्या देवकोष्ठेन सम्मिता ॥ ५७ ॥

स्तम्भैः षोडशभिर्युक्ता भागद्वितयभूषितैः ।
ससीमो देवकोष्ठस्य समन्तात् भित्तिवेष्टितः ॥ ५८ ॥
भद्रिकाभ्यो भागिकः कार्यो गवाक्षैरुपशोभितः ।
(वस्तु)श्रीवृक्षोऽथ यमः पार्श्वे चतुःस्तम्भयुता बहिः ॥ ५९ ॥
कार्या द्विरंशाः प्राग्रीवा भागिकालिन्दवेष्टिताः ।
द्विद्विस्तम्भयुताः सर्वे पार्श्वेनाग्रपतोऽभितः ॥ ६० ॥
अलिन्दास्तु चतुःस्तम्भाः कार्याः प्राग्रीवकान्वितः ।
अपराजित इत्येष सर्वलक्षणसंयुतः ॥ ६१ ॥
प्रासादः कथितः सम्यक्

अवतंसः ।

स्वस्तिकः प्रोच्यतेऽधुना ।
चतुरस्रीकृते क्षेत्रे चतुर्भागविभाजिते ॥ ६२ ॥
प्रासादं कल्पयेन्मध्ये द्विभागायामविस्तृतम् ।
शुकनासोऽस्य भागार्धविस्तृतो भागिकोदयः ॥ ६३ ॥
गर्भेणास्य चतुःस्तम्भयालिन्दो भागिको बहिः ।
तस्य स्युर्द्वादश स्तम्भा भागिकोऽलिन्दकोऽपरः ॥ ६४ ॥
विंशतिस्तम्भसंयुक्तो विमानस्य समन्ततः ।
चतुर्भूमिका द्वारे भद्रो बाह्यपरान्वितः ॥ ६५ ॥
भागमेकमनुस्मृत्य कर्णाभ्यां भागविस्तृतौ ।
भागिकोत्सेधनिष्कासौ कार्यौ प्राग्रीवकौ पुनः ॥ ६६ ॥
चतस्रो भित्तिसंश्लिष्टौ भित्ति यो सुराग्रावकौ ।
स्वस्तिकोऽयं समाख्यातः प्रासादः सर्वकामदः ॥ ६७ ॥

स्वस्तिकः ।

कर्णाभिर्वीथिकोऽमुष्य प्रासादः श्रीवृक्षलक्षणः ।
षड्भागभाजिते क्षेत्रे चतुरश्रे समन्ततः ॥ ६८ ॥

द्विभागायामविस्तारं मध्ये गर्भगृहं भवेत् ।
भागद्वयोच्छ्रितौ स्तम्भैर्युक्तं स्पर्शैः सलक्षणैः ॥ ६९ ॥

भित्त्यन्तेषु बहिर्भागे गर्भपादेषु योजयेत् ।
तोरणानि मनोज्ञानि कक्षकूटेषु चाप्यपि ॥ ७० ॥

गर्भस्तम्भप्रमाणेन तानि स्तम्भद्वयेन वा ।
समुच्छ्रितानि कुर्वाणि कलशैः रत्नमण्डितैः ॥ ७१ ॥

पञ्चभिः पञ्जरस्थानैर्भिन्नार्धैश्चाप्यनेकधा ।
भूषितास्ये पुनर्भूमिं मकराभ्यां युतैरपि ॥ ७२ ॥

स्तम्भयोरन्तरे एवामुं नीं मकरपङ्क्तिभिः ।
अन्योन्याभिमुखे द्विष्ठे कुर्यान्मकरयोर्मुखे ॥ ७३ ॥

चतुर्णामपि निर्दिष्टस्तोरणानां मया विधिः ।
अलिन्दौ भागिकावस्यो बहिर्भागे प्रकीर्तितः ॥ ७४ ॥

स्थूलाभिकान्यलिन्दान्ते धार्मिकायतनानि च ।
वेदिकानि बहिर्भित्त्या सम्मुखानि परस्परम् ॥ ७५ ॥

धार्मिकालयविस्तीर्णां भूमिस्थां चापरां भवेत् ।
तस्याः पट्टपालकानि स्थूलमानाभोच्छ्रितानि च ॥ ७६ ॥

प्राग्ग्रीवकैः ससोपानैर्विचित्रैस्तानि भूषयेत् ।
अपरस्याः पुनर्भित्तेर्भागद्वयविनिःसृतम् ॥ ७७ ॥

मध्ये द्विभागविस्तीर्णं देवकोष्ठं निवेशयेत् ।
द्वारशाखां च कुर्वीत तस्योर्ध्व(र्ध्वं) भागद्वयोच्छ्रितम् ॥ ७८ ॥

तथा भागार्धविस्तारमित्येष क्षितिभूषणः ।
प्रासादः कीर्तितः सम्यक् सर्वलक्षणलक्षितः ॥ ७९ ॥

क्षितिभूषणः ।

क्षेत्रस्य चतुरस्रस्य भागान् द्वादश कल्पयेत् ।
मध्ये गर्भं चतुःस्तम्भं तस्य कुर्याद् द्विभागिकम् ॥ ८० ॥
तद्बहिर्भागिकोऽलिन्दो द्वारतःस्तम्भमानतः भवेत् ।
मध्येऽपरस्यां यौ स्तम्भौ ताभ्यां कुर्वीत तोरणम् ॥ ८१ ॥
अलिन्दो भागिकः कार्यो भित्त्या भागिकया युतः ।
ताभ्यां चतुष्कं मध्ये गर्भस्यास्तोभितस्तथा ॥ ८२ ॥
तृतीयो भागिकोऽलिन्दः स्याद् भित्त्या परिवेष्टितः ।
चतुर्भागायतं पूर्वस्यां चतुष्कं भवेत् ॥ ८३ ॥
भद्रीयं भागविष्कम्भं कुर्याद् भागद्वयायतम् ।
अग्रतः स्तोभितं स्तम्भैर्भागान्तस्थपतलम् ॥ ८४ ॥
यथा प्राच्यां तथोदीच्यां याम्यायामपि कीर्तितम् ।
त्रिभिः प्रतीच्यां तु तुर्यद्वितीयालिन्दकाद् बहिः ॥ ८५ ॥
द्विभागायामविष्कम्भं रेखकोष्ठं निवेशयेत् ।
सपक्षद्वारकं श्रीमद् द्वारपालोपशोभितम् ॥ ८६ ॥
भागिकोऽलिन्दकस्तस्माद् बहिर्भित्त्या परिवेष्टितः ।
चरित्रपाचुनो वा स्याद् गवाक्षैर्वा विभूषितः ॥ ८७ ॥
कूटौ विजयते यस्मात् तेनासौ पृथिवीजयः ।

भूधरः ।

यथा पृथ्वीजयस्यैव कर्णप्रासादकाङ्क्षिणौ ॥ ८८ ॥
कोणेषु भागिकौ स्यातां विज्ञेयो विजयस्तथा ।

विजयः ।

अग्रे समन्तात् द्विशालो भद्राशालं विना यथा ॥ ८९ ॥
मध्यभागिकलीयार्ध(व)कर्णप्रासादवेष्टितः ।
भद्रप्रालिन्दगर्भौ च सद्वारिकान्तरी तथा ॥ ९० ॥
स्यातां प्राग्द्वारपक्षौ तथा भद्रोऽभिधीयते ।

मन्दः ।

चतुरश्रीकृते क्षेत्रे दशभागविभाजिते ॥ ९१ ॥

चतुरश्रो भवेन्मध्ये वेदकोष्ठो द्विभागिकः ।
पुरस्तम्भोऽस्य भागोनः कार्यो भागार्धविस्तृतः ॥ ९२ ॥

स्याद् बहिर्द्विविभागपरोऽलिन्दको वेदकोष्ठगः ।
भागिकः स च विज्ञेयो भित्तियुक्तस्ततोऽपरः ॥ ९३ ॥

अयं द्विभागिकैर्युक्तः प्राग्ग्रीवैर्भागनिर्गतैः ।
तथा तृतीयोऽलिन्दः स्यात् समन्ताद् भित्तिवेष्टितः ॥ ९४

प्राग्ग्रीवैश्चतुःस्तम्भैः सप्रवेशैर्विभूषितः ।
भागिकी स्याद् बहिर्भित्तिस्तिस्रस्तु पदैः समा ॥ ९५ ॥

इत्येष शीतकर्नाम प्रासादः परिकीर्तितः ।

शीतकः ।

अस्यैव स्तम्भगर्भस्य द्वितीयालिन्दभित्तिषु ॥ ९६ ॥

चतुःशालानि विधेयानि पूर्वरूपव्यवस्थिते ।
द्वौ द्वौ प्राग्ग्रीवकौ कार्यौ तृतीयालिन्दकाद् बहिः ॥ ९७ ॥

तौ च द्वि(भागा)न्तरितौ सर्वतो भागनिर्गतौ ।
एवं पञ्चाशता स्तम्भैर्द्वाभ्यां च परिवेष्टितः ॥ ९८ ॥

चतुःस्तम्भैः सप्रवेशैः समन्तात्प्रतिनिर्गतैः ।
प्रासादोऽयं समाख्यातो नामतः प्रमदाप्रियः ॥ ९९ ॥

प्रमदाप्रियः ।

भागविस्तारविष्कम्भमस्य प्राग्ग्रीवकं यथा ।
भित्त्यालिन्दावसानस्थितिर्भेद्यं द्वे पार्श्वे तन्मुखं शुभम् ॥ १००

द्वितीयालिन्दकस्थाने कर्णप्रासादकैर्युतः ।
एवं यथाभिमतसंज्ञोऽन्यो प्रासादः परिकीर्तितः ॥ १०१ ॥

स्वस्तिकः ।

चित्रपक्षस्य च यथा कर्णोलाङ्गलकैर्युता ।
भवेद् विचित्रवस्था हस्तिजातीय इति कथ्यते ॥ १०२ ॥

हस्तिजातीयः ।

सीमायामीषकूटेषु यथा स्युः पृथिवीजये ।
द्विभागाभागविनोऽर्धभित्तिवृतैर्वृत्तालसुकोष्ठु च ॥ १०३ ॥
अलिन्दे पञ्चिमा शाला सर्वं(र्वा)शालोऽथवा शुभा ।
चतुरश्रकं तथैवात्र चतुर्धामापन्नं भवेत् ॥ १०४ ॥
पूर्ववत् सर्वमन्यत्र कुबेरः स तथा भवेत् ।

कुबेरः ।

प्रासादः कथ्यतेऽन्यश्च सम्प्रतीह चराचरः ॥ १०५ ॥
कुबेरोपसरोऽभिन्नः कर्णप्रासादभूषितः ।
षट्चन्द्रशालिकः श्रीमान् चराचर इति स्मृतः ॥ १०६ ॥

चराचरः ।

पद्माण्डकविभक्ताङ्गाद् यः सर्वतोदिशम् ।
चराचरसदृक्प्रासः सर्वतोभद्र उच्यते ॥ १०७ ॥

सर्वतोभद्रः ।

कर्णभागीयको द्वौ द्वौ शालाभागीयकाव(च)पि ।
स्यातां पदानि प्रोक्तोऽसौ विमानाच्छन्दसस्तथा शुभः ॥ १०८ ॥

विमानाख्यः ।

विमानपीठे निर्युक्तः शालाभिः सर्वतो वृतः ।
अन्योन्यशालासम्बन्धो विमानो न्यस्यते यथा ॥ १०९ ॥
कर्णप्रासादसंक्षेपैः कोष्ठैः शालोर्ध्वनिर्गमैः ।
स चित्रकूटकोणः स्यात् प्रासादोऽन्यर्पिसोऽभिन्नः ॥ ११० ॥

गुरुकीलः ।

प्रासादश्चतुरश्रः स्वैर्विविधैर्वेदिकान्वितः शुभम् ।
इत्यादीनभिधीयन्ते कृताः स्वैः स्वैर्विभक्तिभिः ॥ १११ ॥
तथाद्यौ वलयाकारो वलयः स च कथ्यते ।
समन्ताद् वर्तिते क्षेत्रे चतुर्भागविभाजिते ॥ ११२ ॥
कुर्वीत सालोऽर्धं पीठं सार्धं भागोऽभिमूलं शुभम् ।
परिक्षिप्तं गजपृष्ठैर्भवन(रा)त्मास्तुर्निर्गतम् ॥ ११३ ॥
बहिर्भागसमोपेतमलिन्दं कार्यं कूटानकपः ।
पादोनविस्तृतिर्दिक्षु द्वाराश्चोर्ध्वपादविभूषितः ॥ ११४ ॥
तथार्धहस्तन्यकोऽलिन्दो बहिर्भौमश्च इत्यसौ ।
कुलत्रयाय सिंहकर्णास्तथा आलकलशकान् ॥ ११५ ॥

भूधरः ।

प्राग्ग्रीवकाः(कृतः) स स्यात् पत्नु शिखरकोऽष्टधाङ्गकः ।
तथैव [1]सुन्दुभिः प्रोक्तश्चिन्तितैः प्रासाद उच्यते ॥ ११६ ॥
अयमेव चतुर्भिः स्यात् यदा प्राग्ग्रीवकैः शुभैः ।
स्तम्भैश्चतुर्भिर्वास्यैव यदा पद्मावतीच्यते ॥ ११७ ॥
मध्यवृत्तो गर्भकोष्ठो चित्रितोऽभ्यन्तः स्थिता ।
स कान्त इति विख्यातः प्रासादो वर्तुलाकृतिः ॥ ११८ ॥
चत्वारि वलयान्येव यत्र द्वाराण्यलिन्दकः ।
स्तम्भचतुर्भिस्तानि सहकर्णैस्त्रीतीयो भागलम्बितः ॥ ११९ ॥
प्राग्ग्रीवकाश्च स्तम्भाभ्यां द्वाभ्यां द्वाभ्यां समन्विताः ।
चत्वारो यत्र स प्रोक्तः प्रासादोऽत्र चतुर्मुखः ॥ १२० ॥

अस्यैवैकं यदा शृङ्गं प्राग्ग्रीवोऽभिनिवेशितः ।
एक एव तदाख्यातः प्राग्ग्रीवस्तस्य नामतः ॥ १०१ ॥
कपोतौ भागभूतश्च इत्येव पूर्वप्रासादलक्षणः (णम् ?) ।
त्रिकोणेषु यदास्यैव भवेत् प्राग्ग्रीवकस्तदा ॥ १०२ ॥
प्रासादोऽयं तदा कूर्मसंज्ञः स्यात्परकीर्तितः ।
कूर्मस्यैव यदा त्रिषु स्तम्भैरष्टाभिरर्चिता ॥ १०३ ॥
प्राग्ग्रीवका भवन्त्यस्मिं चत्वारोऽभिनिवेशिताः ।
स वीतकाशितयाके भवत्यस्मिंस्तदा ततः ॥ १०४ ॥
चोत्पलाख्यमनुकल्प मध्यभागे यदा भवेत् ।
† काकीपादोपविनिर्गतः प्राग्ग्रीवकृतिलोत्तमा ॥ १०५ ॥
इति पुष्टाः समाख्याताः प्रासादा नामतश्च ये ।
चतुरश्रायताद् भूमः प्रासादानिह साम्प्रतम् ॥ १०६ ॥
अष्टभागायते क्षेत्रे चतुर्भागविस्तृते ।
द्विभागस्तार्धभागिकभागोऽस्य पीठ इष्यते ॥ १०७ ॥
पश्चिमे भागतुल्यश्च रेचकोऽत्र द्विभागिकम् ।
तस्मिन् विनिवेशयेत् सीमा स्यादस्यामेकभागिभिः ॥ १०८ ॥
ससीमो रेचकोऽस्य भागिकोऽभिन्यसो बहिः ।
शुक्लौ पराणां विस्तारा वेदिकाभागकैर्भिन्नः ॥ १०९ ॥
प्राग्ग्रीवकस्य तस्यार्धे स्तम्भैर्द्विगुणभूषितः ।
द्विभागायतनाद्विनः श्रीमान् सिंहकर्णैरलंकृतः ॥ ११० ॥
प्रासादोऽयं यतो नाम विमानः कथ्यतेऽधुना ।
यदास्यैव तथिस्कान्तो सीमायामे च वर्ध(र्धि)ते ॥ १११ ॥

वलभ्यौ पार्श्वयोः स्यातां विशालाख्यालये भवेत् ।
विशालस्य यथा गर्भे भित्तिर्भवति दिङ्मये ॥ १३२ ॥
द्वौ द्वौ गवाक्षकौ चापि साम्मुख्यः स भवेत् तदा ।
प्राग्ग्रीवाद्विविर्ता तस्य गर्भकोष्ठायता यदा ॥ १३३ ॥
छित्त्वा वलभ्यौ प्राग्ग्रीवौ विधीयेते तथापरौ ।
कर्णेषु भागमेकैकं त्यक्त्वा स्यात् प्रजयवहा ॥ १३४ ॥
एतस्यैव मुखे स्यातां यदा प्राग्ग्रीवकावुभौ ।
पार्श्वयोरपरौ द्वौ द्वौ प्राग्ग्रीवौ भवतो यदा ॥ १३५ ॥
कर्णेषु भित्तयश्च स्युस्तदा स्याच्छिबिराश्रयः ।
यदास्यैव मुखे शाला भागहीनाभिविस्तृता ॥ १३६ ॥
भागार्धेन च वर्धमाना प्राग्ग्रीवौ द्वौ तदग्रतः ।
द्वौ द्वौ गवाक्षकौ स्यातां तद्भित्त्योरुभयोरपि ॥ १३७ ॥
सीमायां द्वारशालम्बा मुखशालास्तदा भवेत् ।
अलिन्दो मालिकः कार्यो विशालस्यैव बाह्यतः ॥ १३८ ॥
प्राग्ग्रीवभूमिषु कृतो भित्त्या च समवायकः ।
जघना सहितैः स्तम्भैः बहुभिश्च क्रियते यदा ॥ १३९ ॥
द्विशाल इति विख्यातः प्रासादो जायते तदा ।
यदास्यैव विधीयन्ते स्तम्भाः सर्वे समन्ततः ॥ १४० ॥
प्राग्ग्रीवकौ चोभयतो गृहराजस्तदा भवेत् ।
सर्वस्यैव यदालिन्दा स्यादन्यो भागविस्तृतः ॥ १४१ ॥
सीमाभागविस्तृते स्यातां वलभ्यौ भागविस्तृते ।
भित्तिर्विधीयते शोभा गवाक्षैरुपशोभिता ॥ १४२ ॥
मुखे पट्टशालके च स्यात् तदा स्याद्गजशालिकः ।
एकाङ्गवायते क्षेत्रे तथा षड्भागविस्तृते ॥ १४३ ॥

मुक्त्वा भागद्वयं पश्चाद् देवकोष्ठं निवेशयेत् ।
भागं मुक्त्वाग्रतः कुर्यात् सीमां भागचतुष्टयम् ॥ १४४ ॥
अष्टतालान्मालतोऽलिन्दं पञ्चनिर्गमभागिकाः ।
भागिकः परितोऽलिन्दोऽप्यर्धिकातिपरोऽपरः ॥ १४५ ॥
द्विद्विस्तम्भयुताः कार्याः प्राग्ग्रीवाः कोष्ठकास्त्रयः ।
सीमान्तके चतस्रो च प्राग्ग्रीवा मध्यतस्तयोः ॥ १४६ ॥
द्विद्विस्तम्भौ पुरस्तान्यौ वेदिकाजालकान्वितौ ।
वेदिकाजालकस्थानैः सिंहकर्णाद्यशोभितः ॥ १४७ ॥
प्रासादोऽयं विष्णुर्नाम कथितो मनुनन्दनः ।
एवमेते समाख्याताश्चतुरश्राष्टका यथा ॥ १४८ ॥
चतुरश्रायतानीतिर्निर्गमाद्यस्याश्चापरानपि ।
प्रासादानभिधास्यामो मानसंस्थानलक्षणैः ॥ १४९ ॥
द्विभागं विस्तृतिर्दैर्घ्यं द्विगुणा निर्गमायतिः ।
मध्ये भागोच्छ्रितं द्वारं तदर्धेन तु विस्तृतम् ॥ १५० ॥
स्तम्भचतुर्भिः संयुक्ता सीमा द्वारस्य चाग्रतः ।
द्विभागायामविस्तारा तावन्मात्रसमुच्छ्रितिः ॥ १५१ ॥
तां सीमां गर्भसहितां भागैकांशेन वेष्टयेत् ।
भित्तिस्तत्र विधातव्या सपञ्चाशा चतुर्विधाम् ॥ १५२ ॥
षड्वारकचतुष्को ऽयं एष प्रासादो मय कथ्यते ।
तस्यैव भागनिष्क्रान्ता शाला मुखचतुष्टये ॥ १५३ ॥
यत्र षड्वारकोपेता विशालः स निगद्यते ।
स्तम्भैर्युक्तैर्मुखे षड्भिर्वर्णितैः साम्मुख्य इत्यसौ ॥ १५४ ॥
तस्यैव तु सा कर्णस्था द्विद्विस्तम्भयुता यदा ।
प्राग्ग्रीवसंगनिष्क्रान्ता चक्रिका मण्डपस्तदा ॥ १५५ ॥

सौम्योऽग्रतो यदास्यैव स्तम्भद्वययुतो भवेत् ।
प्राग्ग्रीवो भागविष्कम्भस्तदा स्वस्तिकसंज्ञकः ॥ १५६ ॥

विस्तारसन्निवेशस्य तुल्ये शालके भवेद् यदा ।
पार्श्वयोश्चोभयोः शाले प्राग्ग्रीवाख्ये यशो यदा ॥ १५७ ॥

निष्क्रमस्त्रभाग एकैकः स्तम्भद्वितयसंयुतः ।
प्रासादः स तदा ज्ञेयो शुभशालोऽभिधानतः ॥ १५८ ॥

शुभशालाभिशालायाः यदा स्तम्भाश्चतुर्भवेत् ।
प्राग्ग्रीवो द्विविधस्तस्मिन् द्विशालः स तदा भवेत् ॥ १५९ ॥

[1]त्रिशिलितमुखाग्रं प्रासादो वृहद्राजः प्रजायते ।
गर्भपादसमायामश्चतुरो भागविस्तृतौ ॥ १६० ॥

चतुश्चतुष्करौ यस्य प्राग्ग्रीवौ द्वौ च पार्श्वयोः ।
तौ तु द्विद्विकरौ गर्भविस्तारेण तु सम्मितौ ॥ १६१ ॥

कमलो नाम स प्रोक्तः प्रासादः शुभलक्षणः ।
अस्यैव पार्श्वे पृष्ठे च द्विद्विस्तम्भयुतौ यदा ॥ १६२ ॥

प्राग्ग्रीवौ स तदा प्रोक्तः प्रासादो कमलो विभुः ।
प्रासादात् कमलाभोऽन्यात् वस्त सुखावनात् पुनः ॥ १६३ ॥

भद्रभागानुमापान्या विस्तृता चतुरन्वितम् ।
युक्तायते प्रकुर्वीत समाकाण्डलतं ततः ॥ १६४ ॥

गर्भं पश्चिमभागेऽस्य चतुर्भागं समन्ततः ।
कुर्यात् तस्याग्रतः श्रीवां भागद्वितयविस्तृताम् ॥ १६५ ॥

भागत्रयमितां क्षोभैकेनाप्यन्तरितां च ताम् ।
संयुक्तां स्तम्भैः सुवर्णाभरणैः ॥ १६६ ॥

अलिन्देन परिक्षिप्तां सर्वतो द्वैककोष्ठकाम् ।
षोडशस्तम्भयुक्तेन कुर्यात् प्राग्ग्रीवमग्रतः ॥ १६७ ॥

ज्याद्भक्तावडूर्वेवायमामोष इति कीर्तितः ।
वृत्तायतेषु प्रथमः प्रासादः कथितो द्विजाः ॥ १६८ ॥

समाङ्ग्रिनी यदास्यैव प्राग्ग्रीवी भागमिश्रिनी ।
चतुरस्रकमे रैतिकस्तु वृत्ताभ्यां तुङ्ग उच्यते ॥ १६९ ॥

यथा सीमापरिमितिर्निर्गाक्षिकपक्षोमिता ।
वृत्तप्राग्ग्रीव पक्षोऽन्ये   तथा चाऽकपाङ्गनः ॥ १७० ॥

सीमामध्ये शिवालयौ प्राग्ग्रीवौ भागविस्तृतौ ।
चिरनारत्नसायामौ वक्षिणेति   शिवु भवः ॥ १७१ ॥

कार्याः प्राग्ग्रीवकास्ते च गर्भकोष्ठेन सम्मिताः ।
भूमिरिल्पेव (र्स)प्रोक्तः प्रासादः शुभलक्षणः ॥ १७२ ॥

सुखाप्तन(स्यात्तुरो भागान्यस्तिर्येणायनात्   ।
सेन्नरुद्धं नागः कुर्यात् तन्मध्ये गर्भवेश्म च ॥ १७३ ॥

चतुर्भागायतं तत् स्यात् अर्धाङ्ग्रिनयविस्तृतम् ।
कलिन्दो भागमानस्तस्य द्वारव्यालकमसंयुतः ॥ १७४ ॥

भागाङ्ग्रिनयविस्तारः प्राग्ग्रीवकोऽपानिर्मितः ।
शिवेष इति चि(चक्र इति) कथ्यन्तः प्रासादोऽयं पुरातनैः ॥१७५॥

यथा   शिवेषः स्यात्तस्य पुरः प्राग्ग्रीवको यदि ।
चतुरश्रपरिक्षिप्तोऽलिन्देनावृतेन वा ॥ १७६ ॥

अपमेवांशकेन स्यात् पञ्चाङ्गिन्येन वेष्टितः ।
मुखमानाधं युक्त्या मित्या च परिवेष्टितः ॥ १७७ ॥

यदा च कर्णप्राग्ग्रीवी प्राग्ग्रीवमानतो भवेत् ।
सिंहोदरधरा या च द्वारैर्वेदासिपराम्बितौ   ॥ १७८ ॥

गवाक्षैः शोभनैर्युक्तस्तदा सिंहः प्रकीर्तितः ।
द्वारवातायने क्षेत्रे तथा चतुर्भागविस्तृते ॥ १७९ ॥

पञ्चांशेनाद्भुते स्यात्तस्य द्विभागायामविस्तृता ।
षट्कोष्ठो विधातव्यस्तत्पुरस्तात् भागानुविस्तृतम् ॥ १८० ॥
सीमान्ते भान्तरा श्रेयांशविस्तृता चतुरायता ।
भद्रस्तम्भोऽस्य गर्भो वै षोडशस्तम्भको बहिः ॥ १८१ ॥
अलिन्दकस्य पुरतो मुखप्राग्ग्रीवकोऽपि च ।
सीमाप्राग्ग्रीवकालिन्दकोष्ठान् वृत्तान् प्रकल्पयेत् ॥ १८२ ॥
प्राग्ग्रीवौ पार्श्वयोः सीमान्तर्गौ भागविनिर्गतौ ।
द्वाभ्यां द्वाभ्यां युतौ दैर्घ्ये स्तम्भाभ्यां चतुरस्रकौ ॥ १८३ ॥
एतत्सर्वं विधातव्यमलिन्दैर्भागविस्तृतम् ।
चतुर्भिर्दण्डतोऽस्य च भागिकोऽस्य प्रकाश्यते ॥ १८४ ॥
द्विस्तम्भयुक्तान् प्राग्ग्रीवान् कुर्याद् गर्भस्य दिक्त्रये ।
एवमेव समाख्यातः प्रासादः सुप्रभः शुभः ॥ १८५ ॥
भागद्विगुणविस्तारः प्राग्ग्रीवा येऽस्य कीर्तिताः ।
चतुरस्राश्च ते स्युर्हि द्विस्तम्भयुता यदि ॥ १८६ ॥
शेषा भवन्ति स्थितिश्च गर्भकोष्ठकयोरपि ।
प्रासादोऽयं तथा ज्ञेयो वत्सलो लोचनोत्सवः ॥ १८७ ॥
षड्भागाश्च चत्वारः प्रासादांशकभैः सह ।
चतुर्भागान्विते क्षेत्रे गर्भाद्वारीकृते पुनः ॥ १८८ ॥
द्वौ भागौ गर्भकोष्ठः स्यादलिन्दो भागिकस्तथा ।
स्तम्भाष्टकमलिन्दे स्यात् प्राग्ग्रीवकस्य चायतः ॥ १८९ ॥
द्विस्तम्भयुक्तं स्यात् त्रिदिशः श्रीवत्सः प्रासादो नन्दको भवेत् ।
षड्भागांशे यदा सीमा चतुरस्रा चतुर्दिशा ॥ १९० ॥
स्याच्च पूर्वोक्तविन्यासमलिन्दो भागिकोऽपरः ।
नन्दोऽयं समाख्यातः सर्वतः प्राग्ग्रीवैस्त्रिभिः ॥ १९१ ॥

तस्य भित्तिर्विधातव्या क्षेत्रेऽष्टांशविपुले बुधैः ।
चापनद्ध(स्त)पुनर्द्वौ(ष्टौ) गवाक्षौ विकृतये मतौ ॥ १९२ ॥
अस्यैवाग्रे यथा सीमाभागाद् भागकल्पना ।
द्विभागं विस्तृता श्रेणी चतुष्केणाथ निर्गतैः ॥ १९३ ॥
अलिन्दावेष्टिता युक्ता प्राग्ग्रीवैकमला ईनया ।
भित्तिभेदेन एकस्यैव प्राग्ग्रीवाः परिवेष्टिताः ॥ १९४ ॥
अलिन्देन परैः षड्भिः चतुर्भिर्मुखशालका तथा ।
अष्टभागाङ्किते क्षेत्रे कृतेऽष्टाविंशति सर्वतः ॥ १९५ ॥
भद्रमुखमितं कुर्याद् देवकोष्ठं मनोरमम् ।
चतुर्भिः शोभितं द्वारैर्नालिका(लिन्दवेष्टितम्) ॥ १९६ ॥
अलिन्दस्य विधातव्याः स्तम्भाष्टाष्टौ ततोऽपरः ।
स्याच्चतुर्भिस्तालिकमणो भागिकोऽलिन्दकः पुनः ॥ १९७ ॥
तथाविधस्तृतीयोऽपि प्राग्ग्रीवाश्च चतुर्दिशम् ।
प्रासादोऽयं महापद्मो अक्षणः शङ्करस्य च ॥ १९८ ॥
द्वितीयो(ये)ऽलिन्दके(के)ऽस्यैव प्राग्ग्रीवाः स्युश्चतुर्दिशम् ।
अलिन्देन परिक्षिप्तो हंस एव प्रकीर्तितः ॥ १९९ ॥
प्राग्ग्रीवो ऽस्य महापद्मस्यालिन्देनावृतो यथा ।
कर्णप्राग्ग्रीवको द्वौ द्वौ व्योमसंज्ञस्तदा भवेत् ॥ २०० ॥
हंसस्यैव चत्वारः स्युः प्राग्ग्रीवाणां पदे यथा ।
चतुरस्तम्भाः परिक्षिप्ता अलिन्देन चतुर्दिशम् ॥ २०१ ॥
तदा चन्द्रोदयो नाम प्रासादो जायते शुभः ।
एवमेषां चतुष्पष्टिः प्रासादानामुदाहृता ॥ २०२ ॥
इति सुरभवनानां सप्तविंशतिकाना-
मिह रुचकचतुष्केणाभिहितेयं प्रक्रिया ।

[illegible]
भवन्ति सुविभक्तिका शिल्पिनां कामधेनुः ॥ १०३ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
रुचकादिचतुष्षष्टिप्रासादलक्षणं नामैकोनपञ्चाशोऽध्यायः ।

अथ प्रासादशुभाशुभलक्षणं नाम पञ्चाशोऽध्यायः ।

प्रासादानामथ ब्रूमो लक्षणानि भवन्ति ये ।
प्रशस्ताश्चाप्रशस्ताश्च तस्मिन्नवनिमण्डले ॥ १ ॥
ये समाः समकर्णाश्च समसूत्रकृताः समभक्तयः ।
मैवोत्था जातिशुद्धाश्च कर्णायामादविच्युताः ॥ २ ॥
कार्यतृप्ता विभागेन प्रमाणेन सुसंस्थिताः ।
कर्णाधैः कर्णपालीभिरक्षोभाः सलिलान्तरैः ॥ ३ ॥
अक्षहीनोर्ध्वपीठाद्यैः स्वमानपरिकल्पितैः ।
सुविभक्ताः सुसंस्थानाः स्तम्भैरभिषकैः युताः ॥ ४ ॥
समभागोपविन्यस्ता शुकनासाविभक्तैः समैः ।
स्वजातिनिपरिवेषाढ्या सत्यजातिसुभूषिताः ॥ ५ ॥
अक्षहीनाः प्रतीक्षेण संस्थानेन सुसंस्थिताः ।
केवला जातिशुद्धाश्च प्रासादाः शुभदा नृणाम् ॥ ६ ॥
सुरूपैर्भूषणैश्चैव रूपकाद्यैरलङ्कृतम् ।
कापोतोद्गमशुक्राश्च सुविभक्ताल्पसन्धिभिः ॥ ७ ॥
देव(ता)जातिप्रसिद्धैश्च भूषणैः सुविभूषिताः ।
प्रासादाः शुभदा नित्यं पूजासंस्कारवर्धनाः ॥ ८ ॥
कर्ता कारयिता येषां परां वृद्धिमवाप्नुयात् ।
अधमानपि वक्ष्यामः प्रासादानपलक्षणैः ॥ ९ ॥

विरूपाः कर्णहीनाश्च क्षेत्रमन्यमपाश्रिताः ।
स्कन्धैः कर्णैश्च विषमैः स्वामिनो मृत्युदैन्यदाः ॥ १० ॥

अत्युच्चैः स्याद् भयं राज्ञो नीचैः क्षेमं न लभ्यते ।
कर्णायामेन विकलाः प्रासादाः स्युर्भयङ्कराः ॥ ११ ॥

विभागेन विहीनास्तु दारिद्र्यभयदाः स्मृताः ।
महाभिः कर्णपालीभिरुद्वेगजनका नृणाम् ॥ १२ ॥

छाद्यैः संकीर्णविस्तीर्णैः कुलक्षयकराः स्मृताः ।
दुर्भिक्षदाः कुसंस्थाश्च शृङ्गैर्विकलसंयुतैः ॥ १३ ॥

रोगं क्लेशं च मृत्युं च कुरुतो विकलाश्च ते ।
विषमैर्भागहीनैश्चाप्यलिन्दैर्व्याधितो भयम् ॥ १४ ॥

पराजयं परिक्षीणैरन्यजातिप्रदूषितैः ।
ये परानुगतो ये ऽन्यसङ्कीर्णा येऽन्यविमर्दकाः ॥ १५ ॥

कर्तुः कारयितुर्नैते नन्दका वापि चात्मनः ।
दुर्बला मूलपादेन विश्लिष्टैः पीठसन्धिभिः ॥ १६ ॥

अल्पायुषस्ते प्रासादा भवन्ति च भयावहाः ।
अधरोत्तरकैः क्लिष्टैर्विज्ञेया व्याधिकारिणः ॥ १७ ॥

आवेधैर्मूर्च्छितैर्युक्ताः प्रासादा न सुखावहाः ।

ये कीर्तिमिच्छन्ति यशश्च भूतान् कर्तुं सुखैर्भोग्यमिहान्वितास्ते ।
प्रासादमुख्यानिह ते तु कर्तुं संशोधयन्त्विति चिन्तयाधिकार्यैः ॥१८॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
प्रासादशुभाशुभलक्षणं नाम पञ्चाशोऽध्यायः ॥

अथायतननिवेशो नामैकपञ्चाशोऽध्यायः ।

एवं च पञ्च प्रासादे कुर्ये चतुरस्रेऽथवा भुवि ।
तस्यानुजीविनः कुर्युः प्रासादान् परितो यदि ॥ १ ॥
तदा द्विजनृपविट्शूद्रस्थानमानानुक्रमात् ।
तेषामिष्टाभिवृद्ध्यर्थं सर्वेषां वृद्धिहेतवे ॥ २ ॥
यथाद्यौ यद् च चतुर्णां वर्णानां हस्तानां क्रमात् ।
सामान्यायतनस्योक्तं तथा श्रेष्ठादिभेदतः ॥ ३ ॥
ज्येष्ठमायतनस्यैवं चतुरश्रं समन्ततः ।
तत्र मध्ये प्रकुर्वीत शिवं स्वे स्वामिनस्ततः ॥ ४ ॥
ये चान्ये तत्समाः केचित् कुले जाता द्विजोत्तमाः ।
हस्तपादेन हीनानि क्रमात् तान्यर्धमानतः ॥ ५ ॥
तस्यैव वामतः कुर्यात्कुलेशस्य द्विगुणान्तरे ।
कुर्यात् पञ्चांशहीनानि नैर्ऋत्यां दिशि भूपतेः ॥ ६ ॥
प्रासादान्नृपपत्नीनां सर्वासामपि शास्त्रवित् ।
अष्टभागेन हीनानि प्रतीच्यां दिशि कारयेत् ॥ ७ ॥
देवपितृव्याणां तद्वत् स्यात् श्वशुराणां विधानतः ।
वायव्यां मातृणां पाचकस्यापि नित्यशः क्रमात् ॥ ८ ॥
प्रासादाः सचिवसेनानीप्रतीहारपुरोधसाम् ।
कर्तव्याः पूर्वभागस्थं राजमातुर्निवेशनम् ॥ ९ ॥
हीनमेकाष्टभागेन तत् कार्यं राजकारिणा ।
देवीनामपि नित्यं देवानां तुल्यमेवाग्रपश्चिमे ॥ १० ॥
स्वसृणां मातुलानां च कुमाराणां तथा क्रमात् ।
आग्नेय्यां द्विजमुख्यानां विधातव्यं निवेशनम् ॥ ११ ॥
कार्याः पुरोधःप्रासादाः तुल्यमानसमेन वा ।
बाह्यतश्च कुर्युरन्त्याद्योनिनाम्पुरीतानमन्दिरात् ॥ १२ ॥

सामन्तकुञ्जरारोहभटपौरजनाः क्रमात् ।
एतान्यायतनान्येषां यथास्थानं प्रकल्पयेत् ॥ १३ ॥

मर्मवेधप्रदेशस्थान् द्वारवेधगतानपि ।
स्वस्थानान्तरितांस्तान् न कुर्याद्भिन्नकल्पया ॥ १४ ॥

अलिन्दैर्मत्तकोष्ठैश्च सौम्यास्तम्भगवाक्षकैः ।
द्वारप्रस्थलोपकार्यैः प्राग्ग्रीवैः सिंहकर्णकैः ॥ १५ ॥

न कुर्याद् भूषणैस्तुल्यं सर्वं पार्श्वद्वयस्थलः ।
समरूपं भवेद्रूपं नियुक्तं च न शस्यते ॥ १६ ॥

राजपीडा भवेत् तस्मिन्नाधिक्ये च कुलक्षयः ।
प्रासादाद् भूमिपालस्य निवेशं परितो स्थितम् ॥ १७ ॥

मुख्येषु कर्मस्वपि मोत्कृष्टं कारयेद् बुधः ।
शेषाण्यन्यानन्यपि विस्तारेणोच्छ्रयेण वा ॥ १८ ॥

पूर्वोक्तेभ्यो विभागोऽयः किञ्चिद्धीनतमः शुभः ।
अन्योन्यं द्विगुणव्यायैरेकैकत्वान्तरं शुभम् ॥ १९ ॥

शुभोऽन्यं नं च कुर्वीत बहुभिर्भवनान्तरैः ।
कोष्ठिकाभोजनागारैर्भाण्डोपस्करधामभिः ॥ २० ॥

शिलाकूपान्   शालाभिः शेषं तु परिपूरयेत् ।
प्रकाशमान् कारयेत् सर्वान् शुभकुपान् मनोरमान् ॥ २१ ॥

प्रायशः स्याल्पांशान्यान् सर्वस्थान्यगृहाणि च ।
नरेन्द्रायतनस्यैव निवेशान् परिकल्पयेत् ॥ २२ ॥

अन्यथास्ये महादोषा वैपरीत्ये कुलक्षयः ।

इति कथितविभागविधियोगैः
 सुरभवनानि भवन्ति यस्य राज्ञः ।

अविरलशुचिनोद्गितमयलाक्ताः
स्वाङ्गुणविमानं स चिरं महालसि कुर्वीत ॥ ९३ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारनाम्नि वास्तुशास्त्रे
आयतनविधानो नामैकपञ्चाशोऽध्यायः ॥

अथ प्रासादजातिर्नाम द्विपञ्चाशोऽध्यायः ।

अथ नागरो निवेशानां विभागं वास्तुनो यतः ।
कार्त्स्न्येन गमनो भूयः सम्यक्त्व प्रसयोत्तमः ॥ १ ॥
कुलजातिक्रमस्तो च कर्म दीर्घाल्पजीवितम् ।
संस्थानमभिधानानि लक्ष्मलक्षणमेव च ॥ २ ॥
शुभाशुभानां वैराज्यादीनां तेषां प्रचक्षते ।
पूर्वोक्तस्य विमानस्य नस्यानो लक्ष्म कल्प्यते ॥ ३ ॥
वैराजस्य यथाकारस्यचरस्यानमहोदयः ।
चतुरस्रं समं क्षेत्रमष्टाविंशतिभिर्विभाजयेत् ॥ ४ ॥
संयुक्तमष्टभिर्भागैः कुर्याद् गर्भगृहं शुभम् ।
द्विपञ्चाशद्भिः सीमा गर्भकोष्ठसमन्विताः ॥ ५ ॥
कर्णिकाना देवकोष्ठैः सर्वैरेकान्तरैश्च तैः ।
भद्रस्थाने ततः स्थानाद् कुर्यात्सको भवेद्वैः ॥ ६ ॥
हेमरत्नमयैः स्तम्भैः शुद्धपक्षैश्च भूषितैः ।
छत्राकारलम्बितैर्विताननैश्च विभूषितैः ॥ ७ ॥
स्फाटिकैर्विविधैर्जालैः सद्वृत्तैर्मणिवेदिकैः ।
हंसकर्णकपोतालीभिर्युक्तैश्चालम्बकर्णिकैः ॥ ८ ॥
पर्यन्तवेदिकायुक्तया गर्भस्योपरि घण्टया ।
लोकमानेन तत् सृष्टमाद्यं वैराजसंज्ञितम् ॥ ९ ॥

तस्मात् स्वस्तिकसंज्ञः प्राग् पुष्पकन्दो विधीयते ।
चतुरश्रायतविमानस्य हिरण्यादिकल्पोऽपि च ॥ १० ॥

सिद्धार्थको द्विशालः स्यादेकशालस्तु कुम्भकः ।
सूक्ष्ममन्यद् विधाने च वरं वीरं चतुर्मुखम् ॥ ११ ॥

गणानां देवतानां च स्कन्दस्य च यथाक्रमम् ।
प्रासादा शुभदाश्चैतेऽन्ये अधिष्ठे शुभलक्षणाः ॥ १२ ॥

स्वस्तिकः श्रीवत्सश्चैव तृतीयः क्षितिभूषणः ।
नन्दनो विजयो भद्रः श्रीकूटोष्णीषसंज्ञितौ ॥ १३ ॥

नन्द्यावर्तो विमानश्च सर्वतोभद्र एव च ।
विपुलकोणप्रासाद इति वैराजसंभवाः ॥ १४ ॥

एकैकस्मात् कर्मभेदैर्भेदकः समजायत ।
स्वस्तिकाद् वर्धको ज्ञेयः श्रीतरोः सिंहपञ्जरः ॥ १५ ॥

क्षमाभूषणात् तु शाला स्याद् नन्दनाद् नन्दभूषणः ।
विजयाद्वर्धमानस्य भद्राकन्दी विनिर्गमः ॥ १६ ॥

श्रीकूटाच्चित्रकूटाख्य उष्णीषात् भूमराधिपः ।
स्यान्मिश्रो नन्दिकावर्ताद् विमानाद्धस्तिजाव(ति)कः ॥ १७ ॥

कुबेरः सर्वतोभद्राच्चतुष्कोणाद् धराधरः ।
एतेभ्योऽपि च संभूताः कनीयांसोऽभिधानतः ॥ १८ ॥

तद्वशात्ते तथाकारैर्लक्ष्याः स्वैः स्वैः पृथग्विधैः ।
ज्येष्ठैस्तूत्तमैः पूर्वान् मध्यमान् मध्यमैस्तथा ॥ १९ ॥

कनीयसः कनीयोभिः प्रासादानुपकल्पयेत् ।
विकारैरपरैः क्लिष्टाः प्रासादाः कथिते ततः ॥ २० ॥

प्रथमो रुचकस्तेषु द्वितीयो वर्धमानकः ।
अवतंसस्तृतीयस्तु चतुर्थो भद्र उच्यते ॥ २१ ॥

पद्मकः सर्वतोभद्रः वज्रः स्वस्तिककोष्ठकः ।
मेरुर्मन्दर इत्यष्टौ विज्ञेयाः शिखरोत्तमाः ॥ २२ ॥
चतुरस्राः समाख्याता वैराजान्वयजाः शुभाः ।
एते ते कथिताः सर्वे निवेद्या प्रासादालयः ॥ २३ ॥
वैराजकुलसंभूता प्रासादाः परमोत्तमाः ।
एतेभ्योऽन्येऽपि संभूताः पुत्रपौत्रप्रपौत्रक(जाः) ॥ २४ ॥
स्वर्वासाः सुपर्वाणः सर्वेशाभिनन्दिताः ।
कर्तव्या भूतिकामेन तेजसा शुभलक्षणाः ॥ २५ ॥
मन्दिरा वर्णमात्रेण सर्वकामफलप्रदाः ।
छत्रपुष्पवनाकीर्णाः पूजासंस्कारवर्धनाः ॥ २६ ॥
यदि हीना भवन्त्येते वर्णदोषेण दूषिताः ।
तद्रुद्वेर्नां वर्णा नित्यमर्थनाशं कुलक्षयम् ॥ २७ ॥
पीडां च स्वामिनः कुर्युर्वंशस्यापि गर्हितम् ।
तस्मादेते विधानज्ञैः पूजिता भाग्यजन्मिभिः ॥ २८ ॥
इति वैराजप्रासादानामुत्पत्तिः परिकीर्तिता ।
वैराजजन्मचतुरस्रमनेकरूप-
मुक्तैकमत्र शुभलक्षणवती समासात् ।
आनन्दकीर्तिधनधान्यकरी कृता स्या-
दन्यादृशी पुनरनर्थकरैव कर्तुः ॥ २९ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारनाम्नि वास्तुशास्त्रे
प्रासादजातिर्नाम द्विपञ्चाशोऽध्यायः ।

अथ जघन्यवास्तुद्वारं नाम त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ।

ब्रूमो जघन्यवास्तूनां द्वारमानमतः परम् ।
विस्तारं सम्प्रोच्छ्रायं मुख्यवास्तुविधिं तथा ॥ १ ॥

कथिता ये मिश्रकाराः प्रासादास्तिर्यगायताः ।
तेषां भागचतुष्केण गर्भवासं विभाजयेत् ॥ २ ॥
द्वारं सार्धेन भागेन कुर्वीत स्यार्धविस्तृतम् ।
द्वारविस्तारपादेन पेद्याया विस्तृतिर्भवेत् ॥ ३ ॥
विस्तारार्धेन पिण्डः स्यात् तत्समः स्यादुदुम्बरः ।
सार्धमुदुम्बरकः   शाखा व्यासयुता भवेत् ॥ ४ ॥
चतुर्विंशश्च कर्तव्यः पेद्यापिण्डः प्रमाणतः ।
शाखा तु पेद्यापिण्डस्य(स्य) विस्तारेण विधीयते ॥ ५ ॥
शाखाविस्तारतो रूपशाखा स्यात् सार्धविस्तृतिः ।
अर्धेन पेद्यापिण्डस्य खल्वशाखा विधीयते ॥ ६ ॥
रूपशाखासमाः कार्या विस्तारात् गुल्फशाखिकाः ।
गुल्फाद्या शाखाः शाखाः क्रियन्ते यास्तु काश्चन ॥ ७ ॥
मध्यांशाभ्यधिकाः सर्वाः कर्तव्या विस्तरेण ताः ।
द्वारस्याग्रविस्तारयोगात् सङ्ख्या भवेत् तु या ॥ ८ ॥
तलोदयस्य तन्मानं गर्भमण्डपयोः समम् ।
यदि विस्तारं कर्तुं मण्डपः क्वापि दृश्यते   ॥ ९ ॥
द्वारोच्छ्रिते तद्गुणानां मण्डपे स्यात् तलोच्छ्रितिः ।
प्रासादेषु कनीयस्सु तलमानमुदाहृतम् ॥ १० ॥
यद् भागाभ्यधिकं ज्येष्ठे मध्येऽर्धांशाधिकं तलम् ।
तलविधिः   समयतः प्रासादस्य विधीयते ॥ ११ ॥
भावस्यात् स प्रयोक्तव्यो मौर्ध्वमानादुदुम्बरात् ।
कुक्षिमञ्चकाश्वरणपट्टजङ्घावसौर्षिकादयस्तम्भेषु तुला(मानम्) ।
उच्च(मान)मिह यत् प्रथमं तलाधिकं प्रविधयीत न हीनम् ॥ १२ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
गर्भन्यासद्वारं नाम त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥

अथ प्रासादद्वारमानादि नाम चतुष्षष्टितमोऽध्यायः ।

इदानीमभिधास्यामः प्रासादानां यथाक्रमम् ।
द्वारेषूदयविस्तारं बाहुल्यं परिधिं तथा ॥ १ ॥

प्रासादभागिकोत्सेधं प्रासादद्वारमिष्यते ।
सप्तांशं षोडशांशे वापि सार्धांशोच्छ्रयमेव वा ॥ २ ॥

स्वीयस्वीयोदयादर्धविस्तारं च तदिष्यते ।
विस्तृतिर्भागतुर्यांशात् पेद्यायाः स्थौल्यमर्धतः ॥ ३ ॥

पेद्याबाहुल्यविस्तीर्णा शाखा भवति मानतः ।
उत्तराङ्गाणि कुर्वीत पेद्याशाखासमानि तु ॥ ४ ॥

सपादपेद्याविस्तारः रूपशाखा विधीयते ।
रूपशाखान्विताः कार्याः पीठबन्धस्तथोपरि ॥ ५ ॥

वृत्तं कार्यमथोत्कृते पत्रकैश्च निरन्तरम् ।
स्तम्भाश्च द्विगुणव्यासं भरणं भूषणान्वितम् ॥ ६ ॥

रूपशाखासमं चैव कर्तव्यमतिसुन्दरम् ।
ऊर्ध्वं समस्तशाखाग्रभागे च चतुरस्रकम् ॥ ७ ॥

तदूर्ध्वं भरणोच्छ्रायः स्यात् पादोनस्तम्भविस्तृतिः ।
कपोतमाल्यवल्लीकर्मैः स च विधीयते ॥ ८ ॥

सरथालयपङ्क्तौ वा स्तोभपार्श्वविनिर्गमः ।
तस्योपरिष्टात् कर्तव्यं स्यादुद्गमत्रपत्रकम् ॥ ९ ॥

रथिका (तु) विधातव्या द्वयोरप्युच्छ्रितिस्तयोः ।
सार्धप्रमाणभरणाद् भूषा स्यात् पुष्पकादिभिः ॥ १० ॥

रूपकैर्वा यथाशोभं सुविभक्तविधिस्तु सर्वतः ।
कण्ठकोपविन्यासेन कुम्भकारं भवेत् ततः ॥ ११ ॥

भित्तिभूमिं सिंहकर्णैस्तिलकैरथवापि वा ।
कपोतालिं विधातव्यमन्ते कलशान्तयोः ॥ १२ ॥
कार्यं बिम्बसंस्पर्शं च सर्वेषाम् विमानकैः ।
नवकात् बहिर्विभागस्था सर्वतः परिमण्डली ॥ १३ ॥
जगत्या भागसंख्या स्यात् च प्रमाणेन विधीयते ।
तस्यां सहस्रशालायां (भा)गाः पञ्चाधिकाः ॥ १४ ॥
कार्याया भाग(या द्वार)शालायामग्रिलिखरसंयुक्ताः ।
भवेदधस्तात्स्वेन पीठाया रसना तथा ॥ १५ ॥
पीठस्य सार्धया तुल्यमन्तरं पञ्चकादपरः ।
भागाष्टकं प्रकुर्वीत जङ्घा स्थंभात ततोऽध्वयः ॥ १६ ॥
वेद्याधिष्ठमानेन चाद्यमाता विधीयते ।
वेद्याधिष्ठसमो वरण्डागोऽथ्यासः प्रकीर्तितः ॥ १७ ॥
क्रमेणानेन कर्तव्याः शालाः स्वल्पा यथाक्रमम् ।
न मध्यमः परं कार्यो द्वारशाखाः कृष्णकम् ॥ १८ ॥
निर्गमो वा प्रवेशो वा विस्तारेण समन्वितः ।
वेद्यायां यदि कार्येण शालानां स विधीयते ॥ १९ ॥
सार्धवेद्याधिष्ठसमः विष्कम्भोदुम्बरो भवेत् ।
गलत्यासमनर्घेण भूमिरङ्गा च(त्वारः) नारकाः ॥ २० ॥
उदुम्बरार्धविस्तारं मानात् सिंहमुखानि च ।
उदुम्बरात् पादहीनस्तुल्यो वा पञ्चिकोऽथवा ॥ २१ ॥
चतुरस्र विमर्शविधो विस्तारात् सप्तमांशोऽधिकः ।
भागपादसमस्तम्भो द्वारशाखो प्रकीर्तितः ॥ २२ ॥
भागाष्टके च कर्तव्यो रूपलक्षणसंयुतः ।
चतुर्विंशतिप्रकारोऽयं नानारूपप्रपञ्चनः ॥ २३ ॥

स्तम्भविस्तारविस्तीर्णं पिण्डे तत्पादवर्जितम् ।
विस्तारात् त्रिगुणं दैर्घ्याद्धीनमथ्यणमिष्यते ॥ २४ ॥
प्रविष्टौ स्तम्भमाने स्तः कुक्षिमध्योत्कालकौ सदा ।
तलपट्टसमं पट्टमुत्तरं परिकल्पयेत् ॥ २५ ॥
तौ(ती)र्थं तस्य त्रिभागेन समुत्सेधाद् विधीयते ।
त्रिभिश्च त्रिभिर्नीतं पट्टम् यथायोगं प्रकल्पयेत् ॥ २६ ॥
तत्र कार्यं यथायोगं कुम्भकेनासनेन च ।
एकैकं विकल्पयेत् कूटागारैः सतोरणैः ॥ २७ ॥
अलिन्दे मण्डपे वापि चतुष्के वलभीषु वा ।
वितानानि विचित्राणि समुत्क्षिप्ततलानि च ॥ २८ ॥
समसेन च कुम्भानि त्रिवर्णेन यथोचितम् ।
कुम्भाः फलकवर्णाभिः कूर्माः समभिधास्यहे ॥ २९ ॥
उत्क्षिप्ततलानां च ये येषां व्यापकस्ते सर्वकेषु ।
गुम्फिनी लम्बिनी हेला वामना कोला मनोरमा ॥ ३० ॥
वाम्मलता चेति ललिता नामतः कथिता कुमाः ।
चतुरश्रीकृते क्षेत्रे कान्ते भूमितले शुभे ॥ ३१ ॥
सूत्रं क्षेत्रसमं कृत्वा कर्णात् कर्णं विभाजयेत् ।
विन्यस्येद् गर्भसूत्राणि तयोर्मध्यगतानि च ॥ ३२ ॥
षट्स्थान्यानि मध्येषु सूत्राणि विनिवेशयेत् ।
मध्ये वृत्तं समालिख्य गुम्फितं कमलोपमम् ॥ ३३ ॥
कार्यां भागीकृतं तत्र वृत्ते क्षेत्रे प्रवर्तयेत् ।
सूत्रे सूत्रे तु विन्यस्तां कुम्भां सूत्रेण चालिखेत् ॥ ३४ ॥

क्षुमान्तरेषु सर्वेषु वैकल्पेन सुधीकृतम् ।
नयोरभ्यन्तरयोर्मध्ये क्षुमाग्रे विन्यसेत्तम् ॥ ३५ ॥
द्विगुणं त्रिगुणं वा स्यात् नालक वलिमी लिखेत् ।
स्थानार्धेनोदयश्चैव कर्णान्यत्तत्र मण्डके ॥ ३६ ॥
तस्यानात् तलसूत्राणां शुभिका चोर्ध्वसूचिता ।
उदयस्तलसूत्रस्य शुभिकाग्रायतान्तरम् ॥ ३७ ॥
पूर्वसूत्रे क्षुमाग्रेषु कण्टकान् कल्पयेत् क्रमात् ।
वलिकालेषु भागेषु लग्नं कुर्यात् सुनिश्चितम् ॥ ३८ ॥
लग्नं गृहीत्वाधःसूत्र ऊर्ध्वसूत्राणि लक्षयेत् ।
उदये कण्टकस्यान्ते मङ्क्षेत्रानुसन्ततम् ॥ ३९ ॥
पातयेदुत्तरं सूत्रं क्षुमाणां लक्ष्मकाणि च ।
चिन्हयेद्वासं कर्णानां पार्श्वेषु श्रोत्रकर्णविस्तृती ॥ ४० ॥
क्षुमा कर्णगता या स्यात्वान्तरा सा प्रकीर्तिता ।
केवे सवलितान्या स्यात् किङ्किणी मनोरमा ॥ ४१ ॥
कोला तृतीया चान्येति चतुर्थी परिकीर्तिता ।
हैलाख्या पञ्चमी षष्ठी लक्ष्मणी सप्तमी क्षुमा ॥ ४२ ॥
सप्तमी शुभिकेत्येता मार्गेऽपि निर्दिष्टाः ।
एताभिः कारयेत् कोलं विमानं नयनोत्सवम् ॥ ४३ ॥
कोलादिकं हस्तिनासु वाहसमं चावापकम् ।
नागवीथीविमानं च पुष्पकं भ्रमरावली ॥ ४४ ॥
हंसपक्षं कराले च विकटं वाङ्कुलिकम् ।
चाहुनाभिः सपुच्छं च धूमिकृ(ई)तकमेव च ॥ ४५ ॥

मन्दारं कुसुमं पद्मं विकासं गवाक्षकम् ।
पुरोहितं पुरातोर्ह विशुद्धमन्दारकं तथा ॥ ४६ ॥
एतान्येवं विधानानि सङ्ख्यया पञ्चविंशतिः ।
एतेषां रूपनिर्माणममुना संप्रचक्ष्महे ॥ ४७ ॥
समस्तानाञ्चतुरश्रे च चतुरश्रायतेऽथवा ।
क्षेत्रे वृत्तीकृते चाप्येकधा तत् क्षेत्रमुच्यते ॥ ४८ ॥
चतुरश्रे यथा क्षेत्रे कर्णस्थानेषु कुम्भकाः ।
चतुरश्रनिबन्धेन चतुरश्रविनिर्मिते ॥ ४९ ॥
वेदिकां त्रिकटाकारां पूर्वं वृत्तान्त्यपङ्क्तया ।
ग्रन्थवृत्तं च मध्यस्थे पदं तथापरा क्रमाः ॥ ५० ॥
विन्यस्ते कुम्भिकाः पञ्च पञ्च वृत्ताः सुवृत्तकाः ।
मार्गे   स्तम्भेऽधःसूत्रस्य तद् भवेदमृतोत्सवम् ॥ ५१
कोष्ठाविलं   समे क्षेत्रे   भागाष्टकविभाजिते ।
मध्ये द्विभागे विलिखेद् वृत्तं कुम्भिकयान्विते ॥ ५२ ।
तत्र भ्रमान्ते च सूत्रे भ्रमात् वीक्षया कारयेत् ।
कर्णानि यानि सूत्राणि कुम्भास्ताः परिकल्पयेत् ॥ ५३
यानि शेषाणि सूत्राणि वल्लिभिस्ताः प्रकल्पयेत् ।
कुम्भिकायां कारयेद् वृत्तं गवाक्षाकृतमुच्यते ॥ ५४ ॥
कक्षपक्षे चतुष्पद्विभागं क्षेत्रं प्रकल्पयेत् ।
कुम्भस्थानेषु पद्मानि चार्धिकान्यन्तरेषु तथा ॥ ५५ ॥
कक्षपातेषु समस्तेषु कुम्भिकाः सन्निवेशयेत् ।
वृत्ताकारं चारवं स्याद् विन्यासे च यथैव तत् ॥ ५६
चतुरश्रेऽथवा वृत्ते भागाष्टकविभाजिते ।
त्रिभेदापेक्षागमन्यं ऽ कक्षपाते वक्षिसूत्रयोः ॥ ५७ ॥

चित्राभमेतत् कथितं पत्रिकोर्मिति मानवाः ।
ऊर्मिभिर्वर्तनैर्नाभिः क्रियते परितस्तरम् ॥ ५८ ॥

पुष्पमालाकुलं मीनत् पुष्पकं मधुपाकुलम् ।
मयूरपङ्क्तिकीर्णैस्तुमाश्रमनिकम्पनम् ॥ ५९ ॥

चतुरश्रक्रियायुक्तं सा प्रोक्ता भ्रमरावली ।
आश्मभाना कर्णमायाना तुरिम्भकास्यानसंस्थया ॥ ६० ॥

तुरिम्भी यत्र मध्ये तु हंसपक्षं तदुच्यते ।
अस्यैव पाते तु यदा सम्भवेत मनोरमा ॥ ६१ ॥

तुरिम्भी च विषमेषु कराले मधुपाकुलम् ।
कोला कुम्भा स्याद् विकटे वाङ्कं कान्ता प्रकीर्तिता ॥ ६२ ॥

पद्मनाभिसमे तूर्णं तुरिम्भकायाः प्रवर्तते ।
सर्वेष्वपि कुमारस्थानेष्वेकरेखान्वितं भवेत् ॥ ६३ ॥

पद्मनाभिरिति प्रोक्तं चित्रामविषमुत्तमम् ।
एतस्यैव कुमारस्थाने तुरिम्भका पद्मकाकृताः ॥ ६४ ॥

कलशैर्भूषिता यत् स्यात् सम्पुष्पमिति तद् विदुः ।
क्षेत्रे वृत्तायताकारे कार्येष्वङ्घ्रिसंहकम् ॥ ६५ ॥

वृत्ताकारे भवेत् क्षेत्रे वृत्तं कलधकर्मणा ।
चतुरश्रे समे क्षेत्रे यस्तु कुमार्गेत्तुमर्थते(नः) ॥ ६६ ॥

वृत्तकोणमङ्गानि तन्मन्दारकमुच्यते ।
कुमुदं कुमुदस्यैव कुम्भाक्षेपविवर्जितः ॥ ६७ ॥

पद्मके स्यादधःक्षिप्ता त्रिकाले मध्यमा कुम्भा ।
गरुडे गरुडे मध्ये गरुडाभरणशोभितः ॥ ६८ ॥

पुरोगमं तद् यथधो गत्वा स्यादूर्ध्वे पुनः ।
अधो गत्वा पुरारोहमूर्ध्वमूर्ध्वं ततोऽन्यथः ॥ ६९ ॥

विभिन्नक्षोभणाकीर्णमन्ते पूर्णं गुहग्रहः ।
कङ्कभिक्षाभिभिर्मध्ये विष्णुमन्दारकं भवेत् ॥ ७० ॥

भागोन्मानमथ ब्रूमः प्रासादच्छाद्यसंभवम् ।
अर्धेनच्छाद्यविस्तारस्योर्ध्वं मध्ये प्रकल्पयेत् ॥ ७१ ॥

अयमर्धोदयः प्रोक्तश्छाद्यस्योन्मानतः परः ।
त्र्यंशेनच्छाद्यविस्तारस्योदयो वामनो भवेत् ॥ ७२ ॥

वामनार्धान्तयोर्मध्ये नवधा प्रविभाजयेत् ।
भागोत्तरोदयात् तेऽष्टौ वामनाद्युदयाः स्मृताः ॥ ७३ ॥

वा(आ)नयद्योऽप कौबेरः स(श)शाङ्कस्तथापरः ।
हंसध्वजो महाभोगी भारवः शम्भुकस्तथा ॥ ७४ ॥

वामनः प्रथमस्तेषामार्धान्त्योते(न्त्येन) षष्ठोदयमी ।
छाद्यानामथ कूटानामुदयः प्रोच्यतेऽमुना ॥ ७५ ॥

गलसूत्रसमं कृत्वा कुर्यात् छाद्यशोषणम् ।
घण्टाद्यारभ्य भागात् स्युः सप्त भागोत्तरोदयाः ॥ ७६ ॥

कुबेरस्तोत्तरी वज्री नागनाथु(थ) गणाधिपः ।
पुष्पभान्याः सुभद्रश्च पूर्वे सप्तोदयाः स्मृताः ॥ ७७ ॥

कृत्वा त्रिकर्णरेखं तु भागार्धं क्षिपेत् ततः ।
भागार्धमधिकं क्षेप्यं भवेच्छाद्यकवर्तना ॥ ७८ ॥

भागस्यैवाधिके क्षेपे गलसूत्रकमान्विते ।
तुभागाभ्यां क्षिपेद् भूयः षड् भवेयान्युदयान्तरम् ॥ ७९ ॥

विस्तारः यथाविस्ताय कुमार्याः स्यादनन्तरम् ।
कुमार्या त्रिभागहीनेन परिवृत्ताङ्कुलेन वा ॥ ८० ॥

तस्याश्चानन्तरा लक्ष्म्या सार्धं पुरःशुल्कपाम्
त्र्यंशोनैः पञ्चभिरपरा त्र्यंशोनैर्वेदाग्निभिः परा ॥ ८१ ॥

चतुर्थैकाभिरन्या स्यात् सार्धैर्द्वाभ्यां मनोऽङ्गुलैः ।
त्रिंशाद्यङ्गुलवृद्ध्या तु सप्तमी कोणसंस्थिता ॥ ८२ ॥

क्रमेणानेन मानानि कुम्भानां वृद्धिह्रासयोः ।
अनुपातेन कार्याणि यथायोग्यानुसारतः ॥ ८३ ॥

† कुबेरपश्चिमाम्भीपकणा गजनायकः ।
§ कुम्भा मुख्यश्रेष्ठेलाः स्युर्कुम्भाक्रमतोऽधमाश्रिताः ॥ ८४ ॥

एतासां गण्डिकाखेयाश्चत्वारः परिकीर्तिताः ।
ऊर्ध्वोर्ध्वस्थितया(रग)स्तिर्यग्यांशस्याधिर्मध्यंशा एव च ॥ ८५ ॥

कायकोष्ठविस्तारं तत्त्रिंशंशसमायति ।
कृत्वा चोक्ता भजेत् क्षेत्रं विस्तारायामतः समम् ॥ ८६ ॥

ततोर्ध्वमुखसमानैर्मध्येस्थितात् प्रागेव गण्डिकाम् ।
तस्यां रेखानुसारेण स्थापयेद्वेदलग्नकम् ॥ ८७ ॥

अथवा गण्डिकायाश्च कण्ठकानि प्रकल्पयेत् ।
मध्यमोच्छ्रयौ ज्ञात्वा त्रीणि स्थानानि चिह्नयेत् ॥ ८८ ॥

गर्भे तथोर्ध्वे प्रान्ते च तृतीयं मध्यतलयोः ।
यत्र स्थाने स्थितं सूत्रं स्पृशति स्थानकत्रये ॥ ८९ ॥

तस्मात् प्रसार्य तत्सूत्रं भ्रमयेत् कर्कटं ततः ।
कुम्भार्धस्थितमुपरि संस्थानमुपजायते ॥ ९० ॥

उपरि स्थितेन सूत्रेण तत्तुल्येनैव कर्कटम् ।
प्रान्तावलम्बकस्थाने भ्रमयेत् तस्यसिद्धये ॥ ९१ ॥

प्रागाह्ने भागयुगलावच्छिन्नं फलके पुनः ।
कल्पयेत् समसंबेधा कुम्भापार्श्वधर्मिंगच्छते ॥ ९२ ॥

शेषां तुर्यां तु शालांशैश्चतुर्भिः प्रविभाजयेत् ।
चतुर्थांशः परं तस्याः कर्तव्यं कुक्षिवर्तनम् ॥ ९३ ॥
अर्धांश्ये कुम्भोच्छ्रायो विस्तारोंऽशाङ्घ्रियोन्वितः ।
मूलेऽग्रतश्च भागार्धमुपधोऽन्या विधीयते ॥ ९४ ॥
अधःक्षेपे स विस्तारात् तुल्यमालम्ब्य नमयेत् ।
विस्तारात् सप्तमे क्षेपे सार्धमङ्गुलमात्रितः ॥ ९५ ॥
कुक्ष्यग्रभागमध्यांशे च तयोर्मध्ये च यत् स्थितम् ।
सूत्रं तद्योगात् तत्र कृत्वा कर्कटं भ्रमयेत् बुधः ॥ ९६ ॥
भागभागोत्तरक्षेत्रापेक्षया चतसृष्वपि ।
गणिकासु विधातव्यं विधिवत् कुक्षिवर्तनम् ॥ ९७ ॥
मूलात् कुम्भायाः क्षेत्रस्य पञ्चांशात् त्र्यंशेऽथवा ।
पृथुत्वार्धे कुम्भाग्रलेखानुरूपं यथा ॥ ९८ ॥
संपतन्त्येवमालिख्य शेषं पूर्ववदाचरेत् ।
कुम्भाया मूलतः क्षेत्रसप्तमांशाच्चतुष्टये ॥ ९९ ॥
पृथुत्वार्धे कुम्भाग्रलेखानुलग्नं यथा ।
संपतन्त्येवमालिख्य षड्भागैः शेषमाचरेत् ॥ १०० ॥
कर्णांशमध्ये पञ्च क्षेत्रस्यैव कुम्भादितः ।
पृथुत्वार्धे कुम्भाग्रद्वयलेखां निवेशयेत् ॥ १०१ ॥
शेषैः षड्भिस्ततो भागैरन्यत् तु प्राग्वदाचरेत् ।
भागार्धं निर्गमः कार्यः प्रासादानां कनीयसाम् ॥ १०२ ॥
ज्यायसस्यैव भागैस्तु ज्यायसां निर्गमो मतः ।
तदन्तरे ये प्रासादास्तेषां क्षेत्रानुसारतः ॥ १०३ ॥
ज्यायस्य निर्गमः कार्यो विद्वद्भिरनुपाततः ।
निर्गमस्य त्रिभागेन कनीयान् ज्यायकोदयः ॥ १०४ ॥

अर्धभागेन परतो भागयं पक्षभित्तिमन्तरम् ।
अन्ये भागोत्तराः पञ्च शतैव सुधया मताः ॥ १०५ ॥

इदानीमभिधास्यामः सिंहकर्णस्य लक्षणम् ।
भागोदयोदयः स स्यात् दशाभित्ति विभाजयेत् ॥ १०६ ॥

तैः स्यात् षोडशाभिर्भित्तिस्तथैव तलभित्तिः ।
ऊर्ध्वानिचतुरो भागांस्त्यक्त्वा वाह्यं निवेशयेत् ॥ १०७ ॥

चतुरस्रीकृते क्षेत्रे कर्णमारभ्य वाह्यतः ।
ततो वृत्तं लिखेत् पश्चात्तत्तु समभित्तिरोपयेत् ॥ १०८ ॥

ऊर्ध्वविशालं तु भागेन स स्यात् भागचतुष्टये ।
लिखेद् वृत्तं त्रिभागोनमोक्षकर्कटकोनमृत्यम् ॥ १०९ ॥

तस्योपरिष्टात् तत्तु ग्रीवा कार्यैकभागिनी ।
गर्भे सूक्ष्मायोर्मध्ये तिर्यग् भागद्वयं भवेत् ॥ ११० ॥

मध्ये कर्णाग्रयोस्तिर्यक् कार्यं भागत्रयं बुधैः ।
ग्रीवाया उपरिष्टाच्च भागमेकं शिखा भवेत् ॥ १११ ॥

शिखायामुपरिष्टाच्च कर्णमध्ये गर्भसूत्रकम् ।
शिखाग्रमूर्ध्वतलादूर्ध्वं भागावलम्बितम् ॥ ११२ ॥

भागावलम्बि कर्णाग्रं स्कन्धाग्रं तावदेव तु ।
स्यात् कर्णाग्रयोर्मूले स्कन्धदेशस्य लक्षणम् ॥ ११३ ॥

स्वस्तिको द्व्यंशविस्तारायामः प्राग्वृत्तसंयुतः ।
एवं शङ्खमध्यसूत्रादूर्ध्वं भागो(गे) निवेशयेत् ॥ ११४ ॥

भागे निवेशितं कुर्यात् पूर्ववृत्तापरोपलः ।
स्वस्तिकाग्रं च पूर्वोक्तं पूर्ववत् सर्वमाचरेत् ॥ ११५ ॥

ततस्त्वातुपर्यन्तमष्टभिर्विभक्तः समम्(समम्)
द्वारम्यां हस्तमानमयनो भागाभ्यां तिर्यगेव च ॥ ११६ ॥

भागेन तत्रैवापादभुजाभूषवि पञ्चभिः ।
चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च भागैकसमयतः समम् ॥ ११७ ॥

मुखार्धानि विनिर्वेशकर्णयुक्तानि सर्वतः ।
एकस्तम्भानि च पीठावलिकार्धयुतानि च ॥ ११८ ॥

ततस्तम्भद्विर्वैराज् भाजकूटसमुन्नतः ।
पञ्चाण्डकनिवेशः स्यात् पार्श्वयोश्च परिस्फुटः ॥ ११९ ॥

त्रिचन्द्रीकलिनो नाम सिंहकर्णोऽयमीरितः ।
तथा भागोच्छ्रिते नाम्नि चतुर्भागे ततस्ततः ॥ १२० ॥

चतुर्दशांशविस्तीर्णे कर्णे द्वार्ये च निर्गमेत् ।
तथा मण्डोच्छ्रिते मागचत् स्यात् अधोभागविस्तृतः ॥ १२१ ॥

हेम एकभक्तिर्मीन सिंहकर्णोऽलगावरः ।
एते शोभाभिन्नाता कार्याः स्यचसंचरक्रमात्ययः ॥ १२२ ॥

प्रासादानामिति निर्गमे द्वारमाने विशेषतः
स्तम्भानां च सङ्क्रमित् विताननि तेषां शुभावहः ।

सुरभ्यायोच्छ्रितविविहिता कायदक्षा शुभाय
प्रोक्ताः सम्न प्रविततवरं सिंहकर्णप्रमाणम् ॥ १२३ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारनाम्नि वास्तुशास्त्रे

चाद्यद्वारलक्षणसिंहावलिकावितानक्रमादयवजुलगवाक्षमतिसिंहकर्णप्रमाणं नाम

चतुष्पञ्चाशोऽध्यायः ॥